

**OSMANLI DEVLETİ'NDE DEMİR
MADENCİLİĞİ VE DEMİRCİLİK:
SAMAKOV DEMİR MADENİ**

Doktora Tezi

Emrah Hazar

Eskişehir 2024

OSMANLI DEVLETİ'NDE DEMİR MADENCİLİĞİ VE DEMİRCİLİK:
SAMAKOV DEMİR MADENİ

Emrah HAZAR

DOKTORA TEZİ

Yeniçağ Tarihi Doktora Programı
Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Mehmet TOPAL

Eskişehir
Anadolu Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temmuz 2024

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

ÖZET

OSMANLI DEVLETİ'NDE DEMİR MADENCİLİĞİ VE DEMİRCİLİK: SAMAKOV DEMİR MADENİ

Emrah HAZAR

Tarih Ana Bilim Dalı (Yeni Çağ Tarihi)

Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temmuz 2024

Danışman: Prof. Dr. Mehmet TOPAL

Devletlerin kurulduğu, geliştiği ve ele geçirdiği coğrafyanın sunmuş olduğu zenginlikler arasında yer alan madenler, tabii güç unsurları arasındadır. Demir madeninin kullanımı ve işlenmesi iktisadi, askeri ve sanayi alanlarındaki rekabette devletlerin yerini tayin edici rol oynamaktadır. Balkanlar'da bir yer olan ve muhtemelen XIII. ve XIV. yüzyıllarda Sakson madencileri tarafından tesis edilen Samakov, demir madenleri ile bilinirdi. Samakov, XIV. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin genişleme sahası içerisinde olup, I. Murat Dönemi'nde fethedilmiştir. Osmanlı idari yapısı içinde genel manada Rumeli Eyaleti'nin Sofya Sancağı'na bağlı kaza idari birimiydi. Osmanlı hakimiyeti öncesinde demir işlendiği gibi sonrasında da ham ve mamul demir işlenen bir yer olma özelliğini korumuştur. Üretim, samakov ve vigne olarak ifade edilen demir atölyelerinde meydana gelmektedir. Bu atölyeler demiri işleyecek hareketi, çarklardan oluşan bir aktarım mekanizması aracılığıyla nehirlerden almaktadır. XVI. ve XVII. yüzyıllarda üretilen demir, başta İstanbul ve Tersane-i Amire, Tophane-i Amire ve Cebehane-i Amire gibi Osmanlı müesseselerinin taleplerine cevap vermiştir. Yine Osmanlı sınırları içerisindeki farklı yerlere çeşitli amaçlarda kullanılmak üzere Samakov'dan demir ürünler gönderilmiştir. Savaş zamanlarında da çeşitli ihtiyaçlara yönelik demir talebinin karşılandığı yerler arasında Samakov bulunmaktadır. Üretilen demirin nakliyatı kara ve deniz araçlarıyla belli bir sistem dahilinde sağlanmıştır. Osmanlı Devleti demir işlerini Mühimmat Nazırı denilen görevliler aracılığı ile kontrol etmeye çalışmıştır. Samakov Mukataası, XVI. ve XVII. yüzyılın genelinde emanet yöntemiyle işletilmiştir. Osmanlı Devleti'nin egemenliğinden çıkana kadar Samakov'da demir üretilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Demir, Üretim, Samakov, Tersane-i Amire, Vigne.

ABSTRACT

IRON MINING AND BLACKSMITHING IN THE OTTOMAN STATE: SAMAKOV IRON MINE

Emrah HAZAR

Department of History (Early Modern History)

Anadolu University, Graduate School, July 2024

Supervisor: Prof. Dr. Mehmet TOPAL

The utilisation and processing of iron ore plays a decisive role in determining the position of states in economic, military and industrial competition. Samakov, a place in the Balkans, probably founded by Saxon miners in the XIIIth and XIVth centuries, was known for its iron mines. Samakov was within the expansion area of the Ottoman Empire in the XIVth century and was conquered during the reign of Murat I. Within the Ottoman administrative structure, it was an administrative unit of the kaza under the Sofia Sanjak of the Rumelia Province. Blacksmithing activities started before the Ottoman conquest and continued after the conquest. The production took place in iron workshops called samakov and vigne. These workshops receive the power of movement from the rivers, which enables the processing of iron through a system of wheels. The iron produced in the XVIth and XVIIth centuries responded to the demands of Ottoman institutions such as Tersane-i Amire, Tophane-i Amire and Cebehane-i Amire. Again, iron products were sent from Samakov to different places within the Ottoman borders to be used for various purposes. In times of war, Samakov was among the places where the demand for iron for various needs was met. The transport of the iron produced was provided by land and sea vehicles within a certain system. The Ottoman Empire tried to control the iron works in Samakov through officials called the Mühimmat Nazırı. Throughout the XVI and XVII centuries, the Samakov Mukataa was operated by the “emanet” method. Iron production in Samakov continued throughout the Ottoman rule.

Keywords: Iron, Production, Samakov, Tersane-i Amire, Vigne.

ÖN SÖZ

Günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan Samakov, geçmişte Osmanlı Devleti'nin Sofya sancağına bağlı kazalar arasında yer almıştır. Demir madeninin yoğun olarak bulunduğu Samakov, demir işleme ve üretim yeri olarak öne çıkmıştır. Osmanlı Devleti XIV. yüzyılda Samakov'u fethettiği tarihten itibaren, hüküm sürdüğü süre boyunca yani XIX. yüzyıla kadar buradan elde edilen demiri başta askeri ve mimari alan olmak üzere çeşitli amaçlar için kullanmıştır. Osmanlı fethinden önce var olan demircilik faaliyetleri fetihten sonra kesintiye uğramamış, yeni demir alanları ve atölyeleri tesis edilerek, devlet kendi müessese yönetim sistemini uygulayarak sürdürmüştür.

Tez çalışması genel itibariyle XVI. ve XVII. yüzyıllar arasında Samakov'daki demir atölyeleri, üretimi, nakliyatı, demirin kullanım alanları ve Samakov Mukataası'nın işletilmesini kapsamaktadır. Çalışma sırasıyla "Rumeli'de Osmanlı Yayılışı ve Osmanlı İdaresi Altında Samakov", "Osmanlı'da Madencilik Anlayışı ve Samakov Demir Atölyeleri", "Samakov Demir Ürünleri, Kullanım Alanları ve Nakliyatı", "Samakov Demir Madeni ve Atölyelerin İşletilme Sistemi", olmak üzere dört bölümden meydana gelmektedir.

Çalışma, tetkik eserlerin yanı sıra esas olarak Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndan elde edilen arşiv belge ve defterlerine dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma süresince Eskişehir Anadolu Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul İslam Araştırmaları Merkezi ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bulunan kaynak kitap ve süreli yayınlardan yararlanılmıştır. Bunun yanında çevrim içi platformlarda yer alan süreli yayınlardan faydalanılmıştır.

Samakov'a dair bilgilerin yer aldığı Sofya Milli Kütüphanesi'nde bulunan 1453-1454 tarihli (H.857-858) olduğu belirtilen tahrir defteri parçasına ulaşılamamıştır. Bu hususla ilgili olarak Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri ile iletişime geçilmiş olsa da bir netice alınamamıştır. Dolayısıyla bahsedilen defteri incelemek ve araştırmaya eklemek mümkün olmamıştır. Bizzat Samakov'a gidip yerinde gözlemler yapmak, Samakov Tarih Müzesi'nde bulunan demir atölyelerine dair modelleri incelemenin araştırmaya önemli katkılar sağlayacağı düşünülmekle birlikte maalesef bu da mümkün olmamıştır.

Doktora eğitimi süresince ve akademik kariyerim boyunca kılavuzluk edecek bilgi ve deneyimini bana aktaran, Osmanlı kaynaklarına hakimiyeti ile gerekli yönlendirmeleri sağlayan, tez çalışmasının konu seçiminden itibaren gerekli akademik desteği veren ve bunun yanında birçok konuda da sabır ve anlayışıyla yanımda olan kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Mehmet TOPAL'a müteşekkirim. Osmanlı İktisat Tarihi'nin Arşiv Kaynakları adlı dersinden edindiğim bilgiler ile araştırmama katkı sağlayan Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN'a ve bilgi ve desteklerini benden esirgemeyen Prof. Dr. Numan ELİBOL'a içtenlikle teşekkürlerimi sunarım. İleri seviye Osmanlıca konusunda temel atmamı sağlayan, usta-çırak ilişkisi içerisinde büyük bir özveri ile bana destek vermiş olan değerli hocam Doç. Dr. Mustafa KARAZEYBEK'e ve uzun bir telefon görüşmesi ile Osmanlı Mukataa Sistemi hakkındaki engin bilgisi ile bana ders veren Doç. Dr. Baki ÇAKIR'a teşekkür ediyorum.

Doktora eğitimimin normal süresince burs desteği sağlayarak araştırma sürecinin rahatlıkla ilerlemesine katkı sağlayan, gerek çevrimiçi platformlarda gerek üniversitelerde tarihin farklı alanlarında konferans ve sempozyum gibi bilimsel etkinlikler düzenleyerek önemli araştırmacı ve tarihçiler ile buluşturan Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na teşekkürlerimi sunarım. Doktora süresince huzurlu ve teşvik edici bir araştırma ortamı sunan İslam Araştırmaları Merkezi ve T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi Başkanlığı ve çalışanlarına teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Eskişehir Anadolu Üniversitesi'nde tanıştığım, bir süre İstanbul-Eskişehir arası yol arkadaşım, İstanbul'daki kütüphanelerde fikir alışverişinde bulunduğum kıymetli arkadaşım Öner ALADAĞ'a; Arnavutluk'ta tanıma fırsatı bulduğum ve Bulgaristan'daki son dönem demircilik faaliyetleri konusunda bilgilerine danıştığım Dr. Mustafa IŞIK'a teşekkürlerimi iletirim.

Benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme ve son olarak büyük bir sabır ve fedakârlık örneği göstererek yanımda olan değerli eşim Kübra Hanım'a teşekkürlerimi sunmak benim için sevinç vesilesidir.

....../....../2024

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

.....
Emrah Hazar

İÇİNDEKİLER

BAŞLIK SAYFASI	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖN SÖZ	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar/ÇİZELGELER DİZİNİ	x
GÖRSELLER DİZİNİ	xii
KISALTMALAR DİZİNİ	xiii
GİRİŞ	1
1. RUMELİ'DE OSMANLI YAYILIŞI VE OSMANLI İDARESİ ALTINDA SAMAKOV.....	13
1. 1. Osmanlı'nın Rumeli'ye Geçiş ve Yayılışı	13
1.1.1. İhtiman ve Samakov'un Fethi ile Sofya Yolu'nun Osmanlılara Açılışı.....	16
1.1.2. Bulgaristan Fethi'nin Tamamlanması	18
1. 2. Rumeli'de İlk Yerleşmeler ve Osmanlı İskân Politikası.....	19
1.2.1. Samakov ve Civarında Yerleşme	21
1. 3. Samakov'da Osmanlı İdari Sistemi.....	28
1.3.1. Osmanlı'da İdari Birimler	28
1.3.2. Osmanlı İdari Sistemi İçinde Samakov	30
2. OSMANLI'DA MADENCİLİK ANLAYIŞI VE SAMAKOV DEMİR ATÖLYELERİ.....	38
2.1. Osmanlı'da Bulunan Madenler ve Coğrafi Olarak Dağılışı.....	38
2.2. Madenlerin Hukuki Statüsü.....	41
2.3. Demir Madeni ve Demir İşleme Atölyeleri	45
2.3.1. Anadolu ve Rumeli'deki Demir Madenleri	47
2.3.2. Samakov Demir Atölyeleri.....	49
2.3.3. Harap Olan Atölyeler	59

2.4. Atölyelerde Demirin İşlenme Süreci.....	65
2.4.1. Samakovların İşleyişi	67
2.4.2. Vignelerin İşleyişi	69
2.4.3. Atölyelerin Enerji Kaynakları: Su ve Kömür	72
3. SAMAKOV DEMİR ÜRÜNLERİ, KULLANIM ALANLARI VE NAKLİYATI	76
3. 1. Atölyelerde İmal Edilen Ürünler ve Kullanım Alanları.....	76
3.1.1. Mimari Alanda Demirin Kullanımı	76
3.1.1.1. Camiler.....	77
3.1.1.2. Diğer Mimari Eserler	85
3.2.2. Askeri Alanda Demirin Kullanımı	89
3.2.2.1. Top Sanayisinde Samakov Demirinin Yeri	89
3.2.2.2. Cebehane-i Amire	93
3.2.3.3. Tersane-i Amire	96
3.2. Savaş Zamanlarında Samakov Demirinin Kullanımı.....	109
3.3. Demir Ürünlerin Nakliyatı	122
3.3.1. Rumeli Yol Ağı	122
3.3.2. Samakov'dan Demir Ürünlerin Sevkiyatı	126
4. SAMAKOV DEMİR MADENİ VE ATÖLYELERİN İŞLETİLME SİSTEMİ	136
4.1. Osmanlı'da Madenlerin İşletilmesi	136
4.2. Samakov Mukataasının İşletilmesi	142
4.3. Samakov Madenlerinde Çalışan Görevliler	173
4.3.1. Samakov Mühimmat Nazırları	173
4.3.2. Diğer Görevliler.....	181
SONUÇ	189
KAYNAKÇA.....	193
EKLER	

TABLolar/ÇİZELGELER DİZİNİ

Tablo 1.1. Çamurlu köyünde yer alan cemaatlerin Osmanlı'nın diğer kaza ve sancaklardaki dağılışı	25
Tablo 2.1. 1526 tarihinde Samakov kazasında işler halde olan demir atölyelerinin niceliksel durumu.....	51
Tablo 2.2. 1530 tarihinde Samakov kazasında işler halde olan demir atölyelerinin niceliksel durumu	52
Tablo 2.3. 1544 tarihinde Samakov kazasında işler halde olan demir atölyelerinin niceliksel durumu.....	53
Tablo 2.4. 1568-1569 tarihinde Samakov kazasında işler halde olan demir atölyelerinin niceliksel durumu.....	53
Tablo 2.5. 1570 tarihinde Samakov kazasında işler halde olan demir atölyelerinin niceliksel durumu	54
Tablo 2.6. Sultan III. Mehmet döneminde tutulan tahrir defterine göre Samakov kazasında işler halde olan demir atölyelerinin niceliksel durumu	54
Tablo 2.7. XVI. Yüzyıl süresince Samakov kazasında işler halde olan demir atölyelerinin niceliksel durumu.....	56
Tablo 2.8. XVI. yüzyılda Samakov kazasına bağlı köylerde tahrir defterlerine göre harap atölyeler.....	60
Tablo 2.9. 1649 tarihinde Samakov'dan sipariş edilen dingillerin üretildiği köyler, dingil adet ve ağırlıkları	73
Tablo 3. 1. Mihrimah Sultan Vakfı'na bağlı olan köyler ve her yıl ocaklık olarak toplanan demir miktarı.	106
Tablo 3.2. Samakov'a bağlı köyler ve her yıl ocaklık olarak toplanan demir miktarı	106
Tablo 3. 3. 1606 tarihinde Samakov'dan Belgrad Kalesi'ne gönderilen ürünler.....	118
Tablo 3. 4. Eylül 1606-Eylül 1607 tarihleri arasında Samakov'dan Belgrad Kalesine gönderilen ürünler	119
Tablo 3. 5. 1661 Aralık ayında Samakov'dan Kanije Kalesine gönderilen ürünler. ...	120
Tablo 3. 6. 1661 yılında Samakov'dan Ösek'e gönderilen demir malzemeler.....	121
Tablo 4.1. Samakov Mukataası 29 Haziran 1585- 26 Mayıs 1588 tahvili muhasebe tablosu.....	149
Tablo 4.2. XVI. yüzyılda Samakov Mukataası'nı işleten mültezimler/eminler	154

Tablo 4.3. Samakov Mukataası'nın 16 Mart 1635-12 Mart 1638 tarihlerini kapsayan muhasebe tablosu.	162
Tablo 4.4. XVII. Yüzyılda Samakov Mukataası'nı işleten mültezimler/eminler	167
Tablo 4.5. XVI ve XVII. yüzyıllarda farklı yıllarda görev yapmış Samakov Mühimmat Nazırları	179
Tablo 4.6. Ser-haddadın farklı yıllarda aldığı günlük ücret.	183
Tablo 4.7. Kömürcünün farklı yıllarda aldığı günlük ücret.	184
Tablo 4.8. Kantarcının (vezzan) farklı yıllarda aldığı günlük ücret.....	184
Tablo 4.9. Katibin farklı tarihlerde aldığı günlük ücret.	185

GÖRSELLER DİZİNİ

Görsel 1.	Samakov'un konumu.....	1
Görsel 2.1.	Samakov Atölyelerinin bulundu bazı yerleşim birimlerinin günümüzdeki konumları.	59
Görsel 2.2.	Sembolik olarak 2015 yılında Samakov'da inşa edilen samakov tesisinde sergilenen çekiç mekanizması.....	68
Görsel 2.3.	Samakov Tarih Müzesi'nde sergilenen minyatür körükler.	70

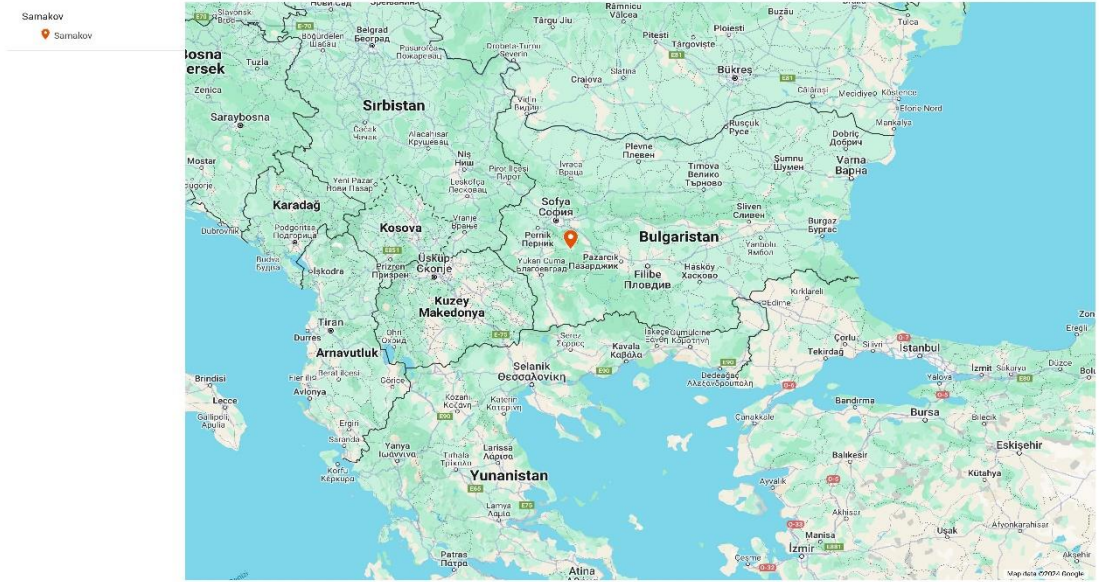
KISALTMALAR DİZİNİ

AE.	: Ali Emiri
a.g.k.	: adı geçen kaynak
a.g.t.	: adı geçen tez
BOA	: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
C.AS.	: Cevdet Askeri
C.BH.	: Cevdet Bahriye
C.DRB.	: Cevdet Darphane
C.EV.	: Cevdet Evkaf
Çev.	: Çeviren
D.BŞM.d.	: Baş Muhasebe defterleri
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
HAT	: Hatt-ı Hümayun
Haz.	: Hazırlayan
KK.d.	: Kamil Kepeci defterleri
MAD.d.	: Maliyeden Müdevver defterler
s.	: sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TK.GM.d	: Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü defterleri
TT.d	: Tapu Tahrir defterleri
TS.MA.e	: Topkapı Sarayı Milli Arşivi evrak fonu
TS.MA.d	: Topkapı Sarayı Milli Arşivi defterleri
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Toprakta bulunan madenlerin yoğun olarak kullanımı dolayısıyla tesis edilen, ünlenen ve asırlar öncesinden günümüze tevarüs eden şehirler vardır. Demir cevheri münasebetiyle eski bir yerleşim birimi ve zanaat merkezi olarak teşekkül eden Samakov, bu şehirlerden biridir. Bugün Samakov, Bulgaristan sınırları içerisinde Sofya'nın yaklaşık 60 km güney doğusunda, Rila ve Vitoşa dağları arasında, merkezinden İskar Nehri'nin aktığı küçük bir şehirdir. Rila Dağları'ndan doğan İskar Nehri, Samakov'dan ve başkent Sofya yakınlarından geçerek Tuna Nehri'ne karışır. Nehir, 368 km uzunluğuyla Bulgaristan'daki en uzun nehir ünvanına sahiptir. Coğrafi özellikleri ile demir işlemeye elverişli olan Samakov, Bulgaristan tarihi açısından da önemlidir.

Samakov

Görsel 1. Samakov'un konumu (<https://www.google.com/intl/tr/maps/about/mymaps/> Erişim Tarihi: 6.06.2024)

Samakov'un hangi tarihte bir yerleşim olarak ortaya çıktığı, ilk dönemleri ve Osmanlı hakimiyetine girmeden öncesine dair bilgi yok denecek kadar azdır. Muhtemelen XIII. ve XIV. yüzyıllardan önce yani henüz Samakov olarak adlandırılmayan bölge, Bizans ve Bulgar Krallığı arasında yaşanan mücadelelerde iki taraf arasında el değiştirmiş olmalıdır. Bu mücadelelere kabaca bakıldığında, 1001-1005 yılları arasında yapılan savaşlarda Verria, Servia, Mıglen, Üsküp ve Arnavutluk'un

birçok yeri Bizans tarafından ele geçirilmiştir.¹ 1006 ve 1015 arasında ise neredeyse Batı Bulgaristan'ın tamamında Bizans, üstünlük sağlamıştır. 1018 yılının sonu itibarıyla tüm Bulgaristan Bizans'ın egemenliği altına girmiştir. 1185 yılında Peter ve Asen adlı iki asil kardeşin mücadelesi sonucu başlayan kurtuluş hareketi 1187'de başarıya ulaşmış ve Bulgaristan yeniden kurulmuştur. Assenler Hanedanlığı'nın en önemli kurucusu II. İvan Bulgaristan'a tüm eski ihtişamını yeniden kazandırmıştır. 1230'da İvan, Klokonitza'da parlak bir zafer kazanarak "Bulgarların ve Yunanların Çarı" ünvanını alarak Bulgar Devleti'nin topraklarını büyük ölçüde genişletmiştir. II. İvan Assen'in ölümünden sonra Bulgar Devleti'nin ilerlemesi durmuştur. XIV. yüzyılın ikinci yarısında Vidin'de oturan Şişmanlar soyu iktidara gelmiştir. Bu sülalenin ilk temsilcisi Michael Şişman, Bizans'a karşı bazı girişimlerde bulunsada başarılı olamamıştır. Doğuda Bizans Bulgarlar üzerinde baskı kurarken, batıda ise başka bir düşman olan Sırbistan, Bulgaristan'ı sıkıştırmaya başlamıştır. Michael Şişman, 1330 yılında Sırbistan'a karşı düzenlediği bir seferde öldürülmüştür. Bulgarların son kralı Loveç bölgesinden bir derebeyi olan İvan Alexander (İvan Şişman), 1331'den 1371'e kadar süren kırk yıllık hükümdarlığı sırasında Bulgaristan'a eski gücünü kazandırmaya çalışsada parçalanma sürecinin önüne geçememiştir.² İşte demir madenleri ve demir işleme merkezi olarak bilinen Samakov, ilk kez bu krala ait 1378 tarihli bir belgede kale ve idari merkez olarak kaydedilmiştir.³

Samakov'daki madencilik faaliyetleri XIII. yüzyılın sonlarına doğru XIV. yüzyılın başlarından itibaren Balkanlara yerleşen ve madencilik alanında mahir olan Saksonlar tarafından geliştirildi. Samakov'daki bazı yer adları da bu madencilere isnat edilmektedir.⁴ Samakov'un, Osmanlılar tarafından 1370-1371 tarihinde fethiyle demircilik faaliyetlerinin kesilmediği, gelişerek devam ettiği hatta bu gelişimin şehrin tekamülüne de katkı sağladığı söylenebilir. Bu tez çalışması sırasında istifade edilen Osmanlı tarihine dair araştırma eser ve arşiv kaynakları da XVI. ve XVII yüzyıllarda Samakov'da yoğun bir şekilde demir üretiminin gerçekleştiğini göstermektedir.

Osmanlı dönemi madenciliği konusunda yapılan genel ve bölgesel çalışmalar bulunmaktadır. Genel kapsamda yapılmış çalışmalara örnek olarak: Ahmet Refik Altınay'ın *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri 967-1200* adlı eseri; Neşet Çağatay'ın

¹P. Tuğlacı (1984). *Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri*. İstanbul: Cem Yayınevi, s.43.

²N. Todorov (1979). *Bulgaristan Tarihi*. (Çev: V. Atayman), İstanbul: Öncü Kitapevi, s.29-38.

³M. Kiel (2009). Samakov. *DİA* içinde (s.62-64), 36, İstanbul: TDV Yayınları, s.62.

⁴Kiel, 2009, **a.g.k.**, 62.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Maden İşletme Hukuku adlı doktora tezi; Mustafa Altunbay'ın 15-18. yüzyıllar Arasında Osmanlı Devleti'nde Madenler ve Madencilik adlı yüksek lisans tezi gösterebilir. Bölgesel çalışmalara ise Altunbay'ın *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesi'nin Tarihi Süreci: Sidrekapsi* adlı doktora tezi bulunmaktadır.

Madencilik ile alakalı örnekleri çoğaltmak mümkündür ancak Osmanlı demirciliği ve demir madenleri konusunda yeterince detaylı ve kapsamlı bir araştırmaya ulaşılamamıştır. Yapılan araştırmaların bir kısmı Osmanlı'nın XIX. yüzyılına ait, bir kısmı ise alan dışındaki araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır. Osmanlı demirciliği ve demir madencilik ile alakalı olarak: Adnan Giz'in 1970 yılında İstanbul Sanayi Dergisi'nde yayımlanan “*Demir Üzerine*” ve “*Samako Demir Madeni*” başlıklı kısa yazıları bulunmaktadır. Bu iki araştırma Samakov'daki demircilik faaliyetlerinin önemini vurgulaması açısından dikkate değerdir. Yine Samakov'da üretilen demir ile irtibat kuran bir başka çalışma, Ömer Lütfi Barkan'ın Süleymaniye Cami'sinin yapım sürecini detaylı bir şekilde ele aldığı “*Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*” adlı eseridir. Eserin I. cildi 1972 yılında yayımlanırken, II. cildi ise 1979 yılında TTK tarafından yayımlanmıştır. Eserin birinci cildinde demirin tedariki ve Samakov'dan, İstanbul'a sevkiyatı ile alakalı bilgilere yer verilmiştir. İkinci cilt ise caminin inşaatına dair emir ve hükümleri kapsamakta olup, Samakov'dan demirin tedarik edilişi ve sevki ile alakalı hükümlere de yer verilmiştir. Kısaca özetlemek gerekirse, caminin yapım sürecinde inşaat malzemesi olarak kullanılan demir ve demir edevatın büyük bir kısmının Samakov'dan temin edildiği anlaşılmıştır. Yaşar Baş'ın Turkish Studies'de yayımlanan “*Kığı Demir Madeni ve Humbarahanesi*” adlı araştırmasında Kığı Demir Madeni'nin genel hatlarıyla tarihi seyri ele alınmıştır. Araştırma'nın ağırlıklı noktası daha çok XIX. yüzyıldır. Osmanlı mimari yapılarında demirin kullanımı ve kullanım teknikleri açısından önemli araştırmalardan biri İTÜ mimarlık bölümünde 1990 tarihinde Gülsün Tanyeli tarafından hazırlanan “*Osmanlı Mimarlığında Demir'in Strüktürel Kullanımı*” adlı doktora tezidir. Yine Tanyeli tarafından hazırlanan ve 2017 yılında yayımlanan “*Hiçbir Üstad Böyle Kar Etmemiştir*” Osmanlı İnşaat Teknolojisi Tarihi adlı eseridir. Çalışmasının demir ile alakalı kısmında Osmanlı Devleti'ndeki Kığı, Bilecik, Samakov, Samakocuk (Kırklareli) gibi demir merkezlerine değinmiş ve Osmanlı'daki demir üretim merkezlerini bir haritayla göstermiştir. Ayrıca XVIII. yüzyılda ortaya çıkan yeni

Üretim merkezlerinin isimlerini belirtmiş ve diğerk demir merkezlerine nazaran XVIII. yüzyılda da Samakov’un demir üretiminde ağırlıklı yerini koruduğunu ifade etmiştir.⁵ Tanyeli çalışmasında, demirin kullanım alanlarına dair bazı örnekler vermiş, demirin tedariki ve kullanım alanlarına taşınması konusunda veriler sunmuştur. şüphesiz araştırma Osmanlı demirciliği ile alakalı önemli bilgiler içermektedir ancak demir ile alakalı olan kısım daha çok fiziki yapılar da demirin kullanılmasına yöneliktir. Kısaca, Samakov’un mimari yapılarına, ekonomisine, sosyal hayatına, nüfusuna genel hatlarıyla değinen bir araştırma ise, Türkiye Diyanet Vakfı’nın hazırlamış olduğu İşlam Ansiklopedisi’nin 36. cildinde Machiel Kiel tarafından kaleme alınan “*Samakov*” maddesidir. Bahsedilenlerin haricinde bazı eserlerin, araştırmaların içerisinde bir başlık olarak Samakov’dan bahsedilmiş veya kısaca değinilmiştir.

Arşiv Kaynaklarının Araştırma İçin Değeri

Osmanlı tarihi üzerine yapılan araştırmalarda arşiv belgeleri ve defterleri araştırmaya özgün bir nitelik kazandıracak ilk başvuru kaynaklarıdır. Bu kaynaklar, genel olarak Osmanlı tarihinin iktisadi, içtimai, askeri, idari, dini, hukuki, siyasi, eğitim ve kültür gibi pek çok farklı alanlarına dair özgün veriler içermektedir. Bu bakımdan bir devletin resmi kayıtlarına yani arşiv materyaline dayandırılmayan tarih araştırmaları noksan kaldığı gibi özgünlük açısından da yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla bu tez çalışmasının temel başvuru kaynağı Osmanlı’nın asırlardır idaresinde bulunan Samakov’a ve orada meydana gelen demircilik faaliyetlerine dair bilgiler içeren arşiv kayıtlarıdır.

I. Tahrir Defterleri

Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi araştırmaları için ve özellikle Osmanlı klasik dönemi için en önde gelen kaynaklar arasında şüphesiz tahrir defterleri ilk sıralarda yer almaktadır. Bu defterler, Osmanlı idari birimlerinden olan sancaklar esas alınarak oluşturulan vergi yazım defterleridir. Aynı zamanda Osmanlı idari yapısı, yerleşim birimleri ve vergi mensuplarını ve unsurlarını göstermesi açısından mühim defterlerdir. Tahrir defterlerinden bir sancakta veya kazada bulunan kervansaray, hamam, cami gibi fiziki unsurları ve vakıfları, demografik verileri, vergi mükelleflerini, reayanın ödediği vergi türlerini ve ekonomik verileri tespit etmek mümkündür. Samakov kazası, Sofya

⁵G. Tanyeli (2017). “*Hiçbir stad Böyle Kr Etmemiştir*” *Osmanlı İnşaat Teknolojisi Tarihi*. İstanbul: Akın Nalça Kitapları, s.76.

sancağına bağlı bir kaza olması nedeniyle sancağa ait tahrir defterleri bu araştırmanın önde gelen kaynakları arasında yer almaktadır. Yine Edirne livası ve civarındaki vakıfları ele alan vakıf tahrir defterlerinde Samakov'a dair bilgiler olması nedeniyle bahsedilen tahrir defterlerinden de yararlanılmıştır. İncelenen tahrir defterlerine, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı bünyesinde yer alan Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden ve bu kuruma ait dijital katalog tarama sisteminden ulaşılmıştır.

Tahrir defterleri bu araştırmaya farklı yönlerden kaynaklık sağlamıştır. Bu hususları bir defteri esas alarak müstakil şekilde vermek yerine genel olarak sıralarsak: XVI. yüzyılda Samakov kazasının Osmanlı idari yapılaşması içindeki yeri, kazaya bağlı köylerin isimleri, tımar ve vakıflar, yine kronolojik olarak Samakov kazasında demir işleme atölyeleri ve bu atölyelerin niceliksel açıdan durumu, atölyelerin kazaya bağlı hangi köylerde yer aldıkları, atölyelerden alınan vergiler ve miktarları konularında önemli veriler elde edilmiştir.

130 Numaralı Tapu Tahrir Defteri (H.932/1526)

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi dijital katalog sisteminde Tapu Tahrir fonu ve Tapu Tahrir Defterleri alt fonunda 130 numarada kayıtlıdır. Defterin ilk sayfasında besmele-i şerif ile başlayan dua kısmı verilmektedir, bu kısmın bitimine doğru belirtildiği üzere, Kâtip Ali tarafından 932/1526 tarihinde yani Kanuni Sultan Süleyman döneminde tutulmuş ve içerisinde kanunname yer almayan mufassal bir defterdir. Söz konusu defterin ebadı 44x15,5 cm olup, 623 sayfadan meydana gelmektedir. Defterin büyük kısmını tımar kayıtları oluşturur. Ayrıca, voynuk kayıtları ve defterin sonlarına doğru vakıf ve emlak kayıtları da bulunmaktadır. Defterde Samakov kazasına dair bilgilerin 67-77,81, 190-194, 619 numaralı sayfalarda yer aldığı görülmektedir.

Dijital arşiv sisteminde 409 numarada kayıtlı Sofya livası tahrir defteri ilk bakışta farklı bir defter gibi durmaktadır ancak defterin muhtevası incelendiğinde yukarıda belirtilen 130 numaralı defter ile özdeş olduğu tespit edilmiştir. 409 numaralı defterin baş kısmının eksik olduğu ve Şehirköy kazası ile başladığı görülmektedir. Eksik kısım 130 numaralı defter ile karşılaştırıldığında baş kısmından yaklaşık yirmi sayfa kadardır. 130 numaralı defterin dijital görüntüleri yer yer silik durumdadır bu nedenle okumayı

zorlaştırmaktadır. Bu zorluk karşısında daha net ve temiz bir görüntüye sahip olan 409 numaralı defter daha rahat bir okuma sunarak silik kayıtları okuma açısından kolaylık sağlamaktadır.

220 Numaralı Tapu Tahrir Defteri (H.949/1542)

Osmanlı Arşivi'nde 220 numara ile kayıtlı, 1542 tarihli icmal bir tapu tahrir defteridir. Defter, 44x16 cm boyutunda olup 112 sayfadan meydana gelmektedir. Defterin başında dua kısmı bulunmaktadır. Bu kısımda defterin icmal bir defter olduğu ve Paşa livasının cânib-i yemîn kazalarının yani sağ koluna bağlı kazaların yer aldığı belirtilmektedir. İcmal bir tahrir defteri olması nedeniyle bir kazanın köylerini ve alınan vergi miktarlarını tek sayfada derli toplu görmek mümkündür. Diğer taraftan, söz konusu defterden mufassal bir tahrir defterindeki detaylı bilgilere ulaşmak mümkün değildir. Bu nedenle defterden, Samakov'un Paşa livasının sağ kol kazaları arasında yer aldığı ve kazaya bağlı köyler ve vergi miktarları noktasında yarar sağlanmıştır.

236 Numaralı Tapu Tahrir Defteri (H.951/1544)

Sofya sancağına dair malumat içeren 1544 tarihli mufassal bir tahrir defteridir. Defter, 45.5x16 cm boyutlarında olup, 651 sayfadan oluşmaktadır. Defterin, Sofya sancağına bağlı Sofya, Samakov, Şehirköy ve Berkofça kazaları esas alınarak bölümlere ayrıldığı söylenebilir ve bir kazaya geçmeden önce kazaya bağlı köylerin kaç numaralı sayfada yer aldığını gösterir fihrist verilmiştir. Defterin başında Sofya kazasına ait fihrist, sancağa bağlı kazalar ve Sofya livasına dair icmal bilgiler verildikten sonra, giriş mahiyetinde dua kısmına geçilmiştir. Bu kısımda Sultan Süleyman Han'dan övgüyle bahsedilmiş, sahipkıran, Süleyman-ı zaman gibi sıfatlarla nitelendirilmiştir. Yine dua kısmının sonunda tahrir emininin Yusuf b. İskender el-Evronosi ve kâtibin Ebubekir b. İbrahim olduğu belirtilerek tarih düşülmüştür. Defter genel itibarıyla tımar kayıtlarını içermekle birlikte defterin son sayfalarında Sofya livasına ve kazalarına dair vakıf bilgileri yer almaktadır. Samakov kazasına dair köy, mahalle, nüfus ve vergi verileri 213-232, vakıf bilgileri ise 645-648 sayfaları arasında bulunmaktadır. Defterin Samakov kazasına yönelik 213. sayfasında yer alan fihrist kısmındaki “ba’zı kura” ifadesinden, kazaya bağlı köylerin tamamının verilmediği anlaşılmaktadır. Defter, dua cümlesi ile bitirilmiş ve “muhasebe 951” ibaresi yani hangi tarihte defterin tutulduğu belirtilmiştir.

470 Numaralı Tapu Tahrir Defteri (H.976/1568-1569)

İncelenen bir diğer tahrir defteri, Osmanlı Arşivi'nde 470 sıra numarası ile kayıtlı Edirne mufassal evkaf tahrir defteridir. Defter, 42x15.5 boyutlarında olup, 707 sayfadan müteşekkildir. Defter H.976 (1568/1569) yılında tutulmuştur bu tarih II. Selim dönemine denk gelmektedir. Defterin muhtevasına bakıldığında kanunnamesinin ve dua kısmının olmadığı görülmektedir. Defter, icmal niteliğinde bilgiler içeren fihrist ile başlamaktadır. Burada “Kurâ'-i evkâf-ı selâtin maa evkâf-ı müteferrika tâbi defter-i Edirne” şeklindeki ifadeden defterin muhtevası hakkında fikir edinebilmektedir. Buna göre defter, Edirne civarında bulunan Osmanlı sultanlarına, hanedan mensuplarına ve devlet adamlarına ait vakıfları ihtiva etmektedir. Vakıflara dair bilgi veren fihrist kısmı incelendiğinde önce vakfı kuran kişinin yani vâkıfın adı verilmiş daha sonra mevkûfâtı verilmiştir. Yine vakıflardan elde edilen gelir de fihristte belirtilmiştir. Samakov, Sofya livasına tabi olmasına rağmen bu defterde de bahsi geçmektedir. Bunun nedeni, Sultan Süleyman Han ve kızı Mihrimah Sultan vakıflarının bir kısmının Samakov'da bulunması ve dolayısıyla Samakov'daki vakıfların da deftere kaydedilmesi ile izah edilebilir. Ayrıca defterde Mihrimah Sultan'a ait vakıflar verilmeden hemen önce babası tarafından verilen mülknâme-i şerif de kaydedilmiştir.

492 Numaralı Tapu Tahrir Defteri (H.978/1570)

Osmanlı Arşivi'nde 492 sıra numarası ile kayıtlı, 1570 tarihli tahrir defteri Paşa livasına dair bilgiler içermektedir. Defter, 51x17.5 ebadında olup 749 sayfadan ibarettir. Defter bir kanunnameye sahip değildir. Baş sayfaları fihriste ayrılmıştır. Buna göre sırasıyla Sofya, Şehirköy, Berkofça ve Samakov kazaları kayıt altına alınmıştır. Yine bir kazaya dair detaylara geçmeden önce evvela fihrist verildiği görülmektedir. Esasında bu husus defterin sistemli bir şekilde meydana getirildiğini ve bir nevi bölümlere ayrıldığını da göstermektedir. Defterin başında verilen fihristte kazalara dair icmal mahiyetinde bilgiler sunulmuştur. Kanunname bulunmamakla birlikte Sofya kazasını gösterir fihristten sonra besmele-i şerif ile başlayan dua kısmı verilmiştir. Bu kısımdan tahririn II. Selim döneminde meydana geldiği anlaşılmaktadır. Söz konusu padişahı “sultân-us-selâtin-i cihan ve pâdişah-i ruy-i zemin ve zeman-ı halife-i resul” gibi tavsif eden ibareler yer almaktadır. Yine Rumeli vilayetinde bulunan Paşa sancağının sağ kol kazalarının tahririnin yapıldığı vurgulanmaktadır. Tahririn eminliğini Temeşvar vilayeti Hazine-i Amire defterdarı Mehmed b. Süleyman b. Abdulgaffar kâtipliğini ise sipahi

oğlanları zümresinden Cafer yapmıştır. Defter genel itibari ile tımar kayıtlarını içerirken, defterin son kısımları vakıf bilgilerine ayrılmıştır. Samakov kazası ile ilgili kısımları 632-694 ile 740-749 sayfaları arasında yer almaktadır. Gayet sistematik, okunaklı, hoş ve fevkalade bir hat ile kaleme alınan defterin tarihi başta bulunan dua kısmının sonunda ve defterin son sayfasında şükür cümlesi ile hatmedilen kısımda yer almaktadır.

385 (563) ve 386 (562) Numaralı Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Tahrir Defteri

Dijital ortamda Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü fonunda yer alan 385 ve 386 numaralı iki defter olarak kayıtlı görünen söz konusu tahrir defterleri aslında tek bir tahririn cilt halinde ikiye ayrılmasından ibarettir. Buna göre 385 numaralı defter birinci cilt diğeri ise ikinci cilttir. Yeni olarak kaydedilen sıra numaraları ise 562 ve 563 olarak belirlenmiştir. Defterlerin kapak cildinde bulunan Edirne Livası Evkaf Defteri adından da anlaşıldığı üzere bir vakıf defteridir. Birinci cildin iç kapağında yer alan kayıтта, tahrir tarihi H. 976 (1568/1569) olarak düşülmüştür. Ayrıca II. Selim Han'ın tuğrası yer almaktadır. Varak usulüne göre numaralandırılan defterlerin birinci cildi 172 sayfa, ikinci cildi 166 sayfadır. İki defterin ilk sayfalarında fihrist verilmiştir. İkinci cildin fihrist kısmından sonra, içeresine daha küçük ebatlarda Sitti Hatun vakıflarını içeren defter eklenmiştir. Samakov kazasına dair vakıf verilerinin bu defterlerde yer almasının nedeni 470 numaralı evkaf defterinde olduğu gibi Sultan Süleyman Han ve kızı Mihrimah Sultan vakıflarının kazada bulunmasından dolayıdır. Bir diğer neden ise Samakov'un Paşa livasına bağlı sağ kol kazaları arasında olmasından kaynaklı olabilir. Samakov ile alakalı bilgilere birinci cildin fihrist kısmından ve Sultan Süleyman Han vakıf bilgilerinin yer aldığı 153b-159b sayfa aralıklarından ve ikinci ciltte Mihrimah Sultan'a ait vakıf kayıtlarının yer aldığı 2b-16b sayfalarından ulaşmak mümkündür. Defterin 158a-160b sayfası Mîrialem Hüseyin Ağa'nın vakıf kayıtlarına ayrılmıştır, Samakov merkezinde yer alan Hüseyin Ağa cami vakfının akarâtına dair verilere de ulaşmak mümkündür.

181 Numaralı Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Tahrir Defteri

Söz konusu tapu tahrir defteri dijital arşiv sisteminde Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Defterleri fonunda 181 numarası ile kayıtlıdır. Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı'nda ise 61 numara ile kayıtlıdır. Defterin kapak cildindeki Defter-i Mufassal-ı Sofya ve Tevâbi' ifadesinden de anlaşıldığı üzere Sofya sancağı tahrir defteridir. Varak usulü ile numaralandırılan defter toplamda 368 varaktan oluşmaktadır. Defterin ilk sayfasında Sofya'ya bağlı kazaların tımar, evkaf ve emlak kayıtlarının hangi sayfadan itibaren başladığını gösterir fihriste benzer kayıt düşülmüştür. Daha sonraki sayfa da ise Sofya kazası fihristi detaylı bir şekilde verilmiştir. Yine defterin her kazadan önce fihrist verilerek kısımlara ayrıldığı görülmektedir. Evkaf ve emlak kayıtları ise incelenen diğer tahrir defterlerinden farklı olarak her kazanın sonunda verilmemiş bunun yerine sayfa 248b de ayrı bir fihrist oluşturulmuş ve genel manada vakıf kayıtları tasnif edilmiştir.

Bu defterin tarihine geçmeden önce Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir fonunda yer alan 539 ve 566 numaralı defterlerden bahsetmek gerekmektedir. Bu iki defter de Paşa livası (Sofya) mufassal tahrir defteridir. İki defter de muhteva bakımından birbirine oldukça benzerdir hatta köylerde kayıtlı haneler bile birbiriyle uyum sağlayabilmektedir. Bu iki defterin II. Selim döneminde tutulduğu belirtilmektedir. 181 numaralı defter de bahsedilen iki defterle ihtiva ettiği veriler bakımından aynı şekilde benzerlik göstermektedir. 181 numaralı defterin ise net bir tarihi tespit edilememekle birlikte, defterin ilk sayfalarında Sofya kazasının fihristi verildikten sonra III. Mehmet'in tuğrasının yer aldığı görülmektedir. Bu nedenle defterin III. Mehmed döneminde tutulmuş olma ihtimali bulunmaktadır, ayrıca hükümdar değişikliklerinde yeni tahrir yapılması ihtimali de defterin III. Mehmed döneminin ilk yıllarına ait olabileceğini akla getirmektedir.

Yukarıda bahsedilen durumundan dolayı bu üç defterin hangi dönemde tutuldukları veya tarihleri muallak kalmaktadır. Bu muallak durum ile alakalı olarak bazı çıkarımlarda bulunmak mümkündür: Öncelikle defterlerin ihtiva ettiği bilgilerin özdeşliği nedeniyle birbirine yakın tarihli oldukları açıktır. II. Selim döneminde tutulduğu kesin olan bir defter 492 numaralı 1570 tarihli defterdir. Bu defter diğer üç defterle içerik bakımından karşılaştırıldığında onlardan oldukça farklı veriler sunmaktadır. Bu nedenle II. Selim döneminde tahrir yapıldığı da düşünüldüğünde birbirleriyle özdeşlik gösteren üç defterin sonraki bir hükümdar döneminde tutulduğu

muhtemeldir. Yine 539-566 ve 181 numaralı defterler içerik bakımından özdeşlik gösterebilir de kayıtların farklı eller tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır ve bu nedenle suret tarzında oluşturuldukları görülmektedir. 181 numaralı defterin içerisinde yer alan III. Mehmed'e ait tuğradan hareketle söz konusu üç defterin III. Mehmed döneminde tutulduğunu söylemek mümkündür. Bahsedilen özdeşlik nedeniyle çalışmada söz konusu üç defterden sadece 181 numaralı defterden alınan verilerden faydalanılmıştır.

II. Maliyeden Müdevver Defterler

Maliye Bakanlığı'ndan 1945 yılında yığın halinde devralınan defterlerin tasnifidir. Farklı Maliye kalemlerine ait defterleri kapsadığı gibi birçok farklı konuları da içeren kayıtlar yer almaktadır.⁶ Günümüzde söz konusu defterler, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Fonu içerisinde yer almaktadır. Özellikle Osmanlı maliyesi ve ekonomisi açısından son derece önem arz eden bu defterler, çeşitli mukataalara dair bilgilere, farklı tarihlere ait tahrirlere ve avarız kayıtlarına, yine mali, askeri ve sosyal konulardaki ahkam kayıtlarına, devlet görevlilerinin mevacibi yani ücretlerine, devlet kurumlarının ihtiyaç duyduğu mal, malzeme araç ve gereç gibi kayıtlara, mimari eserlerin yapımı ve ihtiyaçlarına yönelik bilgilere, çeşitli vergilere ait hususlara dair pek çok konuda geniş manada bilgiler barındıran bir hazinedir.

Tez çalışmasına kaynaklık etmesi bakımından özellikle Samakov Mukataası'na dair verilere, Samakov nazırları ve görevlerine dair bilgilere, demirin tedariki gibi hususlarda söz konusu arşiv kaynağından yararlanılmıştır. Bu hususa dair somut bir örnek vermek gerekirse, Maliyeden Müdevver Defter fonunda yer alan 15211 numaralı defteri göstermek mümkündür. Bu defter XVII. yüzyıla ait olup çeşitli kazaların köylerinden ocaklık olarak alınan vergilere, avarız vergileri mukabili alınan ürünlere, avarız hane sayıları, köy isimleri gibi bilgilere ulaşılabilir. Yine XVII. yüzyılda Samakov kazasının köylerinden toplanan demir ürünler hakkında bilgi sunmaktadır.

III. Mühimme Defterleri

Dîvân-ı Hümâyûn'da iç ve dış meselelere ait siyasi, askeri, içtimai ve iktisadi alanlardaki önemli konular hakkındaki görüşmelerin veya alınan kararların kaydedildiği defterlerdir. Osmanlı Arşivi'nde Bâb-ı Âsafî fonu içerisinde değişik diziler altında XVI.

⁶BOA (2017), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, (Yay. Haz. İ. Türe ve S. Kaynar) İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, s.153.

yüzyıldan XX. yüzyılın ilk yılları arası kısa zaman dilimlerini içeren boşluklar olmak kaydıyla 424 adet mühimme defteri bulunmaktadır.⁷

Devleti ilgilendiren akla gelebilecek hemen her konudaki mühim meseleler hakkında bilgi ihtiva eden bu defterler Osmanlı tarihi araştırmaları açısından vazgeçilmez kaynaklar arasındadır. Osmanlı madenciliği konusunda da önemli bilgileri barındıran defterler tez çalışmasına imal edilen demir türleri, demirin ihtiyaç duyulan yerlere transferi, demirin sevk edilmesi sırasında yer alan görevliler, demirin kullanım yerleri ve gönderim mahalleri gibi birçok hususta hem araştırmanın genel çerçevesini oluşturan hem de konuları tamamlayıcı renkli bilgiler arz etmektedir. Diğer bir husus, sistematik anlamda kronolojik olarak takip edilme imkânı sunan bu seri defterler, XVI. ve XVII. yüzyıl için de araştırmanın değerli kaynakları arasındadır.

IV. Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Defterleri ve Evrakı

Arşiv dairesinde dijital ortamda, Osmanlı Arşivi fonu içerisinde Topkapı Sarayı alt fonunda yer alan çeşitli konulardaki defterler ve evrakdan meydana gelmektedir. Ayrıca Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde XIV. ve XV. yüzyıla kadar yani erken dönemlere kadar inen, belgelerin olması bu arşivin önemini bir kat daha arttırmaktadır.

Tez araştırması için söz konusu arşiv defter ve evrakından, XVI. ve XVII. yüzyıllar kapsamında Samakov'un idari yapı içindeki yeri, kazada bulunan vakıflar, demirin kullanım alanları ve mimari yapılarda kullanımına dair farklı hususlarda istifade edilmiştir.

V. Bab-ı Defteri Baş Mukataa Kalemi Samako Mukataası

Dijital ortamda Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Bab-ı Defteri fonunda Samako Mukâtaası alt fonunda, Samakov'a dair müstakil dosyalama usulü ile tasnif edilen belgeler bulunmaktadır. Bu fon, Samako Mukâtaası adını taşısa da sadece Samakov'a özel değildir ayrıca Sofya İhtisab Mukâtaası, Sofya Tahmis Mukâtaası, Breznik Gümüş Mukâtaası, Kremikofça Mukâtaası, Tırnova Mukâtaası gibi çeşitli mukâtaalara ait dosyalarda bulunmaktadır. Kayıtlar XVI. yüzyılın ortalarından başlayarak (1546-47) XVIII. yüzyılın sonuna (1790-91) kadar gelmekte olup 67 dosyada toplanmıştır.

⁷BOA, 2017, a.g.k., 22.

Söz konusu arşiv kaynağı Samakov Mukâtaasına dair XVI. yüzyıldan ziyade XVII. yüzyıl ve sonrası için bilgiler ihtiva etmektedir. Bu araştırma için, tarih aralığı düşünülerek 1-2 ve 3 numaralı dosyalarda yer alan vesikalardan istifade edilmiştir. Dosyalar içerisinde yer alan vesikalarda mukâtaaya dair hükümler bulunmaktadır. Bu hükümler genel manada, Samakov Mukâtaası'ndan sipahi oğlanları ve silahdarlı zümresinden tekaüd edenlere ayrılan ödeneklere, yine mukataadan korucu, sipahi, dua-gü, kâtip gibi vazifelilere ödenen ücretlere dair bilgiler yer almaktadır. Doğrudan Samakov Mukâtaası'nda maden ve kârhânelerinde vazifeleri olanlara ve onlara ödenen yevmiyelere dair bilgilere ulaşılmaktadır. Samakov Mukâtaası'na ait dosyalar mukâtaanın muhasebe ve işleyişinden ziyade mukâtaadan ödenek alanlara, mukâtaadaki görevlilere, cülûs-ı hümayun nedeniyle vazifelilerin beratlarının yenilenmesine dair bilgiler içermektedir.

1. RUMELİ'DE OSMANLI YAYILIŞI VE OSMANLI İDARESİ ALTINDA SAMAKOV

Bu bölümde Samakov ve çevresinin Osmanlıların hakimiyeti altına girişinden sonra kurulan ilk Türk yerleşimleri ve hangi yolla oluştukları ile alakalı sorulara cevap niteliğinde bir çabaya girilmiş ve Osmanlı'nın ilk eyaleti olan Rumeli hakkında genel bilgiler verilmiştir. Yine kronolojik bağlamda tahrir defterleri esas alınarak Rumeli eyaleti içerisinde Samakov'un yeri ve zaman içinde meydana gelen idari değişimleri değerlendirilmiştir. Bu bölüm ana mevzumuz olan demircilik ve demir madenciliği ile alakalı veriler içermese de çalışma sahasının tanıtılması ve genel tarihçesi açısından önem taşımaktadır.

1. 1. Osmanlı'nın Rumeli'ye Geçiş ve Yayılışı

Osmanlı Beyliği kurulduktan kısa bir süre sonra Rumeli'ye geçme çabası içerisine girmiş ve bu yönde akınlar gerçekleştirmiştir. Gerçek anlamda Osmanlı Beyliği'nin Anadolu coğrafyasından Rumeli yakasına geçişini 1345-1346 yıllarında Karesi Beyliği'nin tamamıyla Osmanlı idaresine girmesiyle başlatmak mümkündür. Çünkü Osmanlılar bu beyliği kendi topraklarına kattıklarında, Edremit Körfezi ve Marmara Denizi kıyılarına kadar genişlemişlerdir⁸. Osmanlı hizmetine giren Ece Bey, Gazi Evrenos, Hacı İlbeyi, Gazi Fazıl gibi deneyimli Karesili gaziler Çanakkale Boğazı'nın ilerisine sefer yapılmasını istemişlerdir. Bu seferler ilk etapta Orhan Gazi'nin büyük oğlu ve daha sonra Rumeli Fatih'i olarak da anılacak olan Süleyman Paşa liderliğinde gerçekleşmiştir.⁹

Bizans İmparatorluğu, XIV. yüzyıl ortalarında Bulgar ve Sırlar ile mücadelesi sırasında Orhan Bey'den yardım istemiş ve buna karşılık Gelibolu Yarımadası'ndaki Çimpe (Tzympe) Hisarı'nı vermeyi vaat etmiştir. Orhan Bey tarafından, oğlu Süleyman görevlendirilmiş ve 20.000 kişilik bir Türk kuvveti Rumeli'ye geçirilmiştir. Bu kuvvet sayesinde Kantakuzenos, hem kuşatma altında bulunan Edirne'yi, hem de burada bulunan oğlu Mattheos'u kurtarmıştır.¹⁰ Süleyman Paşa 1352 yılında gerçekleştirdiği bu yardım sırasında Gelibolu kıstağının doğu kıyısındaki Çimpe Hisarı'na yerleşmiştir.

⁸F. Emecen (2015). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.54-55.

⁹H. İncelik (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*. (Çev: Ruşen Sezer), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.15; H. İncelik (2014). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*. (53.Baskı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.50.

¹⁰İ.H. Uzunçarşılı (2019). *Osmanlı Tarihi*. (13. Baskı), 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu [TTK] Yayınları, s.155.

Kantakuzenos, daha sonraları Türklerden ısrarla söz konusu hisarı boşaltma isteğinde bulunmuş olsa da Süleyman Paşa bu stratejik noktayı bırakmamıştır.¹¹

Süleyman Paşa, Gelibolu'yu Rumeli'de merkez edinerek akınlardan sonra geri dönerdi. Paşa'nın Rumeli tarafındaki fetihleri arasında; Migalkara (Malkara), İpsala, Seyitkavağı, Bolayır ve Gelibolu bulunmaktadır. Osmanlılar Gelibolu'ya yerleştikten sonra üç istikamette uçlar oluşturarak fetihlere devam ettiler. Osmanlı ilerledikçe ve yayıldıkça bu uç sistemi de Rumeli'nin ileri bölgelerine doğru kaydırılacaktır.¹² Osmanlıların hem deniz üssü niteliği taşıyan Gelibolu'yu ele geçirmesi hem de Trakya'da ilerlemeye başlaması, Bizans İmparatorluğu'nda iç karışıklıklara neden oldu. Bu karışıklıklar ve giderek artan baskılar sonucunda dönemin imparatoru Kantakuzenos, Aralık 1354'te tahttan çekilmek zorunda kaldı.¹³

Türkler Gelibolu Yarımadası'na çıktıktan sonra farklı kollardan sistemli bir şekilde fetih faaliyetlerine giriştiler. Rumeli'deki ilerlemeler durduktan iki yıl sonra yani 1359 yılında Osmanlı ordusu, İstanbul surları önünde görülmüştür. Bizans başkenti için henüz bir tehlike olmasa da, içeride yaşadığı karışıklıklar gücünü tüketme derecesine getirmiştir. Bizans'ın zor durumundan yarar sağlamayı amaçlayan Osmanlılar, Trakya doğrultusunda ilerleyerek şehirleri ele geçirmiştir.¹⁴

Süleyman Paşa'nın 1357 yılında bir av esnasında vefatından sonra Rumeli'de Türklerin ilerlemesi ve şehirlerin fethedilmesi Şehzade Murat komutasında devam etmiştir. 1360-1361'deki fetihler belirli bir plan dahilinde gerçekleştirilmiştir. Öncelikle Edirne'ye gelebilecek yardımların önünü kesmek için akıncılar İstanbul önlerine kadar gönderilmiştir. Ayrıca İstanbul-Edirne yolu üzerindeki Bantoz (Panados), Çorlu (Tsurullos), Misini (Mosunopolis), Lüleburgaz (Verguli) ve Babaeski (Bulgarifigon) kaleleri ele geçirilmiştir. Keşan Kalesi ve Edirne'nin güneyinde Trakya'nın ikinci

¹¹İnalcık, 2003, **a.g.k.**, 15.

¹²H. İnalcık (2008). Rumeli. *Diyanet İslam Ansiklopedisi [DİA]* içinde (s.232-235), 35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı [TDV] Yayınları, s. 233.

¹³Emecen, 2015, **a.g.k.**, 59.

¹⁴Georg Ostrogorsky (2019). *Bizans Devleti Tarihi*. (10. Baskı), (Çev: F. Işıltan), Ankara: TTK Yayınları, s.493.

büyük merkezi Dimetoka Kalesi zapt edilmiştir.¹⁵ Şehzade Murat, Edirne'nin fethine önden Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Bey ile Hacı İlbey'i göndermiştir¹⁶.

Osmanlı kaynaklarında Edirne'nin fethi için farklı tarihler verilmiş olsa da kabul edilen görüş 1361'de Şehzade Murat ve lalas Şahin tarafından ele geçirilmiş olduğudur. Şehzade Murat, 1357-1362 arasındaki durgunluk döneminde Rumeli uç beyi olarak faaliyette bulunmuş, Edirne'yi 1361'de ele geçirmiştir. Aynı zamanda Anadolu'dan göçlerle gelenler sayesinde Rumeli'deki köprübaşı sağlamlaştırılmıştır. Böylece Rumeli beylerbeyliğinin çekirdeği Paşa Sancağı, Süleyman Paşa zamanında meydana gelmiştir. Edirne'nin fethinden kısa bir zaman sonra Orhan Gazi, Mart 1362'de Bursa'da vefat etmiştir.¹⁷

Orhan Gazi'nin vefatından sonra Şehzade Murat, sultan olarak Osmanlı tahtına çıktı. Sultan Murat Osmanlı merkezini 1365 tarihinde Bursa'dan Edirne'ye nakletti. Edirne bir yandan merkez olarak donatılırken diğer taraftan Balkanlara yapılacak fetihlerde, askeri bir hareket üssü olarak stratejik öneme sahiptir.¹⁸ Edirne alındıktan sonra Rumeli'de fetih hareketlerine devam edildi. Meriç Vadisi'nde önemli bir şehir olan Filibe, uzun bir kuşatma sonrasında 1364'te teslim oldu. Burası 1366 tarihinde Sultan Rumeli'de iken Lala Şahin'in uç merkezi olacak, bu merkezden hareketle İhtiman ve Samakov istikametinde daha batıya doğru akınlara devam edildi.¹⁹

Osmanlı'nın Balkanlarda durdurulamaz ilerleyişi Sırbistan, Bosna ve Macaristan'da büyük bir tedirginliğe neden oldu. Filibe'nin fethinden sonra Papa V. Urban'ın teşviki ile Macaristan kralı Layoş başta olmak üzere Bulgar, Sırp, Ulah (Eflak) ve Bosna hükümetleri arasında ittifak anlaşması yapıldı. Osmanlı kuvvetleri ile müttefik birlikler 1364'te Edirne yakınlarında, Çirmen mevkiinde karşı karşıya geldiler. Macar kralı I. Layoş'un kumandasındaki müttefik kuvvetler kalabalık olmalarına rağmen ağır bir mağlubiyet aldılar.²⁰

¹⁵H. İncalcık, (2006). Murat I. *DİA* içinde (s.156-164), 31, İstanbul: TDV Yayınları, s.156.

¹⁶İ.H. Danişmend (1971). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. (2.Baskı), 1, İstanbul: Türkiye Yayınevi, s.39.

¹⁷H. İncalcık (2007). Orhan. *DİA* içinde (s.375-386), 33, İstanbul: TDV Yayınları, s. 283.

¹⁸Danişmend, 1971, **a.g.k.**, 39; Uzunçarşılı, 2019, **a.g.k.**, 168.

¹⁹İncalcık, 2006, **a.g.k.**, 156.

²⁰F. Başar (1998). Çirmen Savaşı'nın Balkan Tarihindeki Yeri. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* içinde (s. 51-55), (12), s.52.

Sultan Murat, Rumeli’de fetihleri organize ederek yetenekli komutanları ile birkaç koldan ilerlemeyi sürdürüyordu. Timurtaş Bey, 1366 tarihinde Kızılağaç Yenicesi ve Yanbolu üzerine yürüdü. Kızılağaç aman ile teslim alınarak orada bulunan halk cizye vergisine bağlandı. Daha sonra Yanbolu Kalesi kuşatma savaşı ile ele geçirildi.²¹ Rumeli’nin batısında Evrenos Bey, Makedonya fütuhâtı ile görevlendirildi. Kuzeybatı cephesinde Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşa ise İhtiman, Samakov ve Sofya taraflarının fethiyle sorumlu tutuldu.²²

1.1.1. İhtiman ve Samakov’un Fethi ile Sofya Yolu’nun Osmanlılara Açılışı

Lala Şahin Paşa, askeri bir merkez vazifesi gören Filibe’den 1366 tarihinde ileri harekete geçti. Paşa, ilk etapta Samakov ve İhtiman taraflarına akın düzenleyip esir ve ve ganimet elde ederek döndü. 1370-1371’de Sultan Murat, Samakov ve İhtiman’ın kesin olarak fethedilmesini istedi. Lala Şahin Paşa ilk önce Kapulu-derbent’i zapt etti ve buradaki seddi yıktıktan sonra İhtiman üzerine yürüdü. Osmanlı birliklerini karşısında gören İhtiman halkı, aman dileyip cizye vermeyi kabul ederek Osmanlı himayesine girdi.²³ İhtiman Kalesi’nin sulh yoluyla alınmasından dolayı ahd-i iman kavramından hareketle İhtiman şeklinde telaffuz edildiği rivayet edilmektedir.²⁴ Sofya’nın güneydoğu civarında gerçekleşen bu hareketler Bulgar kralını tedirgin ediyor ve Osmanlılar karşısında çareler aramaya sevk ediyordu.

Tuna Nehri’nden Rodop Balkanlarına kadar Orta ve Güney Bulgaristan’a ve Osmanlı işgalinden önce de kısmen Trakya’ya egemen olan Bulgar kralı Yuvan Şişman Türklerle mücadele etmenin güçlüğünü anlayarak barış yaptı. Kral, Osmanlı himayesine girerek vergi ödemeyi kabul etti ve kız kardeşi prenses Maria’yı da Sultan Murat’a verdi. Şişman, kendisine muhalif olan kardeşi Stratisimir’e karşı Murat ve Ulahlardan destek alarak Vidin üzerine gitti ancak başarı sağlayamadı.²⁵

Murat’ın Balkan fetihleri organizasyonunda kuzeybatı tarafından sorumlu tutulan Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşa’nın Samakov ve İhtiman akınlarından dolayı tehlikeli bir durumun belirdiğini anlayan Kral Şişman, bu kez aynı durumda bulunan

²¹Müneccimbaşı Ahmet Dede (1975). *Müneccimbaşı Tarihi*. (Çev: İ. Erünsal), 1, İstanbul: Kervan Kitapçılık, s.108-109.

²²Danişmend, 1971, **a.g.k.**, 48.

²³Müneccimbaşı Ahmet Dede, 1975, **a.g.k.**, 109-110.

²⁴Evliyâ Çelebi (1999). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*. 3. Kitap, (Haz: S. A. Kahraman-Y.Dağlı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.220.

²⁵Uzunçarşılı, 2019, **a.g.k.**, 170-171.

Makedonya Sırp Kralı Uglyeşa'dan yardım talebinde bulundu.²⁶ Bunun üzerine iki kral müttefik olup Filibe'den hareketle ilerleyen Lala Şahin Paşa kuvvetlerini Çamurlu Sahrası'nda karşıladı. İki kral, burada Lala Şahin Paşa'ya karşı koyamayıp bozguna uğradı. Bu zafer sonucunda daha önce elde edilen İhtiman ilebirlikte Samakov Kalesi'nin fethi de sağlandı.²⁷ Samakov kalesinin güç bir şekilde alınmasından dolayı bir daha bu kale düşman tarafından ele geçirilip içerisine kuvvet konulmaması için Lala Şahin Paşa tarafından yıktırıldı. Osmanlı kaynaklarında Samakov fethinin tarihi 772 (1370-1371) olarak belirtilmektedir.²⁸

Samakov zaferinin Bulgaristan'ın zaptı noktasında büyük önemi vardır. Bu askeri başarı, Türklerin Bulgaristan'da yerleşmesini mümkün kılan muharebelerden biridir. Samakov'un Osmanlıların eline geçmesiyle üzerinde büyük baskı hisseden Köstendil Bulgar prensi Konstantin, itaat altına alındı. Lala Şahin Paşa, İhtiman ve Samakov başarılarıyla aynı istikamette hızlıca ilerleme olanağı buldu. Ancak belli bir plan dahilinde askeri faaliyetlerin ve fetih hareketlerinin sindire sindire yapılmasına dikkat eden Sultan Murat, Lala Şahin Paşa'dan Makedonya'da ilerlemekte olan Evrenos Gazi'ye destek vermesini istedi.²⁹

Osmanlı Devleti'nin fetih politikasında madenler belirleyici unsurlardan biri olmuştur. Özellikle değerli madenler olarak bilinen gümüş ve altın madenlerinin ele geçirilmesi için çaba sarfettikleri bilinmektedir. Bu madenler gibi bilhassa askeri alandaki kullanımı nedeniyle demir madeni de son derece önemli madenler arasındadır. Bu nedenle Osmanlıların Samakov'dan demir madeni çıkarıldığının ve işlendiğinin farkında oldukları ve bu maden bölgesinin elde edilmesi için özel bir ihtimam göstermişlerdir. Gerçekten de Samakov'un fethinden hemen önce 1371 tarihinde Çamurlu'da Kral Şişman ve Sırp Kralı'na karşı son bir mücadele daha yapılmıştır. Kazanılan bu zaferle Samakov kesin olarak ele geçirilmiştir³⁰. Daha sonra da değinileceği gibi Samakov'un fethi, batı yönünde ilerlerken meydana gelen savaşlarda kullanılan araç, gereç ve silahların yapımında ve diğer çeşitli alanlarda gereksinim

²⁶Danişmend, 1971, **a.g.k.**, 52.

²⁷J. Hammer (1992). *Büyük Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat, s.162.

²⁸Evliyâ Çelebi (2002b). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. 6. Kitap, (Haz: S. A. Kahraman-Y.Dağlı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.144; Hoca Sadettin Efendi (1979). *Tacü't-Tevarih*. 1, (Yal: İ. Parmaksızoğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.137-138.

²⁹M. Cezar (2010). *Mufasssal Osmanlı Tarihi*. 1, Ankara: TTK Yayınları, s.120.

³⁰İnalcık, 2006, **a.g.k.**, 157; Hammer, 1992, **a.g.k.**, 162.

duyulan demirin ihtiyacını karşılayacağı bir merkez olarak Osmanlılara üstünlük sağlamıştır.

1.1.2. Bulgaristan Fethi'nin Tamamlanması

Osmanlı'nın Rumeli'de başarılar elde etmesi batı ucunu ileriye taşıdı. Bu durum aynı zamanda Osmanlı birliklerinin önünde fethedilecek yeni sahalar ve şehirler sunuyordu. Sofya'ya giden yol üzerinde bulunan İhtiman'ın ele geçirilmesi, Sofya ve civarının fetih zeminini de hazırladı. Lala Şahin Paşa'nın bundan sonraki akınları bu istikamet üzerinde olacaktır.³¹

Osmanlıların Rumeli şehirlerini tek tek ele geçirip güçlü bir şekilde ilerlemesi karşısında, endişeleri giderek artan Makedonya Sırp Despotu Jovan Ugylyeşa ile V. Yuannis Paleolog Türkleri Trakya'dan tamamıyla sürüp çıkarmanın peşindeydi. Ugylyeşa güneyde Evronos'un, kuzeyde Meriç Vadisi'nde Hacı İlbey ve Lala Şahin'in ilerlemesini tehlikeli görüyordu. Osmanlılara karşı birlikte mücadele etmek isteyen Sırp ve Bizans patriklikleri arasında var olan sorunlar çözüldü ve 1371'de kiliselerin birliği ilan edildi. Nihayetinde Osmanlılara karşı 1371'de Çirmen'de yapılan savaşta mağlup oldular.³² Osmanlı'nın zaferiyle sonuçlanan bu savaşa II. Meriç Savaşı da denilmektedir.

Çirmen zaferi ile Makedonya ticaret yolları Osmanlılara açılmıştır. Bu savaştan sonra seri bir Türk ilerlemesi başlamıştır. Gazi Evronoz kuvvetleri tarafından Gümülcine ikinci defa alınmıştır. Ayrıca Borla, İskeçe ve Morolye ve kadiaskerlikten vezirliğe yükselen Kara Halil tarafından Kavala, Drama, Zihne ile Sırp krallığının önemli şehirlerinden olan Serez ve daha sonra Karaferye ele geçirilmiştir.³³ Çirmen zaferinden sonra bahsedilen bu seri fetih hareketleri 1372-75 arasında meydana gelmiştir. Bulgaristan ve Sırbistan ciddi bir tehlike altında olup, muhtemelen Sırp Kralı Lazar ve Bulgaristan'a egemen olan Şişman, vergi vererek bir süre daha dokunulmazlıklarını sürdürmüştür (1376).³⁴

Lala Şahin tarafından Sofya civarına çok defa akınlar düzenlense de hatta bölgenin bir kısmı ele geçirilmiş olsa da Sofya Kalesi'ne yapılan saldırılardan etkili bir

³¹İnalcık, 2006, **a.g.k.**, 157.

³²İnalcık, 2006, **a.g.k.**, 158.

³³Uzunçarşılı, 2019, **a.g.k.**, 170.

³⁴D.E. Pitcher (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*. (Çev: B. Tırnakçı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.73.

sonuç alınamamıştır.³⁵ Sofya'nın fethi 1385'te Balaban Bey tarafından gerçekleştirilmiştir. Bundan sonraki süreçte Osmanlı'lar kendilerine engel gördükleri Bulgaristan'ı tamamen ele geçirme kararı almıştır. Osmanlıların çeşitli kollardan Rumeli'deki baskı ve ilerlemesi karşısında en nihayetinde Bulgar Kralı Şişman Niğbolu Kalesi'ne kapanmıştır. 1396 yılında Osmanlı ile Haçlı orduları arasında gerçekleşen Niğbolu Muharebesi'ni Osmanlılar kazanmış ve böylece Bulgaristan'ın fethi tamamlanmıştır.³⁶

1. 2. Rumeli'de İlk Yerleşmeler ve Osmanlı İskân Politikası

Osmanlılar 1350'li yıllarda Rumeli'ye geçtikten sonra hızlı bir ilerleme kaydetmiş, fetihlere paralel olarak Anadolu'dan insanları göç ettirerek Rumeli tarafında sistemli bir politika içinde iskân etmeye başlamışlardır. İskân politikasına bağlı olarak nüfus yerleştirme işi yapıldığı gibi gönüllü olarak Rumeli'ye geçip yerleşenler de bulunmaktadır. Fethedilen bölgelerin Türk yerleşimine açılması zaman içinde Rumeli şehir ve kasabalarının Türk-İslam şehircilik anlayışı çerçevesinde bir görünüme bürünmesini sağlamıştır. Şehirlerin yanında fethedilen yerlerde bulunan kırsal bölgeler de belirli politikalar sonucunda şenlenerek, bataklık araziler kurutularak ekim yapılabilir araziler haline gelmiştir. Ayrıca Türkçe isimler taşıyan yeni yerleşim birimleri kurulmuş ve yaygınlaşmıştır. Osmanlıda iskân politikalarına bakıldığında fetih ve iskân, sürgün yoluyla iskân, derbentlerin iskân yöntemi olarak kullanımı, kale, han, kervansaray gibi cazibe merkezleri çevresinde iskân gibi öne çıkan uygulamalar görülmektedir.

Osmanlı'nın erken dönemlerinde Rumeli'nin iskânına, Çandarlı Ali Paşa ile Rumeli'nin fethine katılan gaziler, aşiret reisleri ve mensupları, Anadolu yayaları, akıncılar, dervişler ve tımarlı sipahiler öncülük etti.³⁷ Yeni uç bölgeleri geliştikçe, zapt edilen yeni topraklardan sağlanacak olan türlü imkânlar Anadolu'daki Türkmenleri, Yörükleri ve yerleşik grupları Rumeli'ye doğru çekmeye başladı. Osmanlı idaresi de bu göçleri destekledi. Osmanlı fetihleri çoğu defa uzlaştırmacı ve sisteme entegre edici bir anlayışla yayıldı ve kalıcı hale geldi.³⁸ Anadolu Türklerinin Rumeli'yi istilası geniş

³⁵Hoca Sadettin Efendi, 1979, **a.g.k.**, 158-159.

³⁶N. Genç (1988). *XVI. Yüzyıl Sofya Mufasssal Tahrir Defteri'nde Sofya Kazası*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, s.13.

³⁷H. Doğru (2002). Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskân Siyaseti. *Türkler* içinde (165-176), 9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.167.

³⁸Emecen, 2015, **a.g.k.**, 61.

ölçüde göç hareketine bağlı olmuş, bu göçler arka planda fetihleri ileri taşıyan itici kuvvet oldu.³⁹ Osmanlı fetihleri ve akabinde göçlerle gelen yoğun nüfus karşısında kırsal yörede yaşayan Hristiyan halkın bir kısmı, Balkanlar'ın daha iç kısımlarına ve dağlık alanlarına doğru hareket etmişlerdir. Evlerini, yerlerini terk ederek başka yerlere göç eden bu insanlardan boşalan yerlere, Anadolu'dan gelen ve büyük ölçüde Türkmen olan bu unsurlar nakledildi.⁴⁰

Osmanlı toplumunu oluşturan unsurlar arasında resmi kayıtlarda konar-göçer olarak ifade edilen gruplar bulunurdu. Konar-göçerler, yaşadıkları hayat tarzı itibarıyla mevsimden mevsime yaylak ve kışlak arasında sürekli hareket hâlinindedir. Ekonomisi hayvancılığa dayanan konar-göçerler biraz da hayvan sürülerine otlak yeri bulmak amacıyla farklı bölgeler arasında gezinti yaparlardı.⁴¹ Devlet, konar-göçer tebaasını Rumeli yöresine iskân politikası dahilinde geçirdiği gibi bazı durumlarda kontrollü yerleştirme gereği duymamıştır. XIV. yüzyılda Kuzey Batı Anadolu'dan hareketle Balkanlar'a doğru kendi başlarına göç eden 10.000 göçebe orada yerleşerek yarı göçebe Ulah ve Arnavut topluluklarıyla temasa geçmişlerdir.⁴²

Osmanlı'nın kuruluş döneminde gerek Anadolu ve gerekse Rumeli'deki fethedilen yerlerde yerleşim yerlerinin açılmasında önemli rol oynayan zaviye kurucu dervişler bulunmaktadır. Bunlar, Âşıkpaşazâde tarihinde Ahiyân-ı Rum (Anadolu ahileri) ve Abdâlân-ı Rum olarak adlandırılan “abdâl” ve “baba” ismini taşıyan ve genellikle Osmanlı padişahları ile savaflara katılan zümrelerdir. Bu misyoner dervişlerin dini ve sosyal fikirler propagandası, fethedilen bölge halkını yaşanacak olan sosyal ve dini değişime hazırlardı. Rumeli'de farklı dine mensup olan insanların, İslam dinini benimsemesinde bu misyoner derviş gruplarının oynadığı rol büyüktür. Anadolu'dan Rumeli'ye bu durum izlenmektedir. Kurulan köylere genellikle zaviye kuran ahinin, şeyhin, dervişin veya babanın adı verilirdi. Osmanlı'nın erken dönemlerinde sadece Paşa livasında kolonizatör dervişler tarafından kurulduğu

³⁹H. İnalcık (2010). *Osmanlılar, Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*. İstanbul: Timaş Yayınları, s.57.

⁴⁰M. İnbaşı (2002). Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti. *Türkler içinde* (154-164), 9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 158.

⁴¹C. Orhonlu (1987). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*. İstanbul: Eren Yayıncılık, s.12-14.

⁴²R. Kasaba (2012). *Bir Konargöçer İmparatorluk Osmanlıda Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar*. (Çev: A. Ortaç), İstanbul: Kitap Yayınevi, s.43-44.

düşünülen 67 zaviye mevcuttur. Bu zaviyelere Yenice Zağra'daki Kılıç Baba zaviyesi ve Çirmen'deki Musa Baba zaviyesi örnek verilebilir⁴³

Yeni fethedilen yerleri imar ve iskân etmek, cazibe merkezi haline getirmek için vakıfların kurulması eskiden beri takip edilen bir usuldü. Genellikle bir caminin etrafında yer alan medrese, tâbhâne denilen yemek pişirilen ve dağıtılan mekânlar, hastane (darüşşifa), hamam ve kervansaray gibi dini, kültürel ve sosyal yardım kurumları Osmanlı şehirlerinde yer almaktadır. Bu kurumların gelirleri ve kurumlarda görev alan vazifelilerin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla tesis edilmiş han ve çarşılar, fırın, değirmen, boyahane, salhane, pazarlar, yeni kurulacak olan şehrin veya eski bir şehrin imarı ve yerleşimi cazip kılmak için kasabaların, şehirlerin nüvesini teşkil etmekteydi.⁴⁴ Sadece padişah, şehzade, veziriazam gibi üst düzey yöneticiler değil varlıklı insanlar da bu çeşit vakıflar kurmuşlardır. Kurulan vakıflar, belirli vergilerden muaf tutulmak kaydıyla başka yerlerden getirilip vakıf çevresine yerleştirilen halk ile şenlendirilmekteydi. Bu iskân metodu sadece yeni fethedilen yerlerde değil memleket dahilinde bulunan boş alanlarda da uygulanmaktaydı. Buralara her sınıftan halk yerleştirilmekteydi.⁴⁵

1.2.1. Samakov ve Civarında Yerleşme

Osmanlılar Rumeli'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi Samakov ve çevresini de fetihten sonra iskâna tabi tutmuştur. Samakov'un Türk yerleşimine hangi tarihte açıldığına dair Bizans ve Osmanlı kaynakları kısıtlı bilgiler vermektedir. Daha sonraki tarihler için ise ihtiyaç duyulan verileri daha çok Osmanlı'nın tımar sistemini hayata geçirmek için tuttuğu tahrir defterleri sağlamaktadır.

Filibe, İhtiman ve Samakov'un fethi Lala Şahin Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir. Fethedilen yerlere çeşitli iskân politikaları ile Türk nüfusun yerleştiği, ıssız yerlerin sosyal bir şehir, kasaba veya yerleşim birimleri görünümüne kavuşması için insanların yaşamlarını kolaylaştırıcı ve ihtiyaçlarını gidermeye yönelik mimari yapılar tesis edilmiştir. Lala Şahin Paşa Filibe'nin fethinden sonra Meriç Irmağı

⁴³Ö. L. Barkan (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri. *Türkler* içinde (s.133-153), C.9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 135-143.

⁴⁴Ö.L. Barkan (1963). Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından: Osmanlı İmparatorluğunda İmar Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23 (1-2), s.239.

⁴⁵C. Orhonlu (1967). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s.95.

üzerine yük arabalarının rahat bir şekilde geçebileceği bir köprü inşa ettirmiş,⁴⁶ esirlere ordunun geçmesi için yollar yaptırmıştır.⁴⁷ Ayrıca çeltik yetiştirmeye elverişli olan şehrin kuzeyindeki alana pirinç ektirerek bölgeye bu ziraatı tanıtmıştır.⁴⁸ Daha sonraki yıllarda Filibe, Osmanlı'nın pirinç ihtiyacını karşıladığı önde gelen yerler arasında görülmektedir.

İhtiman, konumu itibariyle Sofya, Tatarpazarı, Filibe ve Samakov'a uzanan üç önemli yolun üzerinde bulunmaktadır. Samakov'dan kısa bir süre önce fethedilen İhtiman'ın çekirdeğini Balkanların en eski Osmanlı eserlerinden olan bir zaviye teşkil etmektedir. İhtiman, Mihaloğlu Mahmud Bey tarafından XIV. yüzyılın son çeyreğinde inşa edilen zaviye-imaret, han, hamam gibi yapıların etrafında kurulup yeni bir Osmanlı kasabası olarak yükselmiştir.⁴⁹ 1402 Ankara Savaşı'nda şehit olmadan önce Mahmud Bey'in İhtiman'da bir cami yaptırdığı tahmin edilmektedir.⁵⁰ Erken dönemlerden beri yörede Türkçe isimler taşıyan köyler bulunmaktadır. Bu köyleri Mihaloğulları beyleri idaresinde akıncı olarak hizmet eden ve muhtemelen XIV. yüzyıl sonlarından beri İhtiman Ovası'nda yerleşmiş olan Yörüklerin oluşturduğu ifade edilmektedir.⁵¹

Samakov'un bir yerleşim yeri haline gelmesinde ve şehir olarak gelişmesinde bölgede çıkan demir cevheri doğrudan etkilidir. Samakov kelime anlamı itibariyle de demirle ilgili bir kavramdır. XV. yüzyıla ait olduğu ifade edilen bir tahrir defterinde bölgede bulunan bazı köylerin adı ilk demir madenlerini açan kişilere atfedilir. Sırf ya da Sırp Samakov veya Radicko Samakov gibi isimler bu hususa örnek gösterilebilir. Bu isimlerden yola çıkarak XIV. yüzyılda Sırp krallarınca getirilen ve oradan Bulgar çarlarınınca Batı Bulgaristan'a yerleştirilen Saksonyalı madencilere işaret edilmektedir. Lala Şahin Paşa tarafından fethedilen Samakov, İhtiman gibi aman ile değil zor kullanılarak alınan ve kalesi bulunan bir yerleşimdi. Kaynaklarda, Osmanlıların bazı şehirlerin fethinden sonra da yaptığı üzere tekrardan düşman kuvvetlerinin toplanmasını ve yerleşmesini engelleyici bir tedbir olarak kaleyi yıktığı zikredilmektedir. Böylece XV. yüzyılda Samakov yıkılan kalenin etrafında küçük bir yerleşim yeri olarak kaldı. Türk Müslüman nüfus küçük gruplar halinde kale civarında yerleşmişlerdir. Bunun

⁴⁶Hoca Sadettin Efendi, 1979, **a.g.k.**, 122.

⁴⁷A. Özcan, A. (2003). Lala Şahin Paşa. *DİA* içinde (77-78), 27, İstanbul: TDV Yayınları. 2003, s. 77.

⁴⁸M. Kiel (1996). Filibe. *DİA* içinde (s.79-82), 13, İstanbul: TDV Yayınları, s.80.

⁴⁹M. Kiel (2000). İhtiman. *DİA* içinde (s.571-572), 21, İstanbul: TDV Yayınları, s.571.

⁵⁰S. Eyice (1996). Gazi Mihaloğlu Mahmud Bey Camii. *DİA* içinde (s.462-463), 13, İstanbul: TDV Yayınları, s.462.

⁵¹Kiel, 2000, **a.g.k.**, 571.

dışında Banya-i Has, Banya-i Köstence gibi ılıcaları olan bölgelere yerleşmeyi tercih etmişlerdi.⁵²

Samakov'da Türk yerleşmesinin ne zaman başladığı, hangi nüfus gurubunun yerleştiği veya yerleştirildiği, ne şekilde iskânların yapıldığı ile alakalı erken dönemlere ait net verilere ulaşamamıştır. Samakov savaş yoluyla fethedildiği için yerli ahalinin bir kısmının yerlerini terk etme ihtimali bulunmaktadır. Diğer taraftan bölgeden demir cevherinin çıkarılması nedeniyle Osmanlıların, bölgedeki nitelikli madenci yerli ahalinin yurtlarından ayrılmasını engelleyici, yerlerinde kalmalarını teşvik edici adımlar atmış olması muhtemeldir. Samakov'da Türk yerleşiminin fetihden hemen sonra başladığı ile alakalı bir ifade bulunmasa da erken dönemde kurulan vakıflar ve vakfiyeleri ve tahrir defterlerinde yer alan yerleşime dair bilgiler, Türkçe adlar taşıyan köyler, kasabalar bu noktada fikir vermektedir. Samakov ile alakalı ulaşılan en erken tarihli tahrir defteri hicri 932 (1526) yılına aittir.⁵³ Defterin tarihi Samakov'un fetih tarihinden çok sonra da olsa, yerleşim birimleri tahririn yapıldığı tarihten çok önceki bir zamanda kurulduğu için ilgili defterde yer alan hususlar, daha erken döneme yani tahrir yılından öncesine de işaret etmektedir.

Erken tarihlerde yerleşimin olduğu önemli mevkiller arasında Çamurlu mezrası ön plana çıkmaktadır. Çamurlu, Samakov'un fethine giden süreçte Lala Şahin Paşa'nın müttefik Sırp ve Bulgar kuvvetlerini mağlup ettiği yer olmalıdır.⁵⁴ Ayrıca 1413 yılında I. Mehmed ile Musa Çelebi arasında meydana gelen savaşa sahne olup Türkler tarafından kurulan bir yerleşim bölgesidir.⁵⁵ Çamurlu'nun Samakov'un fethine paralel olarak mı, Samakov'un fethinden önce Sırp ve Bulgarlara karşı yapılan savaştan hemen sonra mı Türk yerleşimine açıldığına dair kesin bir veriye ulaşamadı. Ancak bu husustaki kayıtlar yerleşime dair bazı eksiklikleri giderecek malumat vermektedir. 1526 tarihinde Çamurlu, Samakov sınırları içinde mezra olarak kayıtlıdır. Ayrıca bu tarihte mensubu oldukları cemaat veya grup belirtilmiş olmasa da *Cemaat-i Yörükün ki der mezra-i Çamurlu mütemekkinan*⁵⁶ kaydı altında 74 hane sayısı Yörük bulunduğu anlaşılmaktadır. Arşiv kayıtlarından takip edildiğinde Çamurlu'nun, daha sonraki

⁵²Kiel, 2009, **a.g.k.**, 62.

⁵³Samakov kazası hakkında bilgi veren en eski Osmanlı kaynağının 857-858 (1453-1454) tarihli bir tahrir defteri olduğu belirtilmektedir (Kiel, 2009, **a.g.k.**, s.62). Ancak bu kaynağa ulaşamamıştır.

⁵⁴Hammer, 1992, **a.g.k.**, 162.

⁵⁵Kiel, 2009, **a.g.k.**, 62.

⁵⁶Başkanlık Osmanlı Arşivi [BOA]. Tapu Tahrir Defterleri [TT.d], nr.130, s.193.

yıllarda Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan'ın vakıfları arasında yer aldığı görülmektedir yani vakıf haline getirilmiştir. Bu hususa dair Hicri 965 (1557/1558) tarihli *Samakov Kazasına tabi' Çamurlu köyü hudûdnâmesi*⁵⁷ bulunmaktadır. Hudutnamede yer alan mevki, mevzi, dağ, şahıs, mahalle, dere vb. yer, sınır bildiren unsurlar Türkçe'dir. Elmalidere, Yaylacık, Derbentağzı, Kabaagaç⁵⁸ gibi isimler buna örnek verilebilir. Bu isimlere 1557 tarihli bir kayıttan ulaşmış olsak da yer isimleri daha erken bir tarihte verilmiş olmalıdır. Türklerin bölgeye erken tarihlerde gelip yerleştiğini ve belirli konumlara kendi anlayışlarına göre isimler verdiği ve kalıcı olarak yerleştikleri verilen örneklerden anlaşılmaktadır.

Çamurlu hudutnamesinde bölgeye yerleşenlerle ilgili doğrudan Yörük ibaresine rastlanılmasa da 1526 tarihli tahrir defterinden hareketle Çamurlu'ya yerleşenlerin Yörük oldukları belirtilmişti. 1557 tarihli hudutnamede Çamurlu köyünün Adilli⁵⁹, Burhan Fakih⁶⁰, Dervişler⁶¹, Nasuhlu⁶², Dereli⁶³, Adalı⁶⁴ ve Ahmetli⁶⁵ adında yedi mahallesi verilmektedir. Aslında bu mahalle adlarının doğrudan Yörük cemaatleriyle irtibatı vardır ve cemaatlere atfen mahalle adları verilmiştir. Hudutnamede Çamurlu'nun bir mahallesi olarak belirtilen Adilli⁶⁶ ismi üzerinden, Osmanlı'daki farklı kazalardan örnek vermek gerekirse, Adilli ismiyle Zulkadriye ve Edirne kazasında Yörük cemaati olarak yerleşmiş bulunan grupların olduğu görülmektedir.⁶⁷ Dolayısıyla Çamurlu köyündeki Adilli olarak belirtilen mahalle aslında Adilli cemaati Yörüklerinin toplu bir şekilde yerleşerek veya iskân edilerek aynı ismi taşıyan mahallenin teşekkülünden ibarettir. Çamurlu köyündeki diğer mahallelerin durumu da bu şekildedir. XVI. yüzyılın üçüncü çeyreğine ait vakıf tahrir defterleri Çamurlu ile alakalı daha detaylı veriler sunmaktadır. 1568-1569 tarihli tahrir defterinde de Çamurlu köyünün Mihrimah Sultan

⁵⁷BOA, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Defterleri [TK.GM.d], nr.2158.

⁵⁸BOA, TK.GM.d, nr.2158, s.1-3.

⁵⁹BOA, TK.GM.d, nr.2158, s.1.

⁶⁰BOA, TK.GM.d, nr.2158, s.5.

⁶¹BOA, TK.GM.d, nr.2158, s.12.

⁶²BOA, TK.GM.d, nr.2158, s.18.

⁶³BOA, TK.GM.d, nr.2158, s.22.

⁶⁴BOA, TK.GM.d, nr.2158, s.28.

⁶⁵BOA, TK.GM.d, nr.2158, s.33.

⁶⁶BOA, TK.GM.d, nr.2158, s.1.

⁶⁷C.Türkay (2001). *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*. İstanbul: İşaret Yayınları, s.155.

vakfı olduğu, Yörük cemaatlerinin bulunduğu ve yine yukarıda sayılan mahallelerin yer aldığı görülmektedir.⁶⁸

Tablo 1.1. Samakov kazası Çamurlu köyünde yer alan cemaatlerin Osmanlı'nın diğer kaza ve sancaklardaki dağılışı (Türkay 2001; Halaçoğlu 2009).

Mahalle adı / Yörük adı	Yörük cemaatlerinin bulunduğu diğer kaza ve sancaklar ⁶⁹ .
Adalı	Karahisar-ı Şarki sancağı, Bigadiç kazası (Karesi sancağı), Ankara kazası (Ankara sancağı), Karaman vilayeti, Ereğli kazası (Konya sancağı).
Adilli	Zülkadriye kazası (Maraş sancağı), Edirne kazası (Paşa sancağı), Sivas sancağı, Adana sancağı, Karahisar-ı Demirli kazası (Çorum sancağı).
Ahmetli	Kerkük eyaleti, Ordu kazası, Sarauhan sancağı, Denizli kazası, Alaiye sancağı, Danişmendli kazası, Tarsus sancağı, Sivas kazası, Ankara sancağı, Mitroviçe kazası (Piriştine sancağı), Kütahya sancağı.
Burhan Fakih	Konya sancağı, Karaman eyaleti, İçel sancağı, Gülnar kazası, Aydın sancağı, Kütahya sancağı, Saruhan sancağı, Sivas (Yeni il) kazası.
Dereli	İvrindi kazası (Karesi sancağı), Adana sancağı, Zülkadriye kazası, Şorba kazası (Ankara sancağı), Filibe kazası (Paşa sancağı), Erbaa kazası (Sivas sancağı).
Dervişler	Adana sancağı, Saruçam kazası (Adana sancağı), Edirne kazası (Paşa sancağı).
Nasuhlu/Nasuh Fakih	Yenice-i Karasu kazası (Paşa sancağı), Eskicumar kazası (Niğbolu sancağı), Bozöyük kazası (Menteşe sancağı), Çine kazası (Menteşe sancağı).

Yukarıda verilen tabloda, Çamurlu köyünde bulunan Yörük cemaatlerinin Osmanlı topraklarındaki farklı idari birimlerdeki varlıkları gösterilmektedir. Bu durum Çamurlu köyünde mütemekkin olan Yörüklerin nereden gelmiş olabileceğine dair fikir vermektedir. Belki de Anadolu'da bulunan söz konusu Yörük cemaatleri Rumeli'deki ilk fetihler döneminde ya da Çamurlu'nun fethini takiben sürgüne tabi tutulup toplu şekilde iskân edildiler. Çamurlu köyündeki veya civarındaki dağ, tepe, geçit yeri, dere vb. konumlara geldikleri yerdeki isimleri verdiler. Nihayetinde Rumeli'deki Türkleşme sürecinin bir parçası olarak Samakov'a bağlı Türk yerleşim birimi Çamurlu köyü de meydana geldi.

Osmanlı Devleti'nde devlet adamlarının, varlıklı kimselerin toplumdaki bireylerin faydalanması için vakıf adı altında tesis ettiği müesseselerin, şehirlerin kuruluşu ve gelişiminde önemli pay sahibi olduğundan daha önce bahsedildi. Samakov'daki bazı Türk yerleşimlerinin oluşumunda da vakıflar ön plana çıkmaktadır. Erken dönemde Samakov'da vakıf kuran şahsiyetlerden biri Hüseyin Ağa'dır. Bahsedilen Hüseyin Ağa

⁶⁸BOA, TK.GM.d, nr.386, s.14b.

⁶⁹XVI. yüzyılda Samakov'a bağlı Çamurlu'da bulunan Yörüklerin mensup olduğu cemaatlerin diğer Osmanlı sancak ve kazalardaki yerlerini tespit etmek için faydalanan kaynaklar: Türkay, 2001, **a.g.k.**; Y. Halaçoğlu (2009). *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*. 1-2 ve 4, TTK Yayınları, Ankara 2009.

II. Bayezid döneminde sarayda Ak Ağalık hizmetinde olan Hüseyin Ağa olmalıdır.⁷⁰ Ağa, II. Bayezid'in şehzadelik yıllarında (1481'den önce) Amasya'da yanında bulunmuş, padişahlık döneminde ise İstanbul'a gitmiştir.⁷¹ Hüseyin Ağa'nın Samakov'da inşa ettirdiği yapıların hangi tarihte vakfedildiği net olarak bilinmemekle birlikte 6996 numaralı ve 1486 (Evahir-i Zilhicce 891) tarihli bir vakfiyede bahsedilmektedir.⁷² O halde 1486 tarihli vakfiyeden hareketle Samakov'daki yapıların da muhtemelen Hüseyin Ağa'nın 1481-1486 yılları arasında yani İstanbul'a gelmesi ile vakfiye tarihi arasında bir zamanda yaptırdığı düşünülebilir. Ayrıca Filibe⁷³, Leskofça⁷⁴, Amasya, İstanbul ve Sonisa gibi birçok yerde de vakıfları vardır. Kitabelerde adının Hüseyin bin Abd-el-Muin olarak, vakfiyesinde ise Hüseyin Ağa bin Abdül-Hay veya Hüseyin Ağa b. Abdullah⁷⁵ şeklinde olduğu göz önünde bulundurularak devşirme kökenli olduğu varsayılmaktadır.⁷⁶ Hatta Hüseyin Ağa'nın memleketinin Samakov olduğu da ileri sürülmektedir.⁷⁷ Bu son husus devşirme kökenli olduğunu güçlendirmektedir.

Hüseyin Ağa, cami, hamam ve dükkânlar kurarak o dönem küçük bir yerleşim yeri olduğu düşünülen Samakov'un iskân ve şehirleşme sürecine önemli bir katkı sağlamıştır.⁷⁸ Zaman içinde inşa ettirmiş olduğu cami muhitinde insanları çeken sosyal bir ortamın oluşması ve insanların yerleşmesi sonucunda resmi kayıtlardaki ifadeyle *Mahalle-i Cami-i Hüseyin Ağa* adındaki Türk-Müslüman mahallesi oluşmuştur.⁷⁹ Vakfiye'de cami yakınında muhtemelen akar olarak kurulan otuz dükkândan

⁷⁰Kiel, 2009, **a.g.k.**, 62.

⁷¹S. Eyice (1978). Kapu Ağası Hüseyin Ağa'nın Vakıfları. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi* içinde (s.149-246), (9) Ankara: Sevinç Matbaası, s.151.

⁷²BOA, TS.MA.d nr. 6996, s.9b-10a.

⁷³BOA, TS.MA.d nr. 6996, s.9a-9b.

⁷⁴BOA, TS.MA.d nr. 6996, s.10a.

⁷⁵BOA, TS.MA.d nr. 6996, s.4a.

⁷⁶Eyice, 1978, **a.g.k.**, 151.

⁷⁷Eyice çalışmasında Hüseyin Ağa hakkında yeterince bilgi olmadığını vurgulamakla birlikte Ağa'nın Sonisa'da vakıf yaptırdığından Sonisa'lı olabileceğini varsaymıştır ayrıca isminden yola çıkarak devşirme olduğunu belirtmiştir (Eyice, 1978, **a.g.k.**, s.151.); Machiel Kiel ise Hüseyin Ağa'nın memleketinin Samakov olduğunu ifade etmiştir (Kiel, 2009, **a.g.k.**, 62.) Bu iki durumda Hüseyin Ağa'nın, devşirme olduğu düşünülürse, Samakov'lu olma ihtimali daha yüksektir.

⁷⁸BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Defterleri [TS.MA.d], nr. 6996, s.9b-10a; BOA, TT.d, nr.130, s.619.

⁷⁹130 numaralı 1526 tarihli tahrir defterinde ve araştırmacılar tarafından aslından yararlanılarak hazırlanmış 370 numaralı 1530 tarihli Muhasebe-i Vilayet-i Rumili adlı eser incelenmiş Hüseyin Ağa'nın kurduğu vakıfların kaydı bulunmasına rağmen Hüseyin Ağa Cami adında bir mahalle kaydı bulunmamaktadır. Ancak söz konusu tahrirlerden sonra ulaşılan en erken tarihli (1544) 236 numaralı tahrir defterinde *Mahalle-i Cami-i Hüseyin Ağa* adında mahalle kaydı bulunmaktadır. Bu durum Hüseyin Ağa Mahallesinin zaman içinde oluştuğunun bir göstergesi olarak düşünülebilir.

bahsedilmektedir.⁸⁰ Dükkânların türü belirtilmiş olmasa da insanların ticari faaliyetler yürüttüğü, alışverişlerini yaptığı bir merkez inkişaf etmiştir. Ayrıca söz konusu kurumlarda muhtemelen yerel bölgeden kişilerin görevlendirilmesi istihdam açısından da katkı sağlamıştır.

Samakov ile alakalı ulaşılan erken kayıtlarda yer alan bir diğer mahalle Hacı Sinan'dır. Hacı Sinan'ın sosyal kimliği ve hangi tarihlerde yaşadığı ile alakalı bir bilgiye ulaşılamadı ancak Samakov'da insanların ibadetlerini yerine getirmesi için bir mescit vakfı kurduğunu ve mahallenin de o mescit etrafında şekillendiğini ifade edebiliriz. 1526 yılında mahallenin on dokuz hane kaydı bulunmaktadır.⁸¹

Samakov'da bulunan Müslüman-Türk köy yerleşimleri incelendiğinde de XVI. yüzyıl süresince sayıları artmıştır. Bağdan (Kızıçtuğu Derbenti), Müslüman-Kösteniç (İlica), İlyas, İsmail, Rahmanlu (Bey), Ali gibi isimler taşıyan Müslüman Türk köyleri bulunmaktadır.⁸²

XVI. yüzyıl tahrir defterleri kronolojik olarak incelendiğinde Samakov'un merkezinde Türk mahallelerin sayısının da giderek arttığı görülmektedir. Mahallelerin genellikle hayırseverlerce ya da Samakov'un Müslüman bir Türk şehri olarak yükselmesini amaçlayan misyon sahibi kişilerin kurduğu vakıflar vasıtasıyla ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Mahalle-i Cami-i Cedid, Mahalle-i Mescid-i Murat Çelebi, Mahalle-i Zaviye-i Cami-i Ali Çelebi, Zaviye-i Mahalle-i Cami-i Atik, Mescid-i Mehmed Çavuş, Mahalle-i Mescid-i Hoca Sefer ve Mescid-i Hacı Ali, Mescid-i İsa Çelebi, Hacı Keskin nam-ı diğer Hacı Sinan mahalleleri vakıflar yoluyla tesis edilen Samakov'un merkezindeki Türk mahalleleridir. Diğer taraftan bu mahallelerin ortaya çıkması Türk nüfusunun da XVI. yüzyıl boyunca söz konusu vakıflar sayesinde arttığını göstermektedir. Mahalle isimlerine dikkat edildiğinde Çelebi ünvanlı kişilerin cami vakfettiği görülmektedir. Bu ünvan XIV. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar kültürlü yüksek tabakaya mensup şahsiyetler, ilmiye ricali, divan şairleri, kalem erbabı, Divan-ı hümayun kâtipleri gibi genel olarak eğitilmiş, bilgili kimselere verilen bir ünvandır.⁸³ Yine Samakov'daki Türk mahalleleri arasında yer alan Voyvoda, Bey veya Çavuş gibi

⁸⁰BOA, TS.MA.d, nr. 6996, s.9b.

⁸¹BOA, TT.d, nr.130, s.67,68.

⁸²BOA, TT.d, nr.492, s.632.

⁸³M. İpşirli (1993). Çelebi. *DİA* içinde (s.259), 8, İstanbul: TDV Yayınları, s.259.

ünvanlar taşıyan mahalle isimleri de önde gelen şahsiyetlerin girişimleriyle oluştuğu fikrini vermektedir.

Samakov'da meydana gelen iskân hareketleri demircilik konusunda da önem arz etmektedir. Çeşitli yollarla Samakov'a çekilen Türk-Müslüman nüfusu şüphesiz demircilik ve madencilik faaliyetlerinde de bulunmuşlardır. Hakikaten daha sonra da değinileceği üzere XVI. yüzyılda demir atölyelerini tasarruf edenler arasında Türklerin de olduğu görülmektedir. Yine Türk hanelerin de olduğu bazı köylerin avarız bedelleri karşılığında belirli oranlarda demir çıkardıkları ve görevlilere teslim ettikleri anlaşılmaktadır. Bu hususlar bölgeye yerleştirilen Türklerin daha sonraları demircilik işlerinde de faaliyet içerisine girdiklerini göstermektedir.

1. 3. Samakov'da Osmanlı İdari Sistemi

1.3.1. Osmanlı'da İdari Birimler

Osmanlı Devleti'nde devlet teşkilatı, merkez ve taşra teşkilatı olmak üzere iki kısımda incelenmektedir. Osmanlılar, fetihlerle birlikte coğrafi sınırları genişlemeye başlayınca, merkeze bağlı idari üniteler kurmaya ihtiyaç duydular ve bunların başına da idari yöneticiler tayin etmeye başladılar. Merkezi idarenin dışında kalan bu bölgelere taşra denilmektedir. Osmanlı'da taşra idaresi aşağıdan yukarıya köy (karye), nahiye, kaza, sancak (liva) ve eyalet (vilayet) şeklinde örgütlenmiştir.⁸⁴

Köyler, Osmanlı'da en küçük taşra idari birimini ifade etmektedir. Osmanlı arşiv kaynaklarında köy, karye kavramı ile karşılanmaktadır. Şehir yerleşiminden farklı olarak yalnızca toprak ürünleri yetiştiren ve bununla geçimini sağlayan, üzerinde yaşadığı toprak parçası, bağ, bahçe, tarla vb. ile birliktelik oluşturan kır iskân merkezlerine köy denilmektedir.⁸⁵

Sancak ve kazalar, idari ve coğrafi açıdan içerisinde farklı sayıda köy, mezra ve aşiret gruplarının bulunduğu bölgelere ayrılmakta ve bu bölgelere ise genellikle nahiye adı verilmekteydi.⁸⁶ Erken dönemlerde daha çok tımar sistemi içinde askeri bir üniteyi tanımlayan nahiye terimi, XVI. yüzyıldan itibaren kazanın bir alt birimi olarak

⁸⁴F. Başar (1997). *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*. Ankara: TTK Yayınları, s.1.

⁸⁵A. Tanoğlu (1954). *İskân Coğrafyası: Esas Fikirler, Problemler ve Metod. Türkiye Mecmuası* içinde (s.1-32), 11, s.11.

⁸⁶İ. Şahin (2006). Nahiye. *DİA* içinde (s.306-308), 32, İstanbul: TDV Yayınları, s.307.

kullanılmıştır.⁸⁷ Osmanlı adli teşkilatında kadı yardımcısı ve vekili olan naip⁸⁸, nahiyelerdeki en önemli görevlilerdi.⁸⁹

Kadıların görev yaptığı idari birime kaza denilmektedir. Osmanlı kazası için ticari ve kültürel anlamda bulunduğu çevrenin merkezidir denilebilir.⁹⁰ Her kadı kendi idari bölgesi olan kazada öncelikle askeri olmayan şer'i ve hukuki hususlardan sorumlu olup bunun yanında kazanın iaşesinin temininden, beledi ve adli işlerden, hükümet tarafından merkezden talep edilenlerin temin ve tedariki ile görevliydi.⁹¹

Liva olarak da adlandırılan sancaklar, Osmanlı merkez idari düzenince en önemli alt idari birimlerdir. Tahrir defterlerinde yer alan ve tahrir yapılırken uyulacak genel esasları, vergi gelirlerinin nasıl toplanacağı ve dikkat edilmesi gereken hususlarla ilgili kanunnameler sancak baz alınarak düzenlenirdi.⁹² Sancaklarda yönetici olarak en üst konumda mirliva da denilen sancak beyleri bulunmaktadır. Sancak beyleri sancağın merkezindeki kazada ikamet ederler ve askeri ve idari olarak sınıflandırılacak görevleri bulunurdu. Ayrıca sancağın emniyet ve asayişini sağlardı.⁹³

Sancakları içerisine alan eyaletler (beylerbeyilik) Osmanlı idari sisteminde en büyük ve geniş idari üniteyi ifade etmektedir. Eyaletler yerine ve durumuna göre beylerbeyi, mir-i miran, vali veya emirü'l-ümera adı verilen en üst konumda bulunan yönetici tarafından idare edilmektedir.⁹⁴ I. Murat döneminde Rumeli'de fethedilen topraklar, bir idare altında toplanıp Lala Şahin Paşa'nın sorumluluğu altına verilmiş ve beylerbeyilik ünvanı almıştır.⁹⁵ Böylece Osmanlı Devleti'nin ilk beylerbeyliği yaklaşık 1362 yılında teşekkül eden Rumeli beylerbeyliği olmuştur. İkinci olarak 1393 yılında Yıldırım Bayezid döneminde Anadolu beylerbeyliği ortaya çıkmıştır. Beylerbeyi eyaletin merkez sancağında ikamet eder. Buna Paşa sancağı denirdi. Onun

⁸⁷İ. Şahin (1997). XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Taşra Teşkilatının Özellikleri. *XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler* içinde (s.123-134), İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, s.124.

⁸⁸M. İpşirli (2006). Nâib. *DİA* içinde (s.312-313), 32, İstanbul: TDV Yayınları, s.312.

⁸⁹Y. Özkaya (1985). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s.24.

⁹⁰İ. Solak (2012). Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı. *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı* içinde (s.77-111), (Ed: T. Gündüz), Ankara: Grafiker Yayınları, s.88.

⁹¹Başar, 1997, **a.g.k.**, s.1.

⁹²İ. M. Kunt (1978). *Sancaktan Eyalet 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s.18.

⁹³M. İpşirli, (1994). Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* içinde (s.139-277), İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi (IRCICA), s.234.

⁹⁴O. Kılıç (2002). Klasik Dönem Taşra Teşkilatı: Beylerbeyilikler/Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799). *Türkler* içinde (s.887-898), 9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.888.

⁹⁵H. İnalcık (1995). Eyalet. *DİA* içinde (s. 548-550), 11, İstanbul: TDV Yayınları, s.548.

başkanlığında toplanan ve eyalet içerisindeki çeşitli meselelerin görüşüldüğü Divan-ı hümayun benzeri bir beylerbeyilik divanı vardı.⁹⁶ Ayrıca bütün tımar sahiplerinin ve askerin amiri durumundadır. Sefer durumunda sancak beyleri, beylerbeyi kumandanlığı altında toplanır ve beylerbeyi tımarlı askerlerin kumandanlığını üstlenirdi.⁹⁷

1.3.2. Osmanlı İdari Sistemi İçinde Samakov

Samakov, Rumeli eyaleti dahilinde yer alan ve genel itibarıyla XVI. yüzyılda Sofya (Paşa) sancağına bağlı idari birimlerden biridir. Bu sebeple öncelikle Rumeli eyaleti ve Sofya sancağının idari vaziyeti ele alınıp daha sonra Samakov değerlendirilecektir.

Rum-ili kelimesi Rum memleketi anlamına gelmektedir. Osmanlılar Avrupa kıtasında bulunan ülkelere verdikleri Rumeli adını Avrupa anlamında da kullanırlar.⁹⁸ Genel hatlarıyla Osmanlı Rumeli'si denilince, İstanbul Boğazı'nın Avrupa yakasından başlayarak, Tuna Nehri'ne kadar uzanan geniş coğrafya kastedilir. Ege Denizi adaları da bu kapsama dahil edilmiştir.⁹⁹ Osmanlılar, Gelibolu'yu fethettikten sonra Rumeli yakasına geçmiş oldular ve üç hat üzerinden uçlar teşkil ederek fetihlerini sürdürdüler. Üç güzergahta yapılan fetihler Rumeli'nin sağ kol, sol kol ve orta kol sancaklarını oluşturmuştur.¹⁰⁰ XVI. yüzyıl başlarında ise Rumeli beylerbeyliğinin “Canib-i Yesar ve Canib-i Yemin” şeklinde sağ kol ve sol kol olmak üzere ikiye ayrıldığı görülmektedir.¹⁰¹

Osmanlıların, 1357'de Gelibolu'ya geçmesi aynı zamanda orayı, Trakya ve Balkanlar'a yönelik yapılacak fetihler açısından önemli bir merkez haline getirmiş ve Paşa sancağı olmuştur.¹⁰² Edirne'nin 1362 tarihinde fethiyle burası hem 1453'e kadar sürecek devletin merkezi hem de Balkanlardaki ileri askeri harekât noktası durumuna yükselmiştir. Yani Rumeli eyaletinin Paşa sancağı Edirne olmuştur. Lala Şahin Paşa'dan sonra Timurtaş Paşa beylerbeyi olmuştur.¹⁰³ 1385 yılında Sofya'nın fethine kadar bu durum devam etmiştir. Fetihten sonra Rumeli eyaletinin Paşa sancağının Sofya

⁹⁶M. A. Ünal (2002). *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi, s.218.

⁹⁷Şahin, 1997, **a.g.k.**, s.128.

⁹⁸P.L. İnciciyan, H.D.Andreasyan (1974). Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* içinde (s.11-88), 0 (2-3), s.13.

⁹⁹Emecen, 2015. **a.g.k.**, s.53-54.

¹⁰⁰İnalcık, 2008, **a.g.k.**, s.233.

¹⁰¹M. T. Gökbilgin (2007). *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*. İstanbul: İşaret Yayınları, s.9.

¹⁰²Rumeli Eyaleti'nin ilk Paşa sancağı olarak da görülmektedir (F. Emecen (1996). Gelibolu. *DİA* içinde (s.1-6), 14, İstanbul: TDV Yayınları, s.5.

¹⁰³Gökbilgin, 2007, **a.g.k.**, 6.

olduğu belirtilmektedir. Ancak XV. yüzyılda kısa bir süre Filibe'nin de Paşa sancağı olduğu ifade edilmektedir. XVI. yüzyılda ise Sofya'ya ait tahrir defterlerinden de anlaşıldığı üzere Rumeli Eyaleti'nin merkezi Sofya olmuş ve son zamanlara kadar da devam etmiştir.¹⁰⁴

Burada Paşa sancağı ile alakalı özel bir durumu izah etmek gerekmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi Osmanlı'da en büyük idari birim olan eyaletlerde beylerbeyilerin ikamet ettiği sancağa Paşa sancağı denilmektedir. Ancak diğer eyaletlerden farklı olarak Rumeli eyaletine bağlı doğrudan "Liva-i Paşa" adında sancak idari birimi olarak kaydedilmiştir. Paşa isminin kullanılmasının nedeni olarak daima Paşa rütbesine sahip olan Rumeli beylerbeyi tarafından yönetilmesi gösterilmektedir.¹⁰⁵

Sofya 1385 yılında Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra sancak statüsünde idari sistem içerisinde dahil edilmiştir. Sofya'nın fethini gerçekleştiren ve I. Murat'a bir arz ile müjdeleyen kişi, İnce Balaban'dır ayrıca bu fetih nedeniyle ilk sancak beyliğinin de onun tarafından yapıldığı Feridun Bey'in eserinde belirtilmektedir.¹⁰⁶ Balkanlarda sağ kol üzerindeki şehirler arasında yer alan Sofya, XV. yüzyılın ortalarına doğru idari açıdan Rumeli eyaletinin merkezi oldu. Böylece şehir, batıya sefere çıkan Osmanlı ordusu için hem önemli bir durak yeri hem de sefer iaşesi ve sefer hizmetlerinin temin edildiği ana merkezlerden biri haline geldi. XVI. yüzyılda Rumeli beylerbeyi Sofya'da ikamet etmesi nedeniyle Sofya, Liva-i Paşa olarak anılmaktaydı. Aynı yüzyılda Sofya mahallelerinden birini adının Beylerbeyi olması, beylerbeyinin burada oturduğunun da göstergesi olmalıdır.¹⁰⁷

Samakov'un Osmanlı idari sistemi içerisindeki yerini belirlemede diğer kaynaklar yanında özellikle Sofya livası tahrir defterleri rehberlik etmektedir. Sofya livası ile ilgili ulaşılan klasik dönem Osmanlı tahrir defterleri XVI. yüzyıla aittir.

¹⁰⁴A. Stoyanovski (Ağustos 1974). XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Makedonya'nın Osmanlı Hakimiyeti Devrinde İdari Taksimatı. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* içinde (s.213-229), (4-5), s.214-215.

¹⁰⁵Stoyanovski, 1974, **a.g.k.**, 218.

¹⁰⁶İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi [İSAM], *Mecmua-ı Münşeat-ı Feridun Bey*, Yer: 956.07 FER.M, s.108-109; R. Gradeva (2002). Orta Balkanlar'da Osmanlı İdari Sistemi ve Taşra İdaresi (XV. Yüzyıl). *Türkler* içinde (s.916-925), 9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.920; Eser içerisindeki mektupların sarıh olup olmadığı ile alakalı tartışmalar bulunmaktadır. Franz Babinger Sofya'nın zaptı ile ilgili belgelerin sahte olabileceğini belirtmektedir (A. Özcan (2006). Münşeatü's-Selatin, *DİA* içinde (s.20-22), 32, İstanbul: TDV Yayınları, s.21.

¹⁰⁷İ. Şahin (2009). Sofya. *DİA* içinde (s.344-348), 37, İstanbul: TDV Yayınları, s. 345.

Rumeli eyaletinde bulunan livaları, kazaları ve kazalarda görev yapan kadıları gösteren 1521 (H. evail-i Muharrem 928) tarihli bir defter idari yapı hakkında çıkarımlar sunmaktadır.¹⁰⁸ Bu defterde livalar başlıklar halinde verilmiş olup başlık altında kaza ve kazada görev yapan kadıların isimleri belirtilmiştir. Kadıların aldıkları ücretler de belirtilmiştir. Defter idari teşkilat yönünden incelendiğinde Mirimiran adında bir livanın olduğu görülmektedir. Beylerbeyini işaret ettiği için bu liva Paşa livası olmalıdır. Beylerbeyinin oturduğu bu livanın merkezi kuvvetle muhtemel Edirne kazasıdır.¹⁰⁹ Liva-i Mirimiran olarak kaydedilen livanın altında Sofya veya Samakov adında bir idari birime rastlanılmamıştır. Sofya başka bir sayfada müstakil bir başlık şeklinde liva olarak kaydedilmiş olup Sofya, Şehirköy ve Berkofça kazalarından ibarettir. Asıl belirtmek istenen ve ileri tarihlerde Sofya livasının bir kazası olarak kaydedilen Samakov ise “Kaza-i Samakov” kaydıyla Filibe livasının kazaları arasında gösterilmiştir. 1521 tarihinde Samakov kazasının kadısı 30 akçe yevmiye ile Mevlâna Muslihiddin’dir.¹¹⁰

Kanuni Sultan Süleyman dönemi başlarında Rumeli eyaletinin idari teşkilatını toplu olarak veren defterler bulunmaktadır. Bu defterler idari teşkilatı toplu olarak göstermesi ve klasik tahrir defterlerindeki (mufassal ve icmal) ayrıntılara girmemesi yönüyle tahrir defterlerinden ayrılmaktadır. Rumeli’deki şehir liva ve kasabaların statüsünü, sancak, şehir, kasabaların bağlı bulundukları yeri, kimin tasarrufunda olduğunu ve şehir gelirlerini göstermektedir.¹¹¹ Defterde doğrudan kaza ibaresi geçmemektedir bunun yerine liva adı verildikten sonra “nefs” yani merkez olarak şehir isimleri yer almaktadır. Ancak nefis kavramından hareketle kaza çıkarımı yapılabilmektedir. Söz konusu defterlerden 1526-1528¹¹² tarihli olduğu düşünülen 9578 numaralı defter incelendiğinde Paşa livasının hangi liva olduğunu gösteren net bir ibare yoktur.¹¹³ Sofya müstakil bir liva olarak kaydedilmiş olup liva merkezi Sofya kazasıdır.

¹⁰⁸BOA. TS.MA.d., nr.699.

¹⁰⁹BOA. TS.MA.d., nr.699, s.2b.

¹¹⁰BOA. TS.MA.d., nr.699, s.3b.

¹¹¹M. T. Gökbilgin (1956). Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları. *Belleten* içinde (s.247-285), 20 (78), Ankara: TTK Basımevi, s.249.

¹¹²BOA’da 9578 numara ile kayıtlı defter içerisinde bir tarih yer almamaktadır. Gökbilgin, defterin tarihi olarak 1526-1528 olacağını varsaymaktadır. Bu varsayımı defter içerisinde çıkarımlar yaparak ve şehirleri tasarruf eden paşa ve vezirlerin yaşayan kimseler olarak kaydedildiğine dayanarak ifade etmiştir (Gökbilgin, 1956, **a.g.k.**, s.249-250).

¹¹³BOA., TS.MA.d., nr.9578, s.1b.

Samakov Sofya livasına bağlı kaza durumundadır.¹¹⁴ 1521 tarihinde Filibe'ye bağlı olan Samakov kazasının söz konusu defter tarihi baz alınır 1526'da Sofya sancağının kazaları arasında yer aldığı görülür. Bu durumda Samakov kazasının idari teşkilattaki değişiklikle Sofya sancağına bağlandığı anlaşılmaktadır.

Yukarıda izah edilen durum 130 numaralı 1526 (Rebiülahir 932) tarihli Sofya livası mufassal tahrir defterinden de takip edilmektedir.¹¹⁵ Rumeli eyaletine bağlı olan Sofya livasının dört kazası olup söz konusu tarihte merkez kazası Sofya'dır.¹¹⁶ Defterde Samakov, *Nahiye-i Samakov-ı İvlayçov*¹¹⁷ şeklinde kaydedilmiştir. Samakov'un merkezi de aynı şekilde *Nefs-i Samakov-ı İvlayçov* olarak belirtilmiştir. Samakov da dahil Sofya livasına bağlı diğer kazalar olan Şehirköy¹¹⁸ ve Berkofça¹¹⁹ her ne kadar nahiye olarak kaydedilmiş olsa da daha önceden de belirtildiği üzere nahiye kelimesi kaza, sancak anlamında da zaman zaman kullanılmıştır. Burada "nahiye-i Şehirköy der-liva-i Sofya¹²⁰" şeklinde nahiye adı ile kaydedilen kazaların doğrudan livaya bağlanması aslında kaza olduklarının göstergesidir. Esasen nahiye olarak belirtilen idari birim "Nahiye-i İznepol der kaza-i Şehirköy¹²¹" şeklinde doğrudan kaza içerisinde gösterilecek şekilde kaydedilirse Şehirköy kazasına bağlı İznepol nahiyesi olarak anlamak doğru görünmektedir. Bahsedilmesi gereken bir diğer husus Samakov kazasının "İvlayçov" kelimesi ile birlikte kaydedilmiş olması dikkat çekicidir. Kelimenin anlamı ve neyi belirttiği ile alakalı şu an için bir çıkarım yapılamamaktadır.

Samakov'un idari taksimattaki yerini belirlemede arşiv çalışanları tarafından hazırlanan 167 ve 370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rumeli defteri kaynaklık etmektedir.

370 ve 167 numaralı defterlerde geçen Paşa Livası iki şekilde anlaşılmalıdır. Birinci olarak "*muhasebe-i canib-i yemin ve yesar bil-cümle liva-i Paşa ki otuz üç kadılıktır*¹²²" kaydında geçen "Paşa livası" ibaresinden esas kastedilenin Rumeli eyaleti

¹¹⁴BOA., TS.MA.d., nr.9578, s.3b.

¹¹⁵BOA., TT.d., nr.130.

¹¹⁶BOA., TT.d., nr.130, s.1.

¹¹⁷BOA., TT.d., nr.130, s.67.

¹¹⁸BOA., TT.d., nr.130, s.20.

¹¹⁹BOA., TT.d., nr.130, s.49.

¹²⁰BOA., TT.d., nr.130, s.310.

¹²¹BOA., TT.d., nr.130, s.552.

¹²²BOA (2003), *167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530) <Dizin ve Tıpkıbasım>*. 1, (Haz: Ali Coşkun vd.), Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, s.4.

olduğudur.¹²³ Bu kayıt Rumeli eyaletine bağlı olan kadılıkların sağ kol ve sol kol olarak ayrıma tabi tutulduğunu göstermektedir. İkinci olarak Paşa Livası (Sofya) 370 numaralı defterde müstakil bir şekilde dört kazasıyla birlikte verilmiştir. Bu ikinci durumdan anlamamız gereken normal bir şekilde kazalardan meydana gelen sancaktır. Düşülen kayıtlar göstermektedir ki bahsedilen tarihte Rumeli eyaletinin merkezi ve Paşa Livası, Sofya'dır. Sofya sancağının merkezi Sofya kazasıdır.¹²⁴ Sancağa bağlı diğer kazaları ise Samakov-ı İvlayçov¹²⁵, Şehirköy¹²⁶ ve Berkofça'dır.¹²⁷ Defterde Samakov, hem "kaza-i samakov cihet-i kaza fi yevm 35¹²⁸" kaydıyla sağ kol kazaları arasında hem de kaza-i Samakov-ı İvlayçov yazımıyla Sofya livası kazalarından biri olarak ayrı sayfalarda iki şekilde değerlendirilmiştir. Ayrı yerde değerlendirilmesi iki ayrı kaza olarak algılanmamalıdır. Defterde sağ kol kazaları bittikten sonra "el-mecmu" ile başlayan ve yekûn verilerinin gösterildiği kısımda "bazı kaza-i Samakov tabi Liva-i Paşa" kaydı aynı kazaları işaret etmektedir. İzahat verilen durumu güçlendiren bir başka nokta "*nefs-i Samakov-ı İvlayçov tabi liva-i Sofya*" ve "*kaza-i Samakov-i İvlayçov*" kayıtları yine aynı kazayı göstermektedir.¹²⁹ Kısacası iki yerde değerlendirilen Samakov kazası 1530 tarihinde Sofya sancağına bağlı tek bir kazadır. İki yerde ayrı değerlendirilmesinin nedeni ise hem sağ kol üzerindeki kazalardan biri olması hem de Sofya livasının bir kazası olması nedeniyle olmalıdır. Bu durumun 1542 (h. 949) yılında da değişmediği anlaşılmaktadır. Paşa livası (Rumeli eyaleti) sağ kol¹³⁰ kazaları arasında Sofya livasına bağlı sadece Samakov kazası¹³¹ gösterilmiştir. Bu husus Samakov kazasının neden iki ayrı yerde gösterildiğini açıklar niteliktedir.

Samakov kazası 1544 tarihinde de Sofya livasına bağlı durumdadır. Bahsedilen tarihte tutulan tahrir defterinde Samakov ile alakalı köyleri gösteren fihristin verildiği yerde "ba'zı kura' nahiye-i Samakov ma'a nefsi-i Samakov...¹³²" şeklinde bir kayıt düşünülmüştür. Bu nottan Samakov kazasının bazı köylerinin defterde verildiği anlaşılmaktadır. Samakov'a bağlı köylerin defterde sayıca az olması da köylerin bir

¹²³Gökbilgin, (2007), **a.g.k.**, 10.

¹²⁴BOA, 2001, **a.g.k.**, 191.

¹²⁵BOA, 2001, **a.g.k.**, 215.

¹²⁶BOA, 2001, **a.g.k.**, 217.

¹²⁷BOA, 2001, **a.g.k.**, 235.

¹²⁸BOA, 2001, **a.g.k.**, 115.

¹²⁹BOA, 2001, **a.g.k.**, 6.

¹³⁰BOA., TT.d., nr.220, s.1.

¹³¹BOA., TT.d., nr.220, s.105.

¹³²BOA., TT.d., nr.236, s.213.

kısının verildiğini göstermektedir. Bu durum 370 numaralı defterde olduğu gibi Samakov'un hem sağ kol kazaları arasında hem de Sofya livasına bağlı durumunu akla getirmektedir. Ancak bahsedilen tarihte Samakov'u içeren farklı bir tahrir defteri olmadığından bu husus varsayımdan ileriye gitmemektedir.

Rumeli eyaletinin farklı kazalarında olan selatin ve ümera vakıflarının yer aldığı 1568-69 tarihine ait tahrir defterinde Samakov'da yer alan vakıflardan bahsedildiği gibi idari yapı hakkında da bilgi verilmektedir. Sultan Süleyman'ın İstanbul'daki cami ve imaretine Edirne, Dimetoka, Cisir-i Ergene, Filibe, Yenice-i Kızıl-ağaç gibi Rumeli eyaletinde bulunan bazı kazalardaki köylerin gelirleri vakfedilmiştir. Samakov kazasına bağlı olan bazı köy gelirleri de buna dahildir.¹³³ Burada bundan önceki tahrir defterlerinde yer almayan ve Samakov'un idari yapısında meydana gelen bir değişiklik dikkat çekmektedir. 1530 tarihine atfedilen Samakov haritası esas alındığında Samakov kazasının merkezinin güneyinde yer alan Godleva, Kin-Dobroşko, Belice-i Küçük, Belice-i Büzürk, Baceva, Daragişte-i Dolna, Görne Dragişte, köylerinin gelirleri Sultan Süleyman imaretine vakfedilmiştir. Bu köyler *karye-i Belice-i Küçük der nahiye-i Razlık tabi' Samakov an evkaf-ı Sultan Süleyman Han Gazi*¹³⁴ şeklinde Razlık adındaki nahiyeye bağlıdır. Buradaki kayıttan Samakov'un güneyinde yer alan köylerin Razlık nahiyesi adı verilen idari birim altında toplandığı sonucuna varılmaktadır.¹³⁵ Anlaşıyor ki Razlık kuvvetle muhtemel 1568-69 tarihinde yapılan tahrir sırasında ya da bahsedilen tarihe yakın bir tarihte Samakov kazasının güneyinde nahiye olarak ortaya çıkmıştır.

İhtiman daha önce de belirttiğimiz üzere Samakov ile birbirine yakın tarihlerde Osmanlı topraklarına katılmıştı. 1526 ve 1530 tarihinde Sofya kazasına bağlı merkez (nefs) veya kasaba olarak görülen İhtiman¹³⁶, 1544 tarihinde Sofya kazasına bağlı bir nahiye durumuna gelmiştir.¹³⁷ 1570 tarihine kadar Sofya kazasına bağlı bir yerleşim yeri olarak kaydedildiği anlaşılan İhtiman, belirtilen tarihte *Nahiye-i İhtiman tâbi-i*

¹³³BOA., TT.d., nr.470, s.8,9.

¹³⁴BOA., TT.d., nr.470, s.335; 1550-1557 yılında Sultan Süleyman tarafından İstanbul'da yaptırılan Süleymaniye Cami ve imaretinde kullanılan demirin bir kısmı Samakov'dan sipariş edilmiştir (Ö.M Barkan (1972). *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*. Ankara: TTK Yayınları). Anlaşılmaktadır ki daha sonraki yıllarda bu kez Samakov'un güneyinde yer alan Razlık nahiyesine bağlı köylerin gelirleri de imarete vakfedilmiştir.

¹³⁵Günümüzde de Razlık, Bulgaristan sınırları içinde Samakov'un güneyinde yer alan bir şehirdir ve halen bazı köyler XVI. yüzyıldaki aynı isimlerle mevcuttur.

¹³⁶BOA, TT.d., nr.130, s.597; BOA, 2001, a.g.k., 202.

¹³⁷BOA, TT.d., nr.236, s.607.

*kaza-i Samakov der Liva-i Paşa*¹³⁸ kaydıyla Samakov'a bağlı bir nahiyedir. Ayrıca İhtiman'da Mihal oğlu Mahmud Bey zaviyesine bağlı ve gelirleri bu vakfa aktarılan birçok köy bulunmaktadır, dolayısıyla bu köylerde Samakov kazasına bağlı bir nahiye'nin köyleri durumuna gelmiştir.

Samakov'un Osmanlı idari taksimatındaki yeri ile alakalı bilgi veren ve klasik usulle tutulan muhtemelen son tahrir defteri, muhtevasında bulunan tuğraya bakılırsa Sultan III. Mehmet dönemine¹³⁹ (1595-1603) aittir. Bir bölgede tahrir işleminin padişah değişikliklerinde tutulduğunu göz önüne alırsak muhtemelen bahsedilen tahrir defteri XVII. yüzyıla geçmeden XVI. yüzyılın son beş yılından bir tarihe aittir bu tarihte kuvvetle muhtemel III. Mehmet'in tahta çıkış tarihi olan 1595 yılıdır. Böylece, XVI. yüzyılın sonuna gelindiğinde Rumeli eyaletinin merkezi ve beylerbeyinin oturduğu sancak yani Paşa livası, Sofya'dır. Sofya livasının merkezi Sofya kazası olmak üzere diğer kazaları Şehirköy, Berkofça ve Samakov'dur. Samakov kazasının Razlık (Razluğ) ve İhtiman¹⁴⁰ olmak üzere iki nahiyesi bulunmaktadır.

Çalışmanın buraya kadar olan kısmını genel manada değerlendirmek gerekirse: Samakov Osmanlılar tarafından kurulan bir şehir olmasa da I. Murat döneminde Rumeli beylerbeyi Lala Şahin Paşa tarafından fethedildiği zamandan itibaren Osmanlı şehri olarak gelişim göstermiştir. Gerek devlet adamları gerekse varlıklı kişiler tarafından cami, mescit, muallimhâne, hamam ve çeşitli dükkânlar yapılarak canlı bir şehir haline getirilmeye gayret edilmiştir. Bu anlamda Samakov'da yıldan yıla Türk nüfusu ve mahalle sayısı artmıştır. Osmanlı şehrinde mahalle, bir caminin veya imaretin etrafında şekillenen meskenlerden oluşan veya birlikte yaşama isteği duyan aynı meslek mensupları veya aynı inanç ve gelenek sahiplerinin evlerinden oluşan birimdir¹⁴¹. Bu duruma Samakov'un merkezinde vakıf eserler yoluyla ortaya çıkan ilk Türk mahalleleri olarak kayıtlarda Hüseyin Ağa, Hacı Sinan ve daha sonra Osmanlılarca kurulan diğer mahallelerde de rastlanılmaktadır. Türkler tarafından yerleşimin yapıldığı ilk yerlerden biri de mezra olarak ortaya çıkan sonradan köy birimi haline gelen Çamurlu olmalıdır. Çamurlu köyündeki mahallelerin Yörük cemaatlerinin isimlerini taşıması ve mahalle altında aynı ismi taşıyan Yörük grubunun oturması Osmanlı'nın uyguladığı bir iskân

¹³⁸BOA, TT.d, nr.492, s.724.

¹³⁹Genç, 1988, a.g.k., 96.

¹⁴⁰BOA, TT.d, nr.181, s.356b. (181 BOA'da bulunan yer numarasıdır. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nde 61 yer numarası ile kayıtlıdır).

¹⁴¹Ö. Ergenç (2012). *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.57.

usulü olan sürgün yoluyla yerleştirme yapıldığına işarettir. İlgili konuda verilen tablodan da anlaşıldığı üzere Yörükler Anadolu'dan göçürölmüştür. Samakov'un gerek merkezinde gerekse köylerinde XVI. yüzyıl boyunca yeni mahalleler ve köyler tesis edilmiştir. Bu da bölgede Türk nüfusun arttığını göstermektedir. I. Süleyman döneminin başlarında Filibe livasına bağı kazalar arasında gösterilen Samakov, 1526 tarihinden itibaren Sofya livasına bağı kazalar arasında yer almaktadır. Ayrıca Samakov Rumeli eyaleti yol teşkilatında sağkol kazaları arasında bulunmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla 1569-1570 tarihine kadar bir merkez ve kazaya bağı köylerden ibaret olan Samakov kazası, belirtilen tarihte veya hemen öncesinde yapılan idari düzenleme ile güneyindeki köyler Razlık nahiyesi adı altında toplanmıştır. Yine belirtilen tarihten önce Sofya kazasına bağı bir şehir ve nahiye olan İhtiman, Samakov'a bağlanmıştır. XVI. yüzyılın sonuna geldiğimizde Samakov, Rumeli Eyaleti'nin Paşa sancağı olan Sofya livasına bağı bir kaza olup, Razlık ve İhtiman adlı iki nahiye biriminden ve kaza ve nahiyelere bağı köylerden oluşmaktadır.

2. OSMANLI'DA MADENCİLİK ANLAYIŞI VE SAMAKOV DEMİR ATÖLYELERİ

2.1. Osmanlı'da Bulunan Madenler ve Coğrafi Olarak Dağılışı

Yer altı zenginliklerinden olan madenler, bulundukları bölgelere ve o bölgeye sahip olan ülkelere başta ekonomik ve askeri olmak üzere farklı alanlarda stratejik üstünlük kazandırmaktadır. Osmanlı Devleti, kuruluşundan ve Rumeli yönünde yayılışından itibaren maden bölgelerini ele geçirmek ya da elde tutmak için çaba göstermiştir. Diğer devletler gibi Osmanlı da var olduğu dönem boyunca hüküm sürdüğü topraklarda sahip olduğu çeşitli maden bölgelerinin getirdiği kazanımlardan faydalanmıştır.

Devletlerin büyük ordular oluşturmaları, bu orduların idamesi ve uzak savaş alanlarına sevk edilmesi ayrıca garnizonların masraflarının karşılanması büyük ölçeklerde nakit para ihtiyacını gerektirmektedir. Gelir kaynaklarını merkezde toplamanın yegâne yolu nakit para, başka bir ifade ile altın ve gümüş gibi değerli madenler, merkezi iktidarın temeli sayılmaktadır. Osmanlı fetih politikasının hedefleri arasında altın ve gümüş madenleri yönünden zengin olan bölgeleri ele geçirmek de bulunmaktadır.¹⁴² Osmanlı'nın tabii siyasi yayılım alanı olduğu kadar değerli madenler yönüyle de zengin yataklara sahip olan Balkanlar, ekonomik açıdan da Osmanlı fetih sahası içerisindeydi.

Değerli madenler denildiğinde gümüş ve Osmanlı'da gümüşe göre daha az bulunan altın kastedilmektedir. Osmanlılar, altını XVI. yüzyıl sonlarına kadar çoğunlukla Balkanlar'daki maden ocaklarından ve yabancı paraların eritilmesi yoluyla sağlamaktaydı.¹⁴³ Altın madeni, Rumeli ve Anadolu'nun birçok farklı yerinden çıkartılıyordu. Rumeli'de Bosna, Köstendil, Alacahisar, Semendire, Vulçitrın, Selanik ve Sofya sancaklarında değerli maden ocakları vardı. Çoğu simli kurşun olan bu madenlerin bazılarının gümüşünde bulunan altın teknik yöntemlerle ayrıştırılıyordu. Köstendil'de bulunan derelerin sürüklediği kumlarda altın tozuna rastlanıyordu. XVI. yüzyılda Anadolu'da Canca adıyla bilinen Gümüşhane'nin simli kurşunu içinde ve

¹⁴²H. İncik (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi-I 1330-1600*, (2. Baskı), (Çev: Halil Berktaş), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.67,68.

¹⁴³M. Kütükoğlu (2018). *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, Ankara: TTK Yayınları, s.321.

Ardanuç madeninden gümüşle birlikte altın da çıkarılmaktaydı. XVIII. yüzyılda Espiye, Keban ve Ergani madenlerinden gümüş madeninin yanı sıra altın da elde edilirdi.¹⁴⁴

Değerli madenlerden bir diğeri gümüş, altına nazaran daha fazla bulunmaktadır. Osmanlı Devleti erken dönemlerden başlayarak topraklarında kullanılan külçe altın ve gümüş ile yerli-yabancı sikkelerin miktarını arttırmaya önem vermiştir. Anadolu'nun doğusunda Bizans dönemi ve daha önceki dönemlerden beri işletilen gümüş madenleri bulunmaktaydı. İlk başlarda diğer Türk beyliklerinin varlığından dolayı, Osmanlılar bu madenlere XV. yüzyılın sonlarına kadar ulaşamadılar. Diğer taraftan, Rumeli yönünde daha kolay ilerleme kaydettiler. Bu bölgede madencilik Osmanlı'dan önce XIII. yüzyılın sonlarından ve XIV. yüzyılın başlarından itibaren canlanmıştır. Bölgedeki madenciliğin gelişmesinde özellikle Saksonların bölgeye göç etmesi etkili olmuştur. Saksonlar Orta Avrupa madencilik tekniklerini bölgedeki maden ocaklarında uygulayarak daha fazla verim alınmasını sağlamıştır. Rumeli coğrafyasındaki gümüş madenlerinin varlığı Osmanlıların bu yöndeki ilerlemelerine hız kazandırmıştır.¹⁴⁵ Rumeli'de gümüş madeni çıkarılan önemli yerler Moldova, Atina, Halkidiye, Kreşevo, Kratovo, Srebreniçe, Novaberda, Breznik ve Semendire olarak gösterilebilir.¹⁴⁶

Bakır madeni, para anlamında sikke yapımında, askeri alanda silah ve alet imalinde, mimari alanda, el sanatı ve süsleme işlerinde, kap-kacak gibi mutfaklarda kullanılan günlük eşyalara kadar birçok alanda kullanılmaktadır. Osmanlı Devleti bakır cevherini Balkanlar'da en verimli saha olan Sırbistan'daki Kuçayna ile Maden-i İpek ve Üsküp yakınlarındaki Kratova'dan temin ediyordu. Ancak bakır cevherini Rumeli'den ziyade Anadolu'dan özellikle Kastamonu Küre bakır madeninden sağlıyordu. Söz konusu olan bu maden Cenevizliler döneminden beri işliyordu.¹⁴⁷ Ayrıca Gümüşhane, Espiye, Ergani, Keban, Elbistan, Ardanuç, Kağızman, Üsküfçü ve Milas bakır elde edilen yerlerdi.¹⁴⁸ XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Tokat, Anadolu'da bakır ürünlerinin imalatı ve ticaretini yapan merkez durumundadır. Tokat yakınlarında bir bakır madeni yoktur ancak bakır eşya imalatının ham maddesi olan bakırı istenilen kalitede ve miktarda temin edilmesi için şehirde bir tasfiye tesisi kurulmuştur. Şehir, bakır

¹⁴⁴H. Sahillioğlu (2003). Altın. *DİA* içinde (532-536), 2, İstanbul: TDV Yayınları, 1989, s.532-536.

¹⁴⁵Ş. Pamuk (2000). Osmanlılarda Gümüş Madenleri ve Darphaneler, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, 396, Kasım, s.92.

¹⁴⁶DİA, (1996). Gümüş. *DİA* içinde (270-271), 14, İstanbul: TDV Yayınları, s.271.

¹⁴⁷M. A. Ünal (2012). *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, s.207.

¹⁴⁸M. Altunbay (2010). *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.11.

metalurjisi ile ticaretinin merkezi olarak geliştikçe, bakır eşya yapımı da gelişmesini hızlandırarak en önemli imalat şubesi olmuştur. Bir dönem Avrupa pazarında “*Tokat bakırı*” ile tanınan ürünler, ihraç edilmiştir.¹⁴⁹

Köprü inşaatında, tersanede, kürek yapımında, cami, kervansaray, saray gibi mimari yapıların çatı kaplamalarında, kurşun kullanılırdı.¹⁵⁰ Ayrıca savaş malzemelerinin üretiminde kurşun kullanılmaktadır. Kurşun madeninde yoğun olarak gümüşe de rastlanabilmektedir bu durumda olanlara simli kurşun denilmektedir. Gümüş ve kurşun farklı maden teknikleri ile birbirinden ayrıştırılabiliyordu. Osmanlı Devleti Anadolu ve Rumeli’nin çeşitli bölgelerinden kurşun madeni temin ederdi. Anadolu’da Niğde (Bereketlü), Malatya, Milas’ta kurşun, Nif’te (Kemalpaşa) simli kurşun bulunurdu.¹⁵¹ Rumeli’de Sidrekapsi, Kratova, Novaberde ve Olofça’da kurşun madenleri bulunmaktadır.¹⁵²

Osmanlı kaynaklarında tuz üretim tesislerine veya ocaklarına memleha (tuzla) denirdi. İklim şartlarına ve toprağın yapısına uygun olarak meydana gelen tuz, geniş Osmanlı coğrafyasının sahillerinde, bazı göllerinde ve yer altı tuz yataklarında bol miktarda bulunur ve üretilirdi. Akdeniz kıyılarında, Kıbrıs, Ayas, Becin (Menteşe Livası), Patnos (Aydın Livası), İzmir, Menemen, Rodos, Çandarlı, Midilli, Kızılcatuzla, Enes, Gümölcine, Selanik, Ağrıboz, Mora, İnebahtı’da; Adriyatik sahillerinde Avlonya ve Delvine’de; Karadeniz’de, Ahyolu, Tekfurköyün’de; Anadolu’da Koçhisar gölünde, Hacıbektaş ve Divriği’de; Rumeli’de İzvornik’te; bağlı devletlerden Boğdan, Eflak, Transilvanya ve Raguza’da tuz üretilmekteydi.¹⁵³

Güherçile veya diğer adıyla potasyum nitrat, Osmanlı Devleti’nin bilhassa barut yapımında kullandığı ve savaş zamanlarında önemi ve gereksinimi katlanarak artan madenlerdendir.¹⁵⁴ İmparatorluğun güherçile kârhanelerinin bulunduğu yerler, Maraş, Tamişvar, Kudüs, Hama, Halep, Şam, Bağdat, Mısır, Malatya Yumru Kilise köyü, Darende, Karaman, Van, Mora, Basra, Kayseri, Zamantı, Sis, Niğde, Kilisehisar, Kars, Gerger, Kahta, Darende, Akdağ, Divriği, Budun, Kıbrıs olarak ifade edilebilir. Genel

¹⁴⁹M. Genç (2019). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, s.285,287.

¹⁵⁰Kütükoğlu, 2018, **a.g.k.**, 326-327.

¹⁵¹Özkaya, 1985, **a.g.k.**, 302.

¹⁵²Altunbay, 2010, **a.g.t.**, s.11.

¹⁵³L. Güçer (1963). XV-XVII. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23 (1-2), s.97. (ss.97-143).

¹⁵⁴M. Kütükoğlu (1992). “Baruthâne-i Âmire”, *DİA* içinde (s.96-98), 5, İstanbul: TDV Yayınları, s. 98.

olarak kârhâneler, güherçilenin çıkarıldığı bölgelerde kurulmuş, bazen de barutun kullanılacağı yerlerde tesis edilmiştir.¹⁵⁵ Çıkarılan güherçile imparatorluk sınırları içerisindeki baruthanelere özellikle de İstanbul'daki Baruthane-i Amire'ye gönderilirdi. Bu baruthaneye güherçile gönderen ocaklar arasında Karahisar-ı Sahip, Seferihisar, Günyüzü, Karaman, Niğde, Bor, Kayseri, Sivrihisar, İçel, Ekişehir, Karahisar, Akşehir, Karabekir ve Kütahya vardı.¹⁵⁶

Burada sadece Osmanlı Devleti'nde en çok kullanılan madenlere, devletin nerelerden elde ettiğine ve kullanım alanlarına dair genel bilgiler verildi. Elbette Osmanlı'da kullanılan bütün madenler burada ifade edilenlerle sınırlı değildir. Alçı, kükürt, şap, petrol, mermer, gibi pek çok farklı alanlarda, farklı madenlerin kullanıldığı ve çıkarıldığı bilinmektedir. Devlet, topraklarında bulunmayan ya da az bulunan madenleri ise diğer devletlerden satın alarak ithal ederdi. Gereksinimi ve kullanım alanının genişliği itibarıyla tez araştırmasının esas konusu olan demir madeni, daha geniş kapsamlı tetkik edileceği için söz konusu başlık altında izah edilmemiştir.

2.2. Madenlerin Hukuki Statüsü

Osmanlılar, Rumeli'de 1435-1465 döneminde Sırbistan ve Bosna'da ele geçirdikleri madenlerin üretim teknikleri ve teknolojisinde pek fazla değişiklik yapmadılar. Osmanlı fethinden önce mevcut olan özgün Sakson maden terminolojisi muhafaza edilerek madenler konusunda düzenlemeler getirilmiştir. Nitekim madencilik teknik ve teknolojisine sahip Saksonların Balkanlara göç etmesiyle madencilik de bölgeye girmiştir.¹⁵⁷ Saksonyalı madenciler, XIV. yüzyılda Sırp kralları tarafından getirtilen ve oradan Bulgar çarlarınca Batı Bulgaristan'a yerleştirilmişlerdi. Madenlerin düzenlenmesi ve bunların hak ve imtiyazlarıyla alakalı belgeler doğrudan Almanca asıllarından çevrilmiştir. Osmanlılar da madencilik faaliyetlerini devam ettirirken bu imtiyazları korumuşlardır.¹⁵⁸

Sultan II. Mehmed döneminde, Rumeli'deki maden bölgelerinin fethi hem imparatorluğun muazzam ordularının ihtiyacını karşılamak hem de para basmak için gerekliydi. Fetihden sonra Fatih Sultan Mehmet, kanunlar tedvin ederek madencilik

¹⁵⁵M. M. Hülagü (2001). "Osmanlı Devleti'nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (11) s.78. (ss.73-93)

¹⁵⁶Z. Gölen (2002). "Osmanlı Barut Üretim Merkezi: Baruthâne-i Amire, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 10, s.138. (ss.136-144).

¹⁵⁷İnalçık (2018), *a.g.k.*, 68.

¹⁵⁸Kiel (2009), *a.g.k.*, 62.

canlanmasına ve gelişmesine yol açtı. Aynı şekilde II. Bayezid de devletin çeşitli madenleri hakkında kanunlar ve kanunnameler tedvin ederek, madencilğe büyük bir önem verdi. Bu dönemde yeni maden yerleri keşfedildi.¹⁵⁹ Ekseriyeti II. Mehmet döneminde yayınlanmış olan maden kanunnameleri, ocaklarda çalışanların sosyal hayatlarını, sorumluluklarını, devletle olan ilişkilerini ve maden cevherinin çıkarılmasından ihtiyaç duyulan kurumlara gönderilmesine kadar ki sürece dair hükümler içermektedir. Kanunnamelere göre madenci reayasına bazı muafiyetler tanınmış ve doğrudan atanan emin vasıtasıyla yönetilmişlerdir. Kanun gereği bu gruplar askeri ve sivil idarecilerin müdahalelerine karşı korunmuşlardır. Devlet, madencilerin görevlerini varislerine bırakmalarına sıcak yaklaşarak devamlılık tanıdı. Genel olarak madenlerle alakalı kanunnameler, ocakların açılması, cevherin çıkarımı, vezn ve taksim konuları ile alakalıdır.¹⁶⁰

Doğrudan resmi emirler yoluyla oluşturulan kanunların yanında bazen de özel çabalar sonucunda oluşturulan kanun metinlerine rastlanmaktadır. Bu türden kanun metinlerinin ilki 1525 tarihli bir emir, bir diğeri ise 1536 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın emri ile Saksonya madencilik kanunlarının Osmanlı şartlarına göre uyarlanması yoluyla ortaya çıkarılmıştır.¹⁶¹ “Kanun ve ibaret-i meadin” adıyla maruf olan maden mevzuatı, madencilik alanında araştırma yapıp ve kazanç sağlayacak özel girişime özgürlük tanıyordu. Kanuni'nin amacı özel girişimcilerin ilgisini çekebilmektir. Böyle bir hareket ile bir taraftan yerli, diğer taraftan uzak bir yerden gelmiş olan mültezim denem kesimcilerin iştahını kabartıyordu. Madencilik alanında çıkarılan kanunlar ve yapılan düzenlemeler ile madencilik ilerlemeye başladı ve sonra yeni yeni maden ocakları açılmaya başladı.¹⁶²

Madenler hususunda öncelikle o madenin, üzerinde bulunduğu veya içerisinden çıktığı toprağın kimin olduğu yani mülkiyeti meselesi ortaya çıkar. Osmanlı Devleti'nde toprak mülkiyeti İslami hükümlere göre tanzim edilirdi. Buna göre toprak, arazi-i memluke, arazi-i miriyye, arazi-i metruke, arazi-i mevat ve arazi-i mevkufe olmak üzere

¹⁵⁹S. Rızaj (1979), Osmanlı Tarihinde Rumeli Madenleri ve Darbhanelerine Dair Mutaalalar (XV-XVII YY), *I. Milletler Arası Türkoloji Kongresi Tebliğler: 1. Türk Tarihi*, içinde (s. 244-253),1, İstanbul: Türkiyat Enstitüsü, s.245-246.

¹⁶⁰M. Altunbay (2002). Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik. *Türkler* içinde (s.791-801), 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 792.

¹⁶¹F. Tızlak (1999). Osmanlı Devleti'nde Madencilik. *Osmanlı* içinde (s.312-323), 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.315.

¹⁶²Rızaj, 1979, **a.g.b.**, 245-246.

beşe ayrılırdı.¹⁶³ Madenlerin mülkiyeti de bu toprak taksiminden etkilenmiştir, madenin bulunduğu arazinin hukuki konumuna göre yine madenlerin mülki tespiti önem kazanmakla birlikte devletin toprak üzerinde yüksek mülkiyet ve kontrol hakkına sahip olması, madenlerin mülkiyetinin de temelde devlete ait olduğunu göstermekteydi.¹⁶⁴

Madenler, bir ayrıcalık vasıtasıyla tasarruf altına alınmadan ya da herhangi bir yolla hukuki bir kimlik kazanmadan ve herhangi bir işletme tarzına tabi tutulmadan önce, toprak mülkiyetine göre sahip oldukları hukuki statüleri hakkında temel olarak üç görüş bulunmaktadır. Bunlar, toprak sahibinin, kendi toprağında bulunan madene malik olabilmesi, bir şekilde maden cevherini bulan kişilere mülkiyet hakkı tanınması ve devlete mülkiyet hakkı tanıyan yaklaşımlardır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar başka bir deyişle madencilik alanında batı tarzında nizamnamelerin yayınlanmaya başladığı, batılı girişimcilere madencilik imtiyazlarının verilmeye başladığı döneme kadar madenlerin mülkiyeti devlete aittir.¹⁶⁵ Toprağında maden bulunan kişiler ancak devletten işletme hakkını alarak maden işletebilirdi. Devlet, bu kişilere belli bir yıl (en az 10-en çok 20) için bu hakkı verirdi. Müteşebbislerin kendi şahsı adına maden işletmeleri yasaktır. Maden cevherleri devlet adına işletilir ve madenlere ait giderleri devlet karşılardı. Devlet, madenin %20'sini ya da beşte birini -bu miktar değişebilir- alırdı.¹⁶⁶ Eğer maden işleten mutasarrıfın devletin belirlediği vergi oranını vermeye gücü yetmiyorsa mutasarrıfa bu konuda bir hak tanınmazdı. Bu durumda devlet, kendi işletme yoluna gider ya da işi bilen daha uygun bir kişiye devrederdi. Devletin bu tutumundaki maksat mülkiyet hakkından ziyade madenin boş kalmaması ve işletilmesidir. Devlet, kişinin mülkiyetinde olan maden kuyularını atıl bıraktığını tespit ederse, elinden alıp başkasının işletmesine verebilmektedir.¹⁶⁷ Anlaşıldığı üzere devlet, madenin mülkiyeti ve işletimi özel kişilerin elinde olsa dahi, geneli etkileyen sakıncalı bir durumda, devletin yararını engelleyen veya zarara sevk eden bir durumda doğrudan müdahale etmekten çekinmemiştir. Bu da toprak sistemindekine benzer olarak madenler üzerinde de devletin yüksek murakabe gücünü göstermektedir.

¹⁶³N. Çağatay (1943), Osmanlı İmparatorlunda Maden İşletme Hukuku. *AÜDTCF Dergisi*, 2 (1), s.119. (ss.117-126)

¹⁶⁴Altunbay, 2002, **a.g.k.**, 791.

¹⁶⁵F. Tızlak (1997). *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Ankara: TTK Yayınları, s.4.

¹⁶⁶Özkaya, (1985), **a.g.k.**, 300.

¹⁶⁷Çağatay, (1943), **a.g.m.**, s.120.

Osmanlı madenlerinin tamamına yakını Anadolu ve Rumeli'deki miri arazi dahilindedir. Miriye yani devlete ait olan bu madenlerin işletme yöntemlerini belirlemek ve konuyla alakalı hukuki hükümlerin düzenlenmesi ise ulü'l-emrin yasama yetkisine dahildir. Maden ocaklarının işletilme yöntemlerini belirlerken, İslam'a uygun olan eski örf-adet hatta terimlerden faydalanmak mümkündür. Devlet, mülkü altındaki madenleri belirli usullere göre ehil kişilere işletmektedir. Maden ile ilgili işlemler maliyeye bağlı "Maden Kalemi" tarafından yürütülür, maden ocaklarındaki resmi işlemlerin yürütülmesinde kadıların hücceti olmadan bir muamele yapılmadığı; bazı durumlarda kadılar yerine naiplerinin bu görevi ifa ettiği; maden ocaklarında meydana gelen sorunları ve suistimalleri tespit etmek üzere maden müfettişlerinin gönderildiği; maden işletmelerinin denetimi için bazen sürekli olarak Maadin Nazırı'nın tayin edildiği; emirlere uygun işletilmediği durumda hem emirleri hatırlatmak ve hem de meydana gelen hataları düzeltmek için yasakçı kullar gönderildiğini ve ellerine maden işletme esaslarını içeren yasaknameler verildiği görülmektedir.¹⁶⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nda esas olarak madenlerin mülkiyetinin devlete ait olduğu yukarıda belirtildi. Devlet, madenleri işletmek için ya bizzat kendi görevlendirdiği bir görevli memuru ya da özel kişiler aracılığı ile bu işi yapardı. Osmanlı, madenleri genel olarak mukataa kapsamına dahil ederdi. Mukataa sistemi içerisinde madenler başlıca üç şekilde işletilirdi. Bunlar: emanet usulüyle işletme, iltizam usulüyle işletme ve XVII. yüzyılın sonlarından itibaren sisteme dahil edilen malikane usulü ile işletme yöntemleriydi.

Bu başlık altında sadece işletme usullerinin isimlerini vermekle yetinilmiştir. Daha ayrıntılı malumat doğrudan madenlerin işletilmesi ile alakalı başlık altında verilecektir. Buraya kadar Osmanlı'da genel itibarıyla mevcut olan madenlerden, bulundukları bölgelerden ve madenlerin hukuki yapısına dair hususlara değinilerek, Osmanlı madenciliği konusunda ön bilgiler verilmiştir. Bundan sonraki hususlar kısaca demir madeninin insanlık tarihi için önemi, Osmanlı demirciliği ve Samakov kazasındaki demircilik faaliyetleri ile ilgilidir.

¹⁶⁸A. Akgündüz (1990). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*. (1. Kitap), İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, s.164.

2.3. Demir Madeni ve Demir İşleme Atölyeleri

Dünyadaki demirin varlığı dünyanın oluşumu sırasında meydana gelen ve yine dünyaya düşen meteorlardan kaynaklı olmak üzere iki şekildedir. İnsanlar yeryüzündeki demir içeren madenlerden önce meteor kaynaklı demiri işlemiş ve demir eritmeyi keşfetmeden önce madenleri taş gibi kullanmışlardır. Söz gelimi, Grönland Eskimoları bıçaklarını meteor demirinden yapmışlardır. Yucatan Mayaları, Peru ve İnkalılar gibi Aztekler de yalnızca meteor demirini kullanıyorlardı: bu nedenle demiri altından daha değerli saymışlardır. Yine Eski Mısır'da, Hititlerde ve Girit'te Minos çağından beri meteor demiri kullanılmıştır¹⁶⁹. Afanasyevo Kültüründe ilk defa süs eşyaları yapımında meteor kaynaklı demir tercih edilmiştir. Mesela Afanasyevo Gora yakınındaki bir mezarda kadının kolunda, demir halkalarla çevrilmiş bir deri bilezik bulunmuştur¹⁷⁰. Demir silah ve süs eşyası kullanımının yanında mitolojide, dinde ve ritüel amaçlarla da kullanılmıştır.

Eskiçağlarda hemen her toplumda demirciler saygın bir yere sahip olmuşlardır. Bu durum halkların mitolojisine de yansımıştır. Söz gelimi Yakutların geleneğine göre, Yakutların ilk atası Elliei'nin ilk demirci olduğuna inanılmıştır. Afrika'da demirciyi tanrının oğlu, tanrının işlerini yapan biri olarak gösteren mitler mevcuttur. Yunan mitolojisinde tanrılardan biri olan Hephaistos, tanrılar ve kahramanlar için demircilik ile uğraşarak silah ve zırh üretmiştir. Ergenekon Destanına göre Türkler; Ergenekon'dan çıkmak için yol ararken, bir demircinin tavsiyesi ile dağdaki demir madenini eritip geçit açmaya karar vermişlerdir¹⁷¹. Yine Bozkır Türk kültüründe demir madeni ve demircilik mesleği kutsal olarak görülmüştür. Hatta yapılan yeminlerde demire olan bağlılık dile getirilmiştir¹⁷². Bozkır-Türk Kültür kozmogonisinde Temir Kazık (Kutup) yıldızı eski Türk düşüncesinde üç dünyayı özellikle de gök kubbesini ve yıldızları tutan, evrenin düzenli bir şekilde devretmesini sağlayan mitolojik anlayışın başında yer almıştır¹⁷³. Anlaşıldığı üzere demir sadece maddi veya fiziki bir unsur olarak değil mitolojide de yer bulan ögeler arasında olmuştur.

¹⁶⁹M. Eliade (2003). *Demirciler ve Simyacılar*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, s.23-24.

¹⁷⁰K. Koçak(2016). Bozkır Türk Kültüründe Demirin Ortaya Çıkışı ve İşlenip Yayılması, *Turkish Studies*, 11 (1), s. 81.

¹⁷¹D. Alkan vd. (...), *Demir Tarihi I -Eski Çağlarda Demirin Mitolojisi ve Gündelik Kullanımı*, *Hurdacı Dergisi*, (2), s.2.

¹⁷²İ. Kafesoğlu (1983). *Türk Milli Kültürü*. (2. Baskı), İstanbul: Boğaziçi Yayınları, s.213.

¹⁷³Koçak, 2016, **a.g.k.**, 82.

Demirin süs eşyası, basit silah veya bıçak yapımında kullanılması, dinsel ve mitolojik öge olarak kullanılması gerçek anlamda “demir çağını” başlatacak nitelikte olmamıştır. İnsanoğlu yeni bir aşamaya veya metal çağının başlaması için madenlerin özellikle de demir madenini erilmesini keşfetmesi gerekmektedir.¹⁷⁴ Demirin eritilerek kullanılması ilk defa M.Ö 1400’lerde Anadolu’da Hititler tarafından yapıldığı bilinmektedir.¹⁷⁵ Mircea Eliade ise metalurjinin endüstriyel anlamda M.Ö. 1200-1000 yılları arasında Ermenistan Dağları’nda başladığını belirterek demir eritme işinin Yakındoğu üzerinden Akdeniz ve Orta Avrupa’ya yayıldığını ileri sürmüştür.¹⁷⁶ Ancak bu yayılım, demirin insan hayatında fonksiyonel olarak geniş çapta kullanımı yavaş gerçekleşmiş ve demirin hayatın vazgeçilmez bir parçası olduğu dönem Orta Çağ olmuştur.

Orta Çağ’da madencilik teknolojisi gelişmiş, su gücüyle çalışan demir dövme mekanizmaları ve eritme fırınları kurulmuş ve geniş çapta yayılmaya başlamıştır. Demir eritme ve işleme tekniklerinin gelişmesi demirin askeri alandan inşaat alanına kadar pek çok alanda kullanımını mümkün kılmıştır. Bu nedenle Orta Çağ Avrupası ilerlemenin ve halkın yüksek bir yaşam düzeyine ulaşmasında demirin çok önemli bir pay sahibi olduğunun farkında olmuştur. Demirin öneminin vurgulanması için Fransisken kesişi Bartholomev 1260’da şunları yazmıştır:

“Birçok yönden demir insana altından daha çok yarar sağlar. Her ne kadar aç gözlü kimselerin demirden fazla altınları varsa da, demir olmaksızın, halk düşmana karşı güvenlik içinde olamaz. Demir korkusu olmadan adalet sağlanamaz; masun insanlar demirler savunulur. Kötülerin çılgınlığı demir korkusuyla önlenir. Demir olmadan hemen hiçbir el işi yapılamaz; ne toprak işlenebilir ne de inşaat yapılabilir”.¹⁷⁷

Orta Çağ’ın sonlarına doğru savaş teknolojisinde yaşanan gelişim, ateşli silahların kullanımı ve yaygınlaşması, deniz savaşları için donanma gemilerinin inşa edilmesi, savaş teçhizatlarında demirin kullanılması demire olan ihtiyacı arttırmıştır. Ayrıca köprü yapımında demirin kullanımı, binalarda demirin taşıyıcı yapı elemanı olarak öne çıkması demire olan ihtiyacı ve önemi arttırmıştır. Devletler ve toplumlar için üzerinde mücadele edilmesi gereken bir maden olduğu gibi ekonomik ve ticari ilişkilerin

¹⁷⁴Eliade, 2003, **a.g.k.**, 23-24.

¹⁷⁵Koçak, 2016, **a.g.k.**, 81.

¹⁷⁶Eliade, 2003, **a.g.k.**, 23-24.

¹⁷⁷J. Gimpel, (2004). *Orta Çağ’da Endüstri Devrimi*, (6.Baskı), Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, s.60-61.

gelişmesiyle birlikte demir kullanımının yaygınlaşması dolayısıyla demirin ekonomik bir meta haline gelmesi demirin önemini bir kat daha arttırmıştır.

2.3.1. Anadolu ve Rumeli'deki Demir Madenleri

Osmanlı'dan önce Anadolu'ya hâkim olan Bizans ve Türkiye Selçukluları dönemlerinde Anadolu'dan demir çıkarıldığı bilinmekle birlikte bu madenin nerelerden elde edildiğine dair kısıtlı bilgiler vardır. Milattan sonra I. yüzyılda eserini yazmış olan Strabon, Pharnaki'de (Giresun) demir madeninin mevcut olduğundan bahsetmektedir. Müslüman coğrafyacı Istahri ise Taron (Muş) ve civarında demir madeninin bulunduğunu belirtmektedir.¹⁷⁸ Memlük müelliflerinden el-Ömeri, Karaman ilinde demir madeni olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁹ Balkan coğrafyasında ise Roma Devri'nde aktif olup daha sonra Bizans'ın da faydalandığı demir çıkarılan yerler Srebrenica ve Bozika öne çıkan yerler arasındadır.¹⁸⁰

Osmanlılar, Batı Anadolu'da kurulmuş, Rumeli yönünde fetihler gerçekleştirerek genişlemesini sürdürmüştür. Kuruluş dönemlerinde hangi demir madeni yataklarından yarar sağlamış olduklarına dair kısıtlı bilgiler mevcuttur. Balkanlar ya da Rumeli maden ocakları bakımından zengin bir coğrafya idi. Osmanlılar da stratejik fetih hareketleri ile toprakla birlikte maden bölgelerini de zapt ediyordu. Demir haricindeki belli başlı madenlerin nerelerde bulundukları daha önce ifade edildi. Demir madeni bakımından Rumeli'de: Rudnik, Kapaonik, Kamengrad, Novo Brodo, Eğridere, Pravişte, Dojnica, Kreşova, Vareş, Dubniçe, Tatarpazarı; Anadolu'da: Bilecik, Erzurum, Kiğı, Keban, Divriği, Maraş ve Develi demir çıkarımı yapılan yerlerdir.¹⁸¹

Yukarıda ifade edilen demir merkezlerinden Bilecik'e, ayrıca değinmek gerekmektedir. Çünkü, Osmanlı Devleti'nin kuruluş bölgesi olması açısından ve ilk dönemlerde Bizans ile meydana gelen çarpışmalarda ve Rumeli'ye yapılan ilk akınlarda Bilecik demiri ile üretilen savaş teçhizatı ve silahlarını kullanmış olması kuvvetli bir ihtimaldir. Bilecik'te demir kalıntılarına, cüruflarına ve izabe alanlarına dair günümüzde

¹⁷⁸S. Atasoy (1981). Bizans ve Osmanlı Devrinde Madenler. *Sanat Tarihi Yıllığı*, Aralık, (11), s.31, 33.

¹⁷⁹F. Sümer (1988). Selçuklular Devri'nde Türkiye'de Madenler, *Türklük Araştırmaları Dergisi* içinde (s.159-164) Ankara: TTK Basımevi, (4), s.162.

¹⁸⁰Atasoy, (1981), **a.g.k.**, 35.

¹⁸¹G. Agoston (2020). *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*. (2.Baskı), (Çev: K. Şakul) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.145; Altunbay, 2002, **a.g.k.**, 796.

yapılan saha araştırmaları, Söğüt ve çevresinde yoğunlaşmanın olduğunu göstermektedir.¹⁸²

Bilecik’de demir madeninin mevcudiyeti ile alakalı resmî belgeler XVI. yüzyıla aittir. Bu yüzyılda Anadolu’daki en önemli demir üretim merkezlerinden biri olarak kabul edilen ve Sultanönü sancağına bağlı bir kaza durumunda olan Bilecik’te demir üretiminin yapıldığına dair ulaşılan en eski tarihli resmî belgenin Mayıs 1551¹⁸³ yılına ait olduğu belirtilmektedir. Söz konusu yılda Bilecik ve Samakov demir merkezleri arasında etkileşim meydana gelmiştir. Samakov kazasından getirilen samakov atölyelerinde demir işlemeyi bilen maharet sahibi demirci ustalarının yani samakovcuların Bilecik’te demircilik faaliyetlerine katkı sağladığı görölmektedir.¹⁸⁴ Sultan Süleyman Devri’nde (1560) Bilecik demir madeninde 6.000 civarında işçi çalışmaktadır. Ayrıca bu işçilerden hariç, madenlere odun, kömür, kütük taşıyan ve gerekli malzeme ve ihtiyaçları getiren halk, muhafızlar ve yardımcılar vs. görevliler düşünöldüğünde istihdam açısından ne derece önem arz ettiği anlaşılmaktadır.¹⁸⁵ Şehirdeki demir üretiminin, bulunduğu dönem açısından büyük çapta olduğu düşünölmektedir. Nitekim 1566 tarihinde 67 demir ocağı bulunduğu belirtilmektedir. Bu ocakların ekseriyeti top silahı için yuvalak (top mermisi-gülle) üretmektedir. Öyle ki XVI. yüzyıl ikinci yarısına ait mühimme defterleri incelendiğinde Bilecik’in, demir ile ilişkisi genellikle top yuvalakları ile ilgili olmaktan öteye gitmemektedir.¹⁸⁶ Osmanlı-Avusturya arasında yapılan uzun savaş döneminde 1597 yılı Avusturya seferi için top güllesi yani yuvalak ihtiyaçı bulunmaktadır. Bu yuvalakların imal edildiği yerlerden olan Bilecik madenlerinin bu tarihte işlemez durumda olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁷ XVII. yüzyıldan sonra ise Bilecik’de demir üretiminin yapılmadığı varsayılmaktadır.¹⁸⁸

Bilecik civarındaki demir madenleri birkaç asır Osmanlı ordusunun yuvalak ihtiyaçını karşılamıştır. XVI. yüzyılın başlarında Safeviler üzerine yapılan seferler sonucu Doğu Anadolu elde edilmiş ve bölgede bulunan Kiğı demir madenleri de ele

¹⁸²N. Kahraman ve R. Arıkan (2018). Bilecik Çevresindeki Demir Cürüfları, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3 (Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı), s.147-148. (ss.145-157).

¹⁸³Tanyeli, 2017, **a.g.k.**, 65-66.

¹⁸⁴Tanyeli, 2017, **a.g.k.**, 65-66.

¹⁸⁵Çağatay, 1943, **a.g.k.**, 123.

¹⁸⁶BOA., A. {DVNSMHM.d, nr.29, hüküm nr.512, s.223; nr.6, hüküm nr.961, s.446; nr.5, hüküm nr. 3, s.1.

¹⁸⁷Abdulkadir Efendi, (2003). *Topçular Kâtibi ‘Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi*, (Yay. Haz. Z. Yılmaz), Ankara: TTK Yayınları, s.185.

¹⁸⁸Tanyeli, 2017, **a.g.k.**, 66.

geçirilmiştir. Bu maden bölgesi de Osmanlı'nın harp gereçlerini imal eden yerler arasına girmiştir.¹⁸⁹

Gerek Anadolu'da bulunan Bilecik ve Kığı demir madenleri gerekse Rumeli'deki diğer madenler Osmanlı devletinin belirli alanlarda ihtiyacını karşıladığı yerlerden olmuştur. Ancak esas konumuz olan Samakov'un diğer demir madeni bölgeleri ile karşılaştırıldığında daha verimli bir bölge olduğu düşünülmektedir.

2.3.2. Samakov Demir Atölyeleri

Samakov, kelime olarak incelendiğinde Bulgarca “demir-döven” anlamına gelmektedir¹⁹⁰. Bu kelime ile bölgedeki demir madenlerinin yanında su gücüyle dönen çarklarla işleyen, büyük demir dövücü alet ve örsler kastedilmektedir.¹⁹¹ Yani bir bakıma demir madeni ve bölgede kurulmuş olan demirin işlendiği, dövüldüğü atölyeler olan samakovlar bölgenin de Samakov olarak isimlendirilen bir birim olduğunu göstermektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki: Samakov adı, bölgede demir işlenen atölyelere verildiği gibi kaza idari birimine verilen isim olarak da Osmanlı taşra yapılanmasında yerini almıştır.

Osmanlı döneminde Samakov kazasında demir atölyelerinin ne zaman kurulmaya başladığını net bir şekilde ifade etmek güçtür. Ancak bölge ile alakalı en eski Osmanlı kaynağı olan 1453-1454 (H. 857-858) tarihli bir tahrir defteri parçası, belirtilen tarihte Samakov'da yerleşimin olduğunu, demir yataklarının varlığını, demir üretiminin oldukça gelişmiş olduğunu ve Samakov'a bağlı bazı köylerde samakovların mevcudiyetinden bahsetmektedir. Yine bölgedeki Sırf (Sırp) Samakov, Radicko Samakov, Boşnak veya Sasi isimli köylerin aslında ilk madenleri açan kişilere atfedilmiş olduğu ve sözü edilen köy isimlerinin Sakson madencilerine işaret ettiği belirtilmektedir.¹⁹²

Madencilik faaliyetleri noktasında çağdaşlarına göre ileri bir seviyede olan Saksonlar, XIII. yüzyılda Sırbistan'a gelmişlerdir. Bu aynı zamanda Sırbistan ve Bosna'da dönemin gelişmiş madencilik faaliyetini başlatmıştır. Saksonlar XIII. yüzyıl sonlarında Rudnik'te, XIV. yüzyıl başlarında ise Nova Brdo ve Trepca'da görüldüler.

¹⁸⁹Ünal, 2012, **a.g.k.**, 207.

¹⁹⁰Kiel, 2009, **a.g.k.**, 62.

¹⁹¹İnciciyan ve Andreasyan, (1974), **a.g.m.**, 13.

¹⁹²Kiel, 2009, **a.g.k.**, 62.

Saksonlar beraberlerinde daha gelişmiş madencilik teknolojisini ve temel maden kanunlarını bu bölgelere tanıttılar.¹⁹³ Daha sonraları Bulgar çarları tarafından Batı Bulgaristan'a da yerleştirilen Sakson madencileri burada da gelişmiş maden teknolojisini kurmuşlardır. Samakov'da Saksonlara atfedilen yer isimleri de bu durumu vurgulamaktadır.¹⁹⁴

Osmanlılar maden bölgelerinin avantajlarından yararlanmak için özellikle maden bölgelerini bir hedef haline getirmişlerdi. Samakov'daki demir madenlerindeki potansiyeli de görmüş olmalılar. Bu konunun XV. yüzyılda önemle üzerinde durulduğu II. Bayezid'in tahta cülusundan iki yıl sonra, Rumeli'de askeri gezinti yapmasından anlaşılmaktadır. Sultan, bu gezinti sırasında Sofya'ya geçerken yol güzergahı üzerinde yer alan Samakov'a da uğramış buradaki demir atölyelerini denetlemiştir.¹⁹⁵ Samakov'un XVI. yüzyıl başlarında küçük bir yerleşim birimi olduğu bölgeden geçen seyyahların ifadesinden anlaşılmaktadır. Bu anlamda Tanyeli, C. Jirecek'in eserinden naklen 1502'de Patentius'un bu demir merkezinden "campi Samacoui"¹⁹⁶ olarak bahsettiğini ve buranın henüz bir kent kadar büyük olmadığı, küçük bir madenciler kampı gibi değerlendirildiğini belirtmiştir.

Samakov'daki ilk demir atölyelerinin Sakson madencileri tarafından kurulmuş başka bir deyişle bölgedeki demircilik çalışmaları Osmanlı fethinden öncesine kadar gitmektedir. Samakov'da Osmanlı fethinden sonra demir madenciliği devam etmekle birlikte esas anlamda bir şehir olarak da inkişaf etmiştir.¹⁹⁷ Bu husus, birçok Osmanlı kentinin temeli olan sosyal hizmet kurumlarından vakıfların Samakov'da da tesis edilmesinden anlaşılmaktadır.

Samakov'daki demir madeni ve demircilik işleri hakkında Osmanlı hakimiyetinden öncesi için kısıtlı bilgiler vardır. Osmanlı idaresi altında ise XVI. yüzyıla gelene kadar, Samakov'daki demir üretiminden bahseden resmi evraklara ulaşılamamıştır. Bahsedilen yüzyılda da demircilik faaliyetlerinin olduğuna dair en erken bilgi veren kaynaklar Osmanlı'nın vergi yazım defterleri olan tahrirlerdir.

¹⁹³S. Vujić (2014). The History of Serbian Mining, *Serbian Mining and Geology in the Second Half of XX. Century in (p. 1-38)*. Academy of Engineering Sciences of Serbia, Matica Srpska and Mining Institute of Belgrade, s. 13,14.

¹⁹⁴Kiel, 2009, **a.g.k.**, 62.

¹⁹⁵A. Giz, (1970). Samako Demir Madeni. *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, Mayıs, 5 (51), s.15.

¹⁹⁶C. Jirecek (1891). *Das Fürstenthum Bulgarien*, F. Tempsky, Prag, Viyana, Leipzig, s.503; Tanyeli, 2017, **a.g.k.**, 68.

¹⁹⁷Kiel, 2009, **a.g.k.**, 62.

Tahrir defterleri, XVI. yüzyılda Sofya sancağının kazalarından biri olan Samakov'da ve kazaya bağlı köylerde mevcut bulunan atölyelerin sayılarını belirlemede ve kimler tarafından işletildiği noktasında veriler sunmaktadır. Bu husus ile ilgili olarak ulaşılan ilk tahrir defteri 1526 yılına ait Sofya sancağı tahrir defteridir. Bu defterde ve sonraki yıllara ait tahrir defterlerinde karşımıza samakov ve vigne olarak kayıt altına alınan iki kavram çıkmaktadır. Samakov, demir dövme makinesi olarak tanımlanırken, vigne demir eritme fırını olarak belirtilmektedir.¹⁹⁸ 1526 tarihinde “Nefs-i Samakov” olarak belirtilen kaza merkezinde yer alan mahallelerde toplamda 19 bab Samakov bulunmaktadır.¹⁹⁹ Burada “bâb” kavramının müstakil anlamda bir atölye olarak mı veya demir döven çekiç adedi olarak mı değerlendirilmesi gerektiği izaha muhtaçtır. Sözlükte bâb kelimesi, kapı, husus, konu gibi anlamlar taşımaktadır. Osmanlı'da dükkân, kervansaray, ev, hamam gibi yapılar adet olarak açıklanırken bâb ibaresinin kullanıldığı görülmektedir. Yine değirmenlerin sayıları belirlenirken bina ve yapıları değil, un öğütmeye yarayan taş adedi yani bâb sayısı ölçüt alınmaktadır.²⁰⁰ Değirmen sayılarının belirlenmesinde olduğu gibi Samakov atölyelerinin sayısını ifade etmede de demir dövme işini gerçekleştiren her bir çekiç bâb olarak karşılık bulmuş olmalıdır. Aynı durum vignerler için de geçerlidir. Yani vignerler için kullanılan bâb kavramı ateşin sıcaklığını yüksek tutmaya yarayan körük sayısına işaret ettiği düşünülmektedir. Burada izah edilenler dikkate alınarak aşağıda verilen tablolar oluşturulmuştur.

Tablo 2.1. 1526 tarihinde Samakov kazasında işler halde olan demir atölyelerinin niceliksel durumu (BOA, TT.d, nr.130, s.70-77, 191-194)

Köyler	Samakov	Çatal vignesi	Mismar (çivi) vignesi	Nal vignesi
Samakov merkez	19	-	6	-
İsmail	26	1		
Dosbey	3	-	-	-
Rayova	2	42	-	-
Draguşin	10	11	-	-
Şiroki-dol	-	32	-	-
Haline	-	5	-	-
İzlagukani	1	1		-
Prodan Samakovu	3	-	-	-
Çamurlu	-	2	-	-

¹⁹⁸Kiel, 2009, a.g.k., 62.

¹⁹⁹BOA, TT.d, nr.130, s.69.

²⁰⁰D. Yörük (2014). XVI. yüzyılda Konya Kazasında Su Değirmenleri ve Bezirhaneler, *Turkish Studies*, 9 (1) s.640.

Tabloda vigne olarak belirtilenlerin demir fırını olduğu daha önceden belirtilmişti. Samakov'da çatal, çivi ve nal olarak üç şekilde üretim yapan vigne yani demir fırınları bulunmaktadır. Bunlardan çivi vigneleri, tahrir defterlerinde *vigne-i mismar* olarak kayıt altına alınmıştır. Mismar kelimesinin çivi veya mih gibi bir anlamı bulunsa da burada çeşitli türde ve farklı boyutlarda demir çivi üreten fırınlar olarak algılamak gerekmektedir.

Tablo 2.2. 1530 tarihinde Samakov kazasında işler halde olan demir atölyelerinin niceliksel durumu (BOA, 2001, a.g.k., 115, 216)

Köyler	Samakov	Çatal vignesi	Çivi vignesi	Nal vignesi
Samakov merkez	19	-	6	-
Draguşin	2	-	-	-

Yukarıda 1530 tarihine ait Samakov'un merkezi haricinde sadece Draguşin köyünde Hacı Sinan Vakfı'na kayıtlı samakovlar gösterilmektedir. Bundan dolayı 1526 tarihli tablodaki veriler ile kıyaslandığında ilk etapta bir eksiklik veya kazadaki atölyelerin aktif olmadığı düşünülebilir. Ancak bu durumun nedeni 1530 tarihli Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili defterinin klasik tahrirlerden yazım ve kayıt usulü olarak farklı tutulmasıdır. Bu defter Rumeli eyaletine bağlı sancakları ve kazaları icmal olarak bir defterde toplu şekilde göstermektedir. Samakov kazasına bağlı has, zeamet, tımar ve vakıf bütün köyler gösterilmiştir. Ancak icmal olarak verildiği için köylerde ne kadar atölye olduğuna dair bilgilere ulaşamamıştır. Draguşin köyünde olan iki samakovun gösterilmesinin nedeni ise bunların Samakov kazasının merkezinde yer alan Hacı Sinan Vakfı'na bağlı olması ve vakfa gelir getirmesinden kaynaklanmaktadır²⁰¹.

Samakov kazasına ait tahrir defterleri takip edildiğinde 1544 yılında genel olarak nüfus arttığı gibi ayrıca Türk-Müslüman mahallelerinin sayılarının da arttığı anlaşılmaktadır. Bu durum atölyelerin hangi unsurlar tarafından tasarruf edildiğine de yansımış ve Müslümanlarca işletilen atölyelerin sayılarının artmış olduğu tespit edilmiştir. Yine tahrir defterinde "Bazı Kura Nahiye-i Samakov ma'a nefsi-i Samakov tabi'-i defter-i Sofya"²⁰² şeklinde bir kayıt düşülmüştür. Bu kayıttan anlaşılabileceği üzere Samakov kazasına bağlı bazı köyler yer almaktadır, bütün köyler verilmemiştir. Bu tarihte başka bir tahrir defterine ulaşamadığı için eldeki verilerle yetinilmiştir.

²⁰¹BOA, 2001, a.g.k., 216.

²⁰²BOA, TT.d, nr.236, s.213.

Tablo 2.3. 1544 tarihinde Samakov kazasında işler halde olan demir atölyelerinin niceliksel durumu (BOA, TT.d, nr.236, s.218-232.)

Köyler	Samakov	Çatal vignesi	Çivi vignesi	Nal vignesi
Samakov merkez	22	22	10	-
Dosbey	5	17	-	-
Rayova	2	44	-	-
Draguşin	11	4	-	-
Şiroki-dol	3	24	-	-
İsmail	29	20	-	-
Radonil	1	7	-	-

Samakov kazasında demir işleyen atölyeler ile alakalı bilgi veren tahrir defterlerinden bir diğeri yukarıda bahsedilen tahrirden yaklaşık yirmi beş yıl sonra tutulmuştur. II. Selim döneminde tutulduğu anlaşılan 1568-69 tarihli ve içeriğinde yer alan “Kura-i Evkaf-ı Selatin ma’a Evkaf-ı Müteferrika tabi’-i Defter-i Edirne” başlıktan da anlaşıldığı üzere Edirne ve civarında sultanların ve bazı devlet görevlilerinin kurduğu vakıfları gösteren defterdir. Bu defterin Samakov kazası ile alakası II. Süleyman’ın İstanbul’da bulunan cami ve imaretine ve kızı Mihrimah Sultan’ın vakıflarına gelirleri aktarılan bazı köylerin kazada yer almasından dolayıdır. Prodan Samakov köyünün hasıl kayıtlarında kazaya bağlı köylerdeki samakovlar ve vigneler gösterilmektedir. Ayrıca yukarıdaki tabloda verilmeyen merhum Mustafa Paşa evkafı sınırları içinde 10 çatal vignesinden daha bahsedilmektedir. Hepsinin gelirlerinin toplamı “cem’an mahsûl-i karye-i Prodan” şeklinde Prodan hasılinda toplanmıştır.²⁰³

Tablo 2.4. 1568-1569 tarihinde Samakov kazasında işler halde olan demir atölyelerinin niceliksel durumu (BOA, TT.d, nr.470, s.394-404.)

Köyler	Samakov	Çatal vignesi	Çivi vignesi	Nal vignesi
Haline	-	7 (vigne)	-	-
Radonil	7	-	-	-
Hristiyan-Kösteniç	10	19 (çatal)	-	-
Müslüman-Kösteniç	-	1 (çatal)	-	-
İzlagukani	-	11 (çatal)	-	-
Yeniceköy	-	3 (çatal)	-	-

1568-69 tarihli defter atölyelerle alakalı veri sunmuş olsa da, sadece vakıf kayıtlarını içerdiği için Samakov’un merkezindeki ve köylerindeki bütün kayıtlara ulaşamamış ve bu nedenle noksan bir durum hasıl olmuştur. Ancak 1570 tarihli 492 numaralı mufassal tahrir defteri aşağıdaki tablodan da anlaşıldığı üzere söz konusu tarihlerin birbirine yakın olması nedeniyle bu noksanlığı kapatmaktadır.

²⁰³BOA, TT.d, nr.470, s.396.

Tablo 2.5. 1570 tarihinde Samakov kazasında işler halde olan demir atölyelerinin niceliksel durumu (BOA, TT.d, nr.492, s.639-743)

Köyler	Samakov	Çatal vignesi	Çivi vignesi	Nal vignesi
Samakov merkez	3	3		-
Radonil	13	13	-	5
Samakov-Radosav nam-ı diğer Vuniç	6	3	9	-
Dosbey	1	-	-	-
Tihol-Derbendi	-	6	-	-
Hristiyan-Kösteniç	9	33	-	-
Sapoçine	-	1	-	-
Sistrine	10	4	-	-
Şiroki-dol	-	3	-	-
Ilıca nam-ı diğer Müslüman-Kösteniç	13	20	-	
İlyas	1	12	-	-
Gudçal-Derbendi	-	1	-	-
İsmail	4	1	-	-
Boboyana	-	4	-	-
Bardak/Yeravlık	2	-	-	-
Üstodine	-	4	-	-
Bey nam-ı diğer Rahmanlı	-	2	-	-
Ocuşa	-	7	-	-
Sırp Samakovu		Vigne var ancak sayı belirtilmemiş	5	-
Kapulu-derbend	-	5	-	-
Kara-İskar nam-ı diğer Bulgar (Akdar)	1	-	-	-
Kuduz-İskar nam-ı diğer Sırp (Sırp)	2	5	-	-
Ak-İskar	4	1	4	

XVI. yüzyıla dair incelenen Sofya sancağının ve kazalarının yer aldığı son mufassal tımar tahrir defteri 181 numaralıdır. Bu defterde herhangi bir tarih bulunmamaktadır ancak içerisinde yer alan III. Mehmet'in tuğrasından bir çıkarım yapılmaktadır.²⁰⁴ Sultan, 1595 ile 1603 tarihleri arasında hüküm sürmüştür. Padişah değişikliklerinde tahrir yapıldığı bilinmektedir muhtemelen bu tahrir defteri de III. Mehmet'in tahta çıkışından kısa bir süre sonra yapılmış olmalıdır.

Tablo 2.6. Sultan III. Mehmet döneminde tutulan tahrir defterine göre Samakov kazasında işler halde olan demir atölyelerinin niceliksel durumu (BOA, TK.GM.d, nr.181, s.318a-365b.)

Köyler	Samakov	Çatal vignesi	Çivi vignesi	Nal vignesi
Samakov merkez	3	3		-
Radonil	12	13	-	5
Samakov-Radosav nam-ı diğer Vuniç	6	3	10	-

²⁰⁴Genç, 1988, a.g.k., 96.

<i>Dosbey</i>	3	-	-	-
<i>Tihol-Derbendi</i>	-	6	-	-
<i>Hristiyan-Kösteniç</i>	19	38	-	-
<i>Sapoçine</i>	-	21	-	-
<i>Sistrine</i>	12	12	-	-
<i>Şiroki-dol</i>	-	3	-	-
<i>Ilıca nam-ı diğer Müslüman-Kösteniç</i>	13	20	-	-
<i>İlyas</i>	1	18	-	-
<i>Gudçal-Derbendi</i>	-	12	-	-
<i>İsmail</i>	4	1	-	-
<i>Boboyana</i>	-	4	-	-
<i>Bardak/Yeravlık</i>	2	-	-	-
<i>Üstodine</i>	-	7	-	-
<i>Bey nam-ı diğer Rahmanlı</i>	-	2	-	-
<i>Ocuşa</i>	-	7	-	-
<i>Sırf (Sırp) Samakovu</i>		Çatal vignesi de bulunmaktadır.	6	-
<i>Draguşin</i>		4		
<i>Kuruş-dol nam-ı diğer Küçük Ukul</i>	-	1		
<i>Kapulu-derbend</i>	-	7	-	-
<i>Kara-İskar nam-ı diğer Bulgar (Akdar)</i>	1	-	-	-
<i>Kuduz-İskar nam-ı diğer Sırf (Sırp)</i>	2	4	-	-
<i>Ak-İskar</i>	4	1	4	

Genel olarak bakıldığında XVI. yüzyıl süresince Samakov kazasında aktif bulunan demir atölyelerinin sayısal verilerine, yüzyıl içerisindeki farklı yıllara ait tahrir defterlerindeki kayıtlardan ulaşılmıştır. En erken 1526 yılından itibaren ulaşılan kayıtlar ile yüzyıl sonunda tutulan kayıtlar incelendiğinde Samakov kazasındaki demir atölyelerinin sayılarında genel bir artışın olduğu görülmektedir. Ancak bu artışın nedeni tek başına belli bir bölgedeki sürekli demir atölyelerinin üzerine yenilerinin eklendiği şeklinde anlaşılmamalıdır. Çünkü yüzyıl dahilindeki farklı yıllara göre kaza merkezinde ve bazı köylerde atölye sayılarında azalmalar izlenirken bazı köylerde artışlar görülmektedir. Kaza genelinde meydana gelen bu artışların birkaç farklı nedeni vardır. Öncelikle yeni ihdas edilen köylerde tesis edilen atölyeler veya Radonil köyü gibi 1544 tahririne kadar defterlerde kaydı olmayıp sonraki tarihlerde kaydı olan köylerin eklenmesi bu nedenlerden biridir. Yine bir dönem Sofya kazasına bağlı olarak görülen İsmail, Boboyana, Yeravlık, Üstodine gibi köylerin sonradan Samakov'a bağlanması da atölyelerin sayılarındaki artışın nedenleri arasındadır. Belirtilen hususlar çerçevesinde

kaza merkezi ve kazaya bağı köylerde bulunan bu atölyeleri sayısal olarak göstermek bütünü görmek açısından yerinde olacaktır.

Tablo 2.7. XVI. Yüzyıl süresince Samakov kazasında işler halde olan demir atölyelerinin niceliksel durumu (BOA, TT.d. nr. 130, 236, 470, 492; BOA, TK.GM.d, 181).

Atölyeler	1526	1530	1544	1568-69	1570	1595-1606
Samakov	64	21	73	17	69	82
Çatal vignesi	94	-	138	41	128	187
Çivi vignesi	6	6	10	-	18	20
Nal vignesi	-		-	-	5	5

Osmanlıların bölgeye hâkim olmadan önce demir atölyelerini kuranların Saksonların olduğu ve onların Sırp ve Bulgarlara yani yerli ahaliye demir işleme faaliyetlerini öğrettiği ifade edilmişti. Fetihten sonra da demir atölyelerinde çalışan ve işi bilen gayrimüslim ustalar muhafaza edildiği veya bu işten anlayan ustalar yakın çevrelerden getirtilerek faaliyetlerin artırılarak devam ettiği anlaşılmaktadır. Yerli demirci ustalarının samakov ve vigne atölyelerinin kullanımını Türklere de öğrettiğini ifade etmek gerekmektedir. Atölyelere dair ulaşılan ilk yani 1526 yılına ait kayıtlar incelendiğinde gayrimüslim işleticilerin yanında “Samakov-ı Mehmed Çelebi bin İsa²⁰⁵” şeklinde Müslüman-Türklerce tasarruf edildiği düşünülen atölyeler de dikkat çekmektedir. Ayrıca kazada yüzyıl boyunca Müslüman mahallelerin, köylerin sayısında ve Müslüman nüfusunda artış meydana gelmiştir aynı şekilde bu yerleşimlerde kurulan atölyelerin işleticileri arasında Türk-Müslüman isimleri artış göstermiştir. Yüzyıl boyunca da bu sürecin devam ettiği anlaşılmaktadır. Dikkat çekici bir nokta, yörüklerin iskân edildiği bir yerleşim birimi olan ve Türkler tarafından kurulan Çamurlu’da demir eritme atölyelerinin varlığı yörüklerin demircilik işiyle meşgul olabileceğini akla getirmektedir.

Değinilmesi gereken bir başka husus samakov ve vigne olarak ifade edilen atölyelerin vakıf kapsamına da dahil edildiğidir. Bu anlamda 1526 yılındaki kayıtlardan Hüseyin Ağa’nın Samakov kazasının merkezinde yaptırdığı camiye senede 500 akçe gelir aktaran bir samakov atölyesinin “mukata-i Samakov bab 1” şeklinde kiraya verildiği²⁰⁶ ve yine kaza merkezinde işlediği görülmektedir. Merkezdeki bir başka vakıf olan Hacı Sinan Mescidine ise kazaya bağı Draguşin köyündeki 2 bâb samakov

²⁰⁵BOA, TT.d, nr.130, s.69.

²⁰⁶BOA, TT.d, nr.130, s.619.

vakfedilmiştir. Köyün kayıtlarında da “samakov-ı Hacı Sinan bâb 2”²⁰⁷ kaydı görülmektedir. Bu durum 1544 yılı Samakov kazası tahrir kayıtlarına kadar takip edilebilmektedir. Ancak 1570 yılındaki kayıtlar incelendiğinde bu durumdan bahsetmek mümkün değildir. Hüseyin Ağa Cami vakfının gelirleri arasında samakov, görülmemektedir. Aynı şekilde Hacı Sinan vakfının kayıtları da yer almamaktadır. 1570 yılı kayıtlarında İsa Çelebi mescit ve muallimhane vakfına Müslüman-Kösteniç köyünden bir bâb samakov geliri vakfedilmiştir.²⁰⁸ Mustafa Çelebi bin Hüseyin tarafından yaptırılan caminin gelirleri arasında birçok dükkânın yanında bir zamanlar aktif olan mismar vignelerinin gelirlerinin vakfedildiği görülmektedir.²⁰⁹

1570 tarihli kayıtlarda rastlanılan bir başka önemli ve dikkat çekici vakıf, 1553-1555 yılları arasında veziriazamlık görevinde bulunan Kara Ahmet Paşa’nın Samakov’daki vakfıdır. Ahmet Paşa Lengercioğlu Yahya adındaki bir şahıstan kendi akçesiyle boş arazi satın almıştır. Sultan Süleyman mülkiyet üzere satın aldığı araziye vergi ve gelirleriyle tasarrufuna vermiştir. Bu boş arazilerin içerisine Sırp, Bulgar ve Macar unsurları iskân ederek, şenlendirerek Samakov kazasına bağlı Ak-iskar, Kara-iskar nam-ı diğer Bulgar, Kuduz-iskar nam-ı diğer Sırp ve Macarlar olarak ifade edilen köy yerleşimlerini ihya edip, kurmuştur.²¹⁰ İşte 1570 ve III. Mehmet dönemine ait olan tahrir kayıtlarında bu köylerde kurulan ve mevcut olan demir atölyelerinin sayıları da yukarıda verilmişti. Bu kayıtlardan çok sonraki bir tarihte 1717 yılına ait kayıtlar incelendiğinde bu köylerden hala demir tedarikinin sağlandığı ve demircilik faaliyetlerinin sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.²¹¹

Dikkati çeken bir başka nokta Ahmet Paşa’nın arazileri satın aldığı kişinin “Lengercioğlu” adıyla zikredilmesidir. Osmanlı’da lenger “gemi çapası” anlamına gelmektedir. Daha sonra da değinileceği üzere Samakov demir atölyelerinde imal edilen

²⁰⁷BOA, TT.d, nr.130, s.619.

²⁰⁸BOA, TT.d, nr.492, s.745.

²⁰⁹BOA, TT.d, nr.492, s.746.

²¹⁰BOA, TT.d, nr.492, s.740; BOA, TK.GM.d, nr.181,364a. (Ahmet Paşa’nın şenlendirdiği bu yerleşimler aslında günümüz ile bir bakıma irtibat halindedir. Çünkü bugün İskar Nehri’nin kolları olan Cherni İskar (Karaıskar), Beli İskar (Beyaz-iskar) nehirlerinin isimleri bu bağlantıya işaret etmektedir. Nehrin üçüncü bir kolu olan Levi İskar ise Kuduz İskar ile ilişkilendirilebilir. Bu durum nehrin kollarının XVI. yüzyılda dahi aynı isimle ilişkilendirildiği ve nehir kollarının kıyısında da aynı ismi taşıyan köylerin tesis edildiğini göstermektedir. Bu köylerde aynı zamanda su gücüyle çalışan atölyelerde demir üretimi de yapılmakta idi).

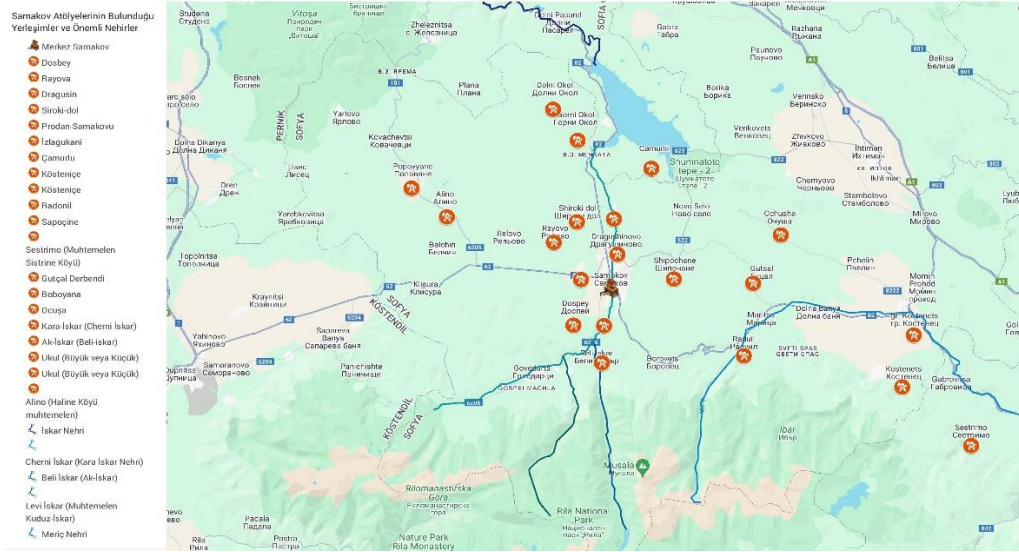
²¹¹BOA, C.EV.513/25926.

ürünler arasında lenger yani gemi çapası da bulunmaktadır. Muhtemelen araziye satın aldığı kişide lenger üretimi yapan bir aileye mensubiyeti bulunuyordu.

Samakov kazasının XVI. yüzyıl için demir işleme atölyeleri ile alakalı sayısal verileri tahrir defterlerinden takip edildi. Ancak XVI. yüzyıl sonrası için kazadaki atölye sayılarına toplu bir şekilde ulaşmak mümkün görünmemektedir. Çünkü tımar sisteminde meydana gelen bozulmalar nedeniyle XVII. yüzyıldan önce olağanüstü durumlarda tahsil edilen avarız vergisi, XVII. yüzyılın başlarından itibaren yıllık alınan düzenli bir vergiye dönüşmüştür. Vergiler birden fazla gerçek hanenin birleştirilmesiyle oluşan 3,5,10 veya 15 evli kimselerin bulunabildiği itibârî avarız-hanelerine bölünüyordu.²¹² Yani birkaç gerçek hane birleştirilerek tek bir hane gibi muamele görüyordu. Avarız defterleri XV. ve XVI. yüzyılda tutulan klasik tahrirler gibi sancağın geneli esas alınarak bağlı kazalar, köyler ve tüm vergi gelirleri derli-toplu bir şekilde verilmediğinden Samakov kazası ile alakalı atölye sayılarını da tespit etmeyi zor kılmıştır. XVI. yüzyıl sonrası için her ne kadar demir atölyelerini toplu olarak göstermenin imkânı güç olsa da Osmanlı resmi evraklarından anlaşıldığı kadarıyla Endüstri Devrimi öncesinde önemli bir sanayi merkezi olan Samakov'da, daha sonra da değinileceği üzere demir çıkarılmaya ve atölyelerde işlenmeye, eritmeye ve imal edilmeye devam edilmiştir.

XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde Samakov kazasına bağlı yerleşim isimlerinin, günümüzde de aynı isimlerle veya benzer şekilde muhafaza edilmesi tarihsel bir bağ sağlamaktadır. Bu bağ sayesinde, XVI. yüzyılda Samakov'daki demir atölyelerinin bulunduğu yerleşimleri harita üzerinde gösterme imkânı elde edilmiştir.

²¹² Ö.L. Barkan (1986). *Avârız. İA* içinde (s.15-19), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 2, s.15.

Görsel 2. 1. Samakov Atölyelerinin bulundu bazı yerleşim birimlerinin günümüzdeki konumları. (<https://www.google.com/intl/tr/maps/about/mymaps/> Erişim Tarihi: 6.06.2024)

Balkan coğrafyasının dağlık bölgelerinden kaynağını alan uzun nehirler ve ağ şeklinde toprağı donatan nehir kolları tarımsal verimlilik sağladığı gibi enerji kaynağı olarak da kullanılmıştır. Balkanların en büyük nehirlerinden ikisi, Iskar ve Meriç nehirleridir. Iskar Nehri doğrudan Samakov'un merkezinden geçerken, Meriç Nehri ise Samakov'un 20 km kadar güneydoğusundan geçmektedir. Haritadan atölyelerin bulunduğu yerleşim birimlerinin, nehirlerin geçtiği güzergahlara yakın konumda oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hareket gücünü sudan alan demir işleme atölyelerinin çarklarının, başka nehirler de olmakla birlikte özellikle bu iki nehir ve geniş arazilere yayılan nehir kolları aracılığıyla döndüğünü ifade etmek mümkündür.

2.3.3. Harap Olan Atölyeler

XVI. yüzyıl içerisinde aktif olarak çalışan atölye sayıları değişim göstermektedir. Bununla birlikte kazaya bağlı birçok köyde bir zamanlar ocağı yanan bazı demir atölyelerinin, daha sonraları işlemez hale geldiği de anlaşılmaktadır. İşlemeyen atölyelerin ortaya çıkması ham ve mamul demir üretimini sekteye uğratabilmekteydi. Dolayısıyla hem devletin gereksinim duyduğu demirin karşılanması noktasında hem de demire ihtiyaç duyulan diğer mahallere Samakov'dan gönderilen demir miktarında düşüşler meydana gelmesi olasıdır.

XVI. yüzyıl için tahrir defterleri tetkik edildiğinde işlemeyen samakov ve vigne olarak belirtilen demir atölyelerinin harap olarak kaydedildiği ve vergi alınmadığı

görülmektedir. Defterlerden harap atölyelerin kazanın hangi köylerinde ve hangi yıllarda olduğuna ulaşılabilmektedir.

Tablo 2.8. XVI. yüzyılda Samakov kazasına bağlı köylerde tahrir defterlerine göre harap atölyeler (BOA, TT.d. nr. 130, 236, 470, 492; BOA, TK.GM.d, 181).

1526				
Köyler	Samakov	Çatal vignesi/vigne	Çivi vignesi	Nal vignesi
Rayova	-	6	-	-
Toplam	-	6	-	-
1544				
Dosbey	-	2	-	-
Rayova	-	4	-	-
Toplam	-	6	-	-
1568-69				
Haralu		5	-	-
Çamurlu	-	10	-	-
Toplam	-	15	-	-
1570				
Samakov merkez	1 (İbrahim Paşa samakovu)		-	-
Radosav	5		4	-
Dosbey	4	17	-	-
Şiroki-dol	3	21	-	-
Mustafa Çelebi b. Hüseyin Vakfi'na bağlı olanlar		2	6	-
Toplam	13	40	10	-
1595-1606				
Samakov merkez	1			
Radosav	5		5	
Dosbey	3	17		
Şiroki-dol	3	21		
Mustafa Çelebi b. Hüseyin Vakfi		2	6	
Sapoçine		Sayısı verilmeyen çatal vigneleri haraptır.		
Toplam	12	40'tan fazla	11	-

Yukarıdaki tabloda verilenler haricinde tahrir defterlerine harap olarak yansımayan ancak farklı tarihlerdeki tahrir defterleri birbirleriyle kıyaslandığında atölyelerin sayısında değişimler olduğu fark edilmektedir. Söz gelimi, Samakov merkezinde 1530'da 19 samakov, 1544 tarihinde ise 22 samakov'un olduğu takip edilmektedir. Ancak 1570 ve sonrasında ciddi oranda bir düşüşle 3 samakov atölyesinin işler halde olduğu kaydedilmiştir. Aynı şekilde vigne sayısında da düşüş olmuştur. Bu

durum birkaç şekilde açıklanabilir. Öncelikle atölyelerin tamamı olmasa bile bir kısmı harap olmuştur ancak tahrir defterlerine harap olarak kaydedilmemiştir. Diğer taraftan bahsedilen atölyeler bir vakfa bağlanmış olabilir ya da vergi unsuru olmaktan çıkarak deftere kaydedilmesine gerek duyulmamıştır. Son olarak 1570 yılı tahrir defterinde Samakov'a bağlı köylerin sayısının artmış olduğu görülmektedir belki de daha önceki tahrirlerde merkeze kaydedilen atölyeler bu tarihten sonra başka köylere bağlı olarak gösterilmiştir.

Atölyeler harap olarak gösterilmesine rağmen bunun doğrudan nedenleri üzerinde durmayı gerektirecek veri azdır. Ayrıca yine XVII. yüzyıl için klasik tahrir defterleri olmadığı için söz konusu yüzyıl için harap olan demir atölyelerinin bulunduğu mahalleri ve sayısal verilerini göstermek güçtür. Ancak toplu olarak ulaşılamasa da arşiv kaynaklarından XVII. yüzyılda da harap olan atölyelerin olduğu anlaşılmaktadır.

Atölyelerin neden harap olduklarına dair bazı çıkarımlar yapılabilir. Öncelikle bu atölyeler demir dövme işlemi ve körükler için gerekli hareket enerjisini nehirlerden sağlamaktadır dolayısı ile nehir sularının belli bir seviye ve debide olması gerekmektedir. Kışın donan ve yazın kuruyan nehir suları atölyeleri belli bir süre işlemez hale getirecektir. Samakov çevresinde karlı dağlar bulunur ve genel anlamda soğuk bir iklime sahip olduğu için yüksek debiye sahip olan nehirlerin kuruması pek mümkün değildir. Ancak kışın suların donması ve atölyelerin işlemez hale gelme tehlikesi bulunmaktadır. 1571 kışında suları donan köylerdeki demir atölyelerinin işlenecek malzemeleri, suları donmayan köylerdeki atölyelere çekilerek üretime devam edilmesi bir tedbir olarak düşünülmüştür.²¹³ Ancak kış boyunca çalışamaz halde olan atölyeler nehir sularının akması ile tekrardan işlevsel hale geleceğinden belirtilen nedenlerin atölyeleri harap hale getirmesi pek mümkün değildir.

Atölyelerin işlemez hale gelmesindeki bir diğer neden insan faktöründen kaynaklanmalıdır. Demir ilminden anlayan ve imal edilecek demir ürünlerin üretim tekniklerini bilen demirci ve ustaların eksikliği nedeniyle yaşanan sıkıntılar, görevini layıkıyla yerine getirmeyen veya herhangi bir sebeple görev yapmayan samakovcular, vignarlar, atölyelere kömür çekmekle görevli kişiler, atölyelerin bakımını üstelenen ustalar veya işçiler, atölyelerin uzun süre işlemez halde kalmasının nedenleri arasında sayılabilir. 1566 tarihinde Tatarpazarı kadısına gönderilen hükümde isimleri belli üç

²¹³BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.16, s.334, hüküm nr: 590.

kişinin, atölyelerde görevli samakovcuları ve işçileri ayaklandırarak iş bırakmalarına neden olmuştur. Bunun sonucunda da bazı atölyelerin harap olduğu kaydedilmiştir.²¹⁴ 1577 tarihinde Samakov'da imal edilip İstanbul'a gönderilen nalların istenilen kalitede olmadığı, bozuk olduğu ve bölgedeki atölyelerin birçoğunun harap olduğu vurgulanmaktadır. Nalların İstanbul'a bozuk gelmesinin nedeni nalları üreten kalifiye ustaların eksikliğinden kaynaklanmadır. Halihazırda nal işleyen ustalar ise bir üretim kaidesine uymadıklarından ve ezberden iş tutmalarından dolayı demir ürünlerde istenilen kalite yakalanamamıştır.²¹⁵ Bu durum zamanla atölyelerin de ehil olmayan kişilerin elinde harap hale gelmesinin nedenleri arasında gösterilebilir.

Samakov emini, nazırları veya mukataa sahiplerinin demir madenlerinde hizmet gören reayadan kanuna aykırı bir şekilde resm almaları veya çatal resmi ve kantar resmi gibi demir üzerinden alınan resmleri normalin üzerinde almaları maden hizmeti görenlerin şikayetlerine neden oluyordu. Reaya, görevliler tarafından çeşitli bahanelerle cebren vergi toplanıldığını da şikayetlerine ekliyordu. 1576 tarihinde demirlerin eritilmesi için gerekli olan kömürü çeken atların tarla çığnemelerinden dolayı emin, kömürcülerden beşer akçe toplamıştı.²¹⁶ Normal şartlar altında maden reayası veya maden kömürcüleri hizmetlerinden dolayı belirli vergilerden muaf tutulmuşlardır. Ancak Samakov'da hizmet gören maden reayasının usulsüz bir şekilde celep kaydedildiğine rastlanmıştır. Kanuna aykırı alınan vergiler, fazla vergiler, ek vergilere takati olmayan maden hizmeti gören reayanın, dağılması ve bulundukları bölgeleri terk etmelerine kadar ileri gidebiliyordu.²¹⁷ Atölyelerin demir üretmek için ihtiyacı olan malzemeyi insan kaynaklı sorunlardan dolayı sağlayamaması üretim zincirinde aksaklık meydana getirecek ve bu halin sürekliliği ise atölyeleri işlemez hale gelmesine neden olacaktır.

Anadolu'da ve Rumeli'de reayanın dağılmasına ve perişan olmasına neden olan faktörlerin belki de ilk sırada geleni, köy basan, yol kesen, adam kaçıran, haraç toplayan, adam öldüren fesat ehli kimselerin neden olduğu eşkıyalık faaliyetleridir. Eşkıyalık faaliyetleri hem meydana geldiği esnada hem de doğurduğu sonuçlar itibarıyla devleti fazlasıyla meşgul eden ve sosyal asayiş sarsan hadiselerdendir.

²¹⁴BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.5, s.628, hüküm nr: 1752.

²¹⁵BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.31, s.315, hüküm nr: 699.

²¹⁶BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.28, s.239, hüküm nr: 574.

²¹⁷BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.29, s.230, hüküm nr: 525.

Samakov kazasında ve çevresinde meydana gelen eşkıyalık faaliyetleri de madenci reaya üzerinde şüphesiz etkisi olmuştur. 1571 tarihinde Sofya, Tatarpazarı, Dubniçe, Nevrekop, Demirhisar, Köstendil gibi çevre kazalar ve Samakov'dan eşkıya toplanıp reayanın evlerini basma, yaralama, eşya ve malları yağmalama gibi faaliyetlerde bulunmuştur. Reayanın yerini yurdunu terk edeceğinden endişelenen Samakov nazırı durumu devlet merkezine bildirmiştir.²¹⁸ Eşkıyalığın bir başka türü, devlet görevinde olan veya daha önceden devlet kademelerinde bulunmuş kişilerin liderliğinde fesat ehli toplanarak reayaya zulüm yapmasıdır. Örneğin, 1589 tarihinde dergâh-ı mualla çavuşlarından Hüseyin Çavuş yanına topladığı kişilerle Samakov ahalisine eziyet etmekten ve yağmalamaktan geri durmamıştır.²¹⁹

Yukarıda da ifade edildiği üzere XVI. ve XVII. yüzyılda Samakov'da zaman zaman eşkıyalık faaliyetleri meydana gelmiştir. Buna dair birçok örnek kayıt altına alınmıştır. Bu faaliyetlerin doğrudan demir üretimi ve atölyelere verdikleri zarardan bahsedilmediği için yukarıdaki örnekleri vermekle yetinilmiştir. Son olarak XVI. ve XVII. yüzyıl sonlarında yaşanan savaş döneminde meydana gelen faaliyetlere değinerek konuyu kapatmak gerekmektedir.

Savaş dönemlerinde kaza ve köylerden tımar sahipleri orduya katıldıkları için köylerin muhafazasını sağlayacak geride kalan ahaliyi koruyacak kişiler azalmaktadır. Dolayısıyla savaş dönemleri eşkıyanın ve fesat ehlinin aradığı fırsat ortamıdır. Devlet ahaliyi eşkıyadan korumak için bazı tedbirler alsa da bunun tam olarak önüne geçmek her zaman mümkün olmamıştır. Savaş dönemlerinde Samakov kazasında meydana gelen olaylara bakıldığında 1595 tarihinde cebeci, yeniçeri, sipahi veya topçu adı altında bazı kişiler önderliğinde toplanan bozguncular evler basıp, halkın mal ve erzakını yağmalama, cana kastetme gibi faaliyetlerde bulunmuşlardır.²²⁰ Bu tarihte bölgede artan eşkıyalık faaliyetlerini önlemek, reayayı muhafaza etmek ve asayiş sağlamak için devlet, Sofya'da bulunan Hızır Çavuş'u görevlendirmiştir. Ayrıca eşkıyalarla daha organize şekilde mücadele etmek için, Samakov nazırı Ataullah Çavuş, Filibe Nazırı Hüseyin Çavuş ve Sofya Nazır'ı Hasan Çavuş'un da gerektiğinde Hızır Çavuş'a il erleriyle, yarar sağlayacak güçlü adamları ile destek vermeleri bildirilmiştir.²²¹ Savaş

²¹⁸BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.12, s.153, hüküm nr: 328.

²¹⁹BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.66, s.88, hüküm nr: 191.

²²⁰BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.73, s.16, hüküm nr: 522.

²²¹BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.73, s.16, hüküm nr: 588.

döneminde farklı tarihlerde ve farklı şekillerde eşkıyalık hareketlerinin devam ettiği görülmektedir.

XVII. yüzyılın sonunda Osmanlı'nın Viyana bozgunu ve Kutsal İttifak adı verilen uzun savaşlar dizisi bir önceki yüzyıl sonunda meydana gelen savaşlardan daha şiddetli olmuştur. Balkanlar bu savaştan en çok etkilenen bölgeler arasında olup bölgedeki Osmanlı hakimiyetine adeta darbe indirilmiştir. Orta Kol üzerinde bulunan Niş, Şehirköy ve Üsküp Kutsal İttifak orduları tarafından işgal edilmiştir. Savaşların uzun sürmesi bölgedeki garnizon birliklerinin de savaşa katılmalarına neden olmuş, bu durum yol güvenliğini azalttığı gibi merkezi idarenin de denetimini sarsmıştır. Filibe ve Sofya-Belgrad hattı üzerinde de yol güvenliği azalmış ve asayiş bozulmuştur.²²² Söz konusu savaş Osmanlı resmi kayıtlarında “haydut eşkıyası” olarak geçen unsurların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu unsurlar bahsedilen savaş sırasında ve sonrasında Rumeli'deki ahaliye maddi ve manevi zarar vererek yerlerini yurtlarını bırakıp, göç etmelerine neden olmuştur.

Haydut eşkıyası olarak belirtilen fesat gruplarının Samakov ve çevresindeki etkilerine bakıldığında Kapulu-derbend, Kız-derbendi gibi geçit yerleri olan derbendleri, bölgedeki dağları mesken tutarak ahali üzerinde baskı kurmuştur.²²³ Devlet bu gruplarla mücadele etmek için kazalardan savaşıacak kudrete sahip kişileri yani halktan kimseleri, gerek kadılar gerek ayan-ı vilayet altında örgütleyerek veya kazalarda mevcut sekban gruplarını organize ederek mücadele etmeye çalışmıştır.

Doğrudan atölyelerin haydut eşkıyası tarafından harap hale getirildiğine dair 30 Haziran 1691 tarihli önemli bir veriye rastlanmıştır. Samakov kazasında mukataa kapsamında olan samakovların harap hale gelişi doğrudan “...samakovlar bundan akdem harp ve haydut keferesi istilasından ekseri harap ve reayası parekende ve perişan...”²²⁴ şeklinde ifade edilmiştir. Anlaşıldığı üzere atölyeler harap edildiği gibi reaya da yerinden yurdundan edilmiştir. Niceliksel açıdan harap edilen atölyelerin sayısı belirtilmese de meydana gelen savaş ve eşkıyalık faaliyetleri köylerdeki ahaliyi

²²²B. Gökpınar (2020). Kutsal İttifak Savaşları Sırasında Sofya-Belgrad Arasında Eşkıyalık ve Asayiş Olayları (1683-1699), *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 63, 273-288.

²²³BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.98, s.232, hüküm nr: 837; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.99, s.4, hüküm nr: 19.

²²⁴BOA, MAD.d 9479, s.35.

yerinden yurdundan göçe zorlaması nedeniyle işlemeyen atölye sayısının fazla olduğunu düşündürmektedir.

Harap hale gelen atölyelerin tekrar işlerlik kazanması gerek ham gerekse mamul demir üretiminin devam etmesi ve bölgeden maksimum verim elde etmek devlet için son derece önemliydi. Bu nedenle mukataayı kesime verirken harap olan atölyelere dair bazı şartlar ileri sürebiliyordu. Söz gelimi işlemeyen atölyelerin tekrar faaliyete geçirilmesi noktasında başarı gösteremeyen mevcut emin Hüseyin'in üzerinden mukataa alınmıştır. Onun yerine devletin ihtiyacı olan demirin karşılanması için mukataa, harap olan atölyelerin tamiri ve maden reayasına destek olacak hatta kaza ahalisinden yerini terk edip dağılanları eski yerlerine iskân ettirmek şartıyla Ak Molla Mehmed Ağa'ya verilmiştir.²²⁵

2.4. Atölyelerde Demirin İşlenme Süreci

Samakov kazası ve köylerinde yukarıda da ifade edildiği üzere çok sayıda demir imal eden atölyelerin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Yine evvelce belirtildiği gibi Osmanlı resmi kaynaklarında bu demir atölyeleri “samakov” ve “vigne” olarak kaydedilmiş olup, iki kısma ayrılmaktadır. Demirin bahsedilen atölyelerde işlenme süreci, demir cevherini çıkarma, yıkama, atölyelerin bulunduğu bölgelere çekilmesi, fırınlarda eritilmesi ve işlenmesi olarak sıralanabilir.

Samakov kazasında demir madeninin hangi köyden veya nerelerden çıkarıldığı ile alakalı doğrudan kayıt pek azdır. Tahrir defterlerinde de maden bulunan yerler genellikle “maden” ibaresi ile kayıt altına alınmıştır. Söz gelimi 1530 tarihinde Şehir-köy kazasına bağlı bir gümüş madeni olan Breznik kasabası “nefs-i Breznik gümüş madenidir” ya da 1570 yılında Sofya kazasına bağlı Kremikofça köyü “Karye-i Kremikofça gümüş madenidir...” şeklinde kaydedilmiştir. Ancak tahrir kayıtlarında Samakov kazasının merkezinde veya kazaya bağlı köylerde “demir madenidir” gibi bir ibare yer almamaktadır. Bu durum Samakov'da maden bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Muhtemelen atölyeler de madenlerin çıkarıldığı yerlere yakın bir yerde kurulmuş olmalıdırlar. Bu durumda atölyelerin bulunduğu köylerin civarında maden çıkarımlarının da yapıldığı düşünülebilir. Evliya Çelebi, Samakov kasabasından bahsederken “suları memdûh değildir, zîrâ cemî'i suları demir ma'deni hâsıl olan

²²⁵BOA, MAD.d 9479, s.35.

dağlardan tulû‘ ettiğinden bî-fâ’ide suyu vardır²²⁶” ifadesini kullanmaktadır. Burada Çelebi, dağlarda demir madeni olduğundan bahsetmektedir. Gerçekten de Samakov, Rila ve Vitoşa dağları arasında kalan bir bölgededir.

Osmanlı Devleti’nde köyler madenci, kömürcü, köprücü, derbentçi vb. gibi işleri görmek için tayin edilebiliyordu. Samakov’da bulunan demir cevherinin bulunduğu yerden çıkarılması veya toplanması işinde görevli olanlar da devlet tarafından tayin edilen köy ahalisi olabilmektedir. Madenci olarak tayin edilen köy ahalisine başka bir sorumluluk yüklenmemesi gerekirdi. Söz gelimi, 1577 tarihinde celeb defterine kaydedilen ancak ismi verilmeyen bazı köyler “Samakov madencileri ve kömürcüleri ve viknecileri ve haddad” olduğu ifade edilerek celeb defterinden silinmesi istenmiştir.²²⁷ Köylerde yaşayan ahali madenci olarak görevlendirildiği gibi madenci ihtiyacı hasıl olduğunda, başka bölgelerden madenciler getirilip cevher çıkarımı yapılacak bölgenin civarına iskân edilirdi. XVI. yüzyılda da Erdel’den getirilen Macar madenci grupları Samakov bölgesine yerleştirilmişlerdi.²²⁸ Samakov’da cevher çıkarma işiyle alakalı Çelebi şu cümleleri kurmuştur: “Samakov yaylası ve sahrası içre elli pare ma’mur kuraları geçdik. Cümle reayaları Bulgar’dır ve avred ve oğlanları demir cevheri çıkarmada sahib-i kârdır.²²⁹ Çelebi’nin ifadelerinden de ahaliden birçok kimsenin cevher çıkarımında bulunduğu anlaşılmaktadır. Madencilik işiyle uğraşan köy ahalisi bu iş karşılığında belirli vergilerden de muaf tutulurdu.

Samakov civarındaki köylerde bulunan demir cevheri yüzeyden toplandıktan veya yerden çıkarıldıktan sonra, üzerindeki topraktan, kilden ya da cevherin işlenmesine engel olacak diğer maddelerden arındırılıp, yıkanır. Osmanlı kaynaklarında, elde edilen demir cevherinin yıkandığına dair bilgiler vardır. 1571 tarihinde cevher yıkama işleminin nehirlerde yapıldığına dair hüküm bulunmaktadır.²³⁰ 1598 tarihli başka bir hükümde Samakov kazasına bağlı Ağladay (?) köyünden elde edilen demir cevherinin Sofya’ya doğru akan Vladaya Nehri’nde yıkanıp temizlendiği anlaşılmaktadır.²³¹ Temizleme işlemi tamamlanan cevherler hayvanların çektiği arabalara yüklenip

²²⁶Evliyâ Çelebi, 2002, **a.g.k.**, 67.

²²⁷BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.30, s.16, hüküm nr: 40.

²²⁸Kiel, (2009), **a.g.k.**, 62.

²²⁹Evliyâ Çelebi (2002), **a.g.k.**, 66.

²³⁰BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.16, s.58, hüküm nr: 115.

²³¹BOA, MAD.d 5294, s.25.

atölyelerin bulunduğu yerlere nakledilirdi. Bundan sonra demir cevherinin vigne ve samakov atölyelerinde demirciler tarafından işlenmesi sürecine geçilirdi.

2.4.1. Samakovların İşleyişi

Osmanlı kaynaklarında “samakov” olarak isimlendirilen ve Endüstri Devrimi’ne kadar Avrupalı devletlerin nehirlerinde de benzerleri olan ve su gücüyle çalışan atölyelerin kökeni Orta Çağ’a kadar gitmektedir. Orta Çağ’da su gücünü endüstriyel anlamda kullanabilen mühendisler metal biliminin yüksek seviyelere ulaşmasında en büyük pay sahibidirler. Su gücü, Orta Çağ’a ait diğer endüstri kollarında olduğu gibi metalden yapılan araç ve gereçlerin üretiminde bir devrim olmuştur. Su gücüyle çalışan mekanik çekiçler, demir-dövme konusunda giderek demircinin yerini aldığı gibi, vuruşlarının çok daha düzenli olması ve çekiç ağırlığının büyük oranda artırılması bu işi daha verimli hale getirdi. Mekanik çekiçlerin ağırlıkları vuruş sayısının hızına göre değişiyordu. Dakikada 60-120 vuruş yapabilen 300 kg çekiçlerle, dakikada 200 vuruş gerçekleştiren 70-80 kg daha hafif çekiçler de bulunmaktaydı.²³² Bahsedilen çekiçler, ilk başlarda sadece un öğütmeye yarayan değirmen dolapları ya da su dolapları vasıtasıyla hareket ederdi. Su dolapları XII ve XIII. yüzyıllarda hem daha fazla yaygınlaşmış hem de kullanım alanları genişlemiştir. Öyle ki bu dolaplar maden cevheri öğüten dibekleri, kumaş büken dövücüleri, pompaları, bıçak bileyilerini, tabaklama değirmenleri, XIII. yüzyılda ortaya çıkan mekanik testereleri ve XV. yüzyılın madencilik alanında meydana gelen büyük atılımla madencilik sektörünün farklı aşamalarında da kullanılmıştır.²³³

XVII. yüzyıla ait bir Alman demir atölyesi ve Osmanlı samakov atölyelerinin benzer özellikler gösterdiği ve demir döven çekiçlerinin su gücüyle dönen dolaplar veya çarklar vasıtasıyla işlediği anlaşılmaktadır. 1613 yılına ait krokiler esas alınarak Alman demir atölyesi olduğu anlaşılan bir atölye şöyle tarif edilmiştir: *“Su gücüyle işleyen büyük bir çekice, Alman çekicine, tokmağa sahiptir: muazzam bir meşe kalas bu tokmağın sapını oluşturmaktadır; başını meydana getiren demir kitlesi 500-600 libre çekebilmektedir; bu tokmak tırnaklı bir tekerlek tarafından kaldırılmakta, sonra tekerlek tokmağı örsün üzerine düşürmektedir.”*²³⁴ XVII. yüzyılda yaşayan Evliya Çelebi ise

²³²Gimpel, 2004, **a.g.k.**, 63-64.

²³³F. Braudel (1993). *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar Gündelik Hayatın Yapıları*, (Çev: M. A. Kılıçbay), Ankara: Gece Yayınları, I, s.311.

²³⁴Braudel, 1993, **a.g.k.**, s.332-333.

Samakov kazasında işleyen demir atölyelerinden şu şekilde bahsetmektedir: “Bu Samakov şehrinde ve çevredeki nahiyelerde toplam 110 adet demir işleyen kârhanelere bu diyarda samakov derler... Fil şikemi kadar demir örsler üzere akik-i Yemeni gibi kırmızı demirler kim ateşten çıkmıştır, ol demirleri üstad-i haddadi birer gûne san‘atlı dollablar ile kızgın demirleri sindan üzere koyup aynı camus kellesi kadar çekiçleri yine bir san‘at ile su dollapları çekiçleri kırmızı demire urdukda zemin ditrer.”²³⁵ İki tarifte de su gücüyle büyük çekiçleri harekete geçiren benzer bir sistem yani su dolabı veya tekerlek sisteminden bahsedilmektedir.

Görsel 2. 2. Sembolik olarak 2015 yılında Samakov’da inşa edilen samakov tesisinde sergilenen çekiç mekanizması. (<https://samokov-info.com/landmarks/the-samokov/?lang=en> Erişim tarihi: 30.03.2024)

Samakovların veya samakov benzeri atölyelerde su gücüyle hareket kazanan ve haddadların kendi elleriyle kaldıramayacağı devasa çekiçlerin örsler üzerinde işlenmeyi bekleyen kızgın demirleri dövmesi için yukarı-aşağı hareketi nasıl kazandıkları sorusu belki de çekiçlerin çalışma prensibiyle alakalı en önemli husustur. Bu sorunun cevabı günümüzde otomobil motorlarında da kullanılan eksantrik mil veya kam mili (cam shaft) olarak adlandırılan Orta Çağ teknolojisinde yatmaktadır. Dönme hareketini ileri-geri doğrusal harekete çeviren bir makine bileşeni olan kam mili, sibernetik biliminin kurucusu ve robotik biliminin bâbası olarak tanınan El-Cezeri tarafından 1206’da tanıtılmıştır. Kam milinin, XIV. yüzyılda Avrupa’daki mekanizmalarda da kullanılmaya başlandığı görülmektedir.²³⁶ Samakovlarda kullanılan kam mili, etrafında tırnak olan silindir şeklindeki uzun ve çapı geniş bir çubuk olarak tarif edilebilir. Bu mil debisi

²³⁵Evliyâ Çelebi, 2002b, **a.g.k.**, 67-68.

²³⁶N. Ramli (2020). Regenerating Muslim Inventors – The Present Future, ‘*Ulum İslamiyyah The Malaysian Journal of Islamic Sciences*, Ağustos, (31) s.5 (ss.1-18.); T. Muni Raju, M. Chandrasekhara Reddy (2018). Structural and Modelling Analysis of Cam Shaft Using Fem & CAE Concepts With Using Different Materials, *International Journal of Scientific Research and Review*, 7 (11), s.77. (ss.77-82).

yüksek nehir yatağına kurulmuş su dolabının veya çark sisteminin merkezine bağlı durumdadır. Nehir akıntısıyla dönen su dolabı bu hareketi kendisine bağlı olan kam miline aktarır. Mil, dairesel hareketi üzerinde olan tırnaklarla (kam), tahtadan bir beşik mekanizmasına bağlı olan çekiç sapına basma kuvveti uygulayarak aşağı-yukarı harekete çevirir. Çekiç sapı tırnaktan kurtulup boşa çıkınca yüksek ağırlıklara sahip çekiç başı, sert bir biçimde örsün üzerindeki demire düşer ve bu işlem tekrarlanarak demir dövme işlemi gerçekleştirilir.²³⁷ Su dolabı, kam mili ve çekiçten oluşan bu mekanizma vasıtasıyla Samakov kazasındaki Osmanlı demir atölyeleri demirleri ihtiyaç duyulan şekilde işlemektedir.

Samakov'da 2015 yılında sembolik olarak bir samakov tesisi inşa edilmiştir. Bu tesiste çekici harekete geçirmek için nehirden elde edilen suyun ahşap bir tankta biriktirilerek basınçlı bir şekilde çekiçlere bağlı olan çarklara, çarptırılması sonucu hareket gücü elde edilmektedir.²³⁸ XVI. ve XVII. yüzyıldaki samakov atölyelerinin tank sistemiyle çalışıp çalışmadığı ile alakalı bir bilgiye rastlanılmadı. 2015 yılında inşa edilen tesis muhtemelen daha geç dönemlere ait XIX. veya XX. yüzyıl başlarına ait bir samakov modeli düşünülerek inşa edilmiş olmalıdır.

2.4.2. Vignelerin İşleyişi

Demir eritme ve nitelikli bir ürün çıkarmak için yüksek sıcaklık gerekmektedir. Eski uygarlıklarda metali eritecek sıcaklığa ulaşamadığından demir süngeri denilen ürün hasıl oluyordu. Elde edilen bu demir akkor haldeyken çekiçle dövülür ve cürufun büyük bir kısmı dışarı çıkarılarak dövme demir yapıldı.²³⁹ Esasen demir cevherini eritmek üzere fırınların sıcaklığının 1.500°C'a yükseltmesine olanak sağlayan fırınlar XIV. yüzyılda işlemeye başladı. Bu fırınlar su gücüyle çalışan ve fırın sıcaklığını hava üfleyen körüklerle yükseltip demirin eritilmesine imkân veriyordu.²⁴⁰ Körüklere hareket kuvveti su gücüyle mümkün oluyordu. Demirin eritilmesi için yakılan ateşin yakıtı ise ormanlık alanlardaki ağaçlar kesilerek temin edilen odunların yakılması sonrasında elde

²³⁷Samakov Tarih Müzesi'nde demir atölyelerinin minyatür halleri bulunmaktadır. Bu minyatürler çekiçlerin ve körüklerin çalışma prensipleri hakkında fikir vermektedir.

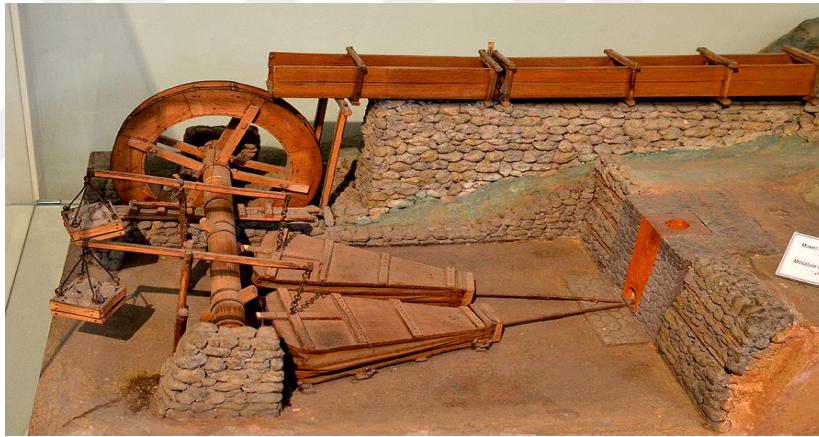
²³⁸<https://samokov-info.com/landmarks/the-samokov/?lang=en#> (Erişim Tarihi: 30.03.2024).

²³⁹.....(1980), *Demir, Nasıl Çalışır Bilim, Teknoloji ve İcatlar Ansiklopedisi*, 2, İstanbul: Gelişim Basım Yayın, s.476-477.

²⁴⁰Gimpel, 2004, **a.g.k.**, 63-64.

edilen odun kömürüdür. Endüstri Dönemi öncesinde 1 kg odun kömürü elde etmek için 5-10 kg arasında değişen miktarlarda odun yakılmaktadır.²⁴¹

XVI. yüzyıl Osmanlı resmi kayıtlarında vignelerin yani demir fırınlarının mevcudiyetinden bahsedilmektedir ancak nasıl çalıştığı ya da demir eritme sürecinin nasıl işlediğine dair kırıntı bilgiler haricinde bir veriye ulaşılamadı. Endüstri Devrimi'ne kadar diğer devletlerde var olan su gücünden hareket alan körük sistemlerinin benzerleri muhtemelen Samakov'da da vardı. XVII. yüzyılda Samakov'u ziyaret eden Evliya Çelebi demir atölyelerini de gözlemlemiş ve vigne fırınının körüğü için şu cümleleri kullanmıştır: "Ateş-i Nemrud'un yakan körüğün on nefer adam çekemez, su değirmeni körüğü çeküp ateş-i Nemrud hasıl olur".²⁴² Çelebi'nin ifadelerinden anlaşılıyor ki, XVII. yüzyılda hidrolik yani su gücüyle çalışan büyük körüklere sahip fırınlar Samakov'da bulunmaktadır. Yani XVI. yüzyıl tahrir kaynaklarında bahsedilen vignelerin körükleri de su gücüyle hareket kazanıyordu.

Görsel 2. 3. Samakov Tarih Müzesi'nde sergilenen minyatür körükler.
(<https://welcome.bg/en/listing/history-museum-samakov/> Erişim Tarihi: 31.03.2024)

Vigne körükleri de samakov çekiçlerine benzer bir prensiple çalışmaktadır. Körüklerin temel amacı fırındaki ateşi istenilen sıcaklığa yani demiri işleyecek sıcaklığa kadar çıkarmak ve istenilen sıcaklıkta muhafaza etmektir. Körüğü harekete geçirecek sistem nehir suyu-kanal- çark-silindir ve kam parçalarından oluşuyordu. Su gücüyle dönen çark dönme hareketini silindir vasıtasıyla kamlara aktarıyor, kam ise dairesel hareketi körük saplarına yukarı-aşağı şeklinde doğrusal bir basınç şeklinde uyguluyor

²⁴¹G. Agoston (2009b). *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, (3. Baskı), (Çev: M. F. Çalışır), İstanbul: Timaş Yayınları, s.124.

²⁴²Evliyâ Çelebi (2002), **a.g.k.**, 67.

ve hava dolu olan körük bu şekilde ateşi harlıyordu. Görseldeki minyatürde körüklerin tekrar şişmesi için kamdan kurtulan körük sapının ağırlık mekanizmasından destek olarak tekrar şişkin vaziyete geldiği görülmektedir. Bu şekilde çalışan körükler vasıtasıyla demir işlenecek kıvama getirecek ateşi elde ediliyor ve haddadlar tarafından demir işlenip ürün elde ediliyordu. Görseldeki körük sisteminin XVI. ve XVII. yüzyılda kullanılan sistem ile muhtemelen benzerdir ancak tamamen aynı olduğu hakkında bir fikir sunmak güçtür.

Tahrir kayıtları incelendiğinde vigneler imal edilen ürünün türüne göre nal²⁴³, mismar²⁴⁴ ve çatal²⁴⁵ olarak kaydedilmiştir. Bunlardan nal vignelerinde, binek ve yük hayvanlarının ayaklarına takılan nallar üretilirken, mismar olarak belirtilen çivi vignelerinde çeşitli türde ve boyda çiviler üretilmekteydi. Mismar ve nal vignelerinden ziyade XVI. yüzyılda Samakov'da en fazla çatal vigneleri bulunuyordu. Ancak bu çataldan maksatın ne olduğu tam olarak izah edilememektedir. Sözlükler tetkik edildiğinde çatal kavramının birçok tarifi bulunmaktadır. Bunlardan bahse konu olabilecek iki tanım öne çıkmaktadır: 1. Tarımda kullanılan ot ve sapları yaymak için kullanılan ucu ağaç veya demirden üç dört dişli tarım aleti diğer adıyla dirgen veya diren. 2. Ateşli silahın icadından veya yaygın olarak kullanımından önce Osmanlı ordusunda kullanılan, dışa gelen yüzlerinde hilal şeklinde yırtıcı ikişer çıkıntı bulunan, çok sivri iki demir uçtan ibaret savaş aleti.²⁴⁶

Yukarıda izah edilen iki tanım ile alakalı vignelerden alınan vergi esas alınarak bir çıkarım yapılabilir. 1544 tarihinde Sofya kazasındaki bazı köylerde bulunan vigneler için işlediği zaman üretilen çatallardan resm amacıyla her hafta bir adet²⁴⁷ veya dokuz günde bir adet²⁴⁸ olmak üzere öşr adı altında demir çatal vergisi alınırdı. Yine aynı tarihte Samakov'un nefsinde 22 bâb vigne kayıt altına alınmış bu vignelerden toplamda “mahsul ü öşr hadid çatal” adı altında 156 çatal kesilmiştir.²⁴⁹ Burada dikkat çekici nokta, üretilen çatallardan alınan demir çatal vergisinin “öşr” olarak kaydedilmesidir. Osmanlı'da öşr adı ile toplanan vergiler genellikle zirai vergiler kapsamına

²⁴³BOA, TT.d, nr.492, s.642.

²⁴⁴BOA, TT.d, nr.236, s.219.

²⁴⁵BOA, TT.d, nr.236, s.218.

²⁴⁶İ. Ayverdi (2006). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, (2.Baskı), İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1, s.535.

²⁴⁷BOA, TT.d, nr.236, s.73.

²⁴⁸BOA, TT.d, nr.236, s.132.

²⁴⁹Daha sonra da değineceği üzere kesilen çatallardan çatal başına 30 akçe alınarak mali kıymeti de yazılmıştır. Söz konusu vergi her ne kadar çatal olarak hesap edilse de akçe olarak vergi alınmış olabilir.

girmektedir.²⁵⁰ Yine belirtmek gerekir ki çatal vignesi haricindeki vignelerden ürün üzerinden alınan öşr değil, bâb başına resm alınmaktadır. Bu durumda çatal vignelerinde üretilen çatalların, tarım işlerinde kullanılması veya tarımla bağlantılı olması nedeniyle öşr adı altında toplanılan bir vergi altında kaydedildiği ifade edilebilir. Diğer taraftan üretilen çatalların, askeri amaçla üretilen çatal olmasını gösterecek bir ibare olmasa da mümkündür.

Çatal bahsini her ne kadar 1719 tarihine ait bir belge olsa da uzun bir süre önce de vignelerde aynı şekilde üretim yapıldığı düşünüerek Samakov kadısına gönderilen bir hükümde yer alan “zıkr olunan vignelerde çatal külçesi kal eden vignar taifesi” şeklindeki kayıttan biraz daha açmak mümkün görünmektedir.²⁵¹ Yani vignelerde maden ayırıştırma ve demir döküm işleminin yapıldığı ve bu işi yapan ustalara “vignar” denildiği net bir şekilde anlaşılmaktadır. Ayrıca hazır halde tutulmak üzere demir külçeler imal edilmektedir, bu külçeler daha sonradan ihtiyaç olduğunda demir çatal üretmek için kullanılmaktadır.

2.4.3. Atölyelerin Enerji Kaynakları: Su ve Kömür

Endüstri Devrimi öncesinde önemli iki enerji kaynağı su ve odun kömürüdür. Samakov’daki atölyelerin de hareket ve ısı enerjisini sağladığı kaynaklar, kaza sınırlar içerisinde geçen nehirler ve yakın bölgelerde bulunan ormanlık alanlardı. Osmanlı kaynakları atölyelerin enerji kaynakları için de bilgi sunmaktadır.

Su kuvvetinin dolapları ya da çarkları çevirebilecek ölçüde bir debiye sahip olması gerekmektedir. Samakov’daki atölyelerin çarklarını çevirmek için kullanılan en önemli nehir, kaza sınırları içinden geçip Sofya’ya doğru cereyan eden İskar Nehri’dir.²⁵² Rila Dağları’nın Samakov’un güneyinde ana kolları olan Beli (Beyaz) İskar ve Cherni (Kara) İskar akarsularının oluşturduğu İskar Nehri, Bulgaristan sınırları içindeki en uzun nehirdir. Nehir, Niğbolu’nun batısından Tuna’ya bağlanmaktadır.²⁵³ Demir atölyelerine hareket kuvveti sağlayan bir diğer nehir ise Balkan Yarımadası’nın sahip olduğu en uzun nehir olan ve Bulgarca Maritsa kelimesinden gelen Meriç

²⁵⁰A. Tabakoğlu (2007), *Öşür, DİA* içinde (s. 100-103), 34, İstanbul: TDV Yayınları, s.101.

²⁵¹Kal, karışık durumdaki madenleri eriterek birbirinden ayırma ve madenlerin eritilerek külçe haline getirilmesi işlemidir. Külçe ise eritilmiş, kalıba dökülmüş maden anlamına gelmektedir (Ayverdi, 2006, **a.g.k.**, 1521,1529,1822).

²⁵²BOA, MAD.d 3271, s.340; BOA, MAD.d 9917, s.105.

²⁵³(1990). *The New Encyclopædia Britannica*, (15. Baskı) in (p. 409), Chicago: The University of Chicago, 6, p.409.

Nehri'dir. Yine Rila Dağı'nın Musalla tepesinden doğmakta olup, Ege Denizi'ne akmaktadır.²⁵⁴ Meriç Nehri'nin de Samakov kazasının sınırları içerisinde geçtiği anlaşılmaktadır. Bu nehir üzerinde de atölyelerin kurulduğu ve demir üretimi için yararlanıldığı kaynaklara yansımıştır.²⁵⁵

Daha somut bir örnek vermek gerekirse demir atölyelerinin olduğu ve üretimin yapıldığı köyler nehir kıyılarında geliyordu. Yani bir bakıma atölyeler Samakov'dan geçen nehirler ve kolları üzerinde kurulduğu için köylerinde o doğrultuda kurulup gelişmesinde bir etmen olmuştur. Köylerin nehir kavramıyla ilişkilendirilerek kaydedildiği ve o köylerden demir ürünler sipariş edildiği görülmektedir. 1649 tarihinde Samakov kazasındaki dört köyden toplamda yirmi adet dingil İstanbul'a gönderilmek üzere imal edilmiştir. Üretimin yapıldığı atölyelerin hangi köylerde olduğu ve kaç dingil imal edildiği bellidir. Bu köyler Ak-İskar, Radonil, Hristiyan-Kösteniç ve Sistrine köyleridir. Burada evvela Ak-İskar köyü adından da anlaşıldığı üzere İskar Nehri üzerinde yer alan bir köydür. Diğer köylerin de nehir köyleri olduğu "Der nehr-i karye-i Radonil" şeklindeki kaydediliş tarzlarından anlaşılmaktadır.²⁵⁶ Dolayısıyla nehirler sulama ve tarımsal faaliyetler açısından insanların yerleşiminde etkili olduğu kadar enerji kaynağı olarak kullanımları da etkili olmuşlardır. Samakov'daki nehir kıyılarında demir atölyeleri tesis edilmiş, atölyelerde demir üretim ve işleme işi ise köylerin oluşumunda etkili olmuştur.

Tablo 2.9. 1649 tarihinde Samakov'dan sipariş edilen dingillerin üretildiği köyler, dingil adet ve ağırlıkları (BOA, TS.MA.d, 4670/1).

Köy Adı	Dingil Adet	Ağırlık (İstanbul Kantarı/kg)
<i>Ak-İskar</i>	2	16,5 kantar
<i>Radonil</i>	2	14,5 kantar
<i>Hristiyan-Kösteniç</i>	7	54 kantar
<i>Sistrine</i>	9	70 kantar
	Toplam: 20	Toplam: 155 kantar

Yeri gelmişken bahsetmek gerekir ki, tablodan da görüldüğü anlaşıldığı üzere demir ürünler kantar hesabı üzerinden gönderilmektedir. Osmanlı Devleti'nde kantar da dahil ölçüler bölgeden bölgeye değişiklik gösterebilmekteydi. Samakov kantarı ve

²⁵⁴M. Tuncel (2004). Meriç. *DİA* içinde (s. 188-190), 29, Ankara: TDV Yayınları, s.188.

²⁵⁵BOA, MAD.d 9917, s.88.

²⁵⁶BOA, TS.MA.d, 4670/1.

İstanbul kantarı arasında da fark bulunmaktaydı. Bu nedenle genellikle belgelerde hangisinin ölçüt alındığı belirtilmekteydi. Bakıldığında ,1 İstanbul kantarı 44 okka (56,4 kg) ağırlığındayken, 1 Samakov kantarı 60 okka (75 kg) idi²⁵⁷.

Vignelerdeki körükler ya da samakov çekiçleri su gücüyle harekete geçiyordu ancak demiri eriten, işlenmesine olanak sağlayan ateşin yakıtı odun kömürüydü. Odun kömürü Samakov civarındaki ormanlık bölgelerden kesilen ağaçlardan elde ediliyor ve atölyelere görevli kişilerce çekiliyordu. XVI. yüzyılda kömürleri atölyelerin bulunduğu bölgeye çekme işiyle görevlendirilenler “*taht-ı kazanızda ba’zı kuralar Samakov’a kömürüci olunup*” ibaresini içeren bir hükmün kadıya gönderilmesiyle kazaya bağlı köylerin ahalisi olabiliyordu.²⁵⁸ Aynı yüzyılda kazaya bağlı olup Mihrimah Sultan mülkü arasında gösterilen Haralu(?)²⁵⁹, Haline²⁶⁰ ve İzlagukani²⁶¹ köyleri, Samakov’da işlenen demirlerin eritilmesi için çevredeki ormanlık alanlardan elde edilen ağaçlardan üretilen odun kömürünün tedariki ile sorumlu tutulmuştur. Bunun karşılığında örfi vergilerden ve avarız vergilerinden muaf tutulmuşlardır. Köylerin kömürüci olarak addedilen ahalisi demir atölyelerine kömürü yük hayvanlarıyla (bargir) çekmişlerdir.²⁶²

Demiri istenilen kıvama getirmek için kullanılan odun kömürü ağaçlardan elde edildiği için ormanlık alanlar büyük tahribat görmekteydi. Hatta 1760’larda Samakov’da demir üretimindeki genişleme o kadar çok yükselmişti ki Samakov kadısı demir fırınlarının bölgedeki ormanları tahrip ettiğini ve bu durumun odun kıtlığına sebep olduğunu devlet merkezine bir raporla bildirmiş ve yeni atölyelerin açılmasının durdurulması gerektiğini belirtmiştir.²⁶³ Bu sadece Osmanlı’ya has bir durum değildi XVIII. yüzyıla kadar demir üretimi yapan bütün ülkeler için geçerliydi.

XVIII. yüzyılda büyük bir demir izabe fırınının sürekli olarak işleyebilmesi için 3.100 hektar ormanlık alana ihtiyaç duyulduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca odun kömürünün nüfus artışı ve şehirleşmeye paralel olarak evde, sanayide ve diğer alanlarda

²⁵⁷C. Kallek (2001), Kantar, *DİA* içinde (s.317-320), 24, İstanbul: TDV Yayınları, s.319; 1 kantar = 56.449 (H. İnalcık (1997), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. 1, (Çev: H. Berktaş), İstanbul: Eren Yayıncılık, s.443)

²⁵⁸A. Yaşaroğlu (1995). *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koşuclar 888 Numaralı Mühimme Defteri (1a-260a. Tahlil ve Transkrip)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.80.

²⁵⁹BOA, TT.d, nr.470, s.391.

²⁶⁰BOA, TT.d, nr.470, s.393.

²⁶¹BOA, TT.d, nr.470, s.397.

²⁶²BOA, A.DVNS.MHM.d., nr.28, s.239, hüküm nr.: 574.

²⁶³Genç, 2019, **a.g.k.**, 210-211.

kullanımının yanında yakacak odun ihtiyacı da artmıştı.²⁶⁴ Madencilik alanında odun kömürüne alternatif ve ayrıca ikinci Endüstri Devrimi'ne giden süreçte önemli bir gelişme 1709 yılında mümkün oldu. Abraham Darby kok kömürü denilen maden kömürünü demir ergitme işinde kullanmayı başardı. Ancak kok kömürünün madencilik alanında geniş çapta kullanımı hızlı bir şekilde olmayacaktır, odun kömürü bir süre daha kullanılacaktır.²⁶⁵ Osmanlı'da odun kömüründen kok kömürüne geçiş için net bir tarih vermek zordur ancak XVIII. yüzyılın sonlarında bu anlamda ciddi teşebbüslerde bulunulmaya başlanmıştır.²⁶⁶

Evvelce de ifade edildiği üzere hareket kaynağını nehirlerden ve gerekli olan ısı enerjisini yakın çevresindeki ormanlardan sağlayan Osmanlı resmi kaynaklarında vigne ve samakov olarak karşılık bulan Samakov demir atölyeleri, kazada bulunan köylerin ekseriyetinde mevcuttur. Atölyelerin bir kısmı zaman içinde kullanılmaz hale gelse de genel itibarıyla XVI. yüzyılın sonlarında atölye sayılarının artmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, Samakov'un demir merkezi olarak büyüyüp geliştiğini gösterdiği gibi aynı zamanda demire olan ihtiyacın da arttığının bir belirtisi olarak da değerlendirilebilir.

²⁶⁴P. Deane, (1988). *İlk Sanayi İnkılâbı*. (Çev: Tevfik Güran), Ankara: TTK Basımevi, s.90-91.

²⁶⁵Gimpel, 2004, **a.g.k.**, 78

²⁶⁶K. Şakul (2016), Osmanlıların İlk Maden Kömürcülüğü Girişimi: Yedikumlar Kömür Madeni Mukataası, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 18 (1), s.40

3. SAMAKOV DEMİR ÜRÜNLERİ, KULLANIM ALANLARI VE NAKLİYATI

Bir önceki bölümde demir atölyelerinin niteliği, Samakov kazası ve bağlı köylerde atölyelerin mevcudiyeti ve atölyelerin çalışma prensipleri hakkında bilgiler verildi. Bu kısımda genel hatlarıyla kazada imal edilen demir ürünleri, bunların kullanım alanları ve üretilen ürünlerin nakledilmesine yönelik tetkiklerde bulunulacaktır.

3. 1. Atölyelerde İmal Edilen Ürünler ve Kullanım Alanları

3.1.1. Mimari Alanda Demirin Kullanımı

Milattan önceki dönemlerden beri demirin genellikle savaş aleti yapımında kullanıldığı bilinmekle birlikte mimari yapılarda da demirin kullanıldığı görülmektedir. Anadolu uygarlıklarından Hititler, harç olmadan demir kenetlerle birbirine bağlanmış muntazam kesme taş duvarlar inşa etmişlerdir. Romalılar, metal ve ahşap malzmeden yapılmış çatı makasları kullanmışlardır. Roma'daki Caracalla hamamlarında bunun örneklerinin olduğu ileri sürülmüştür. Grekler de duvar yapımında taşları birbirine bağlamak için harca ihtiyaç duymadan demir kenetlerden faydalanırken, sütun parçalarının ve başlıkların birbirine bağlanmasında yine kenet ve demir miller kullanmışlardır. Aynı şekilde Pers ve Sasaniler döneminde de kesme taş duvarların örgülerinde kenetlerin kullanıldığı görülmektedir.²⁶⁷

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de mimari yapılarda demir kullanılmıştır. Erken dönem Osmanlı mimarisinde demir kenet ve zıvana biçimindeki kullanımı sınırlı olmakla birlikte, bilhassa XVI. yüzyıl sonrasında demir, strüktür kuruluşunda çokça yararlanılan bir malzeme olarak öne çıkmış ve kargir içerisinde bir anlamda taşıyıcı bir eleman olarak da yer almıştır.²⁶⁸ Yapılarda ana kitleyi güçlendirmek için kullanılan ahşap hatılların yerini XVI. yüzyılda uzun dövme demir çubuklar alacaktır. Bu çubuklar önceden belirlenen ölçülere göre başta Samakov olmak üzere Balkanlar'daki ana demir üretim merkezlerinde imal edilmektedir. Yapımı daha kolay olan kenet, zıvana gibi demir yapı elemanlarının bir kısmı da bu merkezlerde yapılmaktadır.²⁶⁹

²⁶⁷S. Kurugöl, S.G. Küçük (2015), Tarihi Eserlerde Demir Malzeme Kullanım ve Uygulama Teknikleri, 5. Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu Bildiriler Kitabı (1-3 Ekim 2015), İzmir: TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, s.521.

²⁶⁸Kurugöl, Küçük, a.g.k., 521.

²⁶⁹Tanyeli, 2017, a.g.k., 131.

XVI. yüzyılda Mimar Sinan ile birlikte mimari yapım etkinliği açısından Osmanlı, en yoğun dönemini yaşıyordu. Sinan, köprü, su kemeri gibi yapılarında ayakları oluşturan büyük taş blokları birbirlerine demir kenetlerle bağlamış, camilerde kubbeyi taşıyan sütunların kaideyle ve üstte başlıkla bağlantılarında demir miller kullanmış, camilerin kubbelerinde oluşan çekme gerilmelerini önlemek üzere, kubbe içine demir çemberler, ya da demir kirişler yerleştirmiştir.²⁷⁰ XVI. yüzyılın sonlarına doğru inşa edilen Kılıç Ali Paşa ve Mesih Paşa camileri demir kullanımı açısından önemli bir kilometre taşı olmuştur. Bu eserlerin kubbe ve alt yapı sistemlerinde demir malzeme kullanılarak strüktürel sorunlara rasyonel yaklaşımlar getirilmiştir.²⁷¹

Osmanlı mimarlığı XVII. yüzyılın başlarında Sultan Ahmet Camii inşa edilene kadar, demir yapı elemanı ve teçhizatı bakımından ciddi bir tecrübe birikimi elde etmiştir. Bu birikim nedeniyle, Sultan Ahmet strüktürel şeması açısından ana çizgileriyle Şehzade Camii'ni yinelemesine rağmen demir kullanımıyla aradan geçen yarım yüzyılın tüm gelişmelerinin izlendiği bir eserdir. Bu nedenle doruğa ulaşan mimari bir eserdir. Osmanlı mimarlığı demir donatı, yapı elemanları ve kuşaklamaları açısından önceki yüzyıllardan tevarüs eden birikimi XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıl başlarına kadar geliştirerek sürdürmüştür.²⁷²

3.1.1.1. Camiler

Osmanlı mülkündeki şehirlerin nişanesi olan ulu mabetler, insanların sadece ibadet maksadıyla kullanılmalarının ötesinde niteliklere sahip içtimai mekanlardı. Bazı Osmanlı kentlerinin kurulup gelişmesinde sultanların, saray halkının, devlet adamlarının ve varlıklı kimselerin inşa ettiği camiler rol oynardı. Yine camiler etrafına meskenlerin yapılması ile cami ile aynı adı taşıyan mahalleler teşekkül ederdi. Vakıf sistemi içerisinde tesis edilen bu yapılar genellikle tek başlarına inşa edilmez çevresine dükkanlar, medreseler, mektepler, hamamlar, aş evleri, çeşmeler, sebiller, hanlar, pazarlar vb. tesisler de eklenirdi. Bulundukları mekanları sosyal cazibe merkezleri haline getiren camiler ve çevresindeki yapılar insanların sürekli etkileşim halinde oldukları yerler olmuşlardır. Samakov kazasında da önde gelen kişilerce vakıf kapsamında tesis edilen camilerin etrafında teşekkül eden mahalleleri zikretmiştik.

²⁷⁰Z. Ahunbay (1988). Mimar Sinan Yapılarında Kullanılan Yapım Teknikleri ve Malzeme, *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, 1, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, s. 531-537.

²⁷¹Kurugöl, Küçük, **a.g.k.**, s.522.

²⁷²G. Tanyeli (2015). İstanbul Yapı Teknolojisi, *Antikçağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi (Mimari)* içinde (s.290-309), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş; İSAM, s.306.

Başta imparatorluğun merkezi İstanbul'da yer alan camiler olmak üzere, çeşitli şehirlerde tesis edilen camilerde Samakov kazasındaki atölyelerde imal edilen demir ürünlerinin kullanıldığı görülmektedir.

Mimar Sinan'ın tasarladığı ilk selatin külliyesi, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1543 yılında vefat eden oğlu Şehzade Mehmet için yaptırdığı külliyesidir. Külliyenin inşasına 1543 Haziran'ında başlanmış ve ilk olarak Şehzade'nin türbesi tamamlanmıştır. 23 Mayıs 1544 tarihinde temeli atılan cami ise 1548 Ağustos'unda ibadete açılmıştır.²⁷³ Rumeli eyaletindeki liva ve kazalardaki 1543-1545 tarihli mukataalara ait bilgilerin yer aldığı baş muhasebe defterinde “mahruse-i İstanbul'da imaret-i cedid...” kaydının yer aldığı bir derkenar bulunmaktadır. Bahsedilen yıllarda İstanbul'da imaret-i cedid olarak belirtilen ve inşa edilen yapı tarih itibarıyla Şehzade Mehmed Külliyesi olmalıdır. Bu derkenar Samakov mukataasına ait bilgilerin yer aldığı kısımda geçmektedir. Sinan'ın külliye kullandığı demir kirişleri Samakov'da imal ettirdiği derkenar kaydının devamından anlaşılmaktadır. Hatta kirişlerin yapım masrafları da Samakov mukataasından karşılanmış ve muhasebesi Samakov kadısı Süleyman tarafından takip edilmiştir.²⁷⁴

Osmanlı gücünün ve İstanbul'un simgesi olan Süleymaniye Camisi, Sultan Süleyman'ın emri ile Mimar Sinan tarafından Haliç'e nazır bir tepede inşa edilmiştir. Cami, Beyazıt'ta bir kısmı Eski Saray arazisi olan sahanın üzerine yapılmış ve binanın ilk taşı da 13 Haziran 1550 tarihinde konulmuştur.²⁷⁵ Mimar Sinan'ın eseri olduğu kabul edilen Tezkiretü'l-Bünyân'da Süleymaniye Camisi'nin inşası veciz bir şekilde ifade edilmiştir: “Buyurdu ol şeh-i ferhunde tali' / yapam kendülere bir hub cami / O dem tarh eyleyüp Eski Sarayı / Süleymaniye'ye urdum binayı / bilür ehl-i hünerler ol ahar / ne san'atlar olubdur anda zahir.”²⁷⁶

Sinan'ın bu muhteşem cami ve külliyesinin inşaatı sırasında kullandığı bütün demirler Samakov'dan temin edilmiştir.²⁷⁷ 2 Eylül 1551 tarihinde Samakov'dan

²⁷³İ. Orman (2010). Şehzade Külliyesi, *DİA* içinde (s.483-485), İstanbul: TDV Yayınları, 38, s.483.

²⁷⁴BOA, D.BŞM.d.20, s.136.

²⁷⁵S. Yerasimos (2002). *Süleymaniye*, (Çev. A. Tümertekin), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.54.

²⁷⁶Sai (1315/1897-1899), *Tezkiret-ül Bünyan*, İstanbul: İkdam Matbaası, s.57-58; O talihli Padişah'ın emri duyuruldu / Kendilerine bir güzel cami yapmam buyuruldu / O zaman kaldırdım Eski Saray'ı düzenle / Süleymaniye'ye vurdum binayı özenle / Hüner sahipleri anlar eninde sonundu / Görürler nice sanatlar olduğunu bunda (S. Saatçi (1989). *Mimar Sinan ve Tezkiret-ül Bünyan*, (Edt. M. Sözen), İstanbul: MTV Yayınları, s.81-82.)

²⁷⁷Tanyeli, 2017, **a.g.k.**, 72; Kiel, 2009, **a.g.k.**, 63.

arabalarla İstanbul'a 163 kantar demir malzeme taşınmıştır. Yine 30 Eylül 1551 tarihinde yola çıkan bir araba kafilesi Eski Saray civarındaki şantiyede demirleri ölçüp tarttırmıştır. 28 Şubat 1553 tarihinde cami yapımında Samakov'dan 240.000 akçe değerinde demir sipariş edilmiştir. 1554 tarihli bir kayıt Samakov demir atölyelerinde üretilip cami inşaatında kullanılan malzeme hakkında bilgi sunmaktadır. Bu kayıta cami inşaatında kullanılan 113 samakov kantarı ağırlığında ham demirin yanı sıra taştan olan cami duvarlarını birbirine bağlayan 7,5 Samakov kantarı ve 14 lodra²⁷⁸ (59 okkalık bir Samakov kantarı 44 kenet ediyor) 337 aded demir kenetler, yine caminin döşeme, tavan, taban vb. taşımak üzere kullanılan 209 Samakov kantarı (12.331 okka) 63 parça demir kirişin, (ortalama her birinin ağırlığı 3,5 samakov kantarı) atölyelerde imal edildiği görülmektedir.²⁷⁹ Eser 15 Ekim 1557 tarihinde yani yedi yıl içerisinde tamamlanarak ibadete açılmıştır.²⁸⁰

Arnavut asıllı ve devşirme olduğu anlaşılan Pertev Paşa, rikâb-ı hümayun ağalığı, kapıcıbaşılığı, yeniçeri ağalığı, Rumeli Beylerbeyliği gibi çeşitli devlet görevlerinde bulunmuştur. Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim dönemlerinde vezirlik görevini ifa etmiştir.²⁸¹ Pertev Paşa 1572 tarihinde vefat etmeden önce inşa masraflarını ayırmış ve vasiyeti üzere kethüdası Sinan Ağa tarafından Mimar Sinan'a İzmit'te cami yaptırılmıştır. 1579 yılında caminin inşaatı tamamlanmıştır.²⁸² İzmit, Anadolu cihetindeki yol üzerinde Gebze'den sonra ikinci menzil noktasıdır. Yeni Cuma adıyla da zikredilen İzmit Pertev Paşa külliyesi de cami, kervansaray, hamam, sıbyan mektebi ve çeşmeden oluşan bir menzil külliyesidir. Mimar Sinan'ın eserlerinin listesini veren tezkirelerde külliyenin camisi ve hamamı Sinan eseri olarak gösterilmektedir.²⁸³ 1573 tarihinde sabık kethüda Sinan, cami inşaatında kullanılacak malzemeleri satın alma girişimlerinde bulunmuştur. Cami inşaatında kullanılacak kurşun Kratova'dan, demir alet ve malzeme de Samakov'dan satın alınmıştır.²⁸⁴ Ancak ne tür demir ve ne miktarda alındığına dair bir bilgi verilmemiştir.

²⁷⁸Lodra Osmanlı'da kullanılan bir ağırlık ölçüsüdür. 1 lodra = 176 dirhem = 0.564 kg. (H. İnalçık (Mayıs 2013). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 252.)

²⁷⁹Barkan, 1972. **a.g.k.**, 367-368.

²⁸⁰S. Mülayim (2010). Süleymaniye Camii ve Külliyesi, *DİA* içinde (s.114-119), İstanbul: TDV Yayınları, 38, s.115.

²⁸¹İ. Bostan (2007). Pertev Paşa, *DİA* içinde (s.235-236), İstanbul: TDV Yayınları, 34, s.235.

²⁸²A. Erdoğan (1942). Kanuni Sultan Süleyman Devri Vezirlerinden Pertev Paşa'nın Hayatı ve Eserleri, *Vakıflar Dergisi*, 2, s.235.

²⁸³İ. Aktuğ (1990). *İzmit Pertev Paşa (Yeni Cuma) Camii*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.1-2.

²⁸⁴BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.22, s.243, hüküm nr: 474.

Mimar Sinan'ın bir diğ er eseri, minareleri ile Edirne semalarını süsleyen, ustalık eseri olarak  nlenen ve Osmanlı mimarlık sanatını zirveye çıkaran yapı olan Selimiye Cami-i Şerifi'dir. Eser ve müştemilatından oluşan külliye,   hrin merkezinde Eski Saray alanında Kavak Meydanı olarak isimlendirilen mahalde Sultan II. Selim tarafından yaptırılmıştır. Külliye, merkezde cami, g  neydoğ u ve güneybatıda birer medrese ile batı tarafında arasta ve sıbyan mektebinden müteşekkildir. Cami, medreseler ve arastanın doğ u cihetindeki dükkanlar Mimar Sinan tarafından 1568-1574 yılları arasında inşa edilmiştir. K  lliyei olu şturan arastanın batı yönündeki dükkanlar, tonozlu üst örtüsü, dua kubbesi ve sıbyan mektebinin ise Sultan III. Murat döneminde Mimar Davud Ağ a tarafından tamamlanmış olduğ u kabul edilmektedir.²⁸⁵ Selimiye Camii'nin inşaatı sırasında Samakov'da imal edilen makaralar kullanılmıştır.²⁸⁶ Makara ile kastedilen bir yere takılıp üzerindeki oluktan urgan, halat vb. bir şey geçirilerek çekilmek suretiyle yuvası içinde kolayca döndürülebilen madeni bir tekerlek yardımıyla ağır yüklerin kaldırılmasında veya çekilmesinde kullanılan palanga olmalıdır.²⁸⁷ Aynı tarihlerde   stanbul'da II. Selim'in emri ile Mimar Sinan nezaretinde Ayasofya'nın tamiratı i  ine başlanmıştır. Hatta 1574 tarihinde Ayasofya Cami'ne bizzat Sultan Selim, hassa mimarları başı Mimar Sinan ve bu işle meşgul olan uzman kişiler gelerek hem camide onarıma muhtaç yerleri belirlemek hem de cami   vresine yönelik düzenlemeleri yapmak üzere detaylı tetkiklerde bulunmuşlardır.   nceleme sırasında yarım kubbenin üzerinde olduğ u ifade edilen minarenin kaldırılıp yerine kubbe önünde olan payandanın üstüne yeni bir minare yapılması dahi kararlaştırılmıştır.²⁸⁸ 1574 tarihindeki bu kapsamlı tamirat sırasında Samakov'daki atölyelerde üretilen ve Selimiye Cami'nin inşaatında kullanılan makaraların Ayasofya'nın onarımında ve tamiratında kullanılmak üzere gönderilmesi talep edilmiştir.²⁸⁹

Ulu   lakabıyla da   nlenen Kılıç Ali Paşa, aslen Kalabriya'lıdır. Müslüman olmadan önce Giovan Dionigi Galeni adını ta  ıdığ ı belirtilmektedir. 1520 tarihinde papaz olmak için Napoli'ye giderken Cezayirli Ali Ahmet Reis tarafından esir alındığ ı rivayet edilmektedir.²⁹⁰ Osmanlı hizmetinde Trablusgarp Beylerbeyi (1565-68), Cezayir

²⁸⁵S. M  l  yim ve A.V.   obanoğ  lu (2009). Selimiye Camii ve Külliyesi, *D   A* içinde (s. 430-434),   stanbul: TDV Yayınları, 36, s.430.

²⁸⁶BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.23, s.259, hüküm nr: 544.

²⁸⁷Ayverdi, 2006, **a.g.k.**, 1915.

²⁸⁸BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.22, s.82, hüküm nr: 171.

²⁸⁹BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.23, s.259, hüküm nr: 544.

²⁹⁰  . Bostan (2022). Kılıç Ali Paşa, *D   A* içinde (s.410-412), Ankara: TDV Yayınları, 25, s.410.

Beylerbeyi (1568-71) görevlerinde bulunmuş, 1571 İnebahtı bozgunundan sonra ise kaptan-ı deryalık makamına getirilmiştir. Görevleri sırasında Osmanlı'nın Akdeniz siyasetinde belirleyici bir rol üstlenmiştir.²⁹¹ Kaptan-ı deryalık hizmetindeyken İstanbul'un Tophane semtinde kendi adıyla bilinen Kılıç Ali Paşa Külliyesi'nin inşaatına başlanmıştır. Mimar Sinan eseri olan külliye deniz kıyısında ve İstanbul Limanı'ndaki gemilerden Beyoğlu tarafına çıkışa imkân veren en önemli iskelenin başına konumlandırılmıştır.²⁹² Mayıs 1578 tarihinde caminin inşaatı sırasında ihtiyaç duyulan demir malzeme, demir keresteler ve kirişler Samakov'dan sipariş edilmiştir. Bu siparişin ilk olmadığı daha önceki bir tarihte de demir isteğinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak atölyelerde işlenmesi istenen demir kerestelerin üretimi veya İstanbul'a sevkinde gecikmeler meydana gelmiştir. Bunun üzerine gecikme nedeninin izah edilmesi ve işlenmesi istenen demirin bir an önce bitirilip arabalara yüklenip gönderilmesi gerektiği ikazı yapılmıştır.²⁹³ Temmuz 1578'de camiye lazım olan demir kerestelerin Kılıç Ali Paşa'nın görevlendirdiği kişiye para karşılığında eksiksiz teslim edilmesi zikredilmiştir.²⁹⁴ Bu durumda cami inşaatında kullanılan demirlerin satın alma yoluyla tedarik edildiği anlaşılmaktadır. 1579 yılının başında caminin muhtemelen çatı, kubbe ve minare gibi kısımlarını kaplamak için Sofya kadısından kurşun istenmiştir. Aynı tarihte Samakov kadısı ve Samakov nazırı Hızır Çavuş'a demir için hüküm gönderilmiştir.²⁹⁵ Kılıç Ali Paşa'nın yaptırdığı camide Samakov kökenli demir yapı malzemeleri kullanılmış ve nihayetinde 1580 tarihinde²⁹⁶ tamamlanarak ibadete açılmıştır.

Kara ve Boyalı lakaplarıyla da anılan Mehmet Paşa üstadı olan Nişancı Celal-zade Mustafa Çelebi'nin himayesiyle Divan kâtibi olmuştur. Bazı vezirlerin tezkireciliklerinde bulunmuş daha sonra reisülküttaplığa kadar yükselmiştir. Hamisi olan Celal-zade'nin vefatı üzerine 1567 tarihinde nişancılık görevi Mehmet Paşa'ya tevdi edilmiştir. Nişancı Mehmet Paşa bu hizmeti 1567-73, 1577-80 ve 1588-1589 olmak üzere üç defa yapmıştır. Ayrıca Kubbealtı vezirliğinde de bulunmuştur.²⁹⁷

²⁹¹E.S. Gürkan (2016). Habsburg Gizli Servisi'nin Hedefinde Bir Osmanlı Paşası Calabria'lı Uluç Ali, *Yeni Deniz Mecmuası*, Mart, s.113.

²⁹²S. Eyice (2022). Kılıç Ali Paşa Külliyesi, *DİA* içinde (s.412-414), Ankara: TDV Yayınları, 25, s.412.

²⁹³BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.34, s.221, hüküm nr: 468, 469.

²⁹⁴BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.35, s.29, hüküm nr: 65.

²⁹⁵BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.36, s.76, hüküm nr: 225.

²⁹⁶Eyice, 2022, **a.g.k.**, 412.

²⁹⁷İ.H. Danişmend (1948). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. Yer bak: Türkiye Yayınevi, 2, s.454; Danişmend, Mehmet Paşa'nın üçüncü kez nişancılık hizmetine başlangıç tarihini 996 Zilhiccesi (M.1588)

Nişancı Mehmet Paşa, Fatih semtinde, cami, türbe, sebil ve hazireden oluşan ve kendi adıyla anılan külliye yaptırmıştır. Külliye'nin Mimar Sinan tarafından 1584 tarihinde yapımına başlanmıştır.²⁹⁸ 1585 Ekim'inde cami inşaatı devam ederken Selanik ve Sidrekapısı kadılarına ve bu bölgelerden sorumlu maden nazırına gönderilen hükümde caminin kubbesini örtmek için 3.000 kantar kurşun sipariş edilmiştir. Aynı tarihte Samakov kadısından ve Samakov nazırı Ahmet Çavuş'tan ise cami inşaatı için 500 kantar²⁹⁹ yani yaklaşık 28 metrik ton demir satın alınmıştır.³⁰⁰ Bu demirin fiyatı, inşaatın neresinde kullanılacağı ve ne türde bir demir olduğu belirtilmemiştir. Caminin inşaatının Mimar Sinan'ın vefatından sonra 1589 tarihinde onun mimari üslubunu devam ettiren Mimar Davud Ağa tarafından tamamlandığı ifade edilmektedir.³⁰¹

Sultan Ahmet Camii ve Külliyesi'nin banisi Sultan I. Ahmet'tir. Eserin mimarı ise, Mimar Sinan'ın yetiştirdiği ve XVII. yüzyılda birçok önemli yapının mimarı olan Sedefkar Mehmet Ağa'dır.³⁰² 1606 yılında mimarbaşı olan Mehmet Ağa, külliye'yı Marmara ve Boğaz'dan İstanbul'a bakanları cezbedecek bir mahalle³⁰³, Ayasofya Camii'nin karşısına konumlandırmıştır. Sultan Ahmet Camii'nin inşaatına 1609 tarihinde başlanmıştır³⁰⁴. Aynı yılın ekim ve aralık aylarında inşaatı yapı elemanı olarak kullanılmak üzere Samakov kazasında imal edilen demir ürünlere gereksinim duyulmuştur. Bu ürünler: Ham demir, demir kiriş, kenet ve zıvana için demir çubuklar ve farklı tür ve boyutlarda çivilerdir.³⁰⁵

Sultan Ahmet Camii'nin inşaatı ile ilgili masraf defterleri incelendiğinde inşaat süresince Samakov'da imal edilen birçok demir yapı elemanı ve malzemenin

göstermektedir. Hadikatü'l-Cevâmi' adlı eser ise 986 Zilhiccesi (M. 1579) tarihini vermektedir (Hüseyin Ayvansarayî (1865). *Hadikatü'l-Cevâmi'*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, s.211). 60 numaralı Mühimme defterinde Evahir-i Şevval 993 (1585) tarihli 32 numaralı hükümde ise "Bundan akdem vezirim olup hala tuğra-i şerifim hizmetinde olan Mehmet Paşa" ifadesi 1585 tarihinde nişancılık hizmetinde olduğunu işaret etmektedir. Bu durumda Danişmend'in, üçüncü kez nişancılık tarihini tayininde hata olduğu ve Mehmet Paşa'nın cami inşaatı sırasında nişancılık hizmetinde olduğu anlaşılmaktadır.

²⁹⁸S. Doğan (2007). Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi, *DİA* içinde (s.158-160), Ankara: TDV Yayınları, 33, s.158.

²⁹⁹1 kantar = 56.449 (H. İncelik (1997), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. 1, (Çev: H. Berktaş), İstanbul: Eren Yayıncılık, s.443)

³⁰⁰BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.60, s.15, hüküm nr: 32 ve 33.

³⁰¹Doğan, (2007), **a.g.k.**, s. 158.

³⁰²A.V. Çobanoğlu (2009). Sultan Ahmet Camii ve Külliyesi, *DİA* içinde (s.497-503), İstanbul: TDV Yayınları, 37, s.497.

³⁰³T. Öz (2015). *İstanbul Camileri I-II*, (4. Baskı), Ankara: TTK Yayınları, s.125.

³⁰⁴Sultan Ahmet Camii'nin inşaatı hakkında daha detaylı bilgi için bkz. A. Öten (2021), *Arşiv Belgelerine Göre Sultan Ahmed Külliyesi ve İnşası*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

³⁰⁵BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.78, s.674, hüküm nr: 1750; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.78, s.475, hüküm nr: 1220.

kullanıldığı anlaşılmaktadır. 5 Haziran 1610 tarihinde cami inşaatı için çeşitli çiviler ve demir malzemeler gönderilmiş Samakov'dan İstanbul'a getiren arabacıların dahi isimleri kaydedilmiştir. Söz konusu tarihte Samakov'dan İstanbul'a cami inşaatının duvarlarında belli aralıklarla yatık olarak konan ve hatıl olarak isimlendirilen malzemede kullanılmak üzere Halil b. Mustafa 37 adet hatıl çivisi ve 491 adet ahen-i kebir olarak ifadelendirilen büyük demir, İbrahim b. Cafer 1490 adet taban çivisi ve genellikle çatılarda kullanılan ağaçtan imal edilen ince uzun ve mertek olarak belirtilen ahşap malzemelerde kullanılmak üzere 4.400 adet mertek çivisi, yine Kurd Halil 2.900 adet mertek çivisi, Aşude zimmi 1.044 adet taban çivisi, Abdurrahman Dede 3.013 mertek çivisi, 22 bileğü demiri, 28 kıyye demir değnek, Osman Dede 1.026 adet mertek çivisi ve 207 adet demir kenet, Abdi b. Hüseyin 12.135 lofça çivisi, Abdulkерim 12.135 adet lofça çivisi, Bekir b. Hızır 4.010 mertek çivisi nakletmiştir.³⁰⁶

Sultan Ahmet Camii inşaatında kullanılmak üzere Samakov atölyelerinde üretilen benzer ürünleri aynen nakletmek yerine gönderilen demir malzemenin yıllık kantar hesabının verilmesi uygun görülmüştür. Bu minvalde Samakov kazasından 1610'da (Haziran'dan itibaren) 1.543 samakov kantarı³⁰⁷, 1611'de 2.065 samakov kantarı ve 200 İstanbul kantarı³⁰⁸, 1612'de 2.515 Samakov kantarı ve 375 İstanbul kantarı³⁰⁹, 1613'de 1.304 samakov kantarı ve 1.204 İstanbul kantarı³¹⁰, 1614'de 1.615 samakov kantarı ve 218 İstanbul kantarı³¹¹, 1615'de 1.697 samakov kantarı³¹², 1616'da ise 602 samakov kantarı³¹³ ham demir ve demir ürünleri gönderilmiştir. Bu verilen rakamlara bakarak aslında Sultan Ahmet Camii'nin inşaatında kullanılan demir donatı, malzeme ve aksamının tamamına yakın bir kısmının belki de tamamının Samakov bölgesinden tedarik edildiğini ifade edilebilir.

İslam camiasının kutsal merkezi Haremeyn'e (Mekke ve Medine), Müslümanların hac farîzasını ifa ettiği mabet olan Harem-i Şerif'e, Osmanlı iktidarı ve toplumu asırlarca farklı şekillerde hizmet etmiştir. Söz gelimi, Haremeyn ahalisine dağıtılmak üzere altın, kıymetli eşya ve hediyeleri kapsayan surre alayları I. Bayezid döneminde

³⁰⁶BOA, TS.MA.d., nr.35, s.19a.

³⁰⁷BOA, TS.MA.d., nr.35, s.19a-34b.

³⁰⁸BOA, TS.MA.d., nr.35, s.47b-84a.

³⁰⁹BOA, TS.MA.d., nr.35, s.99a-125a.

³¹⁰BOA, TS.MA.d., nr.35, s.130a-158b.

³¹¹BOA, TS.MA.d., nr.35, s.161a-178b.

³¹²BOA, TS.MA.d., nr.35, s.203a-216a.

³¹³BOA, TS.MA.d., nr.35, s.235b-244a.

başlamış, Çelebi Mehmet döneminden itibaren gelenek haline gelerek her yıl gönderilmiştir. Yine çeşitli türde vakıflar kurulmuş ve gelirleri tahsis edilmiştir.³¹⁴ Farklı şehirlerden hac ve umre maksadıyla yola çıkan hacıların güvenli bir şekilde kutsal topraklara ulaşmaları sağlanmıştır. Bunun için hac yollarının ve menzillerinin bakımının, onarımının ve hac kafilesinin güvenliğinin teminine çalışılmıştır. En önemli sorunlardan biri olan su sorununu çözmeye yönelik girişimlerde bulunulmuş, çeşmeler yapılarak hem orada bulunanlar hem ibadet maksadıyla gelen insanların su ihtiyacı giderilmiştir. Osmanlıların Harem-i Şerif'e yönelik bir diğer hizmeti ise belirli zamanlarda onun temizlik, tamir ve bakımını yapmak olmuştur. II. Selim birçok vakıf müesseseleri tesis etmesinin yanı sıra yapıların tathir ve tamir işlerine de büyük önem vermiştir. Bu dönemde Kâbe-i Şerif'te de birtakım onarımların meydana geldiği görülmektedir. 1572 Mayıs'ında Kabe'nin çatı tamiratının yüz bin altından fazla tutacağı belirtilmiştir.³¹⁵ Ağustos 1573 tarihi itibarı ile onarımda olduğu anlaşılan Harem-i Şerif'in döşemelerinde veya çatısındaki yükü kaldıracak alanlarda demir kiriş kullanılmıştır. Bu iş için Samakov'da hazır olarak üç yüz demir kiriş bulunmaktadır. Ancak bu sayının yeterli görülmediği ve daha fazla gereksinimin olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle Samakov'da işlenmiş tüm demir kirişlerin gönderilmesi istenmiştir.³¹⁶ Eylül ayında Kâbe-i Şerif'in ve Harem-i Şerif'in çatı ve bazı kapılarının tamir edildiği kubbeler ve kubbeleri tutacak direkler yapılarak esaslı bir onarımdan geçtiği anlaşılmaktadır.³¹⁷ Kâbe-i Şerif tamirâtı, 1574 yılının başlarında da sürmektedir. Samakov'dan daha önceden gönderilen üç yüz kiriş haricinde sekiz yüz kiriş daha sipariş verilmiştir. Atölyelerde işlenen bu demir kirişlerden beş yüz tanesi hazırlanmıştır. Kiriş haricinde bu kapsamlı onarım için çeşitli çiviler de imal edilmiştir.³¹⁸ III. Murat döneminde de Kabe'nin onarıma muhtaç yerleri olduğu görülmüş bu iş için Mimar Sinan Mekke'ye gönderilerek bir keşifte bulunmuştur. Ancak bu onarım teşebbüsü türlü nedenlerle taslak olarak kalmıştır. Daha sonra I. Ahmet döneminde Sinan'ın hazırladığı taslağa göre tamirat işini Mimar Mehmet Ağa sürdürerek Kabe'nin bakım ve tamirini gerçekleştirmiştir.³¹⁹ Görülüyor ki, Samakov'da üretilen demirin imparatorluğun uzak mesafelerindeki yapılar için dahi kullanıldığı

³¹⁴İ.H. Uzunçarşılı (1984). *Mekke-i Mükerrreme Emîrleri*, (2. Baskı), Ankara: TTK Yayınları, s.13.

³¹⁵BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.16, s.202, hüküm nr: 390.

³¹⁶BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.22, s.209, hüküm nr: 402.

³¹⁷BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.23, s.3, hüküm nr: 6.

³¹⁸BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.23, s.297, hüküm nr: 644.

³¹⁹Tahsin Öz (1947). Kâbenin Tamirleri, *Arkitekt*, 5-6, s.130.

görülmektedir. Bu durum aslında Samakov'da üretilen demirin malzeme ve mimari yapılar bakımından kullanım değerini ve kalitesini de göstermektedir.

3.1.1.2. Diğer Mimari Eserler

Samakov'da üretilen demirinin kullanım alanı geniş olup mimari yapılar bakımından sadece camilerle sınırlı kalmamıştır. Ayrıca bazı han, kervansaray, kale, köşk gibi diğer mimari unsurlarda da tercih edilmiştir.

Selimiye Külliyesi inşaatı devam ederken 17 Mart 1573 tarihinde Mimar Sinan tarafından "...Cami-i Şerifin etrafı ma'mur olmak için kurbinde olan arazi-i haliyede müceddeden meyve kapanı bina olunmasını ehl-i vukuf kimesneler münasip gördükleri..."³²⁰ ifadeleriyle bir Meyve Kapanı veya daha sonraki adıyla Yemiş Hanı'nın inşa edilmesi talep edilmiştir. II. Selim'in emri ile külliye eklenecek yapının inşaatına başlanmıştır. Kapanın yapılacağı alanın genişletilmesi amacıyla inşa alanındaki evlerin de devlet adına satın alınması yani istimlak edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ancak evlerin alınması ve kapanın inşasına başlama işi sonraki bir tarihte mümkün olmuştur.³²¹ Mimar Sinan 1588 tarihinde vefat etmiş ve onun yerine öğrencisi Davud Ağa mimarbaşı olmuş ve onunla birlikte Mimar Hüseyin Çavuş inşa işiyle görevlendirilmiştir. Binanın temel kazım işine Sultan III. Murat'a dualarla birlikte 7 Ekim 1588 (27 Zilkaade 996) tarihinde başlanmıştır.³²² Bu tarih gösteriyor ki, Meyve Kapanı, Selimiye'nin ibadete açılmasından sonraki bir tarihte başka bir deyişle Sultan III. Murat döneminde imareti oluşturan yapılara dahil edilmiştir.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv kayıtları içerisinde yer alan 3 Haziran 1589 (H. 19 Receb 997) ve 4 Kasım 1590 (H. 6 Muharrem 999) tarihlerini kapsayan bir defter³²³, Edirne'de yer alan bir mimari yapıda kullanılan malzemeleri, fiyatları ve miktarını göstermektedir. Bu defter doğrudan yapının ne olduğunu ve adını vermemektedir. Ancak aynı tarihlere ait Edirne'de imar çalışmalarına dair bilgi veren defterler incelendiğinde Selimiye Cami külliyesine dahil edilmek üzere Meyve Kapanı'nı da içerisine alan yoğun bir inşa faaliyetinin bulunduğu görülmektedir.³²⁴ İşte bu inşa faaliyetleri sırasında Samakov'dan gelen demir malzeme de bahsedilen tarihlerde cami

³²⁰BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.21, s.191, hüküm nr: 461.

³²¹B. Ersoy (2018). Edirne Yemiş Kapanı ve Restitüsyon Önerisi, *Sanat Tarihi Dergisi*, 27(1), s. 121.

³²²BOA, TS.MA.e. nr.659/35, s.8.

³²³BOA, TS.MA.d, nr.1941, s.1a, 6b.

³²⁴BOA, TS.MA.e, nr.577/29.

etrafında inşa edilen kapan, dükkân vb. yapılar için kullanılmış olmalıdır. Defterin tarih aralıkları Meyve Kapanı'nın inşa tarihiyle rast gelmektedir. Ayrıca "bina-i şerif der mahmiye-i Edirne³²⁵", ibaresi yapının konumunu işaret etmektedir.³²⁶ Meyve Kapanı'nı da kapsayan bu inşa faaliyeti ile ilgili defter tetkik edildiğinde, inşa sırasında kullanılmak üzere çeşitli çiviler, kalay ve demir inşaat malzemelerinin kayıtları tespit edilmiştir.

Yapının inşaatında kullanılan çeşitli çiviler Samakov kökenlidir. Haziran 1589 tarihli irsaliye incelendiğinde kapanın inşaatından kullanılan çivi adeti ve türleri şöyledir: 15.000 mismar-ı şayika, 34.000 mismar-ı sağış-ı meyâne (orta boy), 18.500 mismar-ı sağış-ı büzürk (büyük), 9 kıyye mertek çivisi. Çivilerin haricinde aynı yıl Samakov'dan 100 adet demir kürek ve 60 kıyye ham demir gönderilmiştir. Bu ürünlerin toplam değeri 32.090 akçedir.³²⁷ İfade edilenler haricinde 85 samakov kıyyesi ham demir ve 23 adet uzun demir pencere de gönderilenler arasındadır.³²⁸ Kasım 1590 tarihinde Yemiş Hanı'nın inşaatının devam ettiği Samakov'dan gönderilen demir malzemelerden de anlaşılmaktadır. Bahsedilen tarihte, 30.000 mismar-ı sağış büzürk (büyük), 2.000 mismar-ı sağış-ı meyane, 30.300 mismar-ı şayika, 23 kantar mismar-ı mertek cins ve miktarında ve değeri 33.300 akçe eden çivi irsal edilmiştir. Ayrıca inşaatta kullanılmak üzere 35 kantar ham demir gönderilmiştir.³²⁹

İstanbul'dan batı yönünde hareket eden kervanların Çorlu'dan sonraki durak noktası olan Karıştıran Menzili XVI. yüzyılda Rüstem Paşa tarafından yapılan imar faaliyetleri ile şenlendirilmiştir. Yapılar arasında cami, kervansaray, mektep, hamam, dükkân ve çeşme gibi sosyal hizmet yapıları bulunmaktadır.³³⁰ Karıştıran batı yönüne giden yol güzergahı üzerinde geçiş noktası olması nedeniyle insanların uğrak mahallerindendir. Bu nedenle de imar ve inşa faaliyetleriyle gelişim göstermektedir. 1572 tarihinde II. Selim'in emri ile yapımı devam eden bir saray inşa edilmektedir. Hangi türde bir saray olduğu anlaşılmayan ve hakkında detay verilmeyen bu yapıda

³²⁵BOA, TS.MA.d, nr.1941, s.1b.

³²⁶Arşiv çalışanları dijital belge tarama sistemine defterin "Edirne'de inşa edilmekte olan Selimiye Camii için" gönderilen malzemeler olduğunu kaydetmiştir ancak defterin içerisinde yer alan tarihler inşaat tarihi ile uyumsuzdur.

³²⁷BOA, TS.MA.d, nr.1941, s.1b.

³²⁸BOA, TS.MA.d, nr.1941, s.2a.

³²⁹BOA, TS.MA.d, nr.1941, s.6b.

³³⁰M. Alkan (2020). Arşiv Belgeleri Işığında Sadrazam Rüstem Paşa'nın Büyükkarıştıran'daki Mimari Eserleri, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (19), s.3,5. (ss.1-34).

kullanılan demir keresteler Samakov'dan satın alınmıştır.³³¹ 1679 tarihinde IV. Mehmet'in emriyle Karıştıran'da bir saray daha yapıldığına dair "müceddeden binası ferman buyurulan saray-ı amire..." şeklinde kayıt bulunmaktadır.³³² Kayıt, adı geçen mahalde daha önceden de bir saray olduğuna işaret etmektedir. 1572 tarihinde belirtilen saray zaman içinde harap olduğundan yeniden yapılmış olabilir veya avcı lakabıyla bilinen IV. Mehmet döneminde ihtiyaca cevap verecek şekilde genişletilmesine yönelik bir inşa sürecinden geçmiş olduğu söylenebilir. Karıştıran'da müceddeden yapılan bu saraya ait masraf defterinde nereden alındığı belirtilmeden yapım aşamasında kullanılacak demir yapı malzemelerinden bahsetmektedir. Söz konusu inşaat sırasında da kullanılan bazı çivilerin "mesamir-i Samakov" ibaresiyle, Samakov kökenli olduğu açıkça görülmektedir.³³³ Belki de nereden geldiği belirtilmeyen diğer demir malzemelerin bir kısmı da Samakov'da üretilmiş ancak alım yeri kaydedilmemişti.

Hangi amaca yönelik olarak yapıldığı açıkça belirtilmeyen sarayın, Osmanlı hükümdarlarının -bilhassa ava özel bir merakı olan ve Avcı lakabıyla bilinen IV. Mehmet'in- avlanmak veya sefer esnasında ava çıkmak için Karıştıran Menzili'nde konaklamak amacıyla inşa edildiği düşünülmektedir.³³⁴ IV. Mehmet'in 1680 (H.1091) tarihindeki şikar-ı hümayununda Karıştıran'daki saray-ı hümayununda Darüssaade ağası tarafından birtakım hazırlıkların yapıldığına işaret edilmektedir.³³⁵ Bu durum açıkça göstermektedir ki bahsedilen saray, Osmanlı sultanlarının avlanmak için konaklamalarına hizmet etmektedir.

Topkapı Sarayı'na yakın Yalı Kapısı civarında denize bakan surlar ile bütünlük sağlayan ve inşa edildiği sırada Kasr-ı Âli veya Kasr-ı Hümayun olarak ifade edilen ve daha sonraları Sepetçiler Kasrı olarak ünlenen köşk veya kasır, Sultan III. Murat döneminde inşa edilmiştir.³³⁶ Esasında bu köşk inşa edilmeden önce aynı konumda, II. Bayezid tarafından yaptırılan ve onun adıyla anılan başka bir köşk bulunuyordu. Bu eski bina III. Murat'ın emriyle yıktırılıp yerine ihtiyaca cevap verecek şekilde yenisi yapılmıştır. Hatta Kasr-ı Atik olarak adlandırılan ve yıkılan II. Bayezid köşkünden elde edilen kurşunlar inşa edilen Kasr-ı Cedid'de kullanılmak üzere bina emini olan İlyas

³³¹BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.19, s.173, hüküm nr: 361.

³³²BOA, D.BŞM.d., nr. 358.

³³³BOA, D.BŞM.d., nr. 358, s.2,3.

³³⁴BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.5, s.568, hüküm nr: 1566.

³³⁵BOA, D.BŞM.d., nr. 387.

³³⁶M. Erdoğan (1955). Mimar Davud Ağa'nın Hayatı ve Eserleri, *Türkiyat Mecmuası*, 12, s.190.

Ağa'ya teslim edilmiştir.³³⁷ Yeni köşkün inşaatı sırasında kullanılmak üzere çeşitli tür ve boyutlar da çiviler, farklı uzunluklarda kirişler ve ham demir olarak bir kısım demir yapı elamanları Samakov'dan tedarik edilmiştir. İnşaatta kullanılan çiviler şumari, şayika, gevele, çarkuşe, mertek ve taban olarak belirtilen farklı tür ve boyutlardadır. Yine kebir olarak ifade edilen büyük kiriş demirlerinin kullanılması tercih edilmiştir. 1591 yılı ağustos ayından 1592 Mart ayına kadar Samakov'dan yaklaşık 3.000 İstanbul kantarı olarak hesaplanan demir ve demir malzeme dergâh-ı ali çavuşlarından Ahmet ve Perviz tarafından gönderilmiştir.³³⁸

Samakov'da imal edilen demirin kalelerin bakım ve onarımında da kullanıldığı görülmektedir. Modova sancağında bir serhat kalesi olan Mehadiye kalesinin eşkiya yolu üzerinde olduğundan tamiri lazım gelmektedir. Kalenin bakımı sırasında çalışan demirci ve marongazların yevmiyelerini, kaleye gerekli olan demir mühimmatı sancak beyi Abdurrahman kendi malından karşılamaktadır. Ancak daha fazla demir gereksinimi bulunmaktadır. Kalenin özellikle kapı ve kalenin köşelerinde yer alan kulelere demir gerekmektedir. 1618 yılında bu amaçla Samakov'dan elli kantar demir gönderilmiştir.³³⁹

Samakov menşeli demir ürünlerin mimari eserlerde kullanımı genel manada incelendiğinde çivi, kenet, zıvana gibi bağlantı elemanları veya demir kiriş gibi taşıyıcı yapı malzemelerinin kullanıldıkları görülmektedir. Ayrıca demir bileği, büyük demir, demir kereste gibi farklı isimler altında da demir ürünler kullanılmıştır. Samakov'da üretilen demirin yoğun bir şekilde kullanıldığı Süleymaniye ve Sultan Ahmet camilerinin iç yapıları, Malzeme Test ve İnovasyon Labaratuvarları adlı bir anonim şirket tarafından ultrason teknolojisi ile 2016 yılında teste tabi tutulmuştur.³⁴⁰ İlk etapta söz konusu yapılarda demirin kullanılmadığı veya kullanılsa da az oranda kullanıldığı düşünülmüştür. İnceleme sonucunda u demiri, gergi demiri ve zıvana demirinin günümüzden farklı olarak tek parça olarak kullanıldığı ayrıca şaşırtıcı bir şekilde direklerin içinde dahi döküm çelik kullanıldığı, sonucuna varılmıştır. Daha da şaşırtıcı olan husus demirlerin korozyona dahi uğramamasıdır. Yukarıda da bahsedildiği üzere

³³⁷BOA, MAD.d., nr.750, s.113.

³³⁸BOA, MAD.d., nr.750, s.2, 112, 181.

³³⁹BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.82/1, s.217, hüküm nr: 485.

³⁴⁰V. Munyar (2023). Sultan Ahmet ve Süleymaniye Camilerinde Kullanılan Demirler Oldukça Sağlam Çıktı, *ekonomim (e-gazete)*, Mart. https://www.ekonomim.com/kose-yazisi/Sultan_Ahmet-ve-suleymaniye-camilerinde-kullanilan-demirler-oldukca-saglam-cikti/684633 (Erişim Tarihi: 07.04.2024)

XVI. ve XVII. yüzyıl başlarında Mimar Sinan ve öğrencisi Mimar Mehmed Ağa'nın söz konusu mimari eserlerde kullandığı demirler ve diğer yapılarda kullanılıp hala zamana meydan okuyan demirler Samakov'dan ihraç edilmişti.

3.2.2. Askeri Alanda Demirin Kullanımı

3.2.2.1. Top Sanayisinde Samakov'da Üretilen Demirin Yeri

Avrupa'da savaşların seyrini değiştiren devrimsel bir ateşli silah olan topun kullanımı, XIV. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir. 1326 tarihinde bronzdan dökülmüş topların kullanıldığına dair Floransa'da bir dokümanın bulunduğu belirtilmektedir.³⁴¹ Savaşlarda topu etkili bir şekilde kullanarak rakipleri üzerinde mutlak üstünlük kurmayı başaran Osmanlılar ise ilk defa 1386 Karamanoğulları ile yapılan savaşta veya 1389 yılında Kosova Savaşı sırasında tecrübe etmiştir. Bu husus İstanbul'un fethinden önce top dökümünün yapıldığına işaret etmektedir. Bursa ve Edirne'de tophaneler bulunmaktaydı. İstanbul'un fethinden sonra ise Fatih Sultan Mehmet ve II. Bayezid dönemlerinde Galata civarında inşa edilen Tophane-i Amire'de top dökülmekteydi. Bu tophane Kanuni Sultan Süleyman döneminde yıktırılarak dönemine göre daha modern ve ihtiyaca cevap verecek şekilde inşa edilmiştir³⁴². Devletin ana top döküm merkezi olan ve İstanbul'da bulunan Tophane-i Amire'nin yanı sıra batıda Avlonya, Preveze, Rudnik, İskenderiye, Noveberda, Belgrad, Semendire, İşkodra, Budin, Pravişte; doğuda Diyarbekir, Erzurum, Mardin, Birecik, Van, Bağdat, Basra ve Kahire gibi merkezlerde de top döküm işinin yapıldığı görülmekteydi³⁴³. Ayrıca sefer esnasında özellikle çetin kaleleri fethetmek amacıyla seyyar dökümhanelerin de kurulduğuna rastlanmaktadır.³⁴⁴

Osmanlılar demiri, Avrupa'daki rakipleri olan İspanyollardan yüz yıl kadar önce, İngiltere ile hemen hemen aynı zamanda top imalinde kullanmıştır. 1513-1518 yıllarında dökülen Osmanlı demir topları, 1509-1513 yılları arası İngiltere'de üretilen ilk demir döküm topları gibi tek parça şeklinde dökülmedi. Bu toplar sökülebilir parçalardan oluşan büyük havan toplarıydı. Takip eden yüzyıllarda Osmanlı'nın top döküm ustaları az sayıda da olsa dökme demirden toplar imal etmeye devam etti.

³⁴¹Gimpel, 2004, **a.g.k.**, 219.

³⁴²M.S. Kütükoğlu, (1994). "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi (IRCICA), s.620.

³⁴³Agoston, 2020, **a.g.k.**, 60.

³⁴⁴Ünal, 2012, **a.g.k.**, 110.

Osmanlılar demirden ziyade tunç topları tercih etmiştir. Bu tercihin nedeni teknolojik noksanlık değil bakırın bol olması ve demire nazaran aşınma ve paslanmaya karşı daha dirençli olmasından kaynaklanmaktaydı.³⁴⁵ Ancak bu husus, Osmanlıların top sanayisinde demiri kullanmadıkları anlamına gelmemektedir. Top yuvalağı (gülle) yapımında ve top silahının taşıyıcı ve hedefe yönlendirici yardımcı elemanları büyük ölçüde demirden imal edilmekteydi.

İmparatorluk sınırları içerisinde top dökümünden ayrı olarak Osmanlı resmi belgelerinde yuvalak veya top taşı olarak ifade edilen top mermisinin başka bir ifadeyle güllenin üretildiği dökümhanelerin yer aldığı sanayi merkezleri bulunmaktaydı. Rumeli’de Bah, Banaluka³⁴⁶, Rudnik³⁴⁷, Kamengrad; Anadolu’da Bilecik, Samakovcuk (Kırklareli)³⁴⁸, Kiği³⁴⁹, Van, Keban ve Divriği³⁵⁰ gibi mahallerde yuvalak imal edilmekteydi. Bahsedilen merkezlerde top yuvalakları demirden imal edilirdi. Demirden istihsal olanlara nazaran darbe etkisi daha düşük ve daha az tercih edilen taş, granit ve mermer yuvalakların da kullanıldığı belirtilmektedir.³⁵¹ XVI. yüzyılda yuvalaklar top silahının atış gücü ve çapına göre on bir, on dört, on altı, on yedi, yirmi ve yirmi iki *vukıyye*³⁵² veya okka gibi değişen ağırlıklarda ve belli kalıplara göre imal edilirdi. Toplar ise fırlattığı yuvalak ağırlığına göre söz gelimi, “on bir okka atar top” şeklinde tarif edilebiliyordu.³⁵³

Demir top yuvalakları genel olarak demir madeni çıkan mahallerde imal edilmektedir. Osmanlı’nın demir ambarı niteliğinde olan Samakov’da ise top yuvalağı dökümüne dair resmi evraklarda herhangi bir veriye ulaşılamadı. Ancak 1545 Nisan’ında Samakov’da demir top taşı dökülmesinin mümkün olup olmadığı noktasında bir araştırma teşebbüsünde bulunulmuştur. Topçubaşına verilen emirde, top dökümünde mahir kişiler ve bir bölük başından oluşan heyet tarafından tetkik edilmesi

³⁴⁵Agoston, 2009, **a.g.k.**, 146-147.

³⁴⁶Abdulkadir Efendi, 2003. **a.g.k.**, 101.

³⁴⁷BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.7, s.613, hüküm nr: 1722.

³⁴⁸Tanyeli, 2017, **a.g.k.**, 65,66,77.

³⁴⁹Y. Baş, (2011). Kiği Demir Madeni ve Humbarahanesi. *Turkish Studies*, C.VI, (4), Kış, s.412.

³⁵⁰S. Ayduz, (1998). *Osmanlı Devleti’nde Tophâne-i Amirenin Faaliyetleri ve Top Döküm Teknolojisi (XIV-XVI. Asırlarda)*, Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.206.

³⁵¹S. Ayduz, 1998, **a.g.k.** 206.

³⁵²Okıyye, vukıyye veya kısaca kıyye ve hokka isimleriyle de anılan okkanın Arapça’da etimolojisi yapılamayan ukıyyeden veya Grekçe’de “ağırlık, yük” anlamındaki ödünç kelime ougkoston geldiği öne sürülmektedir. (C. Kallek (2007). Okka, *DİA*, 33, İstanbul: TDV Yayınları, s. 338).

³⁵³BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.5, s.162, hüküm nr: 389; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.5, s.599, hüküm nr: 1658; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.7, s.559, hüküm nr: 1580.

istenilmiştir.³⁵⁴ Yapılan incelemenin sonucunu içeren bir rapora ulaşılammamakla birlikte daha sonraki yıllarda da Samakov'da yuvalak dökümüne dair bir faaliyete rastlanılmadı.

Samakov'da imal edilen demirden neden top yuvalağı dökülmediği sorusu ile ilgili iki şekilde fikir ileri sürülebilir. Öncelikle Samakov'dan çıkarılan demirin ham olarak İstanbul'daki veya başka şehirlerde bulunan dökümhanelere gönderilerek top çaplarına ve topların fırlatma ağırlığına özel olarak belirli kalıplarda yuvalak dökülmüş olabileceği akla gelmektedir. Dökümhanelerde yuvalak dökmek amacıyla Samakov'da üretilen demirinin kullanıldığına belgelerde rastlanılmadığından bu ihtimal zayıftır. Dökümhanelere Samakov'dan demir gönderildiği belgelere yansımıştır ancak bu demirin hangi amaçla kullanıldığına bakıldığında, genellikle top silahının taşıyıcı aksamaları için Samakov'da üretilen demirin kullanıldığı görülmektedir.³⁵⁵ Cevap olabilecek ikinci husus yuvalak imalinde kullanılan demirin niteliğinde ve yuvalak üretim yönteminde aranmaktadır. Samakov'da üretilen demirin kiriş, kenet gibi mimari donatı malzemesi olarak, lenger, kazma, kürek gibi demir araç ve gereçlerin üretiminde ve askeri tesislerde kullanıldığı düşünüldüğünde Samakov demirinin yuvalak dökülerek heba edilmesinin tercih edilmediği söylenebilir. Osmanlılarda yuvalak üretimi, döküm veya dökme demirden imal edilmektedir.

Döküm yönteminde 1200 °C sıcaklığa maruz kalmış olan demir, düşük oranda karbon soğurmaktadır. Söz konusu karbon miktarı, demirin erime noktasını fırın sıcaklığının altına düşürmeye yeterlidir. Bu durum işlenmiş demirin aksine, dökülerek elde edilen dökme demir ya da pik demir, içerdiği karbon oranı nedeniyle kırılgandır.³⁵⁶ Osmanlılar da savaşlarda topun belli bir noktanın ötesinde çevreye verdiği tahrip gücünü de arttırmak amacıyla dökme demirden kırılgan yapıya sahip hedefi bulduğunda infilak ederek şarapnel etkisi yaratan yuvalaklar imal etmiş olabilirler. Bunun için de mimari yapılarda ve diğer alanlarda kullanılan işlenmiş, kırılmaya ve parçalanmaya dirençli üretilen Samakov demiri yerine, bu işi yuvalak üretme vasfı ile öne çıkan yerlerde imal etmiştir. Adını Samakov'dan alan Kırklareli Samakovcuk (Demirköy) yuvalak dökümünün yapıldığı yerlerdendir. Samakovcuk ile ilgili resmi evraklar

³⁵⁴H. Sahillioğlu, (2002). *Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), s.372.

³⁵⁵BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.27, s.178, hüküm nr: 406; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.10, s.300, hüküm nr: 486; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.12, s.12, hüküm nr: 22; BOA, MAD.d 5717, s.48a,48b.

³⁵⁶....., (1980), Demir, *Nasıl Çalışır Bilim, Teknoloji ve İcatlar Ansiklopedisi*, İstanbul: Gelişim Basım Yayın, s.477.

incelendiğinde de bu bölgeden elde edilen demir, yuvalak imali haricinde pek tercih edilmemiştir. Osmanlı Samakov'da birçok farklı alanda kullanılan demir ve demir malzeme imal ederken, top yuvalağına yönelik üretimi de Samakovcuk'taki döküm atölyelerine havale etmişti. Hatta XVII. yüzyılda Samakovcuk Tophane-i Amire'nin ocaklığı iken, Samakov Tersane-i Amire'nin ocaklığı durumundaydı.

Samakov'da yuvalak dökülmese de top veya topçuluk alanındaki ihtiyaca yönelik bir kısım demir ve demir malzemenin karşılandığı belirtilmişti. Top namlusunun üzerine bindirildiği gövde kısmına kundak denilmektedir. Ayrıca kundak namluya yataklık eden ve muylular vasıtasıyla namluya yükseklik ve yön verme vazifesi üstlenen kısımdır.³⁵⁷ Böylece top güllesinin hedefe isabet ettirilmesine çalışılırdı. Samakov'dan gerek kundak gerekse kundak yapımı için gerekli olan yardımcı demir malzeme tedarik edilmektedir. Aralık 1571 tarihinde Tophane-i Amire'de dökülecek topların kundaklarının yapımında kullanılacak demir kereste talep edilmiştir.³⁵⁸ Osmanlı'nın diğer top döküm merkezlerinde de zaman zaman Samakov'dan demir sipariş edilmiştir. 1575 kışında Semendire'de dökülmüş olan toplar kale önünde açık alanda bekletildiği için kötü hava şartlarından dolayı zarar görmekteydi. Topların korunaklı ve güvenli bir alana çekilmesi için top kundakları ve arabaların imal edilmesi lüzumu bulunmaktadır. Araba ve kundak yapımında gerekli olan demir olmadıkça topların çekilmesi mümkün değildir. Topların çekilmesi için araba ve kundaklara lazım olan demir yine Samakov atölyelerinde işlenmiştir.³⁵⁹

Topun taşıyıcı aksamlarından olan dingil, uçları tekerleklerin ortasından geçen ve yük taşıma görevi yapan demir veya ağaçtan imal edilen bir mildir.³⁶⁰ Topların bir yerden bir yere hareketini sağlayan ve kundakların üzerine bağlanan top arabaları bir dingil iki tekerlekten meydana gelirdi.³⁶¹ Samakov atölyelerinde hem XVI. yüzyılda hem de XVII. yüzyılda gerek sefer zamanlarında gerekse barış zamanlarında üretim devam etmektedir. 1571 tarihinde İskenderiye sancağında dökülecek topların dingilleri³⁶², 1606 yılında Tophane-i Amire'de dökülen topların demir malzemeleri³⁶³,

³⁵⁷M.Z. Pakalın (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 1, İstanbul: MEB Yayınları, s.322.

³⁵⁸BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.10, s.300, hüküm nr: 486.

³⁵⁹BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.27, s.178, hüküm nr: 406,407.

³⁶⁰Ayverdi (2006), **a.g.k.**, 714.

³⁶¹S. Aydüz (2006b). *Tophane-i Amire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara: TTK Yayınları, s.291.

³⁶²BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.12, s.12, hüküm nr: 22,23.

³⁶³BOA, MAD.d 5717, s.43-48.

aynı yıl tophane mühimmatı olarak Belgrad kalesi mahzenine gönderilmek üzere üç bin çivi, elli aded burğu³⁶⁴, 1641 yılında kırk aded dingil³⁶⁵, daha öncede bahsedildiği üzere 1649 yılında Samakov'un Ak-İskar, Radonil, Hristiyan-Kösteniç ve Sistrine köylerinde farklı ağırlıklarda imal edilen toplamda yirmi adet top dingili, 1661 yılında Morova kalesindeki toplara ihtiyaç duyulan dingiller için Tophane-i Amire'ye her biri beş kantar ağırlığında olmak üzere yirmi adet dingil gönderilmiştir.³⁶⁶ 1684 tarihinde de Belgrad kalesine gönderilmek üzere top dingillerinin hazırlandığı görülmektedir.³⁶⁷

Samakov demirinin Osmanlı topçuluğu alanında doğrudan top dökümü veya yuvalak imali gerçekleştirilmediği daha çok top silahının dingil, kundak gibi taşıyıcı, yürütücü veya yardımcı aksanına yönelik bir üretimin yapıldığı anlaşılmaktadır. Samakov'da top sanayisine yönelik imal edilen ürünler bahsinde değinilmeyen bazı hususlar ise tekrara düşülmemesi için "Savaş Zamanlarında Demir'in Önemi" başlığı altında verilmiştir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki Samakov demirinin top sanayisinde kullanımına dair özel bir çalışma ile bu bahse dair daha fazla verinin elde edileceği düşünülmektedir.

3.2.2.2. Cebehane-i Amire

Silah,zırh anlamına gelen Moğolca cebe kelimesinden Türkçe -ci ekiyle türetilen bir kelimedir. Cebeci Ocağı, Yeniçeri Ocağı askerlerine ok, yay, kılıç, zırh, tüfek, barut, kurşun, kazma, kürek gibi silah ve savaş malzemesini sağlamak, bunların yapımı, tamiri ve muhafaza edilmesi ile ilgilenen müessesedir. Tam olarak ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte XV. yüzyıl ortalarından itibaren varlığı bilinmektedir.³⁶⁸ Cebeci ocakları silah ihtiyaçlarının karşılanması için kurulmuştur. Ancak cebeciler daha çok silahların yapımı için hammaddelerin alımı, tamiri, sevk ve idaresi gibi işlerle meşgul olmuşlardır. Doğrudan silah yapımı ile meşgul olanları da vardı. Başta top olmak üzere ve diğer silahların da üretildiği en büyük üretim merkezi Tophane-i Amire idi. Bundan başka silah ve mühimmat merkezleri ürettiği ürünle anılan baruthane, güherçilehane,

³⁶⁴BOA, MAD.d 5717, s.56.

³⁶⁵BOA, MAD.d 9831, s.99.

³⁶⁶BOA, MAD.d 6616, s.193.

³⁶⁷BOA, MAD.d 8481, s.257.

³⁶⁸Y. Kılıçarslan (1993). Cebeci, *DİA*, 7, İstanbul: TDV Yayınları, s. 182. (ss.182-183)

tüfenkhaneler ve kılıç üretim merkezi dımışkhaneler bulunurdu. Bu imalathaneler de özellikle İstanbul'da olmak üzere imparatorluğun farklı bölgelerinde yer alırdı.³⁶⁹

XVI. yüzyılda doğrudan Samakov'dan Cebeci Ocağı'na demir gönderildiğine veya ocaktan demir talebine yönelik bir bulguya ulaşılamamıştır. Ancak cebehaneye yönelik üretim yapan tüfenkhanelere samakovdan ham demir gönderilmiştir. XVII. yüzyılda doğrudan cebehaneye de ham ve işlenmiş demir gönderildiği anlaşılmaktadır. 1660 tarihinde Samakov'da üretilen 300 kantar ham demir, 8.000 adet demir kazma, 2.000 adet demir kürek, 3.000 adet külünk, 40 adet küskü, 20 adet demir varya, 10.000 adet lofça cinsi çivi, 2.000 adet gevele cinsi çivi, 2.000 mertek çivisi ve 10.000 adet zağra cinsi çivi gönderilmiştir.³⁷⁰

Samakov'dan cebehaneye gönderilen demir ürünlerin ne şekilde kullanıldığına dair şunları ifade edebiliriz. Samakov'dan gönderilen kürek, kazma vb. hazır ürünler ihtiyaç duyulduğunda kullanılmak üzere depolarda istiflenmektedir. Sefer zamanlarında ihtiyaç duyulan hazır halde bulunan malzemeler askerlere cebeciler yoluyla nizama uygun şekilde verilmektedir. Ham demir ise iki yolla kullanılabilir. Birincisi doğrudan cebehanede üretime yöneliktir ki bu hususla alakalı verilere rastlanılmamıştır. Diğerisi ise ham demire ihtiyaç duyan imalathanelere cebeci ocağı yoluyla dağıtılmasıdır. Örneğin İstanbul'da bulunan tüfek imalathanelerinin veya kılıç üreten tesislerin demir ihtiyacının Cebehaneye-i Amire'den sağlanması olasıdır.

Tüfek, ahşap kundak üzerine sabitlenen namludan ve namludaki ateşleme düzeneğiyle nişangahtan meydana gelen ateşli el silahıdır. Farsça bir kelime olan tufeng, Osmanlı kaynaklarında tüfenk, tufeng, tüfek şeklinde belirtilmektedir.³⁷¹ Silah veya tüfeklerin namlularının imali için ham demire ihtiyaç vardı. 13 Ekim 1572 tarihinde Samakov nazırı Koyun Çavuş'tan tüfek imali için beş yüz kantar yumuşak ham demir talebinde bulunulmuştur. Demirin tüfeklerin imalinde kullanılması ve işlenmesi için bilhassa yumuşak olmasına dikkat edilmesi belirtilmiştir. Daha sonra tüfekler test edilmektedir eğer demir istenilen yumuşaklıkta olmaz ise çatlamaktadır.³⁷² Bu durum tüfekleri kullanılmaz hale getirmektedir. Mart 1573 tarihinde ise Tüfekçi

³⁶⁹S. Ayduz (2011). Osmanlı Silahları, Silah Üretim Merkezleri ve Literatürü Tarihi, *Tarih Okulu Dergisi*, (10), s.16.

³⁷⁰BOA, KK.d 5029, s.50; BOA, MAD.d 9843, s.167.

³⁷¹G. Agoston (2012). "Tüfek", DİA, İstanbul: TDV Yayınları, 41, s. 459.

³⁷²BOA, KK.d 67, s.586m.

ustası üstad Yunus Samakov'dan tüfeklerin namlularının imali için samakov kantarıyla 700 kantar yumuşak demir getirmekle görevli olmuştur.³⁷³ Kasım 1575-Mart 1576 tarihleri arasında tüfekhane nazırı Ferruh Bey, yine tüfek namlusu imalinde kullanılmak üzere 331 kantar ham demir satın almıştır.³⁷⁴ Daha sonra Ferruh Bey tarafından Samakov'a gönderilen tüfekçi ustalarından Mehmed, ham demir almaya devam etmektedir.³⁷⁵

Tüfekhaneye nakledilen ham demir namlu üretimine hazır hale gelmesi için işlenerek dövme demir veya çeliğe dönüştürülürdü. Ham demir 700 derecenin üstüne çıkan ısılarda karbondan temizlenmeye başlar. Karbonun metalden ayrışmasıyla ham demir yumuşamaya başlar ve işlenerek şekil verilecek noktaya ulaşır. Tüfek üretimi tamamlandıktan sonra Cebehane-i Amire'ye teslim edilirdi. Nitekim Ferruh Bey de yeni üretilen tüfekleri 1576 tarihinde cebehaneye teslim etmişti.³⁷⁶

1592 tarihinde de Samakov'dan İstanbul'daki tersaneye, inşa olunan kasrı aliye (muhtemelen Sepetçiler Kasrı), donanma gemilerine ve Anbar-ı Amire'ye farklı amaçlar için bin kantardan fazla demir yine bin kantardan fazla çeşitli türden çivi ve mühimmatı içeren demir gönderilmiştir. Gönderilen demirin bir kısmı da tüfekhaneye ayrılmıştır. Tüfekhaneye hangi amaç ve ne miktar da demir verildiği belirtilmese de muhtemelen namlu üretimi için verilmiştir.³⁷⁷

Samakov nezaretinden her yıl belirli miktarda demir İstanbul'daki kurumlara gönderilmektedir. Samakov ve İstanbul tüfekhaneleri arasında da demir üzerinden sürekli bir ilişki söz konusudur. Erken dönemlerde İstanbul'daki tüfek imalathanelerine Samakov'dan demir gönderilmesi ihtimal dahilinde olsa da, kesin olan husus XVI. yüzyıl ve sonrasında bunun devamlılık arz ettiğinin anlaşılmasıdır. Bu durum Samakov demirinin ateşli silahlarda kullanılması açısından önemlidir.

Doğrudan cebehaneye yönelik demir gönderimine dair tatmin edici veriye ulaşılamasa da, daha detaylı ve satır aralarını okumaya yönelik bir araştırma ile daha

³⁷³Ö. Kolçak, (2023). *Ok, Tüfek ve At 16. Yüzyıl Osmanlı Askeri Devrimi*, Ankara: TTK Yayınları, s.260; BOA, KK.d.67, s.1006.

³⁷⁴BOA, MAD.d 487, s.3.

³⁷⁵BOA, MAD.d 6002, s.62; Kolçak, 2023, **a.g.k.**, 260.

³⁷⁶Kolçak, 2023, **a.g.k.**, 260.

³⁷⁷BOA, D.BMK.SMM., 1/8.

fazla bilginin elde edilmesi mümkündür. Ayrıca XVIII. yüzyıla ait arşiv dokümanları bu hususta daha fazla göze çarpmaktadır.

3.2.3.3. Tersane-i Amire

Osmanlı'nın beylik dönemlerinde Karamürsel'in ve Karesi Beyliği'nin elde edilmesinden sonra Aydıncık'ta bir tersane meydana getirilmiştir. Daha sonra İzmit tersanesi ve Gelibolu tersaneleri kurulmuştur.³⁷⁸ Devletin güçlenmesine ve genişlemesine paralel olarak güçlü bir teşkilata kavuşan Osmanlı donanmasının merkez üssü İstanbul'un fethinden sonra kurulan Tersane-i Amire (İstanbul Tersanesi) olmuştur.³⁷⁹

Tersane, Arapça “dârü's-sınâa” olarak belirtilmekte olup birçok Akdeniz ülkesi tarafından uzun süre değişik biçimlerde kullanıldıktan sonra Türkçeye geçmiştir. İspanyolcada “ataruzana, Arsenal, darsena”; Portekizce'de “darsanale, drasena”; Malta dilinde “tarzna, tarznar”; İtalyancada “arsenale, darsena” şekline girmiştir. Osmanlı'da Galata'daki gemi inşa üssüne “tersane” adı verilmiştir. Galata Tersanesi, Barboros Hayreddin Paşa zamanında Terşhâne-i Âmire olmuştur.³⁸⁰ Denizler üzerinde hakimiyet kurmak isteyen Osmanlı Devleti'nde İstanbul'daki ana tersane haricinde Karadeniz, Akdeniz, Kızıldeniz, ile Tuna ve Fırat nehirleri kıyılarında inşa ettiği tersane ve yine pek çok şehrinde gemi inşa tezgâhları bulunurdu.³⁸¹

Tersane-i Amire, sadece donanmaya ait gemilerin üretildiği askeri tesis olmanın ötesinde devletin tüm denizcilik işlerinin yürütüldüğü yerdir. Aynı bir hazineye, muhasebe ve teşkilata sahiptir. Tersane-i Amire'yi teknik ve mali bakımdan yönetmek ve donanma-yı hümayunu güçlü tutmak kaptan-ı deryanın görevidir.³⁸² Kaptan-ı deryadan sonra gelen tersane ricali arasında tersanenin bütün işlerinden sorumlu tersane emini, inzibat işleriyle ilgilenen tersane kethüdası, kaptan-ı deryanın vekili durumunda

³⁷⁸A.İ. Gencer (1999-2014). Osmanlı Türklerinde Denizcilik, *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları,7, s.571.

³⁷⁹İ. Bostan (1992). *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Amire*, Ankara: TTK Basımevi, s.1.

³⁸⁰İ. Bostan (2011). Tersâne-i Âmire, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 40, s.513. (ss.513-516).

³⁸¹Kütükoğlu, 1994, **a.g.k.**, 614.

³⁸²E. Özbilgen (2003). *Bütün Yönleriyle Osmanlı Âdâb-ı Osmâniye*, İstanbul: İz Yayıncılık, s.286.

olan tersane ağası, liman reisi, tersane kâtibi, defter emini, mimarlar, marangozlar, nakkaşlar ve dökücüler gibi görevliler vardı.³⁸³

Gemi yapımında kullanılacak araç, gereç ve çeşitli ihtiyaçların muhafaza edildiği Tersane-i Amire bünyesindeki mahzenler, XVI. yüzyıl sonlarında “mahzen-i sürb” ve “anbar-ı çub” olarak iki kısma ayrılıyordu. Mahzen-i sürbdeki eşyalar arasında çeşitli demirler, çiviler, bakır kaplar, kurşun levhalar, kendir ve halatlar, variller, lenger, tente, yelken, top, fanus ve kâğıt gibi ürünler gerekli olduğunda kullanılmak üzere depolanırdı.³⁸⁴ Gemi yapımında kullanılan kereste, zift, katran, yelken, lenger vb. malzemeler büyük çapta tersane ocaklığı olarak belirtilen yerlerden sağlanıyordu.³⁸⁵

Gemi inşa ve üretiminde gerekli temel malzemeler kereste ve demir ürünleridir. Kereste, Canik, İzmit, Balıkesir gibi yerlerden Karadeniz bölgesindeki ormanlık alanlardan tedarik edilmektedir. Devletin, gemi yapımı için kereste tedarikinde geniş ormanlık alanlara sahip olmasından dolayı pek sıkıntı çektiği söylenemez. Ancak gemiciliğin diğer temel ürünü olan demir daha önceden de bahsedildiği üzere belli merkezlerden ve belli amaçlara yönelik çıkartılmaktaydı. Samakov, Tersane-i Amire’nin ve gemi inşaatında gerekli olan demirin hem işlenmiş demir, hem de ham demir tedariki noktasında önemli üretim merkezlerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır.

XVI. ve XVII. yüzyılda gemi yapımında özellikle ahşap malzemeyi birbirine bağlama elemanı olarak kullanılan demir ürünü, Osmanlı resmi kayıtlarında sıklıkla enser ve mismar olarak rastlanılan çividir. Samakov’da çivinın tam olarak ne zaman üretildiği bilinmese de daha önceden de belirtildiği üzere Samakov ile alakalı ulaşılan ilk tahrir kayıtlarında dahi yani 1526 yılında “vigne-i mismar” olarak adlandırılan ve çivi üretilen atölyeler bulunmaktaydı.

Samakov’dan gemi inşaatında kullanılmak üzere çivi talep edilmesi 1545 Ocak ayında Kaptan-ı Derya Hayreddin Paşa döneminde görülmektedir. Bu tarihte İstanbul’da yoğun bir gemi inşa ve tamirinin yapıldığı anlaşılmaktadır. İlk etapta yüz parçadan oluşan donanmanın inşaat ve onarımından bahsedilmektedir. Bunlardan kırk birinin bakıma muhtaç olup tersanedeki eski gemi ve seferden dönenlerin tamiri yoluyla

³⁸³A. Özcan, (1994). “Osmanlı Askeri Teşkilatı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi (IRCICA), s.365.

³⁸⁴Bostan, 1992, a.g.k., 9.

³⁸⁵Kütükoğlu, 1994, a.g.k., 618.

elde edilmesi, geriye kalan elli dokuz geminin ise müceddeden inşa edilmesi söz konusudur. Ayrıca Osmanlı eyaletlerinden biri olan Mısır için ise yirmi beş parçadan oluşan gemi filosu hazırlanmaktadır. İşte bu belirtilen gemilere lazım olan demir ürün ve çivilerin ekseriyeti Samakov'dan tedarik edilmiştir.³⁸⁶ İhtiyaç duyulan çivilerin bir kısmı ise daha önceden Mahzen-i Amire'de kalanlardan ve Galata demircileri tarafından yeni kesilen çivilerden sağlanmıştır.³⁸⁷

XVI. yüzyılda Samakov'dan gerek Tersane-i Amire gerekse başka mahallerdeki gemi yapım ve onarımları için farklı tarihlerde çiviler gönderilmiştir. Elde edilen verilere göre; Ocak 1566 tarihinde Tersane-i Amire'ye çivi ve diğer demir ürünlerle birlikte 2.000 kantar³⁸⁸, aynı tarihte Karadeniz yalılarında inşa edilen yirmi adet gemi için gerekli olan çiviler³⁸⁹, Aralık 1570 tarihinde Ahyolu'nda inşa edilen kadirgalar için 50 kantar mertek cinsi çivi³⁹⁰, Şubat 1571 tarihinde Tersane-i Amire'ye 1.000 kantar kazma kürek ve çivi talep edilmiştir, çivilerin gönderilen örneğe göre imal edilmesi belirtilmiştir.³⁹¹ Ekim ve Kasım 1571'de yüz parçadan oluşan kadirganın inşasında kullanılmak üzere çeşitli çivilerin siparişi verilmiştir.³⁹² Keza Aralık ve Kasım 1571'de Varna ve Ahyolu'nda elli adet geminin inşa edildiği anlaşılmaktadır ve bu gemiler için çivi talebinde bulunulmuştur. Aynı tarihlerde Ahyolu'nda inşa edilen yirmi iki kadirga bulunmaktadır iki tanesi için çivilerin gönderildiği geri kalan gemilere de gerekli çivilerin gönderilmesi talebinde bulunulmuştur. Muhtemelen bu yirmi iki gemi de daha önceden bahsedilen elli geminin içerisinde olmalıdır.³⁹³ 1571 Kasım'ında Gelibolu kazasında on kadirgaya gerekli olan çivi ve diğer demir malzeme³⁹⁴ istenilmiştir. 1572 yılının başında gemi inşa faaliyetlerinin devam ettiği ve gerekli olan mahallere demir ve çivilerin gönderilmesi gerektiğine dair Samakov kadısına ve eminine hüküm gönderilmiştir.³⁹⁵ 1574 yılının mart ayında Tersane-i Amire için 1.165 kantar 52 lodra çeşitli türde çivi, 97.335 adet Estobaril(İstobaril), 16.800 aded orta boy çivinin deftere

³⁸⁶Sahillioğlu, 2002, **a.g.k.**, 67,73.

³⁸⁷Sahillioğlu, 2002, **a.g.k.**, 67,73,148.

³⁸⁸BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.5, s.325, hüküm nr: 853.

³⁸⁹BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.5, s.329, hüküm nr: 863.

³⁹⁰BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.14, s.845, hüküm nr: 1230.

³⁹¹BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.23, s., hüküm nr: 644.

³⁹²BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.10, s.276, hüküm nr: 435; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.16, s.334, hüküm nr: 590.

³⁹³BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.10, s.298, hüküm nr: 482; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.16, s.335-336, hüküm nr: 594.

³⁹⁴BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.16, s.46, hüküm nr: 87; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.16, s.335-336, hüküm nr: 594 (not: 16 numaralı defterde gemi cinsi donbaz olarak belirtilmiştir).

³⁹⁵BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.16, s.237, hüküm nr: 459.

kaydı tutulmuştur.³⁹⁶ Yine Ocak 1576'da Estergon'da inşa edilecek iki adet şaykaya 400 kantar çivi³⁹⁷ gönderildiği anlaşılmaktadır.³⁹⁸

Örneklerde görüldüğü üzere gemi inşasında kullanılmak üzere Samakov'da çivi işlendiği ve talebe göre gönderildiği anlaşılmaktadır. XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde gemi inşaatında ne kadar çivi kullanıldığına dair kesin ve toplu verilere ulaşmak zordur. Genellikle çivi talebi belirli bir sayı veya adet olarak değil, ...*yirmi iki kıt'a gemiler için... veya ...yirmi parça gemiye lazım olan...* gibi ifadelerle inşa edilecek geminin sayısına göre istenilmiş ve üretilmiştir. Tabi çiviler yeterli gelmediğinde veya gecikmeler yaşandığında taleplerin de yenilendiği görülmektedir. XVII. yüzyılda eserini yazan Kâtip Çelebi, kadirga cinsi bir gemiye yüz kantar, mavnaya üç yüz doksan iki kantar ve başardaya beş yüz kantar çivi sarf olduğunu belirtmektedir.³⁹⁹

Gemilerde bağlantı elamanı olarak kullanılan çivilerin cins ve boyutları farklıdır. Gemi yapımında kullanılan çivilerin standart veya tek tipte olması beklenemez, inşa edilen geminin kullanım yerine göre çivi cins ve boyutu da değişmektedir. Hatta üretilen çiviler talep edilen cinsten gönderilmediği takdirde sorumlular sert bir şekilde eleştirilirdi. Söz gelimi 1571 tarihinde gemi inşası için gönderilen çivilerin başları yuvarlak olmadığı için bu işten sorumlu Koyun Çavuş uyarılmış ve başları yuvarlak cins olan çivilerin imal edilmesi ve gönderilmesi istenilmiştir. Bazı durumlarda ise demirci ustalarına Tersane-i Amire'den veya gemi inşası yapılan mahallerden numune çiviler gönderilirdi. Ustalar da gönderilen bu numuneye göre çivilerin cins ve boyutunu düzenleyerek imal ederlerdi. Samakov çivi atölyelerinde üretilen ve gemi inşaatında kullanılan çiviler, karışık türde veya farklı boy ve çeşitler bir arada talep edildiğinde mismar-ı mütenevvia olarak zikredilirdi. Gemi inşaatında kullanılan meyan-ı sağış⁴⁰⁰, mertek⁴⁰¹, müdevver yani yuvarlak başlı çivi⁴⁰², mismar-ı gevele-i tahte ve körpe, mismar-ı taban, mismar-ı meyan-ı hurda, mismar-ı tahta-i hurda, mismar-ı şayika, mismar-ı çar-kuşe, mismar-ı gevele-i kuşak gibi çivi türleri bulunmaktadır.⁴⁰³ Bu isimlere bakıldığında çivinin şekline veya kullanım yerine göre adlandırmaların

³⁹⁶BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.24, s.39, hüküm nr: 113.

³⁹⁷BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.27, s.221, hüküm nr: 505.

³⁹⁸BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.30, s.367, hüküm nr: 864.

³⁹⁹Kâtip Çelebi (2018). Tuhfetü'l - Kibar Fî Esfari'l - Bihar, Haz.: İdris Bostan, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, s.233.

⁴⁰⁰BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.27, s.221, hüküm nr: 505.

⁴⁰¹BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.14/2, s.845, hüküm nr: 1230.

⁴⁰²BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.10, s.298, hüküm nr: 482.

⁴⁰³BOA, MAD.d 5717, s.38.

verildiği söylenebilir. Söz gelimi gemi tabanında kullanılan çiviler için mismar-ı taban ifadesi kullanılırken, yuvarlak başlıklı çiviler için ise müdevver ismi kullanıldığı görülmektedir.

Gemilerin deniz üzerinde belli bir konumda sabit kalmasını sağlayan gemi donanımına çapa denilmektedir. Bu gemi elemanı genellikle demirden imal edilirdi. Çapalar, halat veya zincire bağlı olarak denize bırakılır, gemilerin büyüklüklerine göre farklı ağırlıklarda ve şekillerde olurdu.⁴⁰⁴ Bu demirlerin kanca şeklinde iki eğri kolu bulunur, bu kollar deniz dibindeki çamura veya kuma takılarak gemileri sabitleme görevini yerine getirirdi.⁴⁰⁵ Osmanlı resmî belgelerinde “lenger”⁴⁰⁶ olarak karşılık bulan gemi çapaları İstanbul’da ve ham demir üretilen yerlerde imal edilirdi. Ham demirden çeşitli şekillerde ve boyutlarda üretilen lengerler kürekli, yelkenli ve buharlı gemilerde kullanılmıştır.⁴⁰⁷

XVI. yüzyılda Osmanlı gemilerinde kullanılmak üzere lenger üreten merkezler arasında öne çıkan ve hatta ilk sırada gelen tedarik mahallerinden biri Samakov’dur. Özellikle XVI. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul’da inşa edilen gemiler için Samakov demir atölyelerinin yoğun bir şekilde işlediği hükümlere yansıyan lenger siparişlerinden de anlaşılmaktadır. Bu anlamda Samakov’dan Kasım 1565’de üç yüz adet⁴⁰⁸, Ocak 1566’da Karadeniz yalılarında inşa edilen yirmi gemiye altmış adet⁴⁰⁹, Eylül 1570 tarihi itibarıyla üç yüz adet lengerin işlendiği⁴¹⁰, Şubat 1571’de Tersane-i Amire mühimmatı için lenger⁴¹¹, Şubat 1571’de Tersane-i Amire mühimmatı için lenger⁴¹², Mart 1571’de Ahyolu’nda inşa edilen gemiler için lenger⁴¹³, Mart 1571 Ahyolu’nda yapılan gemilere lenger⁴¹⁴, Ekim 1571’de elli adet Anadolu ve elli adet Rumeli canibinde inşa edilen yüz

⁴⁰⁴M. Zaloğlu (1988). *Gemici Dili*. İstanbul: Türk Deniz Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı Yayınları, s.88.

⁴⁰⁵S. Nutki ve M. Pultar (2011). *Kamus-i Bahri Deniz Sözlüğü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.67.

⁴⁰⁶BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.12, s.90-91, hüküm nr: 194.

⁴⁰⁷B. Kocaoğlu (2020). Osmanlı Devleti’nde Lenger Üretimine Genel Bir Bakış, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (21) s.163.

⁴⁰⁸BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.5, s.191, hüküm nr: 469.

⁴⁰⁹BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.5, s.329, hüküm nr: 863.

⁴¹⁰BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.14, s.468, hüküm nr: 660, 661.

⁴¹¹BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.12, s.402, hüküm nr: 792, 793.

⁴¹²BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.14, s.889, hüküm nr: 1307,1308.

⁴¹³BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.12, s.90-91, hüküm nr: 194.

⁴¹⁴BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.14, s.936, hüküm nr: 1386; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.14, s.940, hüküm nr: 1391.

adet kadirgaya yetecek kadar⁴¹⁵, Kasım 1571 üç yüz adet ve bir takım işlerin halli sonrası yüz adet lenger daha⁴¹⁶, Kasım 1571’de Ahyolu’nda inşa edilen gemiler için ve Tersane-i Amire mühimmatı için lenger⁴¹⁷, Ocak 1572’de inşa edilen gemilere lenger⁴¹⁸, 1573 yılında Tersane-i Amire için iki yüz elli adet lenger işlendiği ve Mart 1574’de de kalan lengerlerin işlenmesi⁴¹⁹, son olarak Eylül 1576 tarihinde de Ahyolu’ndeki gemiler için dört adet lenger gönderildiği anlaşılmaktadır.⁴²⁰ Belirtilen tarihlerde doğrudan Samakov’dan lenger işlediği gibi daha sonraki tarihlerde de lenger imal edilen bölgelere ham demir gönderilir ve yine Samakov demirinden lenger işlenirdi.

Osmanlı tersanelerinde inşa edilen gemilerin boyut ve çeşitlerine göre bir gemide kullanılan lengerlerin sayısı ve ağırlıkları da farklılık göstermekteydi. Büyüklüklerine göre değişmekle birlikte kadirga cinsi bir gemide dört⁴²¹ veya beş⁴²² lenger bulunabilmektedir. 1566 tarihinde Karadeniz’de inşa edilen ve cinsi belirtilmeyen yirmi gemi için “...beher gemiye adet üzere üçer lenger...”⁴²³ şeklindeki ifadeden belirtilen gemilerde lenger kullanımının standartlaştığı anlaşılmaktadır. 1571’de inşa edilmesi planlanan yüz kadirganın deniz üzerinde sabit konumda kalmasını sağlayacak lengerlerin ağırlıkları beş kantardır. Başka bir ifadeyle Samakov atölyelerinde imal edilen ve kadirgalarda kullanılan bu lengerlerin metrik hesaplara her biri yaklaşık 282 kg’dır.⁴²⁴ Özellikle bahsedilen ağırlıktan fazla olmaması vurgulanmıştır. Bu durum atölyelerde daha ağır lengerlerin de imal edildiğini göstermektedir.

Lenger imali hüner gerektiren önemli bir demir işidir. Bu nedenle lengerlerin demircilik mesleğinde marifet sahibi olan ustalar tarafından işlenmesi gerekmektedir. Aksi takdirde üretimden çıkan lengerler ihtiyaca cevap vermeyerek heba olmaktadır. Bu durumun önüne geçmek için devlet bu işte tecrübe kesp etmiş demir ustalarını doğrudan Samakov’a göndermiştir.⁴²⁵ Ustaların belirttiği usul ve kaideye göre hangi gemiler için

⁴¹⁵BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.16, s.78, hüküm nr: 156; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.16, s.334, hüküm nr: 590.

⁴¹⁶BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.10, s.276, hüküm nr: 435.

⁴¹⁷BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.16, s.52, hüküm nr: 103

⁴¹⁸BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.16, s.237, hüküm nr: 459.

⁴¹⁹BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.24, s.39, hüküm nr: 113.

⁴²⁰BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.28, s.93, hüküm nr: 222.

⁴²¹BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.27, s.190, hüküm nr: 433.

⁴²²Çelebi, 2018, **a.g.k.**, s.234.

⁴²³BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.5, s.329, hüküm nr: 863.

⁴²⁴BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.16, s.78, hüküm nr: 156; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.16, s.334, hüküm nr: 590.

⁴²⁵BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.5, s.647, hüküm nr: 1816.

ne kadar ağırlıkta, büyüklükte ve şekilde lengerler gerekli ise ona göre üretim yapılmıştır. Bazı hallerde demir işlerine nezaret eden kişiler herhalde uzun zamandır bu işle meşgul olmalarından kaynaklanmış olsa gerek demir ustası gibi hareket ederek atölyede lenger işlemeye kalkışmışlardır. Söz gelimi 1574 tarihinde Samakov'da demir işlerinden sorumlu olan Koyun Çavuş belli bir nizama uymadan ve demirci başını dikkate almayarak lenger üretmiştir. Sonuçta lengerler heba olduğu gibi bu işe harcanan emek, zaman ve demirle birlikte kullanılan diğer malzeme de heba olmuştur. Bunun üzerine devlet Koyun Çavuş'a yönelik olarak "ol bâbda itaba müstahak olmuşsundur eğer sen demircilik ilminden habîr olsan demircibaşı gönderilmeyüb sana tefviz olunurdu ol takdirce amel-mânde olan demirler sana tazmin ettirilmek lazım gelmiştir..." şeklinde azar içeren bir ihtarda bulunmuştur. Ayrıca telef olan lengerlerin zararı da Koyun Çavuş'tan çıkarıldığı gibi bundan sonra da demircibaşının işine karışmaması kendi işini yapması yani demir işlemek için ne gerekiyorsa onların tedarikini ve organizasyonunu yapması gerektiği de belirtilmiştir.⁴²⁶ Lenger yapan üstadların İstanbul'daki Tersane-i Amire'den veya lenger imalathanelerinden gönderildiği söylenebilir. Ayrıca Samakov'da erken dönemlerde lenger işi yapan gayrimüslim ailelerin de olduğunu hatırlatmak yerindedir. Daha önce de zikredildiği üzere 1570 tarihli kayıta Veziriazam Kara Ahmet Paşa Samakov'da Lengercioğlu Yahya adında bir kimseden boş arazi satın almıştı. Lengercioğlu Yahya, muhtemelen Samakov'da lenger işiyle meşgul olan bir bâbanın oğlu veya ailenin mensubu olduğu için Lengercioğlu şeklinde hitap edilmekteydi. Bu durum Samakov'da lenger işinin köklü bir iş olduğunun bir manada yansımasıdır.

XVII. ve özellikle XVIII. yüzyılda gemi teknolojisinin gelişmesi daha büyük boyutta olan kalyonların inşa edilmesi lengerlerin de ağırlık ve boyutlarında değişiklikler getirmiştir. XVIII. yüzyılda Tersane-i Amire'de lenger-i kebir diye ifade edilen ve altmış beş kantar ağırlığa kadar çıkan devasa lengerlerin büyük gemiler olan kalyonlar için imal edildiği anlaşılmaktadır.⁴²⁷ Bu lengerler Samakov atölyelerinde inşa edilemeyecek kadar büyüktür ve zaten XVI. yüzyıldan sonra da Samakov'dan lenger siparişine pek rastlanılmamıştır. Doğrudan Samakov'da lenger imal edilmek yerine, çağın gereksinimine daha uygun, daha ağır ve büyük lenger üretecek imalathanelerin kurulduğu anlaşılmaktadır. Samakov'daki atölyeler lenger işleyen imalathanelere ve

⁴²⁶BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.26, s.251, hüküm nr: 723.

⁴²⁷BOA, MAD.d 2485, s.146.

Tersane-i Amire'ye ham demir göndererek dolaylı yoldan da olsa lenger hizmetini sürdürmeye devam etti.

Lenger üretiminde olan kısıtlanmanın bir başka nedeni XVII. yüzyılda Samakov atölyelerinin iş yükünün artmasından kaynaklanabilir. XVII. yüzyılda Tersane-i Amire Samakov'dan ocaklık olarak her yıl belli bir miktar demirle birlikte ihtiyaca yönelik satın almalar yapıyordu. Ayrıca Tophane-i Amire'nin ihtiyaçları ve farklı amaçlara yönelik hizmet de gerçekleşiyordu. Lenger üretiminin kendi başına ağır bir iş olmasından dolayı atölyelerde çalışan demircilerin artık bu yükü kaldıramadığı düşünülebilir. Bu duruma yönelik 1641 ve 1642 yılında Samakov'da artık lenger ve diğer işlenmiş demir ürünlerinin üretiminin kısıtlanmasına yönelik adımlar atıldığı görülmektedir. Şöyle ki her yıl Tersane-i Amire'nin ihtiyacı olan ham demir ve Tophane-i Amire'nin gereksinimi olan dingiller gönderildikten sonra eminlerin, samakovcular üzerinde baskı kurarak kazma, kürek, küskü ve lenger gibi imal demir ürünlerini istihsal etmemeleri istenmiştir.⁴²⁸ Burada bahsedilen durum işlenmiş ürün imalatının tamamen durduğu anlamına gelmemektedir. Sadece atölyeler üzerinde daha fazla denetim kurulduğu, eminlerin kontrol altına alınarak demirciler üzerinde baskı kurarak ekstra iş yaptırmalarının önü kesilmek istenmiştir. Çünkü üretilen ham demir ve demir ürünlerinin gayrimeşru olarak satımı da söz konusu olabilmektedir dolayısıyla devlet kontrolün dışında olan üretim nedeniyle öncelikli gördüğü alanlarda demir üretiminin aksamasını istememektedir. Özetle belirtmek gerekirse, arşiv kaynaklarında Samakov'daki demir üretim atölyelerinde XVI. yüzyıldan sonra lenger üretimine dair bir emareye rastlanmamıştır. Daha çok lenger imalathanelerine ve bilhassa Tersane-i Amire'ye ham demir gönderilmiş ve bahsedilen kurumlar muhtemelen gönderilen demirle lenger üretimini sürdürmüşlerdir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Samakov atölyeleri mamul demir üretimi dışında devletin ihtiyaç duyduğu ham demirin sağlanmasına yönelik bir fonksiyona da sahiptir. Samakov'da ham demir üretildiğine dair XVI. yüzyıl kaynaklarından veri alınsa da özellikle XVII. yüzyıl ve sonrasına ait kaynaklar bu hususta daha fazla veri sunmaktadır. XVII. yüzyılda özellikle Tersane-i Amire başta olmak üzere ihtiyaç duyulan kurum ve mahallere ham demir tedarik edilmiştir. Samakov bahsedilen

⁴²⁸BOA, MAD.d 9831, s.128; BOA, MAD.d 9831, s.132.

yüzyıldan itibaren ocaklık olarak ham demiri Tersane-i Amire'ye her yıl maktu' olarak göndermiştir.

Tersane-i Amire'ye her yıl belirli miktarda demirin Samakov'dan gönderilmesi ile alakalı XVII. yüzyıla dair ulaşılan en erken kayıtlar 1614-1616 tarihlerine aittir. Bahsedilen tarihlerde denize açılacak donanma gemileri için her sene gönderilmesi gereken demir ile alakalı olarak "...bin yirmi üç senesine mahsub olmak üzere her sene Tersane-i Amire'me maktuen irsali lazım olan üç yüz elli kantar ahen-i hamı tedarik..." ifadelerine yer verilmiştir.⁴²⁹ Yine Ocak 1616 tarihi için maktu' olarak 700 kantar ham demir tedarik edilmiştir.⁴³⁰ Burada mukataa sistemi kapsamında devlet ve mukataayı tasarruf eden arasında yapılan antlaşma gereği gönderilen demir söz konusudur. Devlet, Samakov reayası üzerine belirli miktarda demiri Tersane-i Amire'ye her yıl vermek kaydıyla maktu' olarak bağlamıştır. Devlet bu demiri doğrudan kendisi toplamayıp mukataa kapsamı içerisinde anlaştığı mültezim aracılığıyla tahsil etmektedir. Böylece mültezimler her sene reayadan tahsil ettiği belirli miktardaki demiri kantar hesabı üzerinden tersaneye göndermektedir.⁴³¹ Bahsedilen tarihlerde "ocaklık" kavramı kullanılmasa da esasında daha sonraki tarihlerde de göreceğimiz üzere Samakov ocaklık olarak Tersane-i Amire'ye hizmet etmiştir.

Osmanlı literatüründe "ocaklık" kavramının birkaç farklı anlamı bulunmaktadır. İdari teşkilat bakımından bazı sancaklar, ocaklık statüsünde ifade edildiği gibi askeri görevlilerin maaşlarına mukabil tahsis edilen gelirler de ocaklık olarak tarif edilmektedir. Burada, devletin bir kısım giderlerinin karşılanması için bazı gelir kaynaklarının belirli kurumlara bağlanmasına yönelik olan anlamı konuyu ilgilendirmektedir.⁴³² XVII. yüzyılda devlet klasik tahrir usulünü terk ederek belirli sayıda gerçek hanenin birleştirilerek bir vergi hanesi olarak kabul edildiği avarız hane sistemine isnat edilen tahrir usulüne geçmiştir. Samakov kazasından da bu yüzyılda avarız vergileri mukabilinde belirli oranda ham demir her yıl ocaklık olarak Tersane-i Amire'ye gönderilmiştir. XVI. yüzyılda sipariş üzerine genellikle mamul demir ürettiği izlenen Samakov kazasında demir işleyen veya çıkaran köyler, XVII. yüzyılda değişen vergi sistemiyle birlikte artık her yıl düzenli bir şekilde belirli oranda demiri devlet

⁴²⁹BOA, MAD.d 9824, s.39.

⁴³⁰BOA, TT.d., 706, s.91.

⁴³¹BOA, MAD.d 9824, s.39.

⁴³²O. Kılıç (2007). "Ocaklık", *DİA* içinde (s.317-118), İstanbul: TDV Yayınları, s. 317,318.

kurumlarından olan Tersane-i Amire'ye ödemekle mükellef tutulmuştur. Bahsedilen bu husus Samakov'da devletin denetimine bağlı olarak sadece vergi karşılığı ham demir üretildiği anlamına gelmemektedir. Samakov'da demir üretimi miktar anlamında bir kısıtlama olmadan devam etmiş ayrıca vergi karşılığı aldığı demir haricinde satın alım da yapmıştır. Bunun yanında atölyelerde mamul demir üretimi de sürdürülmüştür.

Samakov kazasına bağlı köylerden emin veya mültezim tarafından toplanan demir ber-vech-i maktu' olarak yani anlaşma süresince her yıl belirtilen oranda demir ödenirdi. Tersane-i Amire mühimmatı için gönderilen bu miktarın 1606 tarihinde "bin kantar" olduğu görülmektedir.⁴³³ 1658 tarihli "Tersane-i Amire ocağına tabi' nefsi-i Samakov'da beher sene ocaklık olan bin kantar ahen-i ham avarız bedeli mukabelesinde Tersane-i Amire'ye maktu' olub..." şeklindeki kayıttan da açıkça görüldüğü üzere XVII. yüzyıldan itibaren Samakov'dan her yıl bin kantar ham demir devlet tersanesine aktarılmaktadır.⁴³⁴ Bu bin kantar ham demirin cüz'i bir kısmı Mihrimah Sultan Vakfına bağlı olan köylerden temin edilmekteydi. Ayrıca çevre kazalara bağlı olup demir çıkarılan köyler de aynı şekilde avarız bedeli karşılığında demiri Samakov'da demirden sorumlu emin veya nazıra teslim ederdi.

Avarız vergisi avarız hane sayısı temel alınarak ödenen bir vergidir. Dolayısıyla avarız vergisi mukabilinde köylerin ödedikleri demir miktarı da avarız hane sayısına oranla her köy için değişen miktarlardadır. Samakov kazasından tahsil edilmesi gereken bin kantar demiri hangi köylerin ödediği ve köylerin ödeme miktarlarını gösteren 1628 tarihli avarız defteri tespit edilmiştir.⁴³⁵ Samakov'un Köstendil livasına bağlı olarak gösterildiği bu defter idari yapı için verdiği bilgiler bir tarafa bırakılırsa, her yıl devlete ödenmesi gereken bin kantar demirin hangi köylere ne kadar oranda dağıldığını gösterdiği gibi vakıf statüsünde olan köylerden tahsil edilen demir miktarını da arz etmektedir. Belirtilen noktalar defteri muhteva açısından değerli kılmaktadır.

Samakov'da yer alan ve Mihrimah Sultan Vakfı'na bağlı olan köylerden 1628 tarihinde toplamda 154 Samakov kantarı ham demir tahsil edilmiştir. Aşağıdaki tabloda bu köylerin adı ve tahsil edilen ham demir miktarı gösterilmektedir.

⁴³³BOA, MAD.d 5717, s.37; BOA, MAD.d 5717, s.47.

⁴³⁴BOA, MAD.d 9843, s.69.

⁴³⁵BOA, MAD.d 15211, s.1.

Tablo 3. 1. *Mihrimah Sultan Vakfı'na bağlı olan köyler ve her yıl ocaklık olarak toplanan demir miktarı. (BOA, MAD.d 15211, s.1-4)*

Köyler	Tahsil Edilen Demir Miktarı
<i>Yenice ...</i>	8 kantar
<i>Çamurlu</i>	40 kantar
<i>İzlagukan</i>	10 kantar
<i>Prodan</i>	4 kantar
<i>Heralık</i>	26 kantar
<i>Haline</i>	36 kantar
<i>Hacı Pederli</i>	10 kantar
<i>Vemazin (?)</i>	20 kantar
Toplam	154 kantar

Normal şartlar altında vakıf köylerin gelirleri bağlı olduğu vakfa aktarılmaktadır. Ancak Mihrimah Sultan Vakfına bağlı köylerin belirtilen oranda demiri avarız vergisi karşılığı Tersane-i Amire'ye göndermesi muhtemelen demir madenine özel istisna bir durum arz etmektedir. Muhtemelen demir haricindeki diğer gelirler vakfa aktarılmaktadır. Vakıf köyleri haricindeki köylerden de ham demir tahsil edilmiştir. Aşağıdaki tabloda diğer köylerden tahsil edilen demir miktarı gösterilmektedir.

Tablo 3.2. *Samakov'a bağlı köyler ve her yıl ocaklık olarak toplanan demir miktarı (BOA, MAD.d 15211, s.1-4)*

Köyler	Tahsil Edilen Demir Miktarı	Köyler	Tahsil Edilen Demir Miktarı
<i>Kızderbendi</i>	5 kantar	<i>Kösni</i>	15 kantar
<i>Sistrine</i>	3 kantar	<i>Servi (?)</i>	8 kantar
<i>Hristiyan-Kösteniç</i>	15 kantar	<i>İzladi</i>	8 kantar
<i>Müslüman-Kösteniç</i>	15 kantar	<i>Mazpudol</i>	7 kantar
<i>Ocuşa</i>	20 kantar	<i>Üstodine</i>	5 kantar
<i>Radovil</i>	20 kantar	<i>Duragan-ı Zir</i>	38 kantar
<i>Mahalle-i Kıran(?)</i>	4 kantar	<i>Duragan-ı bala</i>	6 kantar
<i>Gudçal</i>	5 kantar	<i>Diren</i>	38 kantar
<i>Sopoç(Sopoçine)</i>	5 kantar	<i>Dikya-i bala</i>	5 kantar
<i>Draguşin</i>	5 kantar	<i>Dikya-i zir</i>	28 kantar
<i>Şiroki-dol</i>	10 kantar	<i>Pernik (?)</i>	5 kantar
<i>Rayova (Zakak)</i>	30 kantar	<i>Lesniçe tabi' Dubniçe</i>	7 kantar
<i>Dosbey (Dostlar)</i>	10 kantar	<i>Sosok (?)</i>	5 kantar
<i>Ak-İskar</i>	5 kantar	<i>Spazyak tabi' Dubniçe</i>	25 kantar

<i>Mardopraşçi</i>	3 kantar	<i>Bana (?)tabi' Dubniçe</i>	18 kantar
<i>Govedar/Godar</i>	7 kantar	<i>Okvar tabi Dubniçe</i>	10 kantar
<i>İsmail (?)köyü</i>	4 kantar	<i>Diyakova Tabi' Dubniçe</i>	18 kantar
<i>Barovet</i>	38 kantar	<i>Tihol Derbendi</i>	5 kantar
<i>Selçin</i>	15 kantar	<i>Basaril tabi' kaza-i Sofya</i>	4 kantar
<i>Koruca</i>	22 kantar	<i>Mevçilenfikeç (?)</i>	15 kantar
<i>Ukul-ı Kebir tabi Sofya</i>	23 kantar	<i>Çuyol (?)</i>	16 kantar
<i>Ukul-ı Sağır tabi Sofya</i>	23 kantar	<i>Malyak (?)</i>	4 kantar
<i>Avreni</i>	8 kantar	<i>Kızılcalar Cemaati</i>	3 kantar
Toplam	588 kantar		

Hem Mihrimah Sultan Vakfı'na bağlı olan köylerden hem de diğer köylerden toplamda Tersane-i Amire'ye yıllık olarak İstanbul kantarı ile bin kantar demir tedarik edilmektedir. Ancak tabloya bakıldığında toplamda elli dört köyden 742 kantar demir toplanmıştır. İlk bakışta bir eksiklik görülmektedir. Ancak bu eksikliğin nedeni muhtemelen İstanbul kantarına nazaran daha ağır olan Samakov kantarı hesabına göre bir toplamın yapılmasından kaynaklanmasıdır. Defterin yekun kısmına bakıldığında 750 Samakov kantarına⁴³⁶ eşit olarak 1.000 Samakov kantarı demir hesaplanarak tahsil edildiği görülmektedir. Defterde yer alan derkenara göre yüz elli dört samakov kantarı ham demir vakıf köylerinden (derkenarda 150 yazılmıştır), İstanbul kantarı hesabı ile 1.000 kantarı tamamlamak için kalan sekiz yüz kırk altı kantarı ise Tersane-i Amire maktuatı üzere diğer köylerden tahsil edilmiştir.⁴³⁷ Daha sonraki tarihlerde hangi köyden ne kadar demir tahsil edildiğine dair detaylı bir veriye ulaşılmasa da genel anlamda bin kantar ham demirin tahsil edildiği vergi hesap kayıtlarında görülmektedir. Bu demir yine Tersane-i Amire ocaklığı olarak alınmaktadır. Mihrimah Sultan Vakfı'na bağlı köylerden 1649 tarihinde 154 kantar, diğer köylerden ise 846 kantar olmak üzere bin kantar⁴³⁸, 1655 ve 1659 tarihinde Samakov kantarı ile 154 kantar (İstanbul kantarı ile 210) diğer köylerden ise 588 kantar (İstanbul kantarı ile 790) yani toplamda Samakov kantarı ile 742 İstanbul kantarı ile 1.000 kantar Tersane-i Amire ocaklığı

⁴³⁶Muhtemelen 742 kantar yuvarlanarak 750 yapıldı.

⁴³⁷BOA, MAD.d 15211, s.5. Katipler bazen vakıf köylerinden toplanan 154 kantarı Samakov kantarı hesabı ile hesaplarken, kalan 846 kantarı ise İstanbul kantarı üzerinden hesaplamıştır. Farklı kayıtlar incelendiğinde 154 Samakov kantarı 210 İstanbul kantarına denk gelmektedir. Samakov'un diğer köylerinden toplanan 588 Samakov kantar ise 790 İstanbul kantarına eşit gelmektedir. Yani toplamda 742 Samakov kantarı 1.000 İstanbul kantarı olarak hesaplanmıştır (BOA, MAD.d 3847, s.73.).

⁴³⁸BOA, MAD.d 3835, s.111.

kapsamında toplanmıştır.⁴³⁹ Muhtemelen XVII. yüzyıl boyunca bahsedilen köylerden avarız bedeli olarak bin kantar toplanmaya devam etmiştir.

Tabloya dikkat edildiğinde sadece Samakov'a bağlı köylerden demir tedarik edilmemiştir. Bu köyler, Sofya kazasına bağlı Ukul-ı Kebir, Ukul-ı Sağır ve Basaril köyleri yine Dubniçe kazasına bağlı Lesniçe, Sosok, Spazyak, Bana, Okvar ve Diyakov'dur.⁴⁴⁰ Dubniçe ve Sofya Samakov'a yakın kazalardandır ve bu kazaların adı geçen köylerinde de demir yataklarının bulunduğu ve demir çıkarım işi yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu köylerin Samakov köylerinin yer aldığı bir tabloda gösterilmesinin iki temel sebebi vardır. Öncelikle bölgede ana demir üretim, toplama ve dağıtım merkezi Samakov'dur ve bu durum çevre köylerdeki ahalinin de Samakov'daki görevlilere demir teslim etmekle sorumlu tutulduğunu göstermektedir. İkinci neden ise demir işlerinin yürütülmesi ve işletilmesi ile alakalıdır. Anlaşılan o ki mukataa kapsamında sadece Samakov'daki demir ihraç edilen köyler yoktur ayrıca demir çıkarılan diğer kazalardaki köyler de yer almaktadır. Bu da diğer köylerin avarız mukabili Samakov'daki görevlilere demir teslim etmelerini gerekli kılmıştır. 1669 tarihli kayda göre Samakov dışındaki bazı köylerin ahalisi "ahar kazadan" olmaları gerekçesiyle ham demir ödemek istememişlerdir.⁴⁴¹ Ancak bu istek sonuçsuz kalmış "avarızları bedeli maktu" olarak verdikleri ham demiri Samakov kazasına bağlı olarak vermeye devam etmişlerdir. Yani mukataa sistemi kapsamında vergi bakımından bir bağlılığın söz konusu olduğu açıkça görülmektedir.

Tersane-i Amire'ye XVII. yüzyıldan itibaren her yıl avarız bedeli olarak Samakov'dan gönderilen ham demirin XVIII. yüzyılda da gönderildiği anlaşılmaktadır. XVII. yüzyılda bin İstanbul kantarı iken, XVIII. yüzyılda dokuz yüz sekiz kantar olarak gönderildiğine rastlanılmıştır.⁴⁴² Köylerden toplanan demirin yine benzer şekilde aynı oranlarda dağıtılmış olması mümkündür. Söz gelimi Mihrimah Sultan Vakfı'na bağlı Haline köyünden 1752 tarihinde yine 1628 yılında olduğu gibi tersane için ocaklık olarak 36 kantar avarız bedeli demir tahsil edildiği belirtilmiştir.⁴⁴³ Bu durum iki tabloda belirtilen köylerden XVII. ve belki XVIII. yüzyıl için her yıl sabit miktarda

⁴³⁹BOA, MAD.d 3847, s.73; BOA, MAD.d 3850, s.96.)

⁴⁴⁰BOA, MAD.d 15211, s.2,3.

⁴⁴¹BOA, MAD.d 7591, s.53.

⁴⁴²BOA, MAD.d 7071, s.57; BOA, MAD.d 8474, s.241; BOA, MAD.d 8490, s.74; BOA, MAD.d 8493, s.177; BOA, MAD.d 8493, s.309; BOA, MAD.d 9917, s.2.

⁴⁴³BOA, MAD.d 8505, s.245.

veya hemen hemen aynı miktarlarda demirin ocaklık olarak tersane için alındığına işaret etmektedir.

3.2. Savaş Zamanlarında Samakov Demirinin Kullanımı

Devletler, topraklarını genişletmek, yeni yerler fethetmek, daha geniş alanlarda hüküm sürmek, stratejik üstünlüğe sahip yerleri almak veya topraklarını savunmak gibi farklı nedenlerle savaş yapmaktan kaçınmamıştır. Savaşlarda mağlup ve galip tarafı belirleyen, ateşli silah üstünlüğü, deniz gücü, uygulanan savaş taktiği, asker sayısı, araziyi kullanabilme becerisi gibi öne çıkan unsurlardır. Ancak sıcak çatışma başlamadan önce, arka planda, ordunun her türlü ihtiyacının karşılanmasına yönelik bir lojistik organizasyon mücadelesi de vardır. Bu savaşa hazırlık mücadelesi, savaşın başarıyla sürdürülmesi ve nihai zafere ulaşma noktasında en az asker üstünlüğü kadar önem arz etmektedir. Esasında devletler için savaş, bu hazırlık safhasıyla daha ordular sıcak çatışmaya girmeden önce başlar ve savaş süresince devam eder.

Osmanlı'da sefer kararı alındıktan sonra devlet merkezinden eyalet ve sancak yöneticilerine, kadılara sefer için gerekli hazırlıkların yapılmasını içeren hükümler gönderilirdi. Savaş yapılacak yere göre ordunun doğuya veya batıya olan yol güzergahı ve konaklanacak menziller belirlenirdi. Menziller ordunun barınma, yeme, içme gibi ihtiyaçlarını karşılamak için hazırlanırdı. Halk menzillere zahire ve erzak temini ile sorumlu tutulurdu. Burada daha fazla detaya girilmesine gerek görülmediğinden kısaca bu tür hazırlıkların ordunun başarıyla savaş alanına sevk edilmesine ve düşman karşısına olabildiğince zinde bir ordunun çıkarılmasına yönelik olduğunu ifade etmek yeterlidir.

Savaşın bir diğer hazırlığı ise normal zamanlarda olduğu gibi savaş zamanlarında daha çok önem kazanan en küçük alet edevatın üretiminden büyük donanma gemilerinin inşasına ve ateşli silahların ihtiyaçlarına yönelik olan üretimdir. Savaş malzemeleri arasında barut, gülle, ok, kılıç, kendir, halat, zincir, sırık, döşeme, kütük, çivi, mih, kazma, kürek, örs, balta, nal, lenger, çeşitli türde kumaşlar ve daha birçok ürün sayılabilir. Bu malzemelerin üretimi ve temin edilmesi imparatorluğun sınırları içindeki farklı bölgelere dağılmıştır. İşte XVI. yüzyılda ve daha sonrasında savaşa yönelik demir malzemenin sağlanmasında öne çıkan yer Samakov'dur. Burada Samakov'da üretilen demir ürünlerin neler olduğu ve hangi savaşlarda kullanıldığına değinilecektir.

Mamul veya ham olarak yabancı memleketlere satılması yasak olan⁴⁴⁴ demir metali, tüfek namlusu, kılıç, mızrak gibi doğrudan savaş aleti olarak veya savaşlarda örs, at nalı, çivi, kazma, kürek gibi yardımcı malzeme olarak kullanılırdı.⁴⁴⁵ Kaynaklar Osmanlı'nın Samakov demirini ne zaman kullanmaya başladığı ile ilgili erken dönemlere ait veriler sunmamaktadır. Bu nedenle Osmanlıların, ne zamandan beri Samakov demirinden imal edilen ürünleri kullanarak bir savaşa girdiğine dair kesin bilgiye de ulaşılamadı. Önceki bölümlerde zikredildiği üzere, Samakov'da Osmanlı fethinden önce XIV. yüzyılda Saksonlar tarafından demir çıkarıldığı ve üretimin yapıldığı bilinmektedir. Bu durum fetihten sonra (1371) burada üretilen demir malzemelerin Osmanlı'nın erken dönem savaşlarından itibaren kullanıldığını akla getirtmekle birlikte bu hususa dair bir veriye rastlanılmadı. XVI. yüzyıla ait kaynaklardan Osmanlı'nın, Avrupa devletleri ile girdiği kara ve deniz savaşlarında Samakov'da imal edilen demir ürünleri kullandığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı ve Avusturya arasında XVI. yüzyılda yaşanan savaşlar karada ve denizde sürmüştür. Preveze Deniz Savaşı'ndan sonra Akdeniz'de üstünlüğü ele geçiren Osmanlılar, İspanya ile mücadelesini denizlerde sürdürmeye devam etti. Bu dönem Osmanlı ve Fransa arasında 1526 yılından beri süre gelen dostane ilişkiler devam etmektedir. Fransa, Avrupa güçler sahnesindeki siyasetinin bir ayağını Osmanlı'ya dayandırmakta diğer taraftan Osmanlı da Avrupa'da Fransa'yı Batı ittifakından ayrı tutarak yarar sağlamaya çalışmaktadır. 1543 yılında İspanya'ya karşı Fransa'ya denizden yardım amacıyla Nice, Barbaros Hayreddin Paşa tarafından zapt olundu. Kış Toulon'da geçiren Barbaros'un, bu sırada da İspanya, Sardunya ve İtalya kıyılarına yönelik akınları Habsburg İmparatoru Şarlken'e yılgınlık verdiğiinden Fransa ile barış yapmak durumunda kaldı. 1544 baharında Toulon'dan denize açılan Barbaros Hayreddin Paşa İstanbul'a geri döndü.⁴⁴⁶

Hayreddin Paşa, başarılı bir sefer geçirmiş olsa da donanmada hasar alan gemilerin tamiri gerekmekte ve gelecek deniz seferleri için ise yeni gemilerin inşa edilmesi icap etmektedir. Bu minvalde 1545 yılı sefer mevsimine kadar yüz gemiden oluşacak bir donanmanın hazırlanması zaruri görünmektedir. Bu hususla alakalı emir,

⁴⁴⁴BOA, A.DVNS.MHM. nr.5, s.25, hüküm nr: 67.

⁴⁴⁵V.J. Parry, (1970). "Materials of War in the Ottoman Empire", *Studies in the Economic History of the Middle East From the Rise of İslam to the Present Day*, Edited By: M.A. Cook, London: Oxford University Press, p.224.

⁴⁴⁶M. Cezar (2011). *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C.II, Ankara: TTK Yayınları, s.953-958.

Hayreddin Paşa'ya havale edilmiştir. Gemilerin durumuna bakıldığında, tersanedeki eski gemiler ve seferden dönenlerin (Fransa) tamiri ile hazır hale gelecek kırk bir gemi mevcuttur. Ayrıca kırk geminin ise inşaatı sürmektedir. Geriye kalan on dokuz geminin de Gelibolu tersanesindeki köhne gemilerin tamir edilmesi yoluyla yüz parçalık donanmanın tamamlanması kararı alınmıştır.⁴⁴⁷ 1545 Ocak ve Nisan ayları arasında Samakov atölyeleri donanma gemilerinin tamir ve inşasında kullanılacak çivi, lenger ve diğer demir aksamı karşılamak için sürekli çalışmıştır. Donanma gemilerinin inşası ve tamiri sırasında ihtiyaç duyulan demir aksamın sefer mevsimine kadar yetiştirilmesi ve bu işin denetimi için dergâh-ı mualla çavuşları da bizzat Samakov'a gönderilerek görevlendirilmiştir. Yine gemilerin inşası sırasında son derece önem arz eden çivilerin imali için ustaların 1545 Şubatı'nda yani kış mevsiminde farklı kazalardan getirilerek Samakov'da çivi imal eden atölyelerde çalıştırılmışlardır.⁴⁴⁸ Nice Seferi Barbaros'un son büyük seferi olmuştur. Sonraki süreçte anlaşıldığı üzere tersane ve gemi yapım ve tamir işleriyle meşgul olan Barbaros, 5 Temmuz 1546'da vefat etmiştir.⁴⁴⁹

Osmanlı-Avusturya ilişkileri XVI. yüzyıl boyunca aralıklarla süren kara savaşlarına sahne oldu. Bu savaşların çoğunlukla Osmanlı lehine sonuçlanmasının altında yatan nedenlerden biri Osmanlı'nın organize bir şekilde sefere hazırlanması ve seferi başarıyla idare etmesiydi. Bu anlamda sefer lojistiğinin en önemli alt yapısı olan sefer yolunun düzenlenmesi ve onarılması seferin idaresi açısından son derece önemliydi. Sefer için İstanbul ve taşrada ordu hazırlanırken, sefer güzergâhı üzerindeki şehir, kasaba ve köy halkı da orduya hizmet için hazırlıklara başladılar. Ordunun geçeceği bozuk yolların, köprülerin, geçit yerlerinin, menzillerin tamir ve bakımı yapılır hatta gerektiğinde yenileri inşa edilirdi. Bu iş için kadılara hükümler gönderilmiş ve köylerden, kasabalardan derbentçi, köprücü, kaldırımcı gibi özel statüye haiz birlikler oluşturulurdu.⁴⁵⁰ Bir zincirin halkaları gibi sefer zamanlarında imparatorluğun en ücra köylerinde yaşayan kişiler dahi sefer için sorumlu tutulurdu. Bahsi geçen bu tamir ve bakım işlerinde rol alan ustaların işlerini düzgün ve zamanında yapabilmeleri ihtiyaç duyulan malzemenin teminine bağlı olmuştur. Osmanlı hükümdarı Sultan Süleyman'ın on üçüncü ve son seferi olarak bilinen Zigetvar Seferi sırasında süreç yukarıda anlatılan

⁴⁴⁷Sahillioğlu, 2002, **a.g.k.**, 73, 148.

⁴⁴⁸Sahillioğlu, 2002, **a.g.k.**, 168, 325-326..

⁴⁴⁹Ş. Turan (1992). Barbaros Hayreddin Paşa, *DİA* içinde (s.65-67), 5, İstanbul: TDV Yayınları, s.67.

⁴⁵⁰M. Y. Ertas (2007). *Sultanın Ordusu*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, s.62.

kurallara uygun bir biçimde işlemiş, Samakov da zincirin önemli halkalarından biri olmuştur.

Zigetvar Seferi sırasında Samakov'daki atölyeler iki köprü için çivi üretmiştir. Bu köprülerden biri Sultan Süleyman'ın 1565 tarihinde seferden hemen önce inşa ettirmeye başladığı Büyükçekmece Köprüsü'dür. Ancak söz konusu köprüden önce de İstanbul'u batıya bağlayan Via Egnatia adlı ana yolun üzerinden geçtiği eski köprü, Orta Çağ boyunca hizmet etmiştir. Bizans İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ise harap olmuştur. Daha sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından tamir ettirilen köprü kullanılmaya devam etmiştir.⁴⁵¹ Kanuni Sultan Süleyman ise gölün karşı yakasına geçerken ordunun sıkıntı çekeceğini düşünerek artık harap hale gelmiş eski köprünün yerine yeni bir köprü yapılmasını emretmiştir. Aralık 1565 tarihinde köprünün yapımı için hem Anadolu hem de Rumeli tarafındaki kazalardan köprü yapımında çalışacak ustalar talep edilmiştir.⁴⁵² Köprünün inşaatı sırasında kullanılacak çiviler Samakov üretimi olup toplamda yüz iki kantardır. Kış şartlarından dolayı aksaklıklar meydana gelse de develer ve arabalar kullanılarak demir malzeme ve çiviler köprünün yapılacağı yere nakledilmeye çalışılmıştır.⁴⁵³ Sultan Süleyman'ın emri ile Mimar Sinan tarafından inşasına başlanılan köprü, oğlu II. Selim döneminde 1567 tarihinde tamamlandı.⁴⁵⁴ Dolayısıyla inşa tarihi göz önünde bulundurulduğunda Zigetvar Seferi'ne çıkan ordu karşı kıyıya eski köprü üzerinden çıkarken, batıya sefer yapacak bundan sonraki ordular yeni köprüyü kullanmıştır.

Avrupa içlerine yapılan seferlerde Osmanlı ordusunun uğraştığı en önemli meselelerden biri Tuna Nehri ve kolları olan Drava, Sava, Tisa gibi nehirleri geçmek olmuştur. 1566 seferi sırasında da ordu için nehirleri geçmek büyük meşakkate sebebiyet vermiştir. Nehirleri geçmek köprüler kurmakla mümkündür. Bunun için de daha ordu nehri geçeceği yere gelmeden önce köprülerin hazır halde olması gerekmektedir. Ancak nehirler bahar yağmurları veya karların erimesi nedeniyle taşarak ordunun üzerinden geçeceği köprülerin kurulmasını imkânsız hale getirmiştir. Sefer güzergahı bazı nedenlerle değişikliğe uğramış olsa da son olarak Filibe-Sofya-Niş-Belgrad-Zemun-Varadin ve Ösek'e doğru giden bir güzergahın izlendiği anlaşılmıştır.

⁴⁵¹S. Eyice (1991). Büyükçekmece Köprüsü, *DİA* içinde (s.520-521), 6, İstanbul: TDV Yayınları, s.520.

⁴⁵²BOA, A.DVNS.MHM. nr.5, s.244, hüküm nr: 626.

⁴⁵³BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.5, s.212, hüküm nr: 535; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.5, s.228, hüküm nr: 584.

⁴⁵⁴Eyice, 1991, **a.g.k.**, s.521.

Belgrad üzerinden Sava nehri geçilerek Zemun'a ulaşılması amaçlanmıştır. Bunun için de köprü yapılması gerekmektedir. Tuna ve Sava nehirleri taşıdığı için burada köprü kurulması mümkün olmadığından Böğürdelen ve Belgrad arasında Kalankar köyü yakınında bir köprü yapılarak Sava Nehri'nin geçilmesi kararlaştırılmıştır. Burada öne çıkan bir husus sefer süresince bölgede özellikle Semendire Bey'i İbrahim'in köprü işiyle sorumlu tutulmasıdır.⁴⁵⁵ Semendire reayası da gemi köprüsü olarak adlandırılan köprülerin inşaatında yer almıştır. Köprülerin inşaatı sırasında ihtiyaç durumunda çivi gereksiniminin Samakov'dan tedarik edilmesi daha önceden İbrahim Bey'e bildirilmiştir.⁴⁵⁶

Macaristan içlerine girmek için bir diğer köprü'nün Tuna Nehri üzerinde Varadin'de kurulması kararlaştırılmıştır. Bu köprü'nün sorumluluğu da Semendire Bey'i İbrahim'e verilmiştir. Ösek'te inşa edilen köprü gemileri ve daha önce Belgrad'da inşa edilen köprüden artan gemi ve malzemelerin de gönderilerek köprü'nün kurulması istenilmiştir. Resmî belgelerde Samakov'dan ihraç edilen demir malzemenin gönderim yeri olarak "serhad mühimmi için" yani sınır boylarına gönderilen malzemeler kastedilmiştir.⁴⁵⁷ Sefer sırasında hudut boylarına gönderilen malzemeler köprü inşaatına yönelik malzemeleri de içermiş olmalıdır. Ayrıca yine sefer zamanı Belgrad'a çivi ve mih gibi malzemelerin gönderildiği⁴⁵⁸ düşünüldüğünde de açıkça belirtilmiş olmasa da İbrahim Bey'in Varadin'de kurulan köprü'nün hatta bölgede kurulan diğer gemi köprülerinin bir kısım malzemelerini de Samakov'dan karşıladığı öne sürülebilir.

Hayvanların toynaklarının aşınmasını önleyen nallar küçük bir demir parçası gibi görünse de ordudaki atların sağlıklı bir şekilde sürülmesi ve savaş esnasında yönlendirilmesi açısından önemlidir. Zigetvar Seferi'ne çıkan Osmanlı ordusu için Samakov atölyelerinde at nalı üreilmeye başlamıştır. 19 Mayıs 1566 tarihinde bin takım at nalı ve nallara yetecek kadar mih, ordu Sofya'ya vardığında orada hazır bulundurulmak üzere Samakov'dan gönderilmiştir.⁴⁵⁹ Aynı tarihlerde muhtemelen avarız kapsamında ordunun sefer güzergahı üzerindeki Filibe, Tatarpazarı, Sofya, Şehirköy, Niş gibi yerlerden biner veya beş yüzer çift nal tedarik edilmiştir.⁴⁶⁰ En fazla

⁴⁵⁵BOA, A.DVNS.MHM. nr.5, s.626, hüküm nr: 1747.

⁴⁵⁶BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.5, s.224, hüküm nr: 571.

⁴⁵⁷BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.5, s.328, hüküm nr: 860.

⁴⁵⁸BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.5, s.643, hüküm nr: 1800.

⁴⁵⁹BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.5, s.596, hüküm nr: 1649.

⁴⁶⁰BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.5, s.601, hüküm nr: 1663.

üretime sahip olduğu anlaşılan Samakov'a, 7 Haziran 1566 tarihinde ordu Belgrad'da iken, yirmi bin takım nal ve otuz bin takım mihın hazırlanmasına yönelik ikinci bir talep gelmiştir. İmal edilen nallar dergâh-ı muallam çavuşlarından bir görevli nezaretinde Belgrad'a sevk edilmiştir.⁴⁶¹ Bu durum Samakov'un diğer bölgelere nazaran demir üretim kapasitesinin ne kadar fazla olduğunu açıkça göstermektedir. Tedarik edilen bu nallar, orducu esnafı olarak orduda görev alan nalçacı veya nalbantlar tarafından hayvanların toynaklarına takılmıştır.

Sultan Süleyman'ın Zigetvar Seferi'nde vefatı sonrası Osmanlı tahtına II. Selim geçmiştir. Bu dönemin önemli siyasi olayları 1570-1573 yılları arasında süren Osmanlı ile Venedik arasında yaşanan savaşlardır. Bu savaşlar sırasında Akdeniz'de ticari ve askerî açıdan stratejik öneme sahip olan Kıbrıs ile ilgilenildi. Ayrıca Doğu Akdeniz'de güvenliği tam olarak sağlamak için Kıbrıs'ın Osmanlı hakimiyeti altına alınması gerekiyordu. Netice'de sefer kararı alındı ve 1571 tarihinde Kıbrıs Lala Mustafa Paşa tarafından fethedildi. Bu başarı Akdeniz'de Venedik başta olmak üzere Avrupalı devletlerin tepkisine neden oldu. Venedik ve Papa'nın girişimleriyle Avrupalı devletlerin gemilerinden oluşan bir Haçlı donanması meydana getirildi. Osmanlı donanması 7 Ekim 1571 tarihinde İnebahtı'da yapılan deniz savaşında daha önce tarihinde görülmemiş bir şekilde hezimete uğrayan Osmanlı donanması neredeyse tamamen yok edildi.⁴⁶²

Osmanlı denizlerde güvenliği sağlamak ve sarsılan prestijini tekrardan kazanmak için İnebahtı'da kaybettiği donanmayı tekrardan belki de daha sağlam olarak vücuda getirmek amacıyla süratli bir biçimde gemi inşa faaliyetlerine başladı. 28 Ekim 1571 tarihinde kaptan-ı deryalık makamına Kılıç Ali Paşa getirildi. Dolayısıyla kısa sürede yeni ve güçlü bir donanma kurma sorumluluğu da Ali Paşa'nın omuzlarına yüklendi. Paşa, bu zor görevi almasına rağmen kısa sürede iki yüz gemiden oluşan donanmanın hazırlanması ve gemilere yetecek yaklaşık altı yüz demir lengerin, alet ve yelken gibi malzemelerin yetiştirilmesi noktasında şüpheleri vardı. Bu konuda Sokullu Mehmet Paşa, Ali Paşa'nın endişelerini gidermek maksadıyla Osmanlı Devleti, gemilerin lengerlerini gümüşten dahi yapabilecek kudrette olduğunu ifade eden meşhur sözünü sarfetmiştir.⁴⁶³ Gerçekten de 1571 Ekim'inde meydana gelen İnebahtı hezimetinden

⁴⁶¹BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.5, s.643, hüküm nr: 1800.

⁴⁶²Cezar, 2011, **a.g.k.**, 1248.

⁴⁶³Cezar, 2011, **a.g.k.**, 1251.

hemen sonra aynı ayın sonlarına doğru işe konulmuş ve gemilerin inşaatı için hummalı bir çalışma başlatılmıştır. Sokullu Mehmet Paşa'nın bahsettiği lengerler gümüş olmasa da demir olarak Samakov atölyelerinden çıkmıştır.

Yüz parçadan oluşan donanmanın 1572 sefer mevsimine yani bahar ayına kadar yetiştirilmesi planlanmaktadır. Dolayısıyla Samakov atölyelerinde donanmaya yönelik üretimin aksamaması gerekmekte olup buna dair önlemlerin alındığı anlaşılmaktadır. Öncelikle hazırda ne kadar lenger, çivi, demir kerestesi gibi gemi yapımına lazım olan demir malzemenin olduğuna dair envanter çalışması yaptırılıp defter tutulması istenilmiştir.⁴⁶⁴ Çevre kazalarda olup daha önceden samakov atölyelerinde çalışan ve lenger işlemiş tecrübeli ustaların tekrardan Samakov'a getirtilmesi kararı alınarak usta mevcudunun sayısı arttırılmıştır.⁴⁶⁵ Yahudi tüccarlar Samakov'dan gelip demir almaktadır. Bu donanmanın ihtiyaç duyduğu demir malzemeyi olumsuz etkileyeceğinden Yahudilerin, Arapların veya diğer tüccarların gelip Samakov'dan demir satın almalarının yasaklandığı, satın almış olan tüccarlar var ise demirlerine el konulması kararlaştırılmıştır. Genel manada devletin görevlendirdiği kişiler haricindeki kişilere, Samakov'dan demir satımı yasaklanarak memnu meta haline getirilmiştir. Atölyelerin su gücü ile çalıştığı daha önceden ifade edilmişti. Kış mevsimi inşa edilecek donanmaya malzeme imalinin temin edilmesini bir kat daha zorlaştırmıştır. Çünkü suları donmuş atölyeler işlemeyecek ve üretimde aksaklıklar meydana gelecektir. Kış şartlarından dolayı işlemeyen atölyelerde bulunan demirler, işleyen atölyelere sevk edilerek çözüm getirilmeye çalışılmıştır.⁴⁶⁶ Kısacası demir ve demir malzemedan kaynaklanan sıkıntılar nedeniyle donanmanın denize çıkamaması gibi bir durumun meydana gelmemesi için Samakov'da itinalı bir çalışmanın sürdürüldüğü görülmektedir.

Donanmayı bahara kadar denize indirmek için başta lenger ve çivi olmak üzere demir malzemenin tedariki son derece önemliydi. Malzemenin yetiştirilememesinden dolayı gemilerin inşa edilememesi ve denize çıkamamasının bahanesi ve özrünün kabul edilmeyeceği belirtilmektedir. Bunun için bu işte görevli olan Samakov kadısı ve demir işleri ile görevli mühimmat nazırı Koyun Çavuş devlet merkezinden gönderilen "...azlinizden gayri bu bâbda enva-i ikaba müstehak olmuşsuz...", "...başınız gerek ise

⁴⁶⁴BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.16, s.321, hüküm nr: 565.

⁴⁶⁵BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.16, s.78, hüküm nr: 156.

⁴⁶⁶BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.16, s.334, hüküm nr: 590.

bu hususta var kuvvetinizi pazuya getirüp...⁴⁶⁷” gibi ifadeler içeren hükümler ile sert bir şekilde uyarılmışlardır. Donanmanın kaç gemiden oluştuğunu tam olarak ifade etmek zordur. Ancak ellisi Rumeli tarafında, ellisi Anadolu tarafındaki tezgahlarda inşa edilen yüz kadirga gemisi bulunmaktadır.⁴⁶⁸ Ayrıca Gelibolu’da on donbaz gemisinin inşa edildiği anlaşılmaktadır.⁴⁶⁹ Bu gemilere yetecek kadar lenger (300 kıt’a), çeşitli şekillerde ve boylarda çiviler, demir kerestesi, bileği (300 kıt’a), broşnak (200 kantar), kaynak demiri gibi çeşitli demir malzeme tedarik edildi.⁴⁷⁰ Burada dikkati çeken husus lengerlerdir ki donanmayı oluşturan her kadirgaya bu dönem beş kantardan üç adet lenger konulmaktadır. Bu demektir ki ekim ayının sonundan bahara kadar beş altı aylık gibi kısa bir sürede her biri yaklaşık 285 kiloluk en az üç yüz lenger, inşa edilecek gemilere yetecek çivi ve diğer demir malzemenin yetiştirilmesi gerekmektedir.

Tersane-i Amire’de 1572 Haziran’ında Kılıç Ali Paşa kaptanlığında toplamda 250 kadirga denize açılmak üzere hazır halde bulunmaktadır.⁴⁷¹ İnebahtı savaşıyla imha edilen Osmanlı donanmasının daha güçlü bir şekilde inşası, bir yıldan kısa sürede çetin kış koşullarına rağmen başarıyla sürdürülmüş ve tamamlanmıştır. Bu durum aynı zamanda Samakov atölyelerinin de başta lenger ve çivi olmak üzere diğer demir malzemenin temininde gerekli sorumluluğu yerine getirdiğini göstermektedir.

1570-1573 Osmanlı-Venedik savaşının bir başka cephesi Adriyatik Denizi’nin doğu kıyılarında yaşanan mücadeledir. Burada Venedik hakimiyeti altında bulunan Ülgün, Bar ve Kotor gibi stratejik açıdan önemli liman şehir ve kaleleri bulunmaktadır. Bu kaleler aynı zamanda Osmanlı-Venedik sınırını da belirleyen İskenderiye Sancağına yakın konumdadır. Ülgün ve Bar kalesini idaresinde tutan Venedik görevlileri, çeşitli vaatlerle Osmanlı tabiiyeti altında bulunan Arnavut nüfusa sahip sınır köylerini kendi yanlarına çekerek, devlete karşı isyana teşvik ettirmiştir. Bunun üzerine isyanların bastırılması ve Ülgün ve Bar kalelerinin fethedilmesi yönünde adımlar atılmıştır. Şubat 1571 tarihinde kalelerin tahrip edilmesinde kullanılacak olan topların İskenderiye’de dökülmesi ve bu topların dingillerinin ise Samakov’da işlenmesi kararlaştırıldı.⁴⁷² Aynı yılın mart ayında gerekli olan dingillerin gönderilmesi talebi yenilendi. Ancak

⁴⁶⁷BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.18, s.37, hüküm nr: 68.

⁴⁶⁸BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.16, s.78, hüküm nr: 156.

⁴⁶⁹BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.16, s.335-336, hüküm nr: 594.

⁴⁷⁰BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.10, s.276, hüküm nr: 435.

⁴⁷¹BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.19, s.89, hüküm nr: 195.

⁴⁷²BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.12, s.12, hüküm nr: 22,23.

hazırlanmış olan top dingillerinin doğrudan Samakov'dan İskenderiye'ye ulaştırılması mümkün değildir. Bununla alakalı olarak Samakov-Üsküp-İskenderiye güzergahı üzerindeki kadılıklar sorumlu tutularak dingillerin ulaştırılmasına çalışılmıştır.⁴⁷³ Samakov'da gerek üretim gerekse hazırlanan dingillerin İskenderiye'ye ulaştırılması noktasında yaşanan gecikmeler kalelerin fethinde sorunlar çıkarmıştır. Osmanlı sınırında asayiş sorunlarına yol açan, Arnavut ahaliyi isyana teşvik eden Ülgün ve Bar kaleleri savaş sonunda yapılan anlaşma neticesinde Osmanlı hakimiyeti altına alındı.

Osmanlı-Venedik savaşlarından sonra batı tarafında savaşlar sonlanırken kısa bir süre sonra yani 1578 yılında doğuda İran ile uzun bir savaş dönemine girildi. 1578 yılında başlayan savaş aralıklarla on iki yıl sürmüş, Osmanlı'nın üstünlük sağladığı savaş 1590 tarihinde yapılan Ferhat Paşa Antlaşması ile son bulmuştur. Belirtilen tarih aralığında Osmanlı'nın doğusunda yapılan savaşlarda demir malzeme ihtiyacının doğrudan Samakov'dan karşılandığına dair bir veriye ulaşılamadı. Muhtemelen doğu yönünde yapılan savaşlarda demir, Anadolu'nun doğusundaki Kığı, Van gibi demir madeni çıkarılan yerlerden tedarik edilmiştir. Bu minvalde 1577 tarihinde Van'ın Surat köyünde yuvalak dökümü için Samakov tarzında atölye yapılmasına yönelik bir girişimde bulunuldu. Bu amaçla bölgeye iki topçu ustası gönderilerek samakov ocağının inşa edilmesinin uygunluğu tetkik edildi.⁴⁷⁴ Belki de Osmanlı-İran Savaşı başlamadan hemen önce Van'da kurulan samakov tarzı ocakta savaşa yönelik olarak yuvalak imalinde bulunuldu. Samakov atölyelerinin önemi Osmanlı-İran sınırındaki yani Osmanlı'nın en doğusundaki bir vilayette dahi anlaşılmış ve bu anlamda atölye kurulmaya çalışılmıştır. Doğuda Osmanlı-İran Savaşı devam ederken, batıda Avrupa-Osmanlı ilişkilerinde sükunetin sağlandığı bu dönemde, evvelce de bahsedildiği üzere Samakov'da gerek askeri gerekse İstanbul'da inşa edilen mimari yapılara yönelik demircilik faaliyetlerinin sürdüğü anlaşılmıştır.

XVI. yüzyılın sonlarında Avusturya-Osmanlı hududunda yaşanan sınır çatışmalarının artması ve iki imparatorluk arasında yaşanan siyasi anlaşmazlıklar nihayetinde uzun sürecek bir savaşa neden olmuştur. Söz konusu savaşta Samakov'dan savaşın başlangıcından sonuna kadar sürekli mühimmat ve malzeme gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu malzemeler arasında demir top kundağı ve kundak için gerekli

⁴⁷³BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.12, s.116, hüküm nr: 251.

⁴⁷⁴BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.30, s.124, hüküm nr: 303.

demir malzeme, yatak ve boylu, dingil, demir kürek ve kazmalar, çeşitli şekil ve ebatlarda çiviler, ham demir, demir küskü gibi malzemeler bulunmaktadır.⁴⁷⁵ Kullanılan kaynak, savaş sırasında ne kadar malzeme gönderildiğinin tespitine yeterince imkân vermemektedir. Ancak 1605 Estergon seferi için bazı veriler sunmaktadır. Sefer sırasında Samakov'dan otuz kundak, altmış tekerlek ve tekerleklerle yetecek çivi, bantalar, buryalar, akrebler, yirmi demir dingil, iki yüz kantar ham demir, beş bin kazma ve kürek üretilmesi talep edilmiştir.⁴⁷⁶ Savaşın sonlarına ait bir muhasebe defteri gönderilen bir miktar demir malzemenin cinsini, ağırlık, adet ve değerini göstermektedir. Bahsedilen deftere göre 1606 tarihinin Haziran ve Eylül ayları arasında Samakov kadısı Mahmud bin Ali'nin tuttuğu hesaba göre Samakov'dan 44.964 akçe değerinde demir satın alınmıştır.⁴⁷⁷

Tablo 3. 3. 1606 tarihinde Samakov'dan Belgrad Kalesi'ne gönderilen ürünler (BOA, MAD.d 5717, s.39-40).

<i>Demir ürün cinsi</i>	<i>Ağırlık /Aded</i>	<i>Değeri (akçe)</i>
<i>Ham demir</i>	62,5 Samakov kantarı-2 lodra	17.188
<i>Döşeme-mertek çivisi</i>	10 Samakov kantarı-10 lodra	4.533
<i>Tahta-i pavire ve kundak</i>	22,5 Samakov kantarı	21.000
<i>Mertek çivisi</i>	2 kantar-36 lodra	1.013
<i>Bayrak (?) çivisi</i>	3.000 adet	480
<i>Burgu</i>	50 adet	750
		Toplam: 44.964 akçe

Tabloda belirtilen demir mühimmatın Belgrad Kalesi'ne gönderildiği anlaşılmaktadır. Tabloda belirtilenin dışında aynı yılın temmuz ayında 3.000 adet çivi ve farklı türde olmak üzere 50 adet burgu daha gönderilmiştir.⁴⁷⁸

Eylül 1606 tarihinden Eylül 1607 tarihine kadar Samakov kadısı Mustafa bin İsa'nın bir yıllık muhasebesinde sefer için toplamda 152.053 akçe değerinde demir malzemenin alındığı belirtilmiştir.⁴⁷⁹ Aşağıdaki tabloda bu malzemelerin listesi verilmektedir.

⁴⁷⁵Abdulkadir Efendi, 2003, **a.g.k.**, .4-430.

⁴⁷⁶Abdulkadir Efendi, 2003, **a.g.k.**, 430.

⁴⁷⁷BOA, MAD.d 5717, s.39.

⁴⁷⁸BOA, MAD.d 5717, s.40.

⁴⁷⁹BOA, MAD.d 5717, s.66.

Tablo 3. 4. Eylül 1606-Eylül 1607 tarihleri arasında Samakov'dan Belgrad Kalesine gönderilen ürünler (BOA, MAD.d 5717, s.66).

<i>Demir ürün cinsi</i>	<i>Ağırlık/Adet</i>	<i>Değeri (akçe)</i>
<i>Ham demir</i>	100 Samakov kantarı	27.000
<i>Çelik balta</i>	531 adet	15.930
<i>Kürek</i>	1.015 adet	10.150
<i>Kazma</i>	640 adet	8.320
<i>Mermi (?)</i>	1.502 adet	30.040
<i>Çapa</i>	217 adet	3.906
<i>Balvan çivisi ve çakı (?)</i>	34 kıyye	15.300
<i>Büyük yengeç</i>	888 kıyye	11.466
<i>Hurda yengeç</i>	27.840 adet	4.454
<i>Mismar sağış-ı büyük</i>	14.210 adet	4.159
<i>Mismar sağış-ı meyane</i>	19.620 adet	4.198
<i>Kama çivi</i>	1.037 kıyye	13.481
<i>Küskü</i>	57 adet/6,5 kıyye -18 lodra	3.649
		Toplam: 152.053 akçe

Tabloda belirtilen malzemeler 1607 yılı haziran ayında Belgrad kalesi dizdarına teslim edilmiştir.

1617-1618 yılında İran Savaşı devam etmektedir. Normal şartlar altında Samakov'dan doğuda yapılan bir savaş için malzeme gönderilmesine rastlanmadı. Ancak bahsedilen savaşta Osmanlı ateşli silahlarından olan ve on altı okka ağırlığında gülle fırlatan badaloşka cinsi toplar için on beş kundak, yirmi demir dingil ve boyulu gönderilmiştir.⁴⁸⁰ Ayrıca 1628 yılında meydana gelen İran seferi için de Samakov'dan demir alet ve malzeme gönderilmiştir.⁴⁸¹ Bu malzemeler öncelikle İstanbul'a ve oradan gerekli olan mahallere gönderilmektedir.

Hotin Seferi sırasında Osmanlı ordusu Tuna Nehri kenarındaki İsakçı menzilinde konaklamıştır. 1621 Mayıs ayında gerçekleşen konaklama sırasında nehrin uygun bir yerinde köprü inşa edilerek karşı kıyıya geçilmiştir. Bu köprü'nün keresteleri Boğdan'dan, çeşitli ebat ve şekillerde çivileri ise Samakov'dan tedarik edilmiştir.⁴⁸²

⁴⁸⁰Abdulkadir Efendi, 2003, **a.g.k.**, 652.

⁴⁸¹Abdulkadir Efendi, 2003, **a.g.k.**, 852.

⁴⁸²Abdulkadir Efendi, 2003, **a.g.k.**, 726.

1663-1664 Osmanlı-Avusturya savaşı başlamadan önce sınırda gerginlikler had safhaya çıkmıştır. 1661 yazında Hırvat Banı Miklos Zirinyi, Osmanlı kalesi olan Kanije'nin karşısında Yenikale'yi inşa ettirdi.⁴⁸³ Bunun üzerine 1661 Aralık ayında Kanije Kalesi'nde tahkimat çalışmalarının yapıldığı ve farklı bölgelerden cephane ve malzeme gönderildiği anlaşılmaktadır. Samakov'dan gönderilen mühimmatın listesi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3. 5. 1661 Aralık ayında Samakov'dan Kanije Kalesine gönderilen ürünler (BOA, MAD.d. 6616).

<i>Demir Türü</i>	<i>Adet/Ağırlık</i>	<i>Değeri</i>
<i>Çapa</i>	2.000 adet / 2.500 kıyye	42.500
<i>Kürek</i>	2.000 adet / 3.000 kıyye	63.000
<i>Ferhadî cinsi külünk</i>	500 adet / 1.100 kıyye	18.700
<i>Lağımçı külünkü</i>	500 adet / 1.000 kıyye	17.000
<i>Ham demir</i>	500 kantar	215.000
<i>Saçma için demir tüfek</i>	10 kantar	10.800
<i>Demir kazma</i>	100 adet	19.200
<i>Demir küskü</i>	100 adet / 1.500 kıyye	24.000
<i>Demir çivi</i>	400 adet / 274 kıyye	4.638
		Toplam: 414.838 akçe

Tabloda belirtilen malzemeler 140 adet sandık içerisinde muhtemelen önce Belgrad'a ve ardından Kanije kalesine havale olunmuştur.⁴⁸⁴ 13 Aralık 1661 tarihli hüküm Samakov'dan Kanije'ye malzeme tedarikinin başladığı tarih olarak esas alınabilir. Belirtilen malzemelerin Kanije Kalesine teslim tarihi ise 1662 tarihinin Şubat-Mart aylarında mümkün olmuştur.⁴⁸⁵

Ayrıca belirtmek gerekir ki yukarıdan ayrı olarak ilk etapta Kanije Kalesi için düşünülen malzemeler ihtiyaç duyulduğundan dolayı öncelik Ösek'e verilmiştir. Samakov'dan kış şartlarından dolayı doğrudan Kanije veya Ösek gibi uzak yerlere malzeme gönderilmesi oldukça güçtür. Bu nedenle de Kanije'ye gönderilmek üzere Belgrad'da muhafaza edilen Samakov demirinden yapılan malzemeler ihtiyaç duyulduğundan önce Ösek Kalesine gönderilmiştir. Belgrad'dan Ösek'e demir malzemeler 1661 yılının 4-10 Aralık tarihleri arasında teslim edildiği Ösek Kalesi kadısı

⁴⁸³Ö. Kolçak (2012). Vasvar Antlaşması, DİA, İstanbul: TDV Yayınları, 42, s.560.

⁴⁸⁴BOA, MAD.d 6616, s.13.

⁴⁸⁵BOA, MAD.d 6616, s.13.

Mevlâna Hasan Efendi'nin hüccetinden anlaşılmaktadır.⁴⁸⁶ Ağır kış şartları, uzaklık gibi etkenlerle birlikte ilk önce Kanije Kalesi için yola çıkan malzemelerin Ösek'e gönderilmesi de teslim tarihini geciktirmiştir. Zaten hüküm tarihi ile teslim tarihi arasındaki zaman farkı da bu duruma işaret eder niteliktedir.

Tablo 3. 6. 1661 yılında Samakov'dan Ösek'e gönderilen demir malzemeler (BOA, MAD.d 6616, s.13).

<i>Demir Türü</i>	<i>Adet/Ağırlık</i>
<i>Ham demir</i>	300 kantar
<i>Demir çapa</i>	2.000 adet
<i>Demir kürek</i>	1.000
<i>Demir kazma</i>	60 adet
<i>Demir küskü</i>	50 adet
<i>Demir çivi</i>	100 adet
<i>Ferhadi cinsi külünk</i>	500 adet
<i>Lağımçı külünkü</i>	500 adet

Yukarıda bahsedilen 1663-1664 savaşı sırasında da Samakov'dan doğrudan orduya savaş malzemesi gönderilmiştir. Savaşın son aylarında orduda nal sıkıntısı baş göstermiştir bu amaçla 1664 mart ayında 2.000 at nalı, 1.000 öküz nalı Samakov'dan satın alınmak suretiyle tedarik edilmiştir.⁴⁸⁷

Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılda Avusturya ile girdiği son savaşlar dizisi 1683 Viyana kuşatması ile başlayıp 1699 Karlofça Antlaşması ile noktalanmıştır. Samakov demir atölyelerinin XVII. yüzyılın son savaşlarında da hizmet ettiği görülmektedir. Bahsi geçen savaş serisi başlamadan burada belirtmek gerekir ki Samakov'dan sadece demir ihtiyacı giderilmemiştir ayrıca bölge ahalisinin de maden ve kazım işinden anladığı düşünülürse lağımçı olarak da hizmet ettikleri görülmektedir. 1660-1664 savaşları sırasında otuz nefer lağımçı⁴⁸⁸, 1682 yılında ise Engürüs seferinde kuşatma için elli nefer lağımçı Samakov'dan tedarik edilmiştir.⁴⁸⁹

Nisan 1684'te Samakov kazasından Niş üzerinden Belgrad'a demir malzeme gönderilmektedir. Samakov sadece kendi ürettiklerini değil çevre kazalardan gelen savaş mühimmat ve malzemelerinin de toplanma merkezi gibi görülüp Samakov'da

⁴⁸⁶BOA, MAD.d 6616, s.13.

⁴⁸⁷BOA, MAD.d 3774, s.68.

⁴⁸⁸BOA, MAD.d 6616, s.19.

⁴⁸⁹BOA, MAD.d 8481, s.51.

toplanan malzeme Niş'e ve oradan Belgrad'a naklediliyordu. Nakil için kullanılan arabalar Samakov'dan yola çıktığı için, Samakov ahalisi yol masraflarını karşılama noktasında güçlük yaşadığından bu durumu devlet merkezine bildirmiştir. Bunun üzerine devlet, çevre kazaları da malzeme, mühimmat taşıma ve araba masrafları için sorumlu tutarak Samakov ahalisinin yükünü hafifletmiştir. 21 Nisan 1684'te Samakov'dan Niş'e mühimmat-ı cebehane, dingil ve çeşitli çiviler gönderilmiştir.⁴⁹⁰ Aynı yılın haziran ayında Samakov, Sofya, Etrebolu, Dubniçe, Tatarpazarı ve Eğridere kazalarından Belgrad'a gönderilmek üzere işledikleri malzemenin her on kantarına bir araba ihraç etmeleri belirtilmiştir. Bu arabaların çekimini sağlayacak oranda yük ve çekim hayvanının tedarik edilmesi gerekmektedir.⁴⁹¹

3.3. Demir Ürünlerinin Nakliyatı

Samakov'da işlenmiş demir imal eden atölyelerden ve ne türde demir üretildiği ve kullanım alanlarından yukarıdaki bölümlerde bahsedildi. Değnilmesi gereken bir diğer husus imal edilen malzeme, araç-gereç ve mühimmatın kullanım alanlarına veya talep edilen mahallere ulaştırılması için yükleme ve sevkiyatının ne şekilde gerçekleştiğidir. Demir ürünlerin sevkiyatı belirli kara ve deniz yolu ile belirli güzergahlar üzerinden sağlanmaktadır. Bu konuda öncelikle konuyu esaslı bir biçimde kavramak maksadıyla genel manada Osmanlı yol sistemi ve bilhassa Rumeli yol ağından bahsedilecektir. Daha sonra Samakov'un Rumeli yol ağı üzerindeki durumundan ve XVI. ve XVII. yüzyıllarda Samakov'dan ihtiyaç duyulan mahallere imal edilen ürünlerin sevkiyatı konusuna değinilecektir.

3.3.1. Rumeli Yol Ağı

Osmanlı İmparatorluğu doğu-batı ekseninde geniş bir coğrafyaya hükmetmektedir. Hâkimi olduğu topraklarda önceki devletlerden tevarüs eden alt yapı anlayışını muhafaza ederek geliştirmesi ve kendisinin tesis etmiş olduğu menzil sistemli yol ağı uygarlık seviyesinin göstergelerindendir. İstanbul merkezde olmak üzere doğu-batı yönünde uzanan yollar ticari, askeri ve dini amaçlarla kullanılmıştır. Kültür, ticaret ve sosyal merkezler olan şehirleri birbirine bağlayan yollar, insanların ulaşım, nakliyat, haberleşme ihtiyaçlarını gidererek bölgeler arası etkileşim aracı olmuşlardır.

⁴⁹⁰BOA, MAD.d 8481, s.257.

⁴⁹¹BOA, MAD.d 8481, s.285.

Osmanlı yol sisteminin başlangıç noktasını payitaht İstanbul oluşturmuştur. Yani Anadolu, Suriye, Mısır, Arabistan, Rumeli ve diğer Balkan memleketlerine giden yollar İstanbul'dan başlardı. İşte bu yollar sağ, sol ve orta kol olmak üzere Anadolu ve Rumeli yönünde üç istikamette ilerlemektedir.⁴⁹² Bu yollar üzerinde konaklama ve dinlenme noktaları olan menziller, inşa edilmiştir. Birbirlerine farklı mesafelerde olan menziller, coğrafi şartlara, emniyet ve menzil ihtiyaçlarının sağlanabileceği yere göre tesis edilmişlerdir.⁴⁹³ Ayrıca yollar üzerinde yolcuların, tüccarların güven içinde dinlenebileceği kervansaray ve hanlar da inşa edilmiştir. Rumeli cihetindeki en önemli yol, İstanbul'u Edirne'ye bağlayan ve Osmanlı sultanlarının Edirne Sarayı'na giderken kullandığı Hünkâr Yolu'dur. Bu yol, İstanbul'un iâşesinin karadan nakliyatına izin veren, ticari fonksiyonu olan ve Orta Avrupa ve Doğu Avrupa'ya sefere çıkan orduların geçtiği stratejik önemi olan bir hattır. Edirne bu yol üzerinde Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya, Eflak ve Boğdan'a giden çeşitli yolların başlangıç noktasıdır.⁴⁹⁴ İstanbul-Edirne arasındaki bu yola, İstanbul Caddesi, Ulu Yol, Sultan Yolu, Devlet Yolu gibi isimler de verilmektedir.⁴⁹⁵

Anadolu ve Rumeli yönünde yolların sağ, sol ve orta kol olmak üzere üç ana hat ve bu hatlara bağlı ara yollardan oluştuğu ifade edilmişti. Bu üçlü hat sistemi Osmanlı'dan önce Romalılar ve Bizanslılar tarafından da kullanılmaktaydı. Rumeli tarafındaki yollar yine Sağ Kol (Kırım-Karadeniz Ticaret Yolu), Orta Kol (Via Militaris-Tarik-i Evsat) ve Sol Kol (Via Egnatia-Canib-i Yesar) olarak belirtilmiştir.⁴⁹⁶

Bu yollardan Via Egnatia olarak adlandırılan yolun, Roma döneminde öncelikli fonksiyonu askeri bir yol olarak kullanılmasıydı, ayrıca posta hizmeti ve ticaret amacıyla da kullanılmakta olup büyük bir öneme sahiptir.⁴⁹⁷ Mansio olarak ifade edilen istasyon sistemine dayanan karayolları düzeni, Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra uzun bir süre kurulamadı. Büyük bir iktisadi kaynağı gerektiren bu

⁴⁹²İ. Miroğlu (1997). Osmanlı Yol Sistemine Dair, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, (15), s.240.

⁴⁹³Y. Halaçoğlu (2002). *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara: PTT Genel Müdürlüğü, s.51.

⁴⁹⁴M. H. Şentürk (2002). Tanzimat Devrine Kadar Osmanlı Devleti'nin Ulaşım Teşkilatı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış, *Türkler* içinde (s.904-912), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 10, s.908.

⁴⁹⁵F. Müderrisoğlu (2002). Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri, *Türkler* içinde (s.920-926), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 10, s.921-922.

⁴⁹⁶H. Doğru (2000). *XIII. - XIX. Yüzyıllar Arasında Rumeli'de Sağ Kolun Siyasi, Sosyal, Ekonomik Görüntüsü ve Kozluca Kazası*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, s.32.

⁴⁹⁷N. Oikonomidis (1999). Ortaçağda Via Egnatia, *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)* içinde (s. 8-17), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.8.

sistemi, Bizans İmparatorluğu da tam olarak uygulayamadı; Bulgarların sınırlı imkanları da böyle bir sistemi kurmak ve sürdürmek için yeterli değildi.⁴⁹⁸

Roma İmparatorluğu'ndan sonra Akdeniz ve Orta Doğu'da birleştirici yol sistemini Osmanlılar tesis etti. Bu bağlantı Via Egnatia yoluyla karadan yapıldı.⁴⁹⁹ Osmanlı'dan önce bu yol, Adriyatik'i Kuzey Ege'ye bağlamaktaydı. Böylece Balkanlar, İtalya, Ege (Selanik) ve Asya metropolü Efes doğrudan birbirleriyle bağlantı halindeydi. Osmanlı'yla birlikte Via Egnatia'nın fonksiyonunda değişim meydana geldi. Önemleri artan Makedonya ve Bulgaristan bölgeleri Ege'ye (Selanik) ve Marmara'ya bağlandı. Bunun sonucunda yeni bağlantılar önem kazandı ve Via Egnatia bir hat olmaktan çıkarak, bir yol şebekesi haline geldi.⁵⁰⁰ Osmanlı döneminde sol kolun Draç-Ohri, Manastır, Vodena-Selanik hattını oluşturan kısmı, atlı kervanlarla 75-80 saat, Selanik-Orfani-Gümölcine, Malkara- Tekirdağ-Silivri-İstanbul kısmı ise atlı kervanlarla 103 saatlik bir uzaklıktan meydana gelmekteydi.⁵⁰¹

Rumeli yönündeki bir diğer yol hattı olan Sağ Kol: İstanbul'dan başlayarak Kırklareli'ne varan yol⁵⁰², buradan kuzeye doğru çıkıyor, Edirne'den gelen yolla birleşip Istrancaların ve Balkan Dağlarının doğal geçitlerinden geçerek Karadeniz'e paralel olmak üzere Tuna Nehri'ne kadar varıyordu. Bu yol büyük merkezlere ulaşacak biçimde bazı yerlerde ikiye ayrılarak devam ediyordu. Kırklareli ve Edirne'den gelen yol Edirne'nin kuzeyinde birleşip Yanbolu Karin ovası, Pravadi'ye ulaşıyor, oradan tekrar ikiye ayrılarak biri Tırnova ve Niğbolu'ya, diğeri Dobruca'ya doğru devam ediyordu. Dobruca'dan Bâbadağ'a gelen yol Tuna'yı geçtikten sonra tekrar ikiye ayrılıyor ve biri Karadeniz kıyısını takip ederek Kırım'a ulaşıyor, diğeri ise Yaş üzerinden Kuzey Denizi'ne kadar uzanıyordu.⁵⁰³

Roma Dönemi'nde askerlerin de imar işinde çalışarak tesis ettiği Via Militaris, Via Puplica, Agger Puplicus ve Strata adlarıyla anılan askeri yolun önemini, Türkler, Avrupa topraklarına ilk vardıklarında anlamışlardı. Stratejik önemi olan bu yol, Bulgaristan'ın, Sırbistan'ın, Macaristan'ın ve uzak Avrupa ülkelerinin yolunu

⁴⁹⁸A. Antonov (2002). Bulgar Topraklarında Kurulan Menzil Sisteminin Organizasyonu (XVI-XVIII. Yüzyıllar), *Türkler içinde* (927-934), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 10, s.927.

⁴⁹⁹Şentürk, 2002, **a.g.k.**, 907.

⁵⁰⁰İ. Ortaylı (1999). 16. Yüzyılda Rodosto (Via Egnatia'nın Marmara'daki Uzantısı), *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699) içinde* (s. 215-224), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.216.

⁵⁰¹BOA, 2003, **a.g.k.**, 4.

⁵⁰²Miroğlu, 1997, **a.g.k.**, s.242.

⁵⁰³Doğru, 2000, **a.g.k.**, s.32-33.

Osmanlılara göstermiştir.⁵⁰⁴ Osmanlı döneminde Rumeli Orta Kol'u olarak öne çıkan hat, Belgrad ve İstanbul'u birbirine bağlayan kara yoludur. Bu yol güzergahı başkent İstanbul'dan başlamak üzere Silivri-Edirne-Filibe-Tatarpazarı-İhtiman-Sofya-Şehirköy-Niş ve Yegodina'dan geçerek Belgrad'a ulaşırdı.⁵⁰⁵ Osmanlı döneminde de Avrupa içlerine doğru yapılan seferlerde bu yol aktif olarak kullanılmış, tamir ve imar faaliyetleri ile muhafaza edilmiştir.

Sofya Sancağı'na bağlı Samakov, bu üç ana yoldan Orta Kol güzergahı üzerindeki şehirlerden Filibe, Tatarpazarı ve İhtiman'a yakın bir mevkideydi. Orta Kol'a bağlı olan ve Filibe'den ayrılan ikinci bir yol Samakov, Dubniçe, Kumanova, Manastır ve Prizren'den geçerek İşkodra'ya ulaşırdı.⁵⁰⁶

Osmanlı şehirleri büyük bir ekonomik ve sosyal birliğin merkeziydi.⁵⁰⁷ Şehirler arası iktisadi ve sosyal etkileşimi mümkün kılan, kültür transferine vasıta olan ve şehirler arası bağlantıyı sağlayan yollardı. Bu yollar sadece karada değil, denizlerde de belli rotalar takip ederdi. Ürünlerin karayolu üzerinden gemilere nakledilmek üzere iskelelere getirilmesi nedeniyle deniz yolları ve kara yolları arasında transfer ve ticaret merkezi olan şehirler, liman şehir olarak ifade edilebilir. Bu şehirler denizlerdeki yol güzergahları vasıtasıyla uzak mesafelerde bulunan diğer şehirler ile bağlantı halinde olup yakınlaşmıştır.

Osmanlı'da genellikle nakliye ve taşımacılık işinde kullanılan deniz yolları dört ana hat üzerinde düzenlenmiştir. Bu hatlar Karadeniz ve Akdeniz'de yer almaktadır.

Karadeniz üzerinde yer alan güzergahlar:

1-İstanbul'dan, İshakçı ve Tuna iskelelerine

2-Üsküdar'dan Anadolu'nun Karadeniz kıyılarını izleyerek Faş⁵⁰⁸ limanına ulaşırdı.

Akdeniz üzerinde yer alan güzergahlar:

⁵⁰⁴K.Y. İreçek (1990). *Belgrad-İstanbul-Roma Askerî Yolu*, (Çev. A. K. Balkanlı), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.6,108.

⁵⁰⁵Y. Halaçoğlu (1991). *XIV. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 147-148; Halaçoğlu, (2002), **a.g.k.**, 51.

⁵⁰⁶Miroğlu, 1997, **a.g.k.**, 242.

⁵⁰⁷C. Orhonlu (1981). Şehir Mimarları, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), s.3.

⁵⁰⁸Bazı kaynaklarda Farş, Fasis, Faşış isimleriyle zikredilmektedir. Günümüzde Poti adıyla bilinen Faş; Gürcistan'ın Karadeniz sahilinde Batum'a 100 mil uzaklıkta ve Riyon (Faş) nehrinin Karadeniz'e döküldüğü yerdir. (M. Aydın (1986). Faş Kalesi, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 6(6), s.67.)

3- Akdeniz cihetinde sağ kıyı şeridini takiben İstanbul'dan Mora ve Ortona'ya

4- Akdeniz yönünde sol kıyıları takiben Üsküdar-İzmir-İskenderun-İskenderiye-Cezayir-Südde Boğazı (Cebel-i Tarık Boğazı)'na ulaşırdı.⁵⁰⁹

Yukarıda bahsedilen Karadeniz ve Akdeniz hatları üzerinde birçok iskele ve liman şehri bulunmaktadır. Bu liman şehirlerinden bazıları bilhassa Rumeli cihetindekiler yine ana yol kollarına bağlı ikincil yolların oluşturduğu bir hinterlanda sahiplerdir. İşte, belli bir ürün imal etme meziyeti ile öne çıkmış Osmanlı şehirlerinin tüccarı, ahalisi yolların sunduğu faydaya göre gerek doğrudan karayolundan gerekse karayolunun uzandığı limanlara ürünleri taşırdı. Yine İmparatorluğun geniş topraklarında bulunan eyaletlerin sancaklarına bağlı kazalarında üretilen buğday, arpa, pirinç vb. tahıl ürünleri; atlas, çuha, serâser, kadife gibi kumaş türleri; altın, gümüş, bakır, demir gibi madenler bahsedilen kara ve deniz yollarının nihai menzili olan İstanbul'a nakledilir ve böylece devlet merkezinin iaşesi temin edilirdi.

Samakov kazasında imal edilen ham demir ve mamul demir ürünleri de bahsedilen Rumeli tarafındaki yollar vasıtasıyla kara yolu veya deniz yoluyla gereksinim duyulan mahallere ve bilhassa İstanbul'a gönderilmektedir.

3.3.2. Samakov'dan Demir Ürünlerinin Sevkiyatı

Rumeli Eyaleti'nde 1530 tarihinde yukarıda da izah edildiği üzere sağ ve sol kol şeklinde bir idari taksimat görülmektedir. Sağ kol kazaları arasında Edirne, Dimetoka, İpsala, Filibe, Tatar-pazarı, Üsküp, Manastır bulunmaktadır. Söz konusu tarihte Samakov kazası da sağ kol kazaları arasında yer almakta olup, Filibe ve Tatarpazarı kazalarından sonra gelmekte ve Sofya'nın güneyinde yer almaktadır.⁵¹⁰ 1530 yılında sağ ve sol kol olarak ayrılmış olsa da araştırmacılar Rumeli'nin sağ kol, sol kol ve orta kol olmak üzere üç ana istikamette yol hattı olduğunu belirtmektedir. Bu yollardan orta kol (İstanbul-Belgrad) hattı üzerindeki şehirler arasında İstanbul, Edirne, Filibe, Tatar Pazarı, İhtiman, Sofya, Şehirköy, Niş ve Belgrad bulunmaktadır.⁵¹¹ Samakov bu hat üzerindeki şehirlerden Filibe, Tatarpazarı ve İhtiman'a yakın bir konumdadır. Orta kola

⁵⁰⁹Halaçoğlu, 2002, **a.g.k.**, 146; M.H. Bostan (1993). Osmanlı Devleti'nde Yol ve Haberleşme Sistemi, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 82 (Şubat), s.67.

⁵¹⁰Özkılınç vd., 2001, **a.g.k.**, 4.

⁵¹¹Halaçoğlu, 2002, **a.g.k.**, 51.

bağlı olan Filibe'den ayrılan bir yol ise Samakov, Dubniçe, Kumanova, Manastır ve Prizren'den geçerek İşkodra'ya ulaşırdı.⁵¹²

İmal edilen demir ürünleri Samakov kazasındaki atölyelerden ihraç olup özellikle İstanbul'a gönderilmektedir. Ayrıca ihtiyaç duyulan diğer bölgelere de Samakov kazasından doğrudan sevkiyat yapılabilmekteydi. Demir ürünlerin çıkış kaynağının Samakov olması nedeniyle oradan İstanbul yönüne veya diğer bölgelere doğru bir akış meydana gelmektedir.

Samakov'da imal edilen ürünlerin nakli, genellikle yük hayvanı (öküz, camış, davar) ve araba (öküz arabası) bu ikisinin kontrolünü sağlayan arabacı ile gerçekleşmektedir. Demirin sevkiyatına başlanılmadan önce taşınacak demirin miktarına göre arabaların hazırlanması gerekmektedir. Bu arabaların hazırlanması işi kadılara havale edilmiş, kadılar da genellikle mübaşirleri yardımıyla arabaları hazırlamışlardır. Mübaşirlerin halka adaletsiz davranacağı endişesi ile bazen kadının bu işle bizzat ilgilenmesi istenilirdi. Araba ve öküzler genellikle kiralama usulü ile reayadan tedarik edilirdi. Demirin çıkış mahali olan Samakov'da yeterli sayıda arabanın bulunmadığı hallerde, bu devlet merkezine bildirilirdi. Devlet merkezi, Samakov'a yakın olan kazaların kadılarına hükümler göndererek, arabaların tedarik işi yakın kazalardan sağlanırdı. Samakov'a araba tedarik eden kazalar arasında, Sofya, Radomir, Ilıca, Dubniçe, Tatarpazarı ve Filibe bulunmaktadır.⁵¹³ Görevlilerin reayadan araba tedarik ederken zorlama ve zulüm yapmadan adalet üzere davranmaları beklenilmektedir. Devlet, demir taşıyacak arabaların hazırlanması işine son derece önem vermektedir aksi takdirde ürünlerin geciktirilmesi, söz gelimi İstanbul'da inşa edilen donanmanın deryaya açılmasını geciktirebilirdi. Bu hususta kadılar ve araba tedariki ile sorumlu olanlar sürekli uyarılırdı. Araba gibi arabayı çeken hayvanın da sağlanması gerekmektedir. Hayvanlar köylünün çiftini-çubuğunu da sürdüğünden daha özen gösterilmesi gereken bir iştir. Çünkü hayvansız kalan bir köylü üretim yapamazdı. Kiralanan hayvanların sayısı yüksek olabiliyordu. Söz gelimi, Zigetvar Seferi sırasında Samakov'dan, Macaristan hududuna ihraç olunacak demir malzemenin nakli için bir defada 3.000 baş yük hayvanı (davar) kiralanmıştı.⁵¹⁴

⁵¹²Miroğlu, 1997, **a.g.k.**, 242.

⁵¹³BOA, A.DVNS.MHM.d., no.12, s. 401, hüküm nr: 792.

⁵¹⁴BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.5, s.328, hüküm nr: 860.

Demir nakline öküz arabalarının cevap vermediği özellikle ağır kış şartlarında taşıma işinin develer ile sağlandığı görülmektedir. 1545 yılının ocak ayında Samakov'dan talep edilen ürünlerin ilk etapta Filibe'ye araba ile çekilmesi istenmiş ancak kış şartlarından dolayı yollar imkân vermezse Filibe'de kışlakta olan develer ile İstanbul'a nakledilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁵¹⁵ 1565 yılının kasım ayında Samakov'dan yola çıkan öküzlerin çektiği demir yüklü arabalar ile Silivri'ye kadar gelmek mümkün olmuştu. Kötü hava ve yol şartlarından dolayı İstanbul'da sonlanan yolun geri kalanında öküz ve araba yerine deve kullanılmıştır. Bu durumda, yüz iki kantarlık demir ürünü her deveye üç kantar yüklemek üzere toplamda otuz altı deveye gereksinim duyulmuştur.⁵¹⁶ İki örnekten anlaşıldığı üzere demir ürünleri arabalar ile çekmek mümkün olmayınca, zaruri olarak develer kullanılmıştır. Develerin yaklaşık 170 kiloya (üç kantar) kadar belki de daha fazla demir yükü taşıdıkları belirtilmektedir. Ayrıca genellikle sıcak iklimlerde yaşadıklarına şahit olunan develerin çetin kış şartlarına da dayanabilecek güçte olduğu hatta kışlakta bekletilip gerektiğinde yük taşımak için kullanıldıkları anlaşılmaktadır.

Demirleri taşıyacak sevkıyat araçları ve hayvanlar hazırlandıktan sonra demir ürünlerin arabalara tahmiline başlanırdı. Demir ürünlerin tahmininde de gelişi güzel değil belirli bir usulün ve yöntemin izlendiği anlaşılmaktadır. Öncelikle XVI. yüzyılda Samakov nazırı veya mühimmat nazırı olarak ifade edilen sorumlular, demirin çıkarımından, işlenmesi ve arabalara tahmiline varana kadar her işiyle sorumlu olan görevlilerce gerçekleştirilmekteydi. Demirin yüklenmesi sırasında her arabaya yüklenecek ürünün ayrı ayrı sayısı belirlenir, ağırlığı ölçülür ve kayıt altına alınırdı. Ürünün cinsi, ağırlığı ve sayısını içeren “temessük” adı verilen onaylı belge, ürünlerin naklini sağlayacak arabacılara, devecilere veya genel anlamıyla mekharicilere verilirdi. Bu belgeye göre ürünlerin eksiksiz ve güvenli bir şekilde talep edilen mahale ulaşıp ulaşmadığı bilgisi doğrulanırdı. Aynı şekilde ulaşım yerinde de demir ürünün ağırlığı, cinsi gibi istenilenin dışında bir eksiklik olup olmadığı görevlilerce kontrol edilirdi. Eksiklik durumunda bunun nedenleri araştırılırdı. Söz gelimi, 5 Temmuz 1577 tarihinde Samakov'dan Tersane-i Amire'ye demir malzeme taşıyan yirmi arabacının getirdiği demir ürünler Tersane-i Amire'de tartılmış ve eksik olduğu tespit edilmiştir. Bu eksikliğin nedenlerinin araştırılması ile Samakov kadısı ve emini sorumlu tutulmakla

⁵¹⁵Sahillioğlu, 2002, **a.g.k.**, 65-67.

⁵¹⁶BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.5, s.228, hüküm nr: 584.

birlikte bu tarz sorunların yaşanmaması amacıyla her arabaya yüklenecek demirin ağırlık ve miktarını arabacılara da ölçtürüp ellerine temessük verilmesi gerektiği belirtilmiştir⁵¹⁷. Temessüke göre arabacıların getirdiği demirin denetimi yapıldığından bu uygulama önem arz etmektedir. Kısacası demir ürünlerin Samakov'dan ihraç olmasından alıcıya ulaşmasına kadar kontrollü bir şekilde ulaştırılmasına gayret edilirdi. Ayrıca belirtmek gerekir ki nazırlar tarafından gönderilecek demir ürünün ham demir, çivi veya lenger gibi hangi cins ve çeşit olduğu, demirin ağırlık ve miktarı, gönderilme tarihi gibi bilgiler içeren defter tutulmaktadır. Bu defterler XVI. yüzyılda Samakov nazırları olarak ifade edilen demir işiyle sorumlu görevliler tarafından tutulur ve kadılara imza ettirilirdi.⁵¹⁸ Tutulan bu defterlerin bir sureti de devletin merkezine gönderilirdi.

Demir taşıyan arabaları ve arabayı çeken hayvanları gideceği yere ulaştırmak için sevk ve idare eden kişiler yani arabacılar ya da deve ile nakil sağlanacaksa deveciler genel manada bu işi yapanlar mekkareci olarak isimlendirilmektedir. Mekkareciler de kadılar tarafından belirli ücretler karşılığında tutulurdu. Ücretleri taşıdığı demir ürünün ağırlığı ve gideceği mesafeye göre değişiklik gösterebilmektedir.

Samakov'da nakil araçlarına yüklenen demir ürünler talep edilen mahale güven içinde ulaştırılması için yol güzergahı üzerindeki kazaların kadıları sorumlu tutulurdu. Demir yüklü araba bir kadının idaresinden sorumlu olduğu kazanın sınırlarına girdiği takdirde güven içinde diğer kazaya aktarımını temin ederdi. Bunun için yol güzergahı üzerindeki kadılıklara "Samakov'dan Ahyolu kazasına gelinceye kadar vaki" olan kadılara..." şeklinde hükümet merkezinden hükümler gönderilirdi. Demir yükünün geçeceği yol güzergahı üzerindeki kadılar, gerektiğinde kendi sınırlarından bir diğer kazanın sınırına geçinceye kadar yük taşıyacak arabalar da hazırlardı. Kadılar kendi sınırları içerisine ulaşan demir yükünün hangi tarihte geldiğini ve hangi tarihte yol üzerindeki diğer kadılığa yükün ulaştırıldığını, inceler, ağırlığını tartar, ürünün ne olduğunu inceler ve kayıt altına alıp bir suretini hükümet merkezine gönderirdi.⁵¹⁹ Bundan maksat kadının demir yükünün nakli için nakil unsurlarını hazırlamakta gereken itina ve sorumluluğu ne kadar gösterdiğini ve demir yükünün eksilmeden teslim mahalline ulaşmasını sağlamaktı. Böylece devlet merkezi hem demir yükünün

⁵¹⁷BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.30, s.367, hüküm nr: 864.

⁵¹⁸BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.10, s.298, hüküm nr: 482.

⁵¹⁹BOA, A.DVNS.MHM.d., no.10, s. 275-276, hüküm nr: 434.

şehirler arası güvenliğini sağlarken hem de kadıları ve nakilden sorumlu diğer kişiler üzerinde kontrol ve denetimi sağlıyordu.

XVI. ve XVII. yüzyılda Samakov'dan ihraç olunan ürünler imar faaliyetleri, askeri kurumların ihtiyacı sebebiyle daha çok imparatorluk merkezi İstanbul'a gönderilmektedir. XVI. yüzyılda genel itibariyle iki yol ile devletin merkezi olan İstanbul'a demir yükünün nakledildiği anlaşılmaktadır. Samakov'un ürünlerin çıkış merkezi olduğunu ve buradan diğer bölgelere doğru bir hareket olduğu belirtilmişti. Birinci seçenek yolun tamamen kara yolu takip edilerek demir yükünün İstanbul'a ulaştırılmasıdır. Samakov'dan ihraç olan ürün Filibe⁵²⁰, Edirne⁵²¹, Çorlu⁵²², Silivri⁵²³ hattından yani orta kol güzergahı üzerinden İstanbul'a ulaşmaktadır. Samakov'dan İstanbul'a karayolu ile ulaşan ürünler XVI. ve XVII. yüzyıl süresince aynı yolu yani orta kol güzergahı izlenerek gönderildiğini düşünebiliriz.

XVI. yüzyıl kapsamında etkin bir şekilde tercih edilen diğer yol, Samakov-Ahyolu-İstanbul hattıdır. Ahyolu XVI. yüzyılda memlaha yani tuz madenleri ile öne çıkan Osmanlı'nın Karadeniz'de etkin limanlarından biridir. Samakov'dan çıkan demir yükü Ahyolu İskeleyi'ne kadar karadan taşınır ve iskeleye ulaştırılan demir, gemilere yüklenip İstanbul'a gönderilirdi.⁵²⁴ Samakov'dan Ahyolu'na kadar hangi güzergahı izlediğine dair net bir veriye ulaşılmamakla birlikte Sofya yolunda Plovdiv'den 30 kilometre uzaklıkta Popovitza (Papazlı) menzili bulunmaktadır. Buranın Karinabad, İslimiye, Yenice-Zağra'dan geçen sağ koldan sapan yolun orta yolla bağlantı noktası olduğu belirtilmektedir.⁵²⁵ Belki de Samakov'dan çıkan yük Filibe, Popovitza, Yeni-Zağra, İslimiye, Karinabad üzerinden Ahyolu İskeleyi'ne ulaşıyordu. İskeleye ise demir ürünler gemilere yüklenerek deniz yoluyla İstanbul'a gönderiliyordu.⁵²⁶ XVI. yüzyılda Ahyolu İskeleyi Samakov'dan gönderilen demir malzemelerin İstanbul'a ulaştırılması noktasında adeta bir üs konumundadır. Ahyolu sadece İstanbul'a demir

⁵²⁰BOA, A.DVNS.MHM.d., no.23, s. 144, hüküm nr:293.

⁵²¹BOA, A.DVNS.MHM.d., no.23, s. 144, hüküm nr: 293.

⁵²²BOA, A.DVNS.MHM.d., no.5, s. 212, hüküm nr: 535.

⁵²³BOA, A.DVNS.MHM.d., no.5, s. 228, hüküm nr: 584.

⁵²⁴BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.5, s.329, hüküm nr: 863; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.12, s.127, hüküm nr: 268; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.12, s.402, hüküm nr: 793; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.14, s.468, hüküm nr: 660.

⁵²⁵A. Antonov (2006), XVI. Yüzyıl Bulgaristan Topraklarındaki Orta Kol Üzerinde Menzil Külliyesi. *Balkanlar'da İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri (Tiran/Arnavutluk 4-7 Aralık 2003)* içinde (s.219-245), İstanbul: İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), s.237.

⁵²⁶BOA, A.DVNS.MHM.d., no.5, s. 228, hüküm nr: 584.

malzemenin tedarikini sağlamakla kalmamış aynı zamanda gemi inşa merkezi olarak da öne çıkmıştır. İnşa edilen gemilere ise yine gerekli olan demir malzeme Samakov'dan karşılanmıştır.

Samakov'dan İstanbul'a demir tedarikinin sağlandığı bir diğer yol güzergahı XVI. yüzyıldan daha çok XVII. yüzyılda öne çıkan Samakov-Rodoscuk (daha sonra Tekirdağ, Tekfurdağı)-İstanbul hattının olduğu anlaşılmaktadır. Rodoscuk, XVI. yüzyılda Marmara limanlarından biridir. Bu yol klasik Via Egnatia'nın bir uzantısı durumundadır. Rodosçuk iktisadi ve sosyal açılarından XVI. yüzyılda ve sonraki zamanda Rumeli elden çıkana kadar aktif olan bir merkezdi. Yüzyılın ikinci yarısında bu limanın faaliyetleri yasal bir ticari trafik kadar, illegal bir tahıl trafiğine de dayanmaktadır. Rodoscuk, Balkanların, İstanbul hatta Marmara üzerinden dış dünya ile etkileşiminde önemli bir fonksiyon yüklenmiştir. Kara taşımacılığının pahalı olduğu dönemde Rodosçuk hinterlandı ile İstanbul arasında da bağlantı kuruyordu.⁵²⁷ Gerçekten de XVI. asırda Rodoscuk İskeleyi, Balkanlardan İstanbul'un özellikle zirai ürün ihtiyacı için gelen ürünleri İstanbul'a transfer etme noktasında önemli bir bağlantı noktasıydı. Ancak Samakov'dan İstanbul'a demir nakli konusunda XVI. yüzyılda Rodoscuk İskeleyi'nden çok Ahyolu İskeleyi tercih edilmiştir. XVI. yüzyılda Ahyolu İskeleyi'nin tercih edilmesi sebebi şu şekilde açıklanabilir: Öncelikli olarak Ahyolu'nda XVI. yüzyılda gemi inşa edilebiliyordu dolayısıyla Samakov'dan çıkan demirler hem Ahyolu'da inşa edilen gemilerin ihtiyacına yönelik hem de oradan gemiler ile İstanbul'a gönderilerek tek seferde işler halledilebiliyordu. Bir diğer husus XVI. yüzyıla dair resmi kaynaklar incelendiğinde Rodoscuk İskeleyinde çok fazla kaçakçılığın yani iskeleye getirilen ürünlerin bir şekilde illegal biçimde alınıp-satıldığı ve İstanbul'a eksik ürün gittiği anlaşılmaktadır. Hatta Eylül 1576 tarihinde Samakov'dan gelen demirlerin İstanbul'a gönderilmeyip Rodoscuk'ta mahzenlerde saklandığı için Rodoscuk kadısının saklanan demirleri bulup gemilerle İstanbul'a göndermesi istenmiştir.⁵²⁸ Yine 1577 Temmuz'unda Samakov'dan İstanbul'a gönderilen nallar Rodoscuk'tan alınıp Bursa'ya götürülmüştür.⁵²⁹ 1593 tarihinde ise İstanbul'a gönderilen demir ürünler Rodoscuk'tan

⁵²⁷Ortaylı, 1999, **a.g.k.**, 215.

⁵²⁸BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.28, s.93, hüküm nr: 222.

⁵²⁹BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.31, s.63, hüküm nr: 59.

alınarak Mudanya'ya gönderilmiştir.⁵³⁰ XVI. yüzyılda bu gibi sebepler Samakov'dan Ahyolu'na demir gönderilmesini daha olası kılmıştır.

XVI. yüzyılda demir sevkiyatında daha aktif olan Ahyolu İskeleyi'nden ziyade XVII. yüzyılda Rodoscuk İskeleyi tercih edilmiştir. Samakov'dan çıkan demir yüklü vasıta İstanbul'a ulaşmak için muhtemelen Filibe-Edirne üzerinden Rodoscuk'a kadar karayoluyla geliyor, ürün Rodoscuk İskeleyi'nden gemilere yüklenerak İstanbul'a ulaştırılıyordu. Bu hususa dair bir örnek vermek gerekirse Rodoscuk'ta sakın hassa reislerinden Süleyman 1606 Kasım'ında Samakov'dan arabalarla demir yükü getiren arabacıardan Samakov kantarıyla iki yüz yirmi iki kantar altı vukiye ham demiri teslim almıştır. Bu iki yüz yirmi iki kantar ham demir ile Samakov'dan Tersane-i Amire'ye avarız karşılığı ocaklık olarak verilen yıllık bin kantarın tamamlandığı belirtilmektedir.⁵³¹ Bu aslında bir temessüktür ve arabacıların talebiyle şahitler huzurunda Süleyman Reis'e ikrar ettirilip, kayda geçirilmiştir. Böylece Samakov'dan araba ve arabacılar marifetiyle Rodoscuk'a gelen demir yükü devletin resmi gemicileri vasıtasıyla kayıtlı ve şahitli bir şekilde yazıya geçiriliyor ve akabinde gemilere yüklenerak Marmara'dan İstanbul'daki iskelelere ulaştırılıyordu.

Araba ücretlerinin ağırlık ve gidilecek mesafeye göre değiştiği belirtilmişti. 1606-1607 yıllarında Korpuç(?) köyünden Samakov'a taşınan 141 kantar demirin her kantarı için 3 akçe ödenirken, Samakov'dan Belgrad ve İstanbul'a gönderilen toplam 765,5 kantar demire kantar başına 100 akçe ödenmiştir, Samakov'dan Rodoscuk'a taşınan 117 kantar demirin her kantarı için 70 akçe araba kirası ödenmiştir.⁵³² 1642 tarihinde Samakov'dan, Tersane-i Amire'ye gönderilen 1.500 kantar (Frenk kantarı) demirin araba ücreti toplamda 84.000 akçedir, her kantar yüke 56 akçe ödendiği belirtilmiştir. Arabacılar ücretlerini Tersane-i Amire'ye ürünleri getirdiğinde almaktadır.⁵³³ 1684 tarihinde Osmanlı-Avusturya harpleri devam ederken Samakov'dan Belgrad'a demir nakli söz konusudur. Arabalarla taşınan demirler Samakov-Niş-Belgrad güzergahını izlemektedir. Samakov'dan Belgrad'a nakil için üç kez araba kafilesi çıkacaktır (bir defada 33 araba, iki defa 28 araba) Samakov'dan Niş'e her bir arabanın ücreti için dört

⁵³⁰BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.71, s.89, hüküm nr: 182.

⁵³¹BOA, MAD.d 5717, s.47a.

⁵³²BOA, MAD.d 5717, s.67.

⁵³³BOA, MAD.d 9831, s.132.

yüz akçe, Niş'ten Belgrad'a ulaştığında ise sekiz yük akçe ücret verilmektedir.⁵³⁴ Ayrıca XVII. yüzyılda Tersane-i Amire'ye ocaklık olarak gönderilen 1.000 İstanbul kantarı ham demirin nakli için mukataa şartlarında da belirtildiği üzere Samakov mukataasından olmak üzere eminlerden genellikle 64.000 akçe alınmakla birlikte⁵³⁵ 70.000 akçe⁵³⁶ ödendiği de görülmektedir.

Samakov'dan çıkan demir yükünün tüm önlem ve kontrollere rağmen teslim mahallinde görevliler tarafından tartılıp kontrol edildiğinde talep edilenden eksik çıktığı durumlar da görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde ölçüler bölgeden bölgeye değişiklik gösterebilmekteydi. Demirler kantar hesabı üzerinden gönderilmektedir. Ancak Samakov kantarı ile İstanbul kantarı arasında fark bulunmaktadır. Daha önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere 1 İstanbul kantarı 44 okka (56,4) iken, 1 Samakov kantarı 60 okka (75 kg) ile daha ağır gelmektedir.⁵³⁷ 1565 tarihinde demir ürünler İstanbul'a geldiğinde eksiklik nedeni araştırılırken bu hususa da değinilmiştir. Eksikliğin nedeni Samakov ile İstanbul kantarı arasındaki fark ise karışıklığın giderilmesi için 44 okkalık İstanbul kantarı hesabı ile gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁵³⁸

Samakov'da üretilen demir ürünler İstanbul'a gönderilirdi ancak bu demirin tamamı İstanbul'daki ihtiyaçlara harcanmazdı. İstanbul sadece demir için değil diğer inşa malzemeleri, zirai ürünler vb. gibi ihtiyaçlar için de genel bir toplanma ve dağıtım merkezi gibiydi. İstanbul'a gelen demir İstanbul'daki mimari yapılarda ve askeri tesislerde kullanıldığı gibi bir kısmı da depolanırdı. Bir yerde demire ihtiyaç duyulduğunda İstanbul'da mevcut olan demirden de gönderilebilirdi veya İstanbul üzerinden gemiler vasıtasıyla mesafe bakımından imparatorluğun en uzak noktalarına kadar Samakov demiri ulaştırılabilirdi. Mekke'de bulunan Harem-i Şerif'in tamirinde dahi Samakov demirinin kullanıldığı görülmektedir. Mekke'ye gönderilen demir için Samakov-İstanbul-Mısır-Mekke hattı izlenmiştir. İstanbul'a getirilen demir Akdeniz'den gemilerle Mısır'a sevk olunmuştur.

⁵³⁴BOA, MAD.d 8481, s.257.

⁵³⁵BOA, MAD.d 9852, s.7; BOA, MAD.d 9832, s.269.

⁵³⁶BOA, MAD.d 7266, s.57.

⁵³⁷Kallek, 2001, **a.g.k.**, 319.

⁵³⁸BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.12, s.402, hüküm nr: 793.

Demir ürünler İstanbul'daki mimari yapılar veya askeri kurumların haricinde, savaşta ve barışta özellikle Rumeli tarafında olmak üzere İmparatorluğun birçok farklı şehrine ihtiyaç durumunda sevk ediliyordu. XVI. ve XVII. yüzyıl boyunca batıda yapılan savaşlarda Samakov demirinden de yararlanıldığı belirtilmişti. Belgrad önemli bir mevkidedir ve demir ürünlerin toplanma ve dağıtım merkezi vazifesi de görmektedir. Samakov'dan ihraç edilen ürün Niş üzerinden Belgrad'a ulaştırılırdı. Belgrad'da toplanan demir malzeme ve ürünler ihtiyaç duyulan mahallere dağıtılırdı. Söz gelimi 1661 tarihinde Samakov kökenli demir malzemeler Belgrad'da hazır bulundurulmaktadır. Ösek ve Kanije kalelerinde demir malzeme ihtiyacı hasıl olduğundan Belgrad'da mevcut bulunan demir ürünler gönderilmişti. Hatta Belgrad'dan Ösek'e gönderim için nehir yolu kullanılmıştır. Drava Nehri kenarında kurulan Ösek'e gönderilecek ürünler Tuna Nehri ve kolu olan Drava nehirleri üzerinden üç parça gemi ile sevk edilmiştir.⁵³⁹ Belgrad askeri anlamda orduların toplanma yeri ve bir üs bölgesi olduğu gibi ürünlerin dağıtılması noktasında lojistik merkezi olarak öne çıktığı ileri sürülebilir.

Samakov'dan İskenderiye'ye (İşkodra-Arnavutluk) demir ürün gönderilirken Samakov-Dubniçe, Ilıca (Köstendil), Üsküp ve İskenderiye güzergahı takip edilmekteydi.⁵⁴⁰ Bu hat üzerinde bulunan Üsküp, Vardar-Morova vadilerinden geçen ve güneyde Selanik-Ege denizine açılan yol ile kuzeyde Panon Havzasına (Niş-Belgrad) ulaşan ana yolun üzerinde bulunur. Yine Üsküp'ten bir yol Arnavutluğa doğru giderdi.⁵⁴¹ Bu açıdan Üsküp Balkan yarım adasındaki önemli ulaşım merkezlerinden biriydi. Dikkat edildiğinde güzergâh aslında Rumeli yönündeki orta kol ile sol kolu birbirine bağlayan bir güzergâhtır. Samakov'dan Arnavutluk'a yani batı yönüne ihraç edilen ürünler için bu yol sürekli kullanılmış olmalıdır.

XVI. ve XVII. yüzyıl boyunca Samakov'dan ihraç edilen demir ürünler; İstanbul, İzmit, Belgrad, Niş, Ösek, Varna, Ahyolu, İzvornik, Kanije, Karadeniz Kıyıları, Semendire, Estergon, Mekke, Sofya, Gelibolu-Akdeniz Boğazı Kaleler, Kastamonu (Küre), Edirne, İskenderiye (Arnavutluk), Sinop, Mehadiye (Moldova), Molova (Midilli) gibi Samakov'dan kilometrelerce uzak imparatorluğun uç noktalarına kadar

⁵³⁹BOA, MAD.d 6616, s.13.

⁵⁴⁰BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.12, s.116, hüküm nr: 251.

⁵⁴¹G. Çağ (2020). Kadim Yollar Bağlamında Osmanlı Balkan Fetihlerinin Stratejik Unsurları: Üsküp'ün Fethi Örneği, *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi*, (5), s.150.

farklı kullanım amaçları için gönderilmiştir. Şüphesiz, bir gerçek var ki hem mimari açıdan hem de askerî açıdan ana gönderim yeri olarak payitaht İstanbul öne çıkmıştır. Samakov XVIII. yüzyılda ve daha sonrasında da Osmanlı hakimiyetinden çıkana kadar demir merkezi olarak hizmet etmeye devam etmiştir.

4. SAMAKOV DEMİR MADENİ VE ATÖLYELERİN İŞLETİLME SİSTEMİ

4.1. Osmanlı'da Madenlerin İşletilmesi

Osmanlı Devleti'nde özel girişimle işletilen ticari, sınai ve diğer gelir getiren işletmeler gibi maden ocakları da dirlik olarak devlet görevlilerine terk edilmeyen ve doğrudan gelirleri hazineye aktarılan en önemli gelir kaynakları arasında yer alırdı.⁵⁴² Osmanlı'da hukuki olarak devlete ait olan madenlerin işletilmesi yine madenin cinsine, taşıdığı ekonomik değerin büyüklüğüne, bulunduğu bölge ve dönemlere göre farklı tarz da yöntemler içerirdi.⁵⁴³ Bahsedilen bu durum nedeniyle madenlerin yönetimi karmaşık bir konu özelliği sergilese de temel olarak Osmanlı literatüründe “mukataa sistemi” olarak adlandırılan bir sistem dahilinde çeşitli usullerle işletilirdi.

Sözlükte “kesmek” manasındaki Arapça kat' kökünden üretilen “mukataa” keşim ek demektir. Ayrıca “Belirli bir miktar üzerindeki karşılıklı anlaşma” olarak tanımlanabilecek genel bir anlamı da bulunmaktadır.⁵⁴⁴ Bütçelerde yer alan ve gelir kaynaklarından olan mukataaların geçmişi Abbasiler dönemine kadar uzanmaktadır. Daha sonra Selçuklu ve İlhanlılar döneminde de görülen mukataalar yaygınlaşmış şekliyle vergilerin belirli bir tutar karşılığında iltizama verilmesi manasında kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde de daha çok bu anlamda kullanılmıştır. Fakat zaman geçtikçe mukataa devlete ait vergilerin belirli bir tutar karşılığında iltizama verilmesi anlamından, iltizamın konusu olan vergi birimi anlamına doğru bir değişim göstermiştir. Fatih döneminde yani XV. yüzyıl ortalarından başlayarak yüzyılın sonlarında tamamlanmış görünen bu değişimle mukataa deyimi, XIX. yüzyılın ortalarına kadar geçerli olarak, hazineye ait bir kısım vergilerden oluşturulmuş birer mali birim anlamı kazanmıştır. Özetlemek gerekirse mukataalar, devlete ait gelirlerin tahsili, bir tekel haline getirilen herhangi bir kuruluşun işletme hakkı ve yeraltı servetlerinden devlet payına düşen kısmın toplanması biçimlerinde işletilen işletmeler şeklinde daha geniş bir anlam kazanmış ve bir sistem olarak uygulanmıştır.⁵⁴⁵ Mukataa sisteminin uygulamasındaki temel amaç, hazine gelirlerinin

⁵⁴²Altunbay, 2002, **a.g.k.**, 792.

⁵⁴³Tızlak, 1999, **a.g.k.**, 313; Tızlak, 1997, **a.g.k.**, 9.

⁵⁴⁴M. Genç (2020). Mukâtaa, *DİA* içinde (s. 129-132), Ankara: TDV Yayınları, 31, s.129-132.

⁵⁴⁵A. Tabakoğlu (2020). *Osmanlı Mâlî Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, s.327.

arttırılması ve düzenli olmasını sağlamaktır. Diğer taraftan merkezi bürokrasinin giderleri ve kamu hizmetlerinin finansmanında da bu yöntemden yararlanılmıştır.⁵⁴⁶

Osmanlı sınırları içerisinde geniş bir alana dağılmış olan mukataalarla birinci derecede ilgili ve kontrol sağlayıcı bölge kadısıydı. Şayet bölgede defterdar var ise kontrol onun tarafından yapılırdı. Tüm mukataa işleri defterdara bağlıydı. Defterdar, bir mukataanın ne şekilde verileceği konusunu karara bağlayan son merci idi. Kullanıcı hakkına sahip olan kişi şeklindeki yetkililere hakları “berat” olarak adlandırılan bir çeşit atama belgesi ile verilirdi.⁵⁴⁷

Mukataa gelirleri çoğunlukla devlete ait olmakla birlikte vakıflara tahsis edilen, ulufe karşılığı veya ocaklık olarak verilebilen ya da has olarak tahsis edilebilen mukataalar da vardı. Devlet uygun gördüğü her türlü zirai, ticari ve sınai işletmeyi mukataa haline getirebilir ve bunlardan payına düşeni çoğunlukla özel teşebbüs eliyle toplatabilirdi.⁵⁴⁸ Mukataa gelirleri, ağnam gelirleri hariç bütçe içerisindeki oranları %24 ile %37 arasında değişim göstermektedir.⁵⁴⁹ Osmanlı uygulamasında muhteva ve mekân olarak birbirine yakın bir veya birkaç vergi kaynağının bileşimini temsil eden ve maliye nazarında normal yıllık nakdi bir gelir toplamı olarak değerlendirilen mali birim olarak mukataa sistemine dahil edilen başlıca gelir kaynaklarından biri de maden işletmeleridir. Böylelikle ülkenin en zengin gelir kaynakları olması nedeniyle madenler, birer mukataa haline getirilerek devletin elinde kalıyordu.⁵⁵⁰

Madencilik faaliyetleri XV. yüzyılın sonlarında mukataa sistemi içerisine dahil edilmiştir. Mukataa idaresinin bir parçası olarak madencilik, maden mukataası kalemı adı verilen özel bir yapılanmaya bağlıydı. Ancak imparatorlukta tüm maden ocaklarının yönetimi mi yoksa bunların bir bölümünün yönetiminin mi bağlı olduğuna dair bir kesinlik mevcut değildir.⁵⁵¹ Maden mukataaları da dahil diğer mukataalar Osmanlı’da belirli bir sistemle XIX. yüzyıla kadar emanet, iltizam ve malikane olmak üzere üç biçimde işletilmiştir.

⁵⁴⁶B. Çakır (2003). *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, s.35.

⁵⁴⁷R. Anhegger (1943). *Osmanlı İmparatorluğunda Madenler ve Madencilik*, (Çev. T. Havzaoglu ve Y. Çiftçi), İstanbul: İstanbul Yayınları, s.30.

⁵⁴⁸A. Tabakoğlu, (2002). *Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi. Türkler içinde* (s.653-694), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C.10, s.671.

⁵⁴⁹Tabakoğlu, 2020, **a.g.k.**, 329.

⁵⁵⁰Tızlak, 1997, **a.g.k.**, 9-10.

⁵⁵¹Anhegger, 1943, **a.g.k.**, 31.

Emanet, mukataaların devlet görevlilerince yani memurlar tarafından işletilmesi usulüdür. Mukataanın iltizam usulüyle talibi çıkmadığında veya iltizama verilmeden önce mukataanın gelirinin sağlıklı bir şekilde tespiti için emanetle idare yoluna başvurulurdu.⁵⁵² İşletmenin idaresinde bulunan yönetici doğrudan hazine tarafından görevlendirilen ve emin denen bir memurdu. Emin devletten bir maaş alırdı. Elde edilen gelirin az veya çok oluşundan, zarar edilmesinden dolayı sorumluluk yüklenmez ve sadece devletten kendisine tahsis edilen ödenekle yetinirdi. Bunun yanında hazine toprağı olan mukataaları işleten eminlerin çiftçiyi ve toprağı koruyup gözetmeleri, onların sosyal güvenliklerini ve verimlerini sağlamaları istenirdi.⁵⁵³ Eminde aranan özellik güvenilir bir kişi olmasıydı. Emine tahsil işinde kadılar yardımcı olur ve yine diğer görevlerini kadılar nezaretinde yerine getirirdi.⁵⁵⁴ Eminin, ulufe yani maaş karşılığı emin olmayı kabul etme durumu “ber-vech-i emanet” şeklinde formüle edilmiştir.⁵⁵⁵

Emaneten idare, maden mukataalarında kullanılan en yaygın işletme yöntemi idi. Maden işletmesinin başına doğrudan devletçe atanmış “emin” olarak nitelendirilen memur belirli bir maaş karşılığında görevini sürdürürdü. Maden emininin en önemli görevi, sorumlu bulunduğu madende bütçenin kontrol edilmesi ve masrafların dengeli biçimde yapılarak çalışanların huzurunu sağlamasıydı.⁵⁵⁶ Emaneten idare usulünde maden bölgesine devlet tarafından tayin edilen bir emin veya nazır bunu takiben de bir kâtip ve tartıcı gibi görevliler gönderilirdi. Emine madenin bakım, yakacak ve malzeme ihtiyacını ve madencilerin ihtiyaçlarını gidermek için madenin genişliği gözetilerek belirli bir sermaye verilirdi.⁵⁵⁷ Her rumî yıl sonunda maden eminlerine verilen sermaye ile elde edilen ürünlerin muhasebesi yapılır ve madenlerin kâr-zarar durumları ortaya çıkardı.⁵⁵⁸

Lüzum kökünden türeyen iltizam sözlükte “gerekli sayma, üzerine alma, bir tarafı tutma” gibi anlamlara karşılık gelir. Terim olarak “özel bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir yıllık bedel karşılığında üzerine alması”

⁵⁵²Kütükoğlu, 2018, **a.g.k.**, 298-299.

⁵⁵³Tabakoğlu, 2020, **a.g.k.**, 338.

⁵⁵⁴Çakır, 2003, **a.g.k.**, 150.

⁵⁵⁵M. Akdağ, (2018), *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, (4. Baskı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.595.

⁵⁵⁶Altunbay, 2002, **a.g.k.**, 793.

⁵⁵⁷Çağatay, 1943, **a.g.k.**, 124.

⁵⁵⁸Tızlak, 1997, **a.g.k.**, 12.

demektir.⁵⁵⁹ Kamu gelirlerinin tahsilinde iltizam yönteminin tercih edilmesi emanet veya başka yöntemlerde yaşanan aksaklık ve bu ikinci yöntemin emanet yöntemine nazaran daha yüksek gelir getirmesi idi.⁵⁶⁰ Mukataaların iltizam yoluyla işletilmesi usulünde, mukataa bir çeşit taahhüt işi durumuna gelmektedir. Devlet merkezi olan İstanbul'da ya da mukataanın bulunduğu kazada iltizam işi istekliler arasında müzayedeye çıkarılmaktaydı.⁵⁶¹ İltizamlı idarede maden ocakları gibi gelir getiren işletmeler genel olarak üç yıllık bir süre için müzayedeye çıkarılır ve en yüksek değeri ödemeyi taahhüt edene verilirdi. İltizamı elde eden kişiye ise “mültezim” ya da “amil” denilirdi. İltizamı alan mültezim, iltizam bedelinin muaccele olarak belirtilen kısmını peşin öder, kalan kısmı için ise kefil gösterir ve müeccele denilen, tarihleri belirtilmiş taksitler şeklinde öderdi. Mukataanın esas gelirinin iltizam bedelinin üzerinde olacağı beklenir, mültezimin bedelin üzerinde elde ettiği bu gelir kendisinin kârı olurdu.⁵⁶² Maden işletmelerinde, tüm mukataalarda olduğu üzere, mültezim tek kişi olabileceği gibi, birkaç kişiden oluşan bir ortaklık şeklinde de işletilebilmekteydi. Mültezim madenlerde çalışanların ücretlerini ve diğer masraflarını kendi malından karşılardı.⁵⁶³

Mukavele yani iltizam sözleşmesi tahvil denilen ekseriya üç yıllık bir süre için yapılırdı. Ancak çok defa birkaç tahvil için dokuz hatta on iki yıla kadar uzayan süreyi kapsayabilirdi. Fakat devlet, harcamalarını normal olarak yıllık periyotlarla yaptığı için mültezimin de mukavelede belirlenen süre ne olursa olsun her yıl için “kıstelyevm” adı verilen, yani sürenin bütünü için belirlenen tutardan her bir yıla denk gelen kısmının ayrı ayrı hesabını kapatması gerekirdi.⁵⁶⁴ Mültezimlerin hesaplarını kapatmamaları veya kapatamamaları nedeniyle devlete borçlu kalmaları, bu devlet alacağının tahsili için bir bürokratik sürecin başlamasına neden oluyor ve hatta alacağın tamamen tahsilini olumsuz etkileyebiliyordu.⁵⁶⁵ Bir mukataanın 2-3 tahvilini iltizama alan mültezimlere veya iltizam ortaklarına da rastlanıyordu. Bununla beraber bu üç yıllık süre dolmadan mukataa gelirlerinde olağan dışı bir artış olması, bir rant oluşması halinde bunun devlete aktarılması tedbirleri de alınmıştı.⁵⁶⁶

⁵⁵⁹M. Genç, (2000). “İltizam”, DİA içinde (s.154-158), İstanbul: TDV Yayınları, 22, s.154.

⁵⁶⁰Çakır, 2003, **a.g.k.**, 115.

⁵⁶¹Akdağ, 2018, **a.g.k.**, 595-596.

⁵⁶²Kütükoğlu, 2018, **a.g.k.**, 299.

⁵⁶³Altunbay, 2002, **a.g.k.**, 793.

⁵⁶⁴Genç, 2000, **a.g.k.**, 155.

⁵⁶⁵Çakır, 2003, **a.g.k.**, 119.

⁵⁶⁶Tabakoğlu, 2020, **a.g.k.**, 332.

Osmanlıların XVII. yüzyıl boyunca girdiği savaşların ağır maliyeti sonucunda ve özellikle de 1683 Viyana yenilgisinden sonra başlayan sürecin sonunda şiddetle paraya ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç, mukataaların yaşam boyu tasarruf hakkının özel kişilere bırakılması anlamındaki malikane uygulamasını başlatan unsurlardan olmuştur. Ancak tek sebep savaşlardan dolayı hazinenin sıcak paraya duyduğu ihtiyaç değildir ayrıca 1695'ten önce iltizamı alan mültezimler zamanın kısalığını yani vergi toplama süreçlerinin azlığını düşünerek, bölgelerinin imarına, bakımına, köylülere yardım etmediğinden, ahaliden fazla vergi toplamaya çalıştıklarından devlet, bozulan ve tahrip edilmiş iltizam sistemine yönelik yeni tedbirler almak zorunda kalmıştır.⁵⁶⁷ Böylece Ocak 1695 tarihinde başdefterdar tarafından hazırlanan esaslar dahilinde bir ferman yayınlanarak, işletmelerin 2-3 yıllık süreler yerine, ömür boyu işletilmesini kapsayan malikane sistemine geçilmiştir. Aslında bu durum ekonomik zorunlulukların yoğurduğu bir sürecin, XVII. yüzyıl sonlarında ulaştığı aşamada normal sayılabilecek bir sonucudur.⁵⁶⁸

Sistemin işleyişinde mukataa gelirleri birer peşin ve her yıl ödenecek taksitler karşılığında özel kesime satılmaktaydı. Bu satım kayd-ı hayat şartıyla mülk olarak gerçekleşmekteydi. Satın alan kişiye, hayatı boyunca varidatından faydalanmak, ama miras bırakmamak koşuluyla bir bölgenin vergi toplama hakkı verilirdi. Bu husus ber-vech-i malikane olarak formüle edilmiştir. İltizam da olduğu gibi müzayede yapılır ve en yüksek peşinatı teklif eden kişiye satılırdı. Bu kişi malikaneci olarak adlandırılır ve hayatta olduğu sürece mukataayı tasarruf ederdi. Malikaneci “mefrüzü'l-kalem ve maktûü'l-kıdem min külli'l vücûh serbestiyet üzere hayatta oldukça tasarruf etmesi için” geniş yetkilerle donatılmıştı. Sahibi ölen malikane yeniden satışa çıkarılırdı.⁵⁶⁹ Malikane olarak satılan gelir kaynakları bütçede maktuat ve mukataat genel başlığı altında toplanan gelirlerdi. Bunlar avarız ve nüzül, kürekçi, bedel-i mekkari, bedel-i beldar, imdadiyeler ile Hristiyanlardan alınan cizyeler dışında kalan vergi çeşitlerinin hepsi, pamuk, koyun, zecriye, tütün, amediye, maden, tuzla, damga ve diğer işletmelerden, esnaf kethüdalığına kadar olan bütün vergileri kapsardı.⁵⁷⁰ Malikane usulünün uygulandığı madenlere örnek olarak Selanik yakınlarındaki Sidrekapsi Madeni gösterilebilir. XVIII. yüzyılın başında mukataayı malikane olarak elde eden

⁵⁶⁷Özkaya, 1985, **a.g.k.**, 93.

⁵⁶⁸Genç, 2019, **a.g.k.**, 101.

⁵⁶⁹Ünal, 2012, **a.g.k.**, 221.

⁵⁷⁰Özkaya, 1985, **a.g.k.**, 94.

Çavuşzade ailesi, yüz yılın son çeyreğine kadar yıllık 55.000 kuruşluk ödeme ile yönettiler. Fakat maden ve madencilere yönelik suistimallerinden dolayı Çavuşzadelerin sonuncusu artan şikayetlerden sonra 1775 yılında azledilerek malikane başkasına devredilmiştir.⁵⁷¹

Malikane sistemi devletin kasasına acil ihtiyaç duyulan parayı sağlamanın yanında iltizamın sakıncalarına karşı bir tedbir olarak getirilmişti. Sistem, kısa süreli iltizam dönemlerinde taahhüt ettiği iltizam bedelini kârıyla çıkarmaktan başka bir şey düşünmeyen mültezimin ilgisini işletmeye çekmeye dayanıyordu. Böylece ömür boyu tasarruf edeceği işletmesinin sahibiymiş gibi yatırım yapacak ve üretimin artmasına gayret göstereceği düşünülmüştü. Ancak tımar eri gibi işletmeleri başında durmak yerine malikaneyi kendileri üçüncü şahıslara iltizama verme yoluna gittiler. Böylelikle, malikane sistemi kapsamında da bir iltizam hiyerarşisinin ortaya çıkmasına ve bunun bütün ağırlığı ile yine reayanın sırtına yüklenmesine neden oldular.⁵⁷²

Malikane olarak satılan mukataalar, sahiplerinin ölümünde boşa çıkar ve yeniden müzayedeye çıkarılırdı. Ancak uygulamada bu böyle olmamış, malikane mukataaları, sahibi hayatta iken el değiştirmiş, dolayısıyla devletin bu sistemden düşündüğü oranda kâr etmesi mümkün olmadı.⁵⁷³ Malikane modelinden kaynağını alan eshamın doğuşu ile başlayan sistemdeki daralma giderek hızlanmakla birlikte asıl önemli değişme malikanelerin niteliğinde oldu. Malikane sahiplerinin kendi mukataalarını keyfi idare ederek kâr miktarlarını etkileme imkanlarının fiilen ortadan kalkması ve dolayısıyla esham tipi bir yönetim içerisine sokulması 1793'ten itibaren yaygınlaştı ve nihayet Tanzimat'la birlikte esham sistemi tamamlandı. Diğer taraftan 1840'tan itibaren Tanzimat'a dahil edilen bölgelerde malikane satışları da son buldu.⁵⁷⁴

Yukarıda genel olarak Osmanlı'da gümrük, tuzla, dalyan, darphane gibi çeşitli işletmelerin yönetilmesi ve vergilerin toplanması amacıyla uygulanan mukataa sistemine değinildi. Madenlerin işletilmesini de kapsayan bu sistem kendi içerisinde emanet, iltizam ve malikane olarak ifade edilen üç yöntem ile Osmanlı tarihi boyunca farklı dönemlerde uygulanmıştır. Samakov mukataası da belirtilen usullerle özel kişiler veya devlet tarafından atanan eminler vasıtasıyla Osmanlı egemenliği müddetince

⁵⁷¹Altunbay, 2002, **a.g.k.**, 793.

⁵⁷²Tabakoğlu, 2020, **a.g.k.**, 347,348.

⁵⁷³Kütükoğlu, 2018, **a.g.k.**, 301.

⁵⁷⁴M. Genç (2003). "Mâlikâne", DİA içinde (s.516-517), İstanbul: TDV Yayınları, 27, s.517.

işletilmiştir. Ancak çalışmanın kapsamı XVI. ve XVII. yüzyıllarla sınırlı olduğundan malikane usulünden ziyade emanet ve iltizam ile işletilme usulleri incelenecektir.

4.2. Samakov Mukataasının İşletilmesi

Samakov’da demir madeni çıkarılarak atölyelerde işlenmektedir ancak bu madenlerin mevcudiyetini belirlemek, mukataa kapsamında ne şekilde idare edildiği ve kimler tarafından işletildiğini izah etme noktasında kaynaklarda zorluklarla karşılaşmaktadır. XVI. yüzyıla ait kaynaklar bilhassa tahrir kayıtları normal olarak maden çıkarılan bölgeleri doğrudan “karye-i Kirmikofça gümüş madenidir tabi’-i Sofya”, “nefs-i Breznik gümüş madenidir tabi’-i Şehirköy” şeklinde kayıt altına almaktadır. Diğer taraftan Samakov’da ise demir madeninin varlığı diğer madenler gibi doğrudan gösterilmemiştir. Bu durumun nedenine geçmeden önce tahrir kayıtlarının temelde bir sancaktaki vergi unsurlarını belirlemek ve toplamak maksadıyla oluşturulan defterler olduğunu akılda tutmak gerekmektedir. Doğrudan demir madeni kaydının bulunmamasının nedeni ise kuvvetle muhtemel Samakov kazasında demir cevheri topraktan çıkarıldıktan sonra, atölyelere çekilerek bir dizi işleminden geçip ham ve mamul olarak üretilmesidir. Zira tahsil edilen vergiler atölyelerden bâb sayısına ve ürün üzerinden alındığı için muhtemelen doğrudan maden olarak kaydetme ihtiyacı duyulmamıştır. Bu durum mukataa kayıtları için de geçerlidir genellikle “mukata-i resm-i kantar ve has ve çelikhane-i Samakov”, “Samakov hasları ve tevabi’i mukataası”, “Samakov hasları ve resm-i çelikhane ve tevabi’i mukataası” gibi ifadelerle kaydedilmiştir. Sadece XVII. yüzyılda birkaç yerde “hashâ-i me’âdini Samakov ve resm-i çelikhane” ifadelerini içeren kayıtlara rastlanılmıştır. Belirtilen şekildeki kayıtların tamamı da aynı mukataadan yani Samakov Mukataası’ndan bahsetmektedir. Ayrıca daha sonra değinileceği üzere Samakov Mukataası sadece demir ile alakalı olmayıp birçok farklı vergileri içeren bir mukataadır.

Konuya başlamadan önce Samakov demir madeni ile alakalı durum gerekli görüldüğü üzere izah edildi. Bundan sonraki kısımda XVI. yüzyılda atölyelerden ve demir ürünlerden alınan vergilere XVI. ve XVII. yüzyılda Samakov Mukataası’nın işletilmesine değinilecektir.

Samakov kazasına bağlı köylerin bazıları XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde “havâss-ı padişâh-ı âlem-penâh” şeklinde belirtildiği üzere padişah haslarına dahildir. 1526 ve 1544 tarihinde kazaya bağlı Draguşin, Dosbey, İsmail, Radonil, Şiroki-dol, Rayova

köylerinden alınan vergiler padişahın has olarak belirtilen gelirleri içerisinde yer almaktadır.⁵⁷⁵ XVI. yüzyıl tahrir kayıtları incelendiğinde bu köylerde demir üretiminin yapıldığı mevcut atölyelerden anlaşılmaktadır ve atölyelerden alınan vergiler padişah haslarına dahildir. Mukataa ile ilgili olarak sadece 1526 tarihine ait defterde Samakov nefesine ait hasıl kaydında yer alan mukataa-i resm-i kantar şeklinde kayda rastlanmıştır. Bu da demirlerin tartım işlemi dolayısıyla toplanılan vergi olmalıdır. Kantar resminden bahsedilen yılda 58.667 akçe gelir hesap edilmiştir.⁵⁷⁶ Daha sonraki tahrirlerde doğrudan mukataa olarak belirtilmese de “mahsûl-i resm-i kantar-ı âhen” şeklinde Samakov’a bağlı Rayova, Draguşin, İsmail, Dosbey, Şirokidol, Baçaral, İzlagukani, Prodan, Radonil köylerinden ve Sofya’ya bağlı Koruca köylerinden toplamda 72.360 akçe yıllık geliri olmuştur.⁵⁷⁷ Verilenlerden anlaşıldığı kadarıyla demir madeni çıkan belirli köylerden alınan ve demirin tartılma işleminden alınan kantar resmi daha sonraki tarihlerde muhasebe defterlerinde de gösterilmekte olup mukataa sistemi kapsamında toplanıyor ve doğrudan padişah hasları içerisinde gösteriliyordu.

Samakov atölyelerinin tasarrufu miri için özel kişilere havale edilmiş görünmektedir. Bazı tahrir defterlerinde köylerden alınan vergileri gösterir hasıl kısımlarında, atölyelerden alınan vergiler de yer almakta olup işleten kişinin adıyla kayıt altına alınmıştır. Söz gelimi Samakov nefsinde samakov-ı Levan Sarof, samakov-ı Fukdin Sarof, samakov-ı Nikola b. İvladisav⁵⁷⁸ gibi isimlerle atölye ve işletmecisinin birlikte kaydedildiği görülmektedir. XVI. yüzyılda samakov atölyelerini işletenlerden bâb sayısına yani muhtemelen demir döven çekiç başına göre belirli miktarlarda vergi alınmaktaydı. Samakov atölyeleri gibi demir eritme fırınları olan vigneler de vigne-i İstoyan Dragan, vigne-i Todor İstoyan, vigne-i Dimitri Yovan gibi fırını işleten kişilerin isimleriyle kaydedilmiştir. Samakov’da gayrimüslimlerin işlettiği atölyeler olduğu gibi samakov-ı Mehmet Çelebi b. İsa, vigne-i İbrahim gibi Türk-Müslümanlarca işletildiği anlaşılan demir atölye ve fırınları da bulunmaktadır. Ayrıca bir kişi aynı zamanda hem vigne hem de samakov işletebiliyordu.

Atölyeleri işletenlerden XVI. yüzyıl boyunca samakov atölyelerinden “bâb sayısına göre” aynı oranda vergi alınmıştır. Sultan Süleyman dönemine ait 1526 (H.932)

⁵⁷⁵BOA., TT.d., nr.236, s.220,221, 223, 225, 226, 228.

⁵⁷⁶BOA., TT.d., nr.130, s.70.

⁵⁷⁷BOA., TT.d., nr.236, s.219.

⁵⁷⁸BOA., TT.d., nr.130, s.69.

tarihli Sofya Kanunnamesi'nde "... samakov ve na'l ve mih ve vignelerinden defter-i şahide yazıldığı üzere resm alına ve çatal vignelerinden resm alınmayub öşr-i âhen diyu her haftada bir çatal demir alınır...⁵⁷⁹" şeklinde vergi alındığı belirtilmiştir. Defterler incelendiğinde bir bâb samakov atölyesi tasarruf edenlerden 150 akçe, aynı şekilde çatal vignesi hariç bir bâb vigne işletenden (nal veya mih) 15 akçe resm alınmaktaydı. Çatal vignelerinde ise üretilen çatalardan "öşr-i hadîd çatal" veya "mahsul-i öşr-i hadîd çatal" adı altında üretilen çatal miktarına göre ürün vergisi alınırdı. Kanunnamede haftada bir olacak şekilde belirlenen bu miktarın dokuz günde bir alındığına dair kayıtlara da rastlanmaktadır.⁵⁸⁰ Ancak tahrir defterleri incelendiğinde ürün olarak alınan çatal vergisinin kıymetinin de yazıldığı ve muhtemelen toplandığı görülmektedir. Söz gelimi 1540 tarihinde İsmail köyünde bulunan 20 bâb vigneden 199 çatal kesilmiş, bunun vergi anlamında mali kıymeti ise her çatal başına 30 akçedir bu da toplamda 5.970 akçe olarak hesap edilmiştir.⁵⁸¹ Genel olarak bahsedilen yüzyılda Samakov kazasında çatal üzerinden akçe olarak vergi alınacaksa çatal başına otuz akçe alınmıştır.

Bu atölyelerin tasarrufu iki şekilde olmalıdır. Bunlardan ilki ve geniş kapsamlı olanı samakov ashabı veya vigne ashabı olarak belirtilen ve doğrudan özel şahısların ismiyle kaydedilen samakov ve vigne atölyeleridir. Bu atölyeler özel şahıslar tarafından işletilmekte olup, işlettikleri atölyeler üzerinden bâb sayılarına göre vergi verirlerdi. Sofya Kanunnamesi'ne göre çatal vignelerinden ise imal edilen çatala göre ürün vergisi alınırdı. Bazı atölyeler ise vakıf kapsamı dahilinde yine bağlı oldukları vakfın gelirleri arasında yer alırdı. Söz gelimi, XVI. yüzyılda Samakov kazasına bağlı köylerden Prodan Samakovu, İzlagukani, Haline gibi köylerin Mihrimah Sultan Vakfı'na bağlı olması nedeniyle atölyelerden elde edilen vergi gelirleri de vakfa bağlı durumdaydı. Ancak tekrardan hatırlatmak gerekir ki XVII. yüzyılda avarız vergisi karşılığı vakıf köylerinden alınan demir Tersane-i Amire'ye verilmekteydi. XVI. yüzyılda doğrudan rastlamasak da özel şahıslarca tesis edilen atölyeler müteşebbislere veya devletin eminlerine işletmeleri için yıllık bir meblağ karşılığında kiraya verilmiş olabilir. XVII. yüzyılda özel şahsa ait mülk çelikhane yıllık otuz bin akçe karşılığında miri tarafından işletiliyordu.⁵⁸² Unutulmaması gereken bir husus ister vakıf toprağında olsun ister has toprağında olsun atölyelerde yapılan üretim ekseriyetle miri yani devlet içindir. XVII.

⁵⁷⁹BOA, Ali Emiri [AE].Süleyman I [SSÜL.I], 5/263.

⁵⁸⁰BOA, TT.d, nr.236, s.132.

⁵⁸¹BOA, TT.d, nr.236, s.225.

⁵⁸²BOA, MAD.d 9831, s.61.

yüzyılda da Samakov ocaklık olarak Tersane-i Amire'ye hizmet ederek üretim yönü daha belirgin bir şekilde devlete bağlanmıştır.

Devlet, birtakım vergilerle birlikte XVI. yüzyılda demir işlenen atölyeleri de mukataa kapsamına dahil etmiştir. Yani atölyeler kendi başına samakov sahipleri veya vigne sahipleri olarak ifadelendirilen özel şahıslar tarafından işletilmekle birlikte tamamı toplu olarak mukataa kapsamı içerisine dahil edilerek mültezim veya devlet tarafından tayin edilen nazır ve eminler tarafından kontrol edilir ve vergileri toplanırdı. Bu mukataa, mukata-i resm-i kantar ve çelikhane ve hasha-i Samakov, mukata-i resmi kantar ve hasha ve çelikhane-i samakov ve tevabiha, Samakov hasları ve tevabi mukataası, Samakov Mukataası, Samakov nezareti ve mukataası şeklinde kayıt altına alınmıştır.

Rumeli eyaletindeki bazı sancak ve kazalardaki iltizam bedellerini gösterir 1525 tarihli bir defterde Sofya ve Filibe samakovlarının üç yıllık kantar resmi mukataa olarak yüz altmış bin akçe olarak kaydedilmiştir.⁵⁸³ Samakov kazasındaki samakovlar ile ilgili bilgi verilme de, kazaya bağlı yedi köyde (İvlaçov-ı Samakov, Draguşin, Şirokidol, Rayova, Dosbey, İsmail ve İvranya) bulunan hasların ber vech-i emanet zabt edilmek üzere bedelleri verilmiştir. Yedi köyün hasları toplamda yıllık 85.472 akçe hesaplanmıştır.⁵⁸⁴

Samakov Mukataası ile ilgili olarak ulaşılan en erken tarihli esaslı kayıt Rumeli'deki çeşitli liva ve kazalardaki mukataalarla ilgili bilgiler içeren 20 numaralı Başmuhasebe Kalemi defteridir. Bu defterde Samakov Mukataası ile bağlantılı kayıt 1542-1544 (H. 948-951) tarihlerine aittir.⁵⁸⁵ Bu tarihler aynı zamanda mukataanın tahvil yani iltizam müddetini de göstermektedir. Samakov Mukataası doğrudan ve müstakil olarak demir madenini işletmemektedir hatta birçok başka verginin tahsili işi mukataayı oluşturmuş ve mültezimlere ya da eminlere verilmiştir. Belirtilen tahvilde resm-i kantar, yave, kaçgun bir paşanın hasları (İbrahim Paşa), Samakov kazasına bağlı veya bağlı olmayan köylerin vergilerine ilaveten Sofya, Şehirköy, Berkofça kazalarının gümrük, kantar, yave, kaçgun ve cizye-i gebran gibi bazı vergileri de eklenmiştir. Mukataayı, ebna-i sipahiyandan yani kapı kulu süvarilerinden Cafer, *emin-mültezim*

⁵⁸³BOA, TS.MA, d.2200, s.3b.

⁵⁸⁴BOA, TS.MA, d.2200, s.5a.

⁵⁸⁵BOA, D.BŞM.d.20, s.136.

sıfatıyla üzerine almıştır.⁵⁸⁶ Bu durum yani emin-mültezim olarak belirtilmesi aslında mukataa emininin iltizam yöntemiyle emin olduğunu göstermektedir.⁵⁸⁷

Söz konusu muhasebe defterinde mukataanın işleyişi ve mukataadan elde edilen gelirin arttırılması ile alakalı kayıt bulunmaktadır. Bu kayıttan mukataanın eski tahvili yani Ocak 1542- Aralık 1544 (H. 948 gurre-i Şevval-951 gaye-i Ramazan) tarihleri arasındaki bedeli 1.300.000 akçe olarak sipahi Cafer'in üzerinde olduğu görülmektedir. Razlık (Razluğ)'ın zeametini tahsil eden sabık emin Malkoç tarafından, mukataanın yeni tahviline (Aralık 1544 tarihinden muhtemelen 1547 tarihine kadar olan dönemi) Samakov kadısı Hişam'ın arzıyla yüz bin akçe "ziyade" yani 1.300.000 akçenin üzerine 100.000 eklenerek arttırıma gidilmiştir. Malkoç Çavuş mukataanın bedelini bu şekilde arttırarak kendisi işletmek üzere almak istemiştir. Bunun üzerine sipahi Cafer yüz bin akçenin üzerine, yirmi bin daha bedeli arttırmış ve üç yıla 1.420.000 akçe taahhüt etmiştir. Böylece 1544 Aralığından itibaren başlayan yeni tahvili ilk etapta üzerine almış görülmektedir. Bu durumda mukataanın 1544'den sonraki üç yıllık tahvili için her yıla 473.333 akçeyi hazineye teslim etmek üzere eminliği üzerine almıştır. Malkoç, kadı arzı ile mümkün olmayınca bizzat Divan-ı Âli'ye başvuru yapıp seksen bin akçe daha iltizam bedelinde artış yaparak üç yıla 1.500.000 karşılığında ve beş akçe terakki koşulu ile iltizam talebinde bulunmuştur.⁵⁸⁸

Yukarıda da ifade edildiği üzere mukataanın iltizam edilmesinde ve merkeze bildirilmesinde kadılar arz sunduğu gibi doğrudan mültezim adayı da bizzat Divan-ı Âli'ye başvurmuştur. Taahhüt edilen akçenin herhangi bir sebeple toplanamaması ya da olumsuz durumunun giderilmesi ve zararın karşılanması için mültezim adayının üç yarar kefil göstermesi şart koşulmuştur. Malkoç mukataayı alabilmek için Samakov'un merkezine bağlı üç farklı mahalleden üç kefil 25 akçe ulufe (maaş) ile kefil göstermiştir. Devlet hazinesine eski tahvile nazaran cedid tahvilde 120.000 akçe bedel arttırma işlemi yapılmıştır. Devlet, böyle durumlarda genellikle daha çok iltizam bedeli teklif eden kişiye mukataayı vermeyi tercih etmiştir.

Samakov Mukataası ile ilgili olarak Malkoç'un talebini Maliyeden Müdevver fonunda yer alan 255 numaralı mukataa defterinden takip etmek mümkündür ve teklif

⁵⁸⁶BOA, D.BŞM.d.20, s.136.

⁵⁸⁷Çakır, 2003, **a.g.k.**, 122.

⁵⁸⁸BOA, D.BŞM.d.20, s.136.

ettiği bedelin kabul edildiği görülmektedir. Defterde normalde 1559 tarihine ait Samakov hasları ve kantar resmi mukataası ile ilgili hususlardan bahsetmektedir. Ancak defterin sol derkenarında tahvil-i sabık yani önceki tahvil kaydı altında 1542 tarihine kadar geriye giden yani sipahi Cafer'in ber vech-i emanet üzere işlettiği dönemden itibaren söz konusu mukataaya dair atıf yapılmaktadır. Kayıtlar incelendiğinde Malkoç'un Aralık 1544 tarihinden itibaren iki tahvil dönemi olmak üzere yani Ekim 1550 tarihine kadar mukataayı emin-mültezim olarak işlettiği anlaşılmaktadır.⁵⁸⁹ Kantar resmi, Samakov hasları ve Radonil Mukataası olarak kaydedilen mukataanın gelirleri incelendiğinde önceki defterden farklı olarak Malkoç, ilk tahvilinde 1.121.047 akçe geliri, ikinci tahvilinde 1.149.675 akçelik geliri idare etmiştir. Ayrıca Cafer'in dönemine ait tahvil kaydı da 813.142 akçe olarak belirtilmiştir.

Mukataanın Ekim 1550 - Haziran 1553 tahvili ber vech-i emanet olarak işletilmiştir. Kayıta kim tarafından işletildiğine dair bilgi yer almamaktadır. Haziran 1553'den sonraki üç yıl için yani Mayıs 1556 yılına kadar Süleyman, Ali ve Mehmed ümena-mültezimîn olarak yani birkaç mültezimin birlikte işlettikleri anlaşılmaktadır. Defterde kayıtlı olan 1556-1559 tahvili ise detayları ile verilmiştir, bu kayıt asıl mevzu olup yeni mültezime mukataanın deruhte edilmesini içermektedir.⁵⁹⁰ Ortak olarak mukataa işletildiğinde genellikle ortaklar arasında iş bölümü yapılyordu. Söz gelimi bir ortak eminlik yaparken, diğeri kabz-ı mal olabiliyordu.

Samakov hasları ve kantar resmi, Radonil köyündeki hasları da kapsayan bir mukataa olarak Bali ve Süleyman 1556-1559 tahvilini iki emin birlikte üzerine almışlardır. İşlettikleri dönemde her biri 10 ve 11 akçe olmak üzere toplamda 21 akçe yevmiye almaktadır. Nazır 11 akçe yevmiye alırken, kâtip ve vezzanlık görevi bir kişi üzerinde olmak üzere 8 akçe yevmiye ile verilmiştir. Söz konusu mukataa için bir sonraki bir başka ifadeyle 1559-1562 tahviline talip olan kişi, sabık Rodos Harc-ı Hassa Eminî Hasan'dır. İltizam şartlarına bakıldığında Hasan günlük 25 akçe ile mültezim emin, Hacı Haydar günlük 13 akçe ile kâtip ve vezzanlık, kömürcülük hizmeti ise günlük 2 akçe karşılığında Mustafa adında bir kimseye verilmiştir. Gerek eski tahvilde gerekse yeni tahvilde 40 akçe, zikredilen görevlilere günlük ücret olarak ayrılmıştır. Bu hususta iki tahvil arasındaki farkın, ücretlerin görevliler arasındaki dağılımından

⁵⁸⁹BOA, MAD.d.255, s.19.

⁵⁹⁰BOA, MAD.d.255, s.19.

kaynaklandığı anlaşılmaktadır.⁵⁹¹ İfade edilen son yani Hasan'ın emin olduğu tahvilin bozulduğu anlaşıyor çünkü aynı tarihleri içeren başka bir tahvilde kapıkulu sipahilerinden (ebna-i sipahiyandan) yüz altmış ikinci bölüğe kayıtlı Mehmet (b.) Ilıca, mukaatanın bedelini 10.000 akçe arttırarak 1.230.000 akçe vaat etmiştir. Mehmet bölükte olduğu gerekçesiyle aldığı günlük 13 akçe ulufeye karşılık mukataanın eminliğini yapmıştır. Ayrıca mukataa kâtibine 10 akçe, vezzana 3 akçe ve kömürcüye yine 2 akçe talep edilmiştir.⁵⁹² İki tahvil incelendiğinde hem görevli ödemeleri anlamında hem de vaat edilen iltizam bedeli anlamında ikincisinin devlet nezdinde daha kârlı ve makbul olduğu anlaşılmaktadır.

Samakov Mukataası ile ilgili dönemin kaynaklarının derli toplu olmamasından dolayı XVI. yüzyıla ait tam anlamda kronolojik bir takip oldukça zordur. Burada 7 Mart 1562- 1 Şubat 1565 tarihi arasında yani bir tahvil dönemi boşluk söz konusudur. 2 Şubat 1565-Mart 1568 tahvilini ise İstanbul kadısı Şemseddin'in arzı ile İstanbul sakinlerinden Ramazan b. Mustafa'nın 1.389.000 akçe bedel ile eminlik görevini aldığı anlaşılmaktadır. Ramazan mukataayı emin olarak işletme karşılığında 15 akçe yevmiye almaktadır. 14 Mart 1568-28 Kasım 1570 tahvilini Samakov'da Hacı Keskin mahallesi sakinlerinden Fahreddin ilk etapta 1.520.000 akçe olan bedeli daha sonra 54.000 akçe daha arttırarak toplam 1.574.000 akçe karşılığında üzerine almıştır.⁵⁹³

Samakov kantar resmi, çelikhane ve hasları adı altında kayıt altına alınan mukataa ile ilgili daha fazla detaylara ulaşmak da mümkün olmuştur. Mukatanın 1576-1579 tahvili 1.685.000 akçeye Sinan Çavuş almıştır. Doğrudan hazineye teslim edilen miktar 581.852 akçedir.⁵⁹⁴ Devlet hazinesi dışında farklı yerlere de gelirin sarf edildiği görülmektedir. Mukataanın 1579-1582 tahviline bakılırsa Samakov nefesine bağlı Yunus Voyvoda mahallesinden Sinan b. İbrahim'e 1.626.868 akçeye verilmiş, bu miktarın 776.000 akçesi doğrudan hazineye aktarılmıştır. Yine kale görevlilerinin maaşlarına, Tersane-i Amire mühimmatına, kâtip, demirci, emin maaşı gibi farklı amaçlara sarf edilmiştir. Hazine-i Amire'ye aktarılan miktarla birlikte toplamda 1.426.385 akçe sarf edilmiş, kalan fazla ise 200.483 akçe olarak hesaplanmıştır.⁵⁹⁵ 1582-1585 tahvili incelendiğinde ise 1.636.868 akçenin 453.000 akçesi doğrudan Hazine-i Amire'ye

⁵⁹¹BOA, MAD.d.255, s.19.

⁵⁹²BOA, MAD.d.255, s.299.

⁵⁹³BOA, MAD.d.654, s.56.

⁵⁹⁴BOA, MAD.d 4076, s.19.

⁵⁹⁵BOA, MAD.d 4076, s.35.

aktarılrken mevacib-i kılâ' adı altında yani kale görevlilerine mukataadan 152.523 akçe ücret ödenmiştir.⁵⁹⁶ Belirtilen son tahvilde kalan miktarın ne kadarının hangi amaçlar için sarf edildiği belirtilmemiştir. Kısacası mukataanın üç yıllık geliri sadece hazineye aktarılmamaktadır. Devlet, hazineden ihraç edilmesi gereken ücret, maaş ve bir kısım ihtiyaç giderlerini mukataa üzerinden karşılama yoluna gitmiştir.

Mukataanın 1585-1588 tahvili 1.540.000 akçe olup Mehmed b. Mustafa emin-mültezim olarak işletmektedir. Belirtilen mukataa geliri yıl bazında ayrı ayrı sarfedilen yerleri göstermesi açısından ayrıca öneme sahiptir. Sofya kadısı Kemalettin, mukataanın müfettişliğini yapmış ve mukataanın muhasebesini tutmuştur. Bu muhasebeyi tablo olarak incelemek ve mukataanın giderlerini derli toplu görmek daha açıklayıcı olacaktır.

Tablo 4.1. Samakov Mukataası 29 Haziran 1585 (Gurre-i Recep 993) - 26 Mayıs 1588 (Gaye-i Cemaziyelahir) tahvili muhasebe tablosu (BOA, MAD.d. 4076, s.42).

İşleten: Emanet usulü ile Mehmed b. Mustafa
Mukataanın üç yıllık toplam geliri: 1.540.000

29 Haziran 1585-17 Haziran 1586 (Gurre-i Recep 993- Gaye-i Cemaziyelahir 994)				
Yıllık gelir: 513.333				
Yıllık gider: 516.372				
Gider				
Hazineye teslim edilen	İhracat-ı hassa	İhracat-ı mukataa	Görevlilere ödenen ücret	
50.000 (1 Mayıs 1585)	İskar Nehri üzerindeki köprü tamiri için Arslan Çavuş'a 100.000 (6 Mart 1588)	Resm-i ahen miri ki der Samakov 18.000 (Ağustos 1586-Mart 1588)	Emin Mehmed b. Mustafa:13 (günlük)/ 4.602 (yıllık)	
24.000 (4 Ağustos 1586)	Nalband Mustafa bin Fuad'a nal ve mih için 36.000	Samakov'da demircibaşı Hasan b Ahmet'in mevacibi:17 (günlük)/ 6.018 (yıllık) (29 Haziran 1585-17 Haziran 1586)	Kabz-ı mal Hacı Ali:13 (günlük)/ 4.602 (yıllık)	
118.300 (12 Ocak 1587)	Saray kilercilerinden Hasan'a 102.000 (14 Şubat 1587)	Samakov ve çelikhane fırınının kirası: 4.000 (sene boyu)	Kantarcı Haydar:13 (günlük)/ 4.602 (yıllık)	
22.000 (15 Kasım 1585)	Tersane-i Amire mühimmatı için Samakov nazırı Ahmet'e 18.000 (Ağustos -Eylül 1585)		Damgacı Mustafa b. Ali: 12 akçe (günlük) / 4.248 (yıllık)	
Toplam: 214.300	Toplam: 256.000	Toplam: 28.018	Toplam: 18.054	Kalan: -3.039
18 Haziran 1586-6 Haziran 1587 (Gurre-i Recep 994- Gaye-i Cemaziyelahir 995)				

⁵⁹⁶BOA, MAD.d 4076, s.36.

Yıllık gelir: 513.333 Yıllık gider: 516.072				
Hazineye teslim edilen	İhracat-ı hassa	İhracat-ı mukataa	Görevlilere ödenen ücret	
28.000	Samakov mühimmat nazırı Arslan Çavuş'a gemi mühimmatı için 400.000 (10 Mart 1588)	Demircibaşı Hasan'a 17 akçe (günlük)/ 6.018(yıllık) (18 Haziran 1586-6 Haziran 1587)	Emin Mehmed b. Mustafa:13 (günlük)/ 4.602 (yıllık)	
60.000		Çelikhane kirası için 4.000	Kabz-ı mal Hacı Ali:13 (günlük)/ 4.602 (yıllık)	
			Kantarcı Haydar:13 (günlük)/ 4.602 (yıllık)	
			Damgacı Hacı Mustafa: 12 akçe (günlük) / 4.248 (yıllık)	
Toplam: 88.000	Toplam: 400.000	Toplam: 10.018	Toplam: 18.054	Kalan: -2.739

7 Haziran 1587 -26 Mayıs 1588 (Gurre-i Recep 995-Gaye-i Cemaziyelahir 996)

Yıllık gelir: 513.333

Yıllık gider: 396.072 (18.000 akçe yıllık gidere eklenmiş ancak hesap tutulurken belirtilmemiştir)

Hazineye teslim edilen	İhracat-ı hassa	İhracat-ı mukataa	Görevlilere ödenen ücret (27 Mayıs 1588 ile 15 Mayıs 1589 arası)	
-	Nalbandan-ı hassadan Mustafa bin Fuad'a nal ve mih için 10.000 (Kasım 1585)	Demircibaşı'nın ücreti için 6.018	Emin Mehmed'e 4.602	
-	Saray kilercilerinden Ahmet ve Mehmed'e Kilar-ı Amire ihtiyaçları (şem-i asel vb.) için 250.000 (Ekim 1587)	Fırın ve çelikhane kirası için 4.000	Kabz-ı mal Ali'ye 4.602	
-	Mühimmat-ı hassa için Hüseyin Çavuş'a 50.000	-	Kantarcı Haydar'a 4.602	
-	Tersane-i Amire mühimmatı için Arslan Çavuş'a 40.000 (Temmuz 1588)	-	Damgacı Mustafa'ya 4.248	
	Toplam: 350.000	Toplam: 10.018	Toplam: 18.054	Kalan: 117.261

Üç Yılın Toplam Gideri

1.428.516

Hazineye teslim edilen	İhracat-ı hassa	Görevlilere ödenen ücret	İhracat-ı mukataa	Toplam	Kalan
274.300	1.006.000	54.162	48.054	1.382.516	157.448

Mukataadan elde edilen gelirin doğrudan hazineye aktarılan kısmı hariç her yıl düzenli olarak belirli amaçlar için sarf edildiği görülmektedir. İlk etapta bakıldığında toplam gelir olan 1.540.000 akçenin 1.428.516 akçesi çeşitli yerlere harcanmıştır. Ancak muhasebenin sonunda toplu olarak verilen üç yıllık genel harcama gideri 1.382.516 akçe olarak hesaplanmıştır. Yani giderin toplamında bir eksiklik varmış gibi görünmektedir. Bu durumun iki nedeni vardır. Öncelikle tahvilin ikinci yılında hazineye teslim edilecek 28.000 akçe muhasebe sonunda da görüldüğü üzere Rüstem Paşa'ya verilmiştir. Muhtemelen bu meblağ muhasebe sonunda hesaplama yapılırken düşülmüştür. Yine tahvilin üçüncü yılında 396.072 akçe gider gösterilmesine rağmen, bu giderler toplandığında 378.072 hesabına ulaşılmaktadır. Yani 18.000 akçenin nereye harcandığı belirtilmese de tahvilin ilk yılına bakıldığında ahen resmi için belirtilen meblağın ayrıldığı görülmektedir. Muhtemelen tahvilin üçüncü yılında da doğrudan belirtilmese de aynı durum söz konusudur. Bahsedilen iki durumda toplam 46.000 akçe hesap düştüğünde 1.382.516 tutarına ulaşılmaktadır. Tüm gider ve aktarılan meblağ çıktığında kalan fazla ise 157.484 akçe olarak kaydedilmiştir. Bahsedilen bu kalan miktar da hazineye aktarılmaktadır.

Samakov Mukataası'nın 1588-1591 tahviline kadar müstakil bir mukataa olduğu muhasebe defterlerinden takip edilmektedir. Hatta ilk etapta 1591-1594 tahvili de müstakil bir halde Hasan ve Mehmed b. İbrahim tarafından ber vech-i iştirak işletilmektedir. Ancak bu durumun yüzyılın sonlarında değiştiği görülmektedir. Samakov Mukataası, Sofya vilayetindeki diğer mukataalarla birlikte birer mukataa kalemi haline getirilerek hepsini ihtiva edecek şekilde bir mukataa olarak mültezime verilmiştir. Sofya vilayetindeki Samakov Mukataasıyla birlikte farklı mukataaları da içeren on beş kalem mukataadan bazıları Jeleznik, Breznik, Kremikofça, Berkofça gibi maden mukataaları olduğu gibi İznepol'deki zevayid-i voynugan, Sofya'daki ihtisab, ihzariye, ispenç, arusane gibi farklı mukataaları içermektedir. Söz konusu mukataalar "mukataat-ı mezkurin der vilayet-i Sofya" çatısı altında hesap edilerek mültezime verilmiştir. 1591-1597 yıllarını kapsayan iki tahvili Yusuf adında bir mültezim tarafından işletilmiştir. Sofya vilayetindeki mukataaların altı yıllık toplam bedeli olarak 11.269.796 bin akçe 530 bin dirhem taahhüt edilmiştir. Bahsedilen tahvilde Sofya Mukataatı'nın nazırlığını ber vech-i kefil olarak Dergâh-ı Âli çavuşlarından Hasan

Çavuş yapmıştır⁵⁹⁷. Söz konusu bedel içinde Samakov kantar resmi, çelikhane resmi ve diğer vergileri kapsayan mukataanın altı yıllık bedeli 3.080.000 akçedir.

Sofya Mukataatı'nın 1597-1602 yıllarını kapsayan iki tahviline Hasan Çavuş'un yaptığı arttırma yeterli olmamıştır. Sabık Sofya kadısı Muhyiddin'in arzıyla, bir önceki tahvile benzer şekilde İstanbul'da Tülbendci Mahallesi sakinlerinden Keyvan b. Abdullah tarafından mukataa bedeline Hasan Çavuş'un yaptığı arttırımın üzerine beş yüz bin akçe daha ekleyerek 11.969.769 akçe ve 535.000 dirheme üzerine almıştır. Mukataanın nazırlığına ise eski Diyarbekir vilayet defter kethüdası Hüseyin kefil olarak tayin edilmiştir. Samakov Mukataası'nın iki tahvillik iltizam bedeli ise değişmemiştir.⁵⁹⁸ Son iki tahvilin iltizam şartları incelendiğinde Keyvan'a iptidadan yani ilk kez bölük mensubu olarak başlangıç anlamında on akçe ile bölük, erbâb-ı tımdan Ömer adlı zaim Divan-ı Hümayun kâtipliği, Osman adındaki zaim iptidadan Dergâh-ı Âli çavuşluğu verilmiştir. Ayrıca hali hazırda Sofya kadısı olan Osman'ın görev süresi dolduktan sonra sabık kadı Muhyiddin'e iltizam süresince mukataa müfettişliği ve Sofya kazası kadılığı verilmiştir. Mukataanın ziyade veya başka bir şekilde başkasına iltizama verilmesi durumunda şartların geçerliliğinin korunması istenmiştir. İki tahvil bir ele alınarak “birinin fazlası birinin kesrine” yani bir tahvilin eksikliği diğer tahvilin fazlasından giderilmesi formülüyle muhtemel zararın engellenmesi amaçlanmıştır. Keyvan, mukataanın peşin bedeli olarak üç yük akçe yani üç yüz bin akçe hazineye teslim etmiştir. Herhangi bir olumsuzlukta mukataanın hazineye ödemesi gereken miktarda eksiklik veya zarar olması durumunda kefiller bu zararın bir kısmını veya tamamını karşılamışlardır. Keyvan'ın hazineye ödeyeceği miktarın iki yüz bin akçesine Dergâh-ı Âli çavuşlarından Mustafa Çavuş, yine iki yüz bin akçesine Osman, yüz bin akçesine ise silahtarlar cemaatinden Ali kefil olmuştur. Diyarbekir defter kethüdalığı yapmış olan Hüseyin Ağa ise mukataanın nazırlığını yapmakla birlikte Sofya'dan kendisine verilen dirlik (zeamet) karşılığında uğranılacak zararın tamamına kefil olmuştur.⁵⁹⁹ Ancak kısa bir zaman sonra Keyvan ve nazır Hüseyin Ağa'nın kefil göstermek noktasında kararsızlık yaşadıkları ve bölgedeki madenlerin durumundan habersiz oldukları ve mukataanın işletilmesi noktasında yetersiz oldukları Sofya'nın ileri gelen kişileri tarafından haber verilmiştir. Dolayısıyla

⁵⁹⁷BOA, MAD.d 9820, s.184-185.

⁵⁹⁸BOA, MAD.d 9820, s.184-185.

⁵⁹⁹BOA, MAD.d 9820, s.185.

mukataanın tekrardan iltizama verilmesi söz konusu olmuştur. Aynı tarihleri kapsayan yeni tahvil mukataaya talip olan Bazarcık sakinlerinden Hüseyin b. Ali 11.700.769 akçe, 535.000 dirhem iltizam bedeli ile mültezim, Dergâh-ı Âli müteferrikalarından Ömer Ağa ve Hasan Çavuş ber vech-i kefil ve iştirak nazırlar olmuştur. Breznik reayasının taahhüt ettiği beş yüz miskal altın da borçlarına sayılmıştır. Yeni tahvilin iltizam şartlarına bakıldığında Sofya sakini Dergâh-ı Âli çavuşlarından Hasan Çavuş, nazır-ı nüzzar ve kabz-ı mal olmuştur. Başka bir deyişle hem birçok nazırı kontrol eden bir nazır olmuş hem de mukataa gelirlerinin tahsili ile ilgilenmiştir. Hasan Çavuş tahsil ettiği akçeleri her altı ayda bir kiste'l-yevm üzere hazineye göndermekle sorumlu tutulmuştur. Sofya kadısı Osman tahvil sona erinceye kadar mukataa müfettişliği ve kadılık görevini sürdürmesi şart koşulmuştur. Mukataa kâtibi olarak Hasan'a on beş akçe yevmiye verilmesi kararlaştırılmıştır. Yine tahvil sona ermeden daha yüksek bir bedel teklifiyle başka kişiler tarafından mukataa iltizama alınırsa söz konusu şartların geçerliliğini koruması talep edilmiştir.⁶⁰⁰

Sofya Mukataatı çatısı altında on altı kalem mukataa birleştirilerek iltizama verilmiştir. Ancak bu on altı kalem mukataa iki tahville mukataaya verilmesi yanında her mukataa kaleminin tahvil tarihleri de farklıdır. Bu durum “tevarih-i muhtelif” ibaresi ile iltizam sözleşmelerinin içerisinde belirtilmiştir. Samakov Mukataası'nın 18 Şubat 1597 tarihi ile yine iki tahvil olarak altı yılı 3.080.000 akçe olarak hesap edilmiştir. Sözleşmede Samakov Mukataası'na özellikle değinilmiştir. Samakov'dan çıkarılan demir madeninin işlenmesi bilhassa İstanbul'a ve ihtiyaç duyulan diğer mahallere sevk edilmesi ile alakalı olan Samakov Mühimmat Nezareti'nin Sofya Nezareti ile yani mukataatı ile birleştirildiği ve tahvil sonuna kadar ayrılmaması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca Samakov Mühimmat Nezareti'nin yine üslub-ı sabık yani eskiden beri süre geldiği üzere *ber vech-i emanet* şeklinde idare edilmiştir, Sofya ise *ber vech-i iltizam* olarak iki nezaretin birleştirilmesiyle (ma'an) işletilmiştir.

XVI. yüzyıl kapsamında Samakov Mukataası'nı genel anlamda değerlendirmek gerekmektedir. Bahsedilen mukataa kantar resmi, samakov hasları, çelikhane veya bazı köylerin gelirlerinin birleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Yine bazı tarihlerde şehir vergileri dediğimiz yave, kaçgun, bac-ı pazar gibi vergilerin tahsili işi de mukataa kapsamına dahil edilerek gelir arttırılmış, yüzyıl süresince emanet usulüyle işletilmiştir.

⁶⁰⁰BOA, MAD.d 9820, s.200.

Yani, mukataa eminlere günlük ücret karşılığında üçer yıllık tahviller şeklinde iltizama verilmiş ve genellikle tek kişi olmak üzere bazen de ortaklaşa işletmişlerdir. Ancak mukataanın hangi eminler tarafından iltizam edildiğini belirlemek ve bunun takibini yapmak kaynakların dağınık ve parça parça olmasından dolayı oldukça güçtür. Bu durum iltizamların kronolojik olarak verilmesinde yıl bazında boşlukların yaşanmasına neden olmuştur. Mukataa gelirlerinin Hazine-i Amire'ye aktarılması haricinde mukataadan günlük ücret alan demircibaşı, demirci, kâtip, vezzan, damgacı, kabz-ı mal gibi görevlilerin, kalelerde görev alanların ücretleri, Tersane-i Amire mühimmatının ve devletin çeşitli amaçlar için talep ettiği demir mühimmatın hazırlanmasına yönelik harcamaları olmuştur.

Tablo 4.2. XVI. yüzyılda Samakov Mukataası'nı işleten mültezimler/eminler (BOA, D.BŞM.d, 20, s.136;...⁶⁰¹)

Emin-mültezim	İşletilme Usulü	Yevmiye	Tahvil	Bedel
<i>Ebna-i Sipahiyandan Cafer</i>	Ber vech-i emanet (emin mültezim)	20 akçe	18 Ocak 1542-1544 (h. 948-951)	1.350.518 (çevre kazaların gelirleri de dahil) / 813.142 (sadece samakov ve bağlı olanlar)
<i>Eski Razluğ Emini Malkoç</i>	Ber vech-i emanet (emin-mültezim)	25 akçe	16 Aralık 1544 -24 Kasım 1546 (h.951-953)	1.500.000 (çevre kazaların gelirleri de dahil) /1.121.047 (sadece samakov ve bağlı olanlar)
<i>Eski Razluğ Emini Malkoç</i>	Ber vech-i emanet (emin-mültezim)	25 akçe	25 Kasım 1546 -12 Ekim 1550 (h.954-957)	1.149.675
<i>İsim verilmemiş</i>	Ber vech-i emanet	-	13 Ekim 1550-12 Haziran 1553 (h.957-960)	700.654 (?)
<i>Ali, Süleyman ve Mehmed</i>	Ber vech-i emanet (ümena-mülteziman)	-	13 Haziran 1553 - 10 Mayıs 1556 (h.960-963)	1.044.000
<i>Bali ve Süleyman</i>	Ber vech-i emanet (ümena-mülteziman)	21 akçe (25 akçe talep ediyorlar)	11 Mayıs 1556 (1 receb 963-966)-	1.300.000

⁶⁰¹BOA, MAD.d.255, s.19, 299; BOA, MAD.d.654, s.51,56; BOA, MAD.d 4076, s.19,36,42; BOA, MAD.d.312, s.39-41; BOA, MAD.d 9820, s.14, 66,184-185,199-200.

<i>Sabık Rodos Harcı Hassa Emini Hasan</i>	Ber vech-i emanet (emin-mültezim)	25 akçe	9 Nisan 1559 -6 Mart 1562 (h.966-969)	1.220.000	
<i>Ebna-i Sipahiyandan (162.bölük) Mehmed (b.) Ilıca</i>	Ber vech-i emanet (emin-mültezim)	13 akçe	9 Nisan 1559 -6 Mart 1562 (h.966-969)	1.230.000	
.....		-	1562-1565 (h.969-972) tahviline ulaşılamadı.		
<i>Ramazan b. Mustafa</i>	Ber vech-i emanet (emin-mültezim)	15 akçe	2 şubat 1565-1568 (h.972-975)	1.389.000	
<i>Samakov Hacı Keskin Mahallesi sakini Fahreddin</i>	Ber vech-i emanet (emin mültezim)	20 akçe	14 Mart 1568-28 Kasım 1570 (h.975-978)/ 976	1.520.000 / 976 ziyadeleştirmesi ile 1.574.000 akçe yılında 54.000 akçe ziyadeleştirme	
<i>Hasan b. Yusuf</i>	Ber vech-i emanet (emin mültezim)	-	29 Kasım 1570 - 26 Ekim 1573 (h.978-981)	1.630.000	
<i>İbrahim</i>	Ber vech-i kefalet emin Mahmud Halife	-	27 Ekim 1573-23 Eylül 1576 (h.981-984)	1.685.000	
<i>Ali</i>	Emin mültezim	-	24 Eylül 1576-23 Ağustos 1579 (h. 984-987)	1.685.000 (yıllık 26.044 akçe olmak üzere üç yıl toplamı 78.132 akçe olarak Radonil karyesi mahsulatı)	
<i>Sinan Çavuş</i>			24 Eylül 1576-23 Ağustos 1579 (984-987)	1.685.000	
<i>Samakov Yunus Voyvoda Mahallesi sakini Sinan b. İbrahim</i>	Emanet ber vech-i iltizam	19 akçe	24 Ağustos 1579 – 21 Temmuz 1582 (h.987-990)	1.626.868	
<i>Samakov Rayova Mahallesi sakini Mehmed b.</i>	Ber vech-i emanet (emin mültezim)	14 akçe	22 Temmuz 1582- 28 Haziran 1585 (h.990-993)	1.636.868	

<i>İbrahim</i> <i>erbâb-ı tımardan</i> <i>Mehmed b.</i> <i>Mustafa</i>	Ber vech-i emanet (emin mültezim)	13 veya 15 akçe	29 Haziran 1585-26 Mayıs 1588 (h.993-996)	1.540.000 (normalde 1.636.868 akçedir ancak 96.868 akçesi muhtemelen Radonil karyesi mahsulatıdır)
<i>Sofya'da Şüca' Kasaba Mahallesi'nden</i> <i>erbâb-ı tımardan</i> <i>Hüseyin b. Ali</i>	Ber vech-i emanet (emin mültezim)	21 akçe	27 Mayıs 1588-24 Nisan 1591 (h.996-999)	1.540.000 (...zaman mürur idüb ziyade ile kimesne talip olmamağın nefs-i Sofya'da Şüca' kasaba mahallesinden erbâb-ı tımardan Hüseyin b. Ali nam kimesne gelüp tahvil-i cedidini sene 996 recep gurrelerinden şol üç yıla giru iltizam ı sabık üzere on beş kere yüz bin ve kırk bin akçeye iltizam ve kabul idüp...)
<i>Samakov Hoca Sefer Mahallesi sakini Hasan (emin) ve Mehmed b. İbrahim (ber vech-i iştirak mültezim ve kabz-ı mal)</i>	Ber vech-i emanet	22 akçe	25 Nisan 1591 / 22 Mart 1594 (h.999- muhtemelen tahvil bozuldu)	1.672.000 (Samakov Mukataası'nın payı 1.540.000 akçedir. Ayrıca, Ukul-i Kebir ve Sağır ve tevabi mukataası 70.000 akçelik, Tatarpazarı ve tevabi mukataasının 62.000 akçelik payı vardır).
<i>Söz konusu tarihlerde Sofya vilayetindeki mukataaların birleştirildiği görülmektedir. Samakov'da ilhak olunan</i>	Samakov Mukataası ber vech-i emanet - Sofya Mukataası ber vech-i iltizam (ikisi birlikte zapt olunmaktadır)	-	25 Nisan 1591-17 Şubat 1597 (h.999-1005 iki tahvil)	3.080.000 (Sadece Samakov Mukataası'nın bedelidir)

mukataalardandır.

Mukataat-ı

mezkurin der

vilayet-i Sofya

şeklinde belirtilen

mukataaların

mültezimliğini

Yusuf adında bir

şahıs yapmıştır.

İstanbul

sakinlerinden

Keyvan b.

Abdullah Sofya

Mukataatı'nın

mültezimliğini

yapmıştır ancak

bunun üstesinden

gelemeyerek aynı

tarihleri kapsayan

yeni altı yıllık

tahvili Bazarcık

sakinlerinden

Hüseyin b. Ali

uhdesine almıştır.

Samakov	-	18 Şubat 1597-15	3.080.000	(Samakov
Mukataası	ber	Aralık 1602		Mukataası'nın
vech-i emanet	-	(h.1005-1011	iki	bedelidir.)
Sofya Mukataası		tahvil)		
ber vech-i iltizam				
(ikisi birlikte zapt				
olunmaktadır)				

XVII. yüzyılda Samakov Mukataası emanet usulü ile idare edilmeye devam etmekle birlikte tahvil süresi yüzyılın ilk yıllarında altı yıl, daha sonra üç yıl ve en nihayetinde neredeyse yüz yıl sonuna kadar birer yıl olarak eminlere iltizama verilmiştir. Tahvil süresinin bir yıla indirilmesinin nedenlerinden biri hazineye nakit girişinin daha hızlı aktarılmasını sağlamaktır. Ayrıca XVII. yüzyıl ile birlikte Samakov Mukataası'ndan ocaklık kapsamında aynî olarak gelir elde edilmeye başlanmıştır. Bu husus, daha önceki bölümde de bahsedildiği üzere ocaklık kapsamında Samakov'a bağlı köylerden toplanan bin kantar ham demirin (İstanbul kantarıyla) her yıl avarız bedeli olarak Tersane-i Amire'ye gönderilmesidir.

XVI. yüzyıl sonu ve XVII. yüzyıla geçerken Samakov Mukataası'nın Sofya'da yer alan diğer mukataalarla birlikte Sofya Mukataatı kapsamında bir mültezime

verildiği, başka bir ifadeyle Samakov Mukatası'nın, Sofya Mukataatı'na ilhak olduğu ifade edilmişti. Bu durumu XVII. yüzyılda devam etmemekle birlikte bazı mültezim veya nazırların Samakov ve Sofya mukataalarının geçmişte birlikte işletildiğini dayanak göstererek fırsata çevirdikleri görülmektedir. Bu hususa 1616 tarihinde Samakov Nazırı Ataullah Çavuş ile Sofya Nazırı Ömer Çavuş arasında yaşanan hadise örnek gösterilebilir. Belirtilen tarihte Sofya Nazırı Ömer Çavuş Samakov Mukataası'nın eskiden beri Sofya'ya ilhak olarak birlikte işletildiğini ve böylelikle devletin ihtiyaç duyduğu demirin sağlıklı bir şekilde karşılandığını ifade etmiştir. Ayrıca Samakov Mukataası hali hazırda Sofya'dan ayrı işletildiği için demir tedarikinde sıkıntılar olduğunu belirterek, Samakov Mukataası'nı da üzerine alarak iki mukataayı birlikte işletmiştir. Buna itiraz eden Samakov nazırı Ataullah Çavuş, demir tedarikinde ve üretiminde hiçbir sorunun ve kusurunun olmadığını beyan etmiştir. Ayrıca asıl borçlu olanın Ömer Çavuş olduğunu sözlerine ekleyerek tekrardan nazırlığı Ataullah Çavuş elde etmiştir. Ömer Çavuş bir girişimde daha bulunmuş ve hazineye peşin ödemeler yaparak Samakov Mukataası ve kazadaki Bana haslarını da mukataaya dahil ederek daha önce ödediği 200.000 akçe peşinin üzerine 99.340 akçeyi de Hazine-i Amire'ye peşin ödeyerek üzerine almıştır. Diğer taraftan Ataullah Çavuş bir kez daha itiraz etmiş ve iş içinden çıkılmaz bir hal alınca Hazine-i Amire'de muhafaza edilen muhasebe defterleri incelenmiş ve Ömer Çavuş'un gerçekten de Ataullah Çavuş'un ifade ettiği üzere Sofya Nezareti'nin dahi muhasebesini vermediği ve borçlu olduğu anlaşılmıştır. Son olarak Samakov Mukataası ve mühimmat nazırlığı, müstakil olarak Sofya'dan ayrı değerlendirilmiş ve nazırlık tekrardan Ataullah Çavuş'a verilmiştir.⁶⁰² Anlaşıldığı üzere devlet görevlileri en son çare mukataa defterlerini inceledikten sonra Samakov'un müstakil bir mukataa olarak ber vech-i emanet şeklinde emin tarafından işletilmesini, mühimmat nazırlığının da çavuşa verilmesini uygun görmüştür. Böylece XVII. yüzyılda da Samakov, Sofya Mukataası'ndan ayrı olarak değerlendirilmiş ve emanet usulü ile işletilmiştir.

Samakov Mukataası'nın XVII. yüzyılın ilk yılları hariç genel itibariyle birer yıllık tahviller ile emnlere iltizama verilerek işletildiği görülmektedir. Samakov Mukataası'na dair iltizam sözleşmelerinde bu husus "ümena uhdesinde iltizamda" olduğu şeklinde vurgulanmıştır. Ayrıca Samakov'a dair XVII. yüzyıla ait iltizam

⁶⁰²BOA, MAD.d 9824, s.131,140, 142, 144.

sözleşmeleri incelendiğinde genellikle bahsedilen hususların ve tahsil edilen vergilerin benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Eski işletme usulünün devam ettiği arşiv kayıtlarında geçen, “...kadimden bu ana değin ne minval üzere zabt ve tasarruf oluna gelmiş ise giru ol minval üzere zabt ve tasarruf oluna...” ya da “...iltizam-ı sabık üzere...” ifadelerinden de anlaşılmaktadır. Bu aslında Samakov Mukataası işletilirken emanet usulünün dışına pek fazla çıkılmadığı ve tahvil süreleri değişse de XVI. yüzyıldan beri süregelen mukataayı emine verme geleneğinin devam ettiğini göstermektedir. Bu eminler devlet görevlisi olduğu gibi böyle bir zorunluluk da yoktu, iltizamı isteyen ve kefil gösteren kişiler emin olabiliyordu. Bunun karşılığında kendisine günlük olarak belirli meblağlar ödeniyordu.

XVII. yüzyıla dair verilen ilk tahvil kuvvetle muhtemel 1602 ve 1612 tarihleri arasındadır. 1608 tarihli olduğu anlaşılan ve Samakov Nazırı Ataullah Çavuş elinden çıkan bir arzda mukataaya dair bilgilere ulaşılmıştır. İlk etapta Ataullah Çavuş hem Samakov mühimmat nazırlığını hem de mukataa eminliğini birlikte yürütmek istemiştir. Ancak bu iki işi sürdürmenin zor olmasından dolayı mühimmat nazırlığı Ataullah Çavuş üzerinde olmakla birlikte Sofya sakinlerinden Mustafa b. Abdurrahman ve Samakov sakinlerinden Yusuf ibni Abdullah ber vech-i iştirak yıllık 400.000 akçe olmak üzere, altı yıl için 2.400.000 akçe taahhüt etmişlerdir. İltizam şartlarına bakıldığında 21 akçe ile Mustafa emin olurken Yusuf ber vech-i kefalet kabz-ı mal olmuştur.⁶⁰³ Söz konusu 21 akçe emin ve kabz-ı mal arasında paylaşılmış olmalıdır.

Samakov Mukataası’nın hangi tarihte bir yıl olarak iltizama verilmeye başlandığını net olarak belirleyememekle birlikte 1615-1618 yılları arasında üç yıllık tahvil ile 1633 yılında ise bir yıllık tahville verildiği takip edilmektedir. Hatta 1633 yılına ait sözleşmede önceki yıllarda da bir yıllık verildiğine dair ifade yer almaktadır. Kabaca 1618 ile 1633 tarihleri arasındaki bir tarihte bir yıllık süre ile emnlere iltizama verilmeye başlandığını ifade etmek yerinde olacaktır.⁶⁰⁴

XVI. yüzyıldan XVII. yüzyıla geçerken Samakov Mukataası’nın yıllık bedellerinde mukataa müfettişi olan Sofya kadısı Şemseddin ve Samakov mühimmat nazırı Ataullah Çavuş’un girişimleri ile aşağı yönde bir değişiklik olduğu

⁶⁰³BOA, TT.d., 706, s. 4-5. (İncelenen tahvil XVII. yüzyıla ait ilk tahvil olması ihtimali nedeniyle önemli görülerek açıklama gereği duyulmuştur. XVII. yüzyıla ait diğer tahviller benzerlik arz etmesi nedeniyle tek tek ele alınmamıştır.)

⁶⁰⁴BOA, MAD.d 9828, s.30.

görülmektedir. Normal şartlarda mukataanın bedeli yıllık 513.000 akçedir. Bu tutarın üç yılı 1.539.000 akçe olup muhtemelen yuvarlama ile XVI. yüzyıl sonlarında da olduğu üzere 1.540.000 akçe olarak hesaplanmaktadır. Ancak yıllık 513.000 akçe olan bu tutarın ödenmesinin mümkün olmadığı her yıl mukataa eminlerinin 155.000 akçe kesintilerinin olduğu dolayısı ile hazineye borçlandıkları görülmektedir. Bu durumun çözümü için Samakov mühimmat nazırı Ataullah Çavuş yıllık 400.000 akçe olmak üzere mukatanın işletilmesini ve bu miktarın toplanabileceğini ve bu şekilde reayanın da rahat olacağını ifade etmiştir.⁶⁰⁵ Gerçekten de 1608 tarihli bu girişimden sonra mukataa uzun bir süre yıllık 409.000 akçe ile işletilmiştir.

XVII. yüzyıl iltizam sözleşmeleri, Samakov Mukataası'nın yıllık bedeli ve eminlerin hangi vergileri tahsil ettiğini net bir şekilde göstermektedir. Mukataa "Samakov hasları ve resm-i çelikhane ve tevabii mukataaları" şeklinde kayıt altına alınmıştır. Mukataa bedeli ise yıllık olarak 4 yük 9 bin akçe başka bir ifadeyle 409.000 akçedir. Bu meblağın bir kısmını mukataayı alan emin ber vech-i peşin yani peşin olarak hazineye öderdi. Peşin olarak ödenen akçenin miktarı değişebiliyordu. Söz gelimi mukataanın 11 Mart 1633 tarihinde başlayan bir yıllık tahvili için 180.000 akçe Hazine-i Amire'ye teslim edilirken⁶⁰⁶, 12 Mart 1638 tarihinde başlayan bir yıllık tahvili için ise 100.000 akçe peşin olarak hazineye ödenmiştir.⁶⁰⁷ Mukataanın 409.000 akçe tutarında olan iltizam bedeli uzun bir süre değişmez şekilde aynı kalmıştır, 22 Mart 1687 tarihinde başlayan tahvil ise Mustafa Ağa'ya 449.900 akçe olarak verilmiş⁶⁰⁸ yüz yıl sonuna kadar da yıllık mukataa bedeli 449.900 akçe olarak sabit kalmıştır.

XVII. yüzyılda mukataanın iltizam şartları incelendiğinde aslında hangi vergilerin mültezimler tarafından tahsil edildiği anlaşılmaktadır. Tahsil edilen vergiler demir ile alakalı olan kantar resmi, öşr-i âhen, ve çelikhane resmi veya her sene Tersane-i Amire'ye mukataadan ocaklık olarak gönderilen İstanbul kantarıyla bin kantar demirin gönderilmesi gibi doğrudan demir madeni ile alakalı vergileri içermektedir. Ayrıca aşar-ı şeriyeye, baştine, ispenç, rüsum-ı örfiyye, cürm-i cinayet, bad-ı heva, yave, kaçgun, beytülmal-i amme ve hassa, mal-ı gaib ve mal-ı nukud, resm-i bennak ve mücerred, resm-i arusane, keban ve kovan gibi demir ile alakalı olmayan ancak miriye ait olan

⁶⁰⁵BOA, TT.d., 706, s. 4-5.

⁶⁰⁶BOA, MAD.d 9828, s.30.

⁶⁰⁷BOA, MAD.d 9831, s.21.

⁶⁰⁸BOA, MAD.d 9479, s.34.

vergilerin tahsilinden sorumlu olurlardı. XVI. yüzyılda toplanan vergilerden hemen hemen bir farkının olmadığı anlaşılmaktadır.

Samakov Mukataası'nın bedeli olan 409.000 akçelik gelirin bir kısmını devlet, ebna-i sipahiyan, silahtaran gibi teşkilatlarda yer almış ve zamanında önemli işler görmüş ancak artık çalışamaz durumda olan “mütekaidin” yani emeklilere, “dua-güyan” olarak belirtilen duacılar, ve mukataada görev yapan vazifelilerin ücretlerine ayırmıştır. Bu şekilde devlet mukataadan ödeme yapmakla büyük bir külfetten kurtulmuştur. 12 Mart 1652 tahvilinde 409.000 akçelik tutarın 184.130 akçesi gibi önemli bir tutar bahsedilen grupların ödemelerine ayrılırken⁶⁰⁹, 11 Mart 1662 tahvilinde ise bu miktar 140.320 olarak belirlenmiştir.⁶¹⁰ Tutarın geriye kalan kısmı ise “ber vech-i nakd” yani peşin olarak hazineye teslim edilmiştir.

XVII. yüzyılda her yıl Samakov kazasından ocaklık kapsamında Tersane-i Amire'ye gönderilen İstanbul kantarıyla bin kantar ham demirin araba kirası için de yıllık 64.000 bin akçe mukataa malından ayrılmıştır. Bu meblağ Samakov Mukataa emini veya nazırlarından mukataa malından alınmak üzere tahsil edilir ve mukataa sözleşmelerinde geçen hukuki ibare ile “sene-i ahirinde deynlerine mahsup” edilmiştir. Başka bir ifade ile tahvil sonunda devlete ödeyecekleri tutardan hesap edilerek düşülmüştür.⁶¹¹

XVII. yüzyıla dair bir muhasebe tablosu bu dönemde mukataadan yapılan harcamaları göstermek açısından faydalı olacaktır. İncelenecek tablo, Samakov Mukataası 16 Mart 1635-12 Mart 1638 yılları arasında emanet usulü ile kapıkulu sipahilerinden 78. Bölükte görevli Mustafa Filibe tarafından günlüğü 13 akçe ile işletildiğine dairdir.

⁶⁰⁹BOA, MAD.d 9832, s.201.

⁶¹⁰BOA, MAD.d 9843, s.177.

⁶¹¹BOA, MAD.d 9843, s.206.

Tablo 4.3. Samakov Mukataası'nın 16 Mart 1635-12 Mart 1638 tarihlerini kapsayan muhasebe tablosu (BOA, D.BMK.SMM., 1/57).

İşleten: Ebna-i Sipahiyan'dan 78. Bölükte Mustafa Filibe (Yeniçeri) tarafından emanet usulü ile 16 Mart 1635-12 Mart 1638 (21 Ramazan sene 1044-25 Şevval 1047) tarihleri arasında işletilmiştir.

Üç yıllık gelir: 1.227.000 akçe (Donanma-yı hümayunun demir mühimmatı için mukataa malına eklenen akçe ile 1.318.883 akçedir)

Yıllık gelir: 409.000 akçe

Kalan: Gelir-gider eşit görünmektedir. Donanma-yı hümayunun demir mühimmatı için emin Mustafa tarafından mukataa malına sonradan 191.386 akçe eklenmiş ve 91.883 akçe kalmıştır.

GİDER				
Hazine-i Amire'ye teslim edilen				
553.447				
21 Ağustos 1634 (26 S 1044) 3.315	3 Eylül 1634 (10 Ra 1044) 2.095	5 Ocak 1635 (16 Recep 1044) 249.558	23 Ocak 1635 (4 Ş 1044) 9.860	
19 Şubat 1635 (2 N 1044) 4.602	21 Mart 1635 (2 L 1044) 2.444	30 Ekim 1635 (18 Ca 1045) 3.141	30 Ekim 1635 (18 Ca 1045) 6.458	
30 Ekim 1635 (18 Ca 1045) 1.593	1 Aralık 1635 (20 C 1045) 5.584	8 Aralık 1635 (27 C 1045) 2.531	9 Aralık 1635 (28 C 1045) 3.054	
24 Mart 1636 (16 L 1045) 5.664	25 Mart 1636 (17 L 1045) 8.551	4 Şubat 1637 (9 N 1046) 147.900	8 Şubat 1637 (13 N.1046) 5.236	
9 Şubat 1637 (14 N 1046) 1.571	16 Şubat 1637 (21 N 1046) 8.201	21 Mart 1637 (24 L 1046) 7.080	7 Şubat 1638 (22 N 1047) 4.602	
21 Mart 1637 (24 L 1046) 12.744	31 Ekim 1636 (Gurre-i C. 1046) 6.372	4 Kasım 1635 (23 Ca 1045) Orduyu Hümayun 33.682	10 Kasım 1635 (29 Ca 1045) Ordu 6.283	4 Ocak 1638 (17 Ş 1047) Mevacibat 11.326
Adet-i kadim üzere yapılan giderler ve diğer giderler				
431.143				
Tersane-i Amire'ye demir nakleden arabaların kirası: 198.560				
1635 (1044) 70.560	1636-1637 (1045) 64.000	1637-1638 (1046) 64.000		
Çelikhane kirası, kantar resmi ve mukataa görevlilerin mevacibi: 130.080				
İcare-i Çelikhane (her yıl için 10.000) 30.000	Kantar Resmi (Her yıl için 15.000) 45.000	Mevacib-i Hüddam (Her gün için 51 akçe) 55.080		
Donanma-yı hümayun gemileri için çeşitli çivi ve demir mühimmat pahası: 194.386 akçe				
Mühimmat için harcanan 102.503	Hazineye kalan 91.883			
Mütekaid ve Duagüyan Ücretleri				
242.410				
Hüseyin (mütekaid) Günlük: 16 Üç yıl: 16.992 (Vacib et-tarihül muhasebe)	Yusuf b. İbrahim (mütekaid) Günlük: 17 Üç yıl: 18.054 (Vacib et- tarihül muhasebe)	Mehmed b. Mehmed (mütekaid) Günlük: 8 Üç yıl: 8.496 (Vacib et-tarihül muhasebe)	Süleyman (mütekaid) Günlük: 8 1044-1045 seneleri 5.664	Süleyman (mütekaid) Günlük: 20 Üç yıl: 21.240 (Vacib et-tarihül muhasebe)
Mustafa b. Ahmet (mütekaid)	Osman b. Mustafa (mütekaid)	Mehmed (kâtip) Günlük: 12	Mustafa b. Ahmet (korucu)	Süleyman (Korucu)

Günlük: 7 1044 – 1045 4.756	Günlük: 16 1044-1045 11.328	Üç yıl: 12.960 (Vacib et-tarihül muhasabe)	Günlük: 5 Üç yıl: 5.400 (Vacib et-tarihül muhasabe)	Günlük: 7 Üç yıl: 7.560 (Vacib et-tarihül muhasabe)
Hüseyin (Samakov kantarcısı) Günlük: 5 akçe Üç yıl: 5.400 (Vacib et-tarihül muhasabe)	Ahmet (Kömürcü) Günlük: 4 Üç yıl: 4.320 (Vacib et-tarihül muhasabe)	Osman (Ser- haddad) Günlük: 15 Üç yıl: 16.200 (Vacib et-tarihül muhasabe)	Ömer (Ser- haddad) Günlük: 17 Üç yıl: 18.360 (Vacib et-tarihül muhasabe)	Mustafa Ali (Duagü) Günlük: 10 Üç yıl: 10.800 (Vacib et-tarihül muhasabe)
Osman (Duagü) Günlük: 7 1044-1045 5.040	Mevlana Ömer b. Şeyh Yusuf (Duagü) Günlük: 10 Üç yıl: 10.800 (Vacib et-tarihül muhasabe)	Mehmed b. Mehmed (Duagü) Günlük: 10 Üç yıl: 10.800 (Vacib et-tarihül muhasabe)	Mevlana İshak b. Derviş Civan Günlük: 5 Üç yıl: 5.400 (Vacib et-tarihül muhasabe)	Mevlana İbrahim b. Ramazan Günlük: 8 Üç yıl: 8.640 (Vacib et-tarihül muhasabe)
Mevlana Abdi b. Yusuf Günlük: 12 Üç yıl: 12.960 (Vacib et-tarihül muhasabe)	Halil Çavuş b. İbrahim Günlük: 20 Üç yıl: 21.240 (Vacib et-tarihül muhasabe)			

Bahsedilen tarihlerde normal şartlar altında mukataalar birer yıllığına 409.000 akçeye işletmeye verilirdi. İlk bakışta tablodan XVI. yüzyıldaki gibi üçer yıllık bir tahvilmiş gibi görünse de aslında Mustafa Filibe üç ayrı yıl olmak üzere birer yıllığına mukataayı işleterek toplamda üç yıl işletmiştir. Yani kısaca bahsedilen tarihlerde tahviller birer yıllık olup tabloda üç yıl birleştirilerek verilmiştir. Mukataanın giderleri başlıca üç kısma ayrılmıştır. Bunlar hazine, adet-i kadim ve diğer (Tersane-i Amire'ye her yıl gönderilen bin kantar demir için araba kirası ücreti, çelikhane resmi gibi ödemeler), emekli görevlilere ve duagülere ayrılan harcamalardır. Tablo'nun sonunda genel bir hesap yapılmasa da her yıl için 409.000 akçe olmak üzere toplamda 1.227.000 (sonradan donanma mühimmatı için eklenen akçe ile 1.318.883) akçe tutarındaki gelirden kalan miktar 91.883 akçedir. Hesap sonunda kalan bu miktar hazineye teslim edilmektedir.

Tabloda görmek mümkün olmasa da diğer kayıtlar incelendiğinde genel olarak mukataayı işletenlerden burada muhasebesi incelenen Mustafa Filibe'den Tersane-i Amire için her yıl ocaklık olarak verilen bin kantar demirin ve diğer kurumların (cebehane gibi) ihtiyacı olan demiri vaktinde hazırlaması, her sene etraftaki kaza ve

kasabalardan demir işlemek için gelenlerin ücretlerinin hakkıyla ödenmesi de istenmektedir.⁶¹²

Belirtmek gerekir ki hem XVI. yüzyılda hem XVII. yüzyılda geçerli olmak üzere mukataa hesaplarının giderleri her zaman aynı yerlere değildir. Devlet ihtiyaç duyulan yere mukataadan ödenek ayırabilmektedir. Yine giderler incelendiğinde mukataalardan birçok yere yapılan ödemeler ve harcamalarla bir bakıma hazinenin yükünü de hafifletmektedir.

XVII. yüzyıl sonuna doğru ve XVIII. yüzyılda Samakov Mukataası malından ocaklık olarak yine her sene Sultan Murat Han Gazi'nin İskar Nehri üzerinde yaptırdığı Cisir-i Kebir⁶¹³ olarak ifade edilen köprünün masraf ve tamirleri için 30.000 akçelik bir tutar ayrılmıştır. Tam olarak hangi tarihte mukataadan akçe verildiğine dair bir veriye ulaşılamasa da daha çok XVII. yüzyıl sonlarına doğru olan ve XVIII. yüzyıla ait muhasebe defterlerinde, Samakov Mukataası'ndan köprünün tamir ve termimi için 30.000 akçenin köprü nazırlarına verildiğinden sıkça bahsedilmiştir. Bu durumda mukataadan XVII. yüzyıl sonlarına doğru 30.000 akçenin İskar Nehri üzerindeki Cisir-i Kebir'in masraflarına ayrıldığını belirtmek mümkündür. Ancak yine XVI. yüzyıl sonlarına ait bir mukataa defterinde İskar Nehri üzerinde Samakov yakınlarında bir köprünün tamiri için 1588 senesinde 100.000 akçenin Arslan Çavuş'a teslim edildiği anlaşılmaktadır.⁶¹⁴ Köprünün adı verilme de muhtemelen aynı köprüdür. Bununla birlikte XVII. yüzyılın sonlarına kadar söz konusu köprüye mukataadan akçe ayrıldığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. 11 Mart 1688 ve 11 Mart 1689 tarihlerinde başlayan iki ayrı tahvilde mukataadan ayrılan masraf incelendiğinde 30.000 akçenin Samakov'da İskar Nehri üzerinde Sultan Murat Han evkafına bağlı köprü için ayrıldığı görülmektedir. Ayrıca uygulamanın adet-i kadim olduğu belirtilmiştir.⁶¹⁵ Söz konusu köprünün Sultan Murat Han Gazi tarafından yapıldığı ve onun evkafına dahil olduğu

⁶¹²BOA, MAD.d 9828, s.91.

⁶¹³Köprüyü yaptıran padişah XVII. yüzyılın son yıllarına ait muhasebe defterlerinde Sultan Murat Han Gazi olarak kaydedilmiştir. Öncelikle XVI. yüzyılda köprünün var olduğu düşünüldüğünde Sultan IV. Murat'ın köprünün banisi olması zayıf bir ihtimaldir yine gazi olarak kaydedilmesi savaşa katılan bir padişaha işaret etmektedir. Bu durum köprünün banisini Sultan III. Murat olması ihtimalini de zayıf kılmaktadır. Son tahlilde köprünün Sultan I. Murat veya II. Murat tarafından yapılmış olması akla yatkın gelmektedir.

⁶¹⁴BOA, MAD.d.4076, s.42.

⁶¹⁵BOA, MAD.d 9479, s.34.

ayrıca masrafları için ayrılan 30.000 akçenin Hüdavendigâr zamanında verildiğini belirten hükümler tespit edilmiştir.⁶¹⁶ Hüdavendigâr kavramı genel olarak Sultan I. Murat'a atfedilse de padişahlar Hüdavendigâr kelimesini bir ünvan olarak kullanmıştır. Bu nedenle hangi padişah döneminde 30.000 akçe verilmeye başlandığı bilgisine ulaşılammıştır.

Mukataaların malikane yöntemiyle mültezimlere verildiğinden daha önce genel anlamda bahsedilmişti. Malikane sistemini iltizam ve emanet usulünden ayıran en belirgin özelliği mukataayı işletmek isteyen mültezim adayına kayd-ı hayat şartı yani yaşadığı sürece satılması esasını temel almıştır. Sistem uzun yıllar bir mültezimin elinde bulunan mukataadan daha fazla hazineye gelir aktarılacağı düşüncesine dayanıyordu. Osmanlı Devleti'nde bu usul ile mukataaların işletilmesine 1695 tarihinde geçilmiştir. Samakov Mukataası'nın da zikredilen tarihten iki yıl sonra malikane usulüne geçtiği resmi kaynaklardan öğrenilmektedir.

Samakov Mukataası 1695 tarihine kadar eminler tarafından işletilmeye devam etmiştir. Malikane usulü ile işletilmeden hemen önce kuvvetle muhtemel 11 Mart 1695 tarihinde emanet usulü ile son kez Abdulkadir Efendi tarafından 1.500 kuruş peşin olmak üzere, 499.000 akçe karşılığında bir yıllığına işletilmiştir. Ancak çok geçmeden 17 Mart 1695 tarihinde Samakov Mukataası, rikab-ı hümayun kaim-makamı Vezir Mehmed Paşa'nın hassı tayin edilmiştir. Abdülkadir Efendi sene bitimine kadar işletmeye devam etmek istese de tahvili bozularak kiste'l-yevm hesabı üzere muhasebesi görülmüştür. Çok geçmeden aynı tarihin Mayıs ayında ise Sultan II. Mustafa döneminde çıkarılan fermanla *“rikab-ı hümayun kaim-makamlarına mahsus olan haslar miri tarafından fûruht ve zabt olmak üzere mahalline kayd ve talibine deruhde olunmak...”* hükmü gereğince rikab-ı hümayun kaim-makamı Vezir Mehmed'in elinden devlet tarafından satın alınmıştır. Rikab-ı hümayun kaymakamından satın alındıktan sonra ise Samakov Mukataası'nın Nişancı Ali Efendi'ye hicri 1106 Ramazan ayının on yedinci günü yani 1 Mayıs 1695 tarihi esas alınarak has tayin edilmiştir.⁶¹⁷ Ocak 1697 tarihli bir hükümden anlaşıldığı kadarıyla yılda 449.900 akçe malı olan Samakov hassı ve mukataası bin üç yüz kuruş muaccele yani peşin ile bedeline 10.000 akçe arttırım ile 459.900 akçe 1108 Mart başlangıcından itibaren ve her

⁶¹⁶BOA, MAD.d 9917, s.128.

⁶¹⁷BOA, MAD.d 9479, s.158.

sene bin kuruşuna iki şer yüz kalemiyesi olmak üzere haslıktan ref' edilerek malikane olarak yine Ali Efendi'ye verilmiştir.⁶¹⁸ Nişancı Ali Efendi'nin nişancılık hizmeti yaptığı sırada mukataayı malikane olarak işletmiştir ve nişancılık hizmetinin ne kadar olduğu bilinmemekle birlikte 47 yıl Divan-ı Hümayun hizmetinde bulunduğu anlaşılmıştır. 1697 yılının son zamanlarında nişancılık görevinden emekliye ayrıldıktan sonra dahi mukataayı işletmekle birlikte, kendisine medar-ı maişeti yani geçinmesi için mukataa malından her sene 1.000 kuruş emeklilik geliri bağlanmıştır.⁶¹⁹

Mukataa 1 Mayıs 1695 tarihinde kısa bir dönem has olarak Nişancı Ali Efendi'ye bağlansa da avarız bedeli olarak Tersane-i Amire'ye ocaklık kapsamında her yıl verilen demirin gönderilmesine devam edilmiştir. Daha önceden 1.000 kantar demir gönderilirken 9 Kasım 1697 tarihinde 935,5 kantarın gönderildiği anlaşılmaktadır. Yine Samakov'dan İstanbul'a demirin taşınma ve araba kirası olan 64.000 akçelik meblağın ödenmesi devam etmiştir. Mukataa'dan malikane olarak işletildiği dönemde her yıl 449.900 akçe bedel gösterilmiştir.⁶²⁰

Samakov Mukataası 1695 tarihinden itibaren kısa bir süre has olarak, 1697 yılından itibaren ise malikane olarak Nişancı Ali Efendi ölümüne kadar işletmiştir. Muhasebe defterlerinden takip edildiğinde 1715 tarihine kadar yani yirmi yıl kadar Ali Efendi'nin mukataayı işlettiği anlaşılmaktadır. Ali Efendi'nin vefatından sonra mukataa mahlûl olmuş başka bir deyişle boşa çıkmıştır ancak artık malikane olarak verilmesi usulüne son verilmiş, eski sistemde taliplerine verilmesi kararlaştırılmıştır. En nihayetinde mukataa, "kadimü'l-eyyamda ne minval üzere zabt oluna gelmiş ise giru ol minval üzere" ibaresiyle yani kuvvetle muhtemel emanet usulü ile 12 Mart 1715 (6 Rebiülevvel 1127) tarihi esas alınarak yıllık 463.500 akçe olmak üzere Hacı Mustafa'ya verilmiştir.⁶²¹

⁶¹⁸BOA, D.BMK.SMM., 3/25,28.

⁶¹⁹BOA, D.BMK.SMM., 3/29.

⁶²⁰BOA, MAD.d 9479, s.158,159.

⁶²¹BOA, MAD.d 3271, s.37.

Tablo 4.4. XVII. Yüzyılda Samakov Mukataası'nı işleten mültezimler/eminler (BOA, MAD.d 9824, s.9. 142.; ...⁶²²)

Mültezim	İşletme Usulü	Tarih	Bedel
Samakov sakinlerinden Mustafa b. Abdurrahman (emin) ve Sofya sakinlerinden Yusuf ibni Abdullah (kabz-ı mal)	Ber vech-i emanet (emin mültezim) (21 akçe yevmiye almaktadırlar)	1602-1612 arası altı yıllık bir süre.	Yıllık 400.000 akçe olmak üzere altı yılı 2.400.000 akçedir.
Samakov sakinlerinden Yusuf (...iltizam-ı sabık üzere yirmi beş yük on dört bin akçe akçeye sabıka emin olan Yusuf'a deruhte edilmiştir...)	Ber vech-i emanet (emin- mültezim)	10 Mart 1612 -1618 (7 Muharrem 1021) (iki tahvil süresi)	2.514.000 (altı yıllık ancak birinci tahvilin muhasabesini vermediği için ikinci tahvil verilmemiştir)
İstanbul Emin Bey Mahallesi sakini Mustafa b. Mehmed	Ber vech-i emanet (emin mültezim)	12 Mart 1615-1618 (11 Safer 1024)	1.215.000 (Yusuf'un tahvil-i sanisini deruhte etmektedir)
Ebna-i sipahiyandan doksan beşinci bölükte yevmi on sekiz akçeye Saray-ı Atik mühürdarı Hasan Ali emin, yine cemaati mezburede altmış dokuzuncu bölükte yevmi on sekiz akçeye saray-ı atik mühürdar-ı kâtip olmak üzere	Ber vech-i emanet	11 Mart 1633 (29 Şaban 1042)	409.000 (ber vech-i peşin 180.000 akçe hazineye teslim edilmiştir)

⁶²²BOA, MAD.d 9828, s.30-31, 67, 91; BOA, D.BMK.SMM., 1/56, 1/57; BOA, MAD.d 9831, s.59, 114, 134, 152; BOA, MAD.d 9832, s.31, 45, 85, 104, 155, 169, 201, 212, 238, 245, 255, 270, 291, 303, 320, 366; BOA, MAD.d 9843, s.76, 82, 89, 177, 211; BOA, D.BMK.SMM., 1/119, 1/117; BOA, MAD.d 9479, s.34,35,36,37,40,158,159; BOA, D.BMK.SMM., 3/2, 3/23, 3/25,3/28,3/40,3/87-3/107-3/175-3/177-3/178.

Mustafa	Emin mültezim	Mart 1634 (1043)	409.000
Zümre-i	Emin mültezim	10 Mart 1635 (21 Ramazan 1044)	409.000
Silahdarandan 65. Bölükten Boyalı(?) Abdullah (yüz bin akçe peşin ile) (?)			
Ebna-i Sipahiyan 78. Bölük'den Mustafa Filibe Yeniçeri (günlük 13 akçe ile)		16 Mart 1635-12 Mart 1638 (27 Ramazan 1044-25 Şevval 1047)	409.000/ (3 yıllık 1.227.000)
Süleyman	Emin mültezim	10 Mart 1639 (5 Zilkade 1048)	409.000 / 150.000 akçe peşin vermiştir.
Ebna-i Sipahiyandan Derviş Mehmed	Emin mültezim	10 Mart 1642 (8 Zilhicce 1051)	409.000
Mabeyn kapıcısı (adı yok)	Emin mültezim	11 Mart 1643 (20 Zilhicce 1052)	409.000/ (195.228 akçe peşindir)
Mabeyn Kapıcısı olabilir. (İsim verilmemiş). bin elli üç senesine muhavvel olmak üzere bin elli dört muharreminin ikinci gününde vaki' mart evvelinde iltizam-ı sabık mucebince giru ve senesi dört yük dokuz bin akçeye iltizam ve kabul ederim İsim yok	Emin mültezim (Emanet)	11 Mart 1644 (2 Muharrem 1054)	409.000
İsim yok	Emanet	11 Mart 1647 (4 Safer 1057)	409.000
İsim yok	Emanet	11 Mart 1648 (15 Safer 1058)	409.000
Filibe sakinlerinden olup dergah-ı ali müteferrikalarından Ahmet zide kadruhu Filibe sakinlerinden	Emanet (sonradan ref' olundu)	12 Mart 1649 (27 Safer 1059)	409.000 / ber vech-i nakid bin kamil kuruş peşin
	Emanet	12 Mart 1649 (27 Safer 1059)	409.000 / ikiyüz(?)

olub dergah-ı muallam müteferrikalarından Ahmet zide kadruhuya deruhde olunub ..Hüseyin nam kimesne divan-ı hümayunuma gelüp ve arzuhal sunup zikr olunan Samakov Mukataası'nın senesi giru dört yük dokuz bin akçeye olmak üzere tarih-i merkumdan kapatmak şartıyla sene tamamına değin iltizam ve kabul ider şol şartla ki mukaddema emin olub ref' olunan Ahmeti ve ahardan bir ferdi dahl ve taarruz ettirmeye Hüseyin (yukarıdaki kişi ile aynı) Sabıka Mimarbaşı Kasım Ağa olmalıdır. Sabıka mimarbaşı Kasım Ağa İsim yok (Sahte arz ve belgelerle bir süre Yusuf tasarruf		1059				yirmi ve yine kapudan paşanın kethüdası olan kıdvetülemasil ve'layan Ahmet zide mecduhu yedinden gayrı ez tefavüt iki yüz otuz dört bin iki yüz yetmiş dört akçe
	Emanet	10 Mart 1650	(7	409.000		
		Rebiülevvel 1060)				
	Emanet	11 Mart 1651	(18	409.000 / gayr ı ez		
		Rebiülevvel 1061)		tefavüt 197.922		
				akçe teslim-i hazine		
	Emanet	12 Mart 1652	(1	409.000 / (20 bin		
		Rabiülahir 1062)		akçe peşin ile)		
				184.130 akçesi		
				mevacib geriye		
				kalan 224.870 akçe		
				Hazine-i Amire'ye		
				irsal edilmek üzere.		
	Emanet	12 Mart 1653	(12	409.000/ yüz bin		
		Rabiülahir 1063)		akçe peşin ile		

etmiştir)								
Tersane-i Amire Emini Salih zide mecduhuya deruhte edilmıştır ancak görevi dolayısıyla vekil olarak Mustafa'yı tayin etmiştir. (bin altmış dört rebiülahirinin yirmi üçüncü gününde vaki' mart evvelinde irsaliye malını kapatmak şartıyla)	Emanet	13 Mart 1654	(23 Rebiülahir 1064)	409.000/ (409.000 akçenin 179.240 akçesi mevacibat-ı mütakaidin, hizmetli ve düağüyana veriliyor geri kalan 229.750 akçesi hazineye irsal ediliyor)				
Bin altmış beş cemaziyelevvelinin dördüncü gününde vaki' mart ibtidasında sipahiler katibi Mustafa tarafından "isim yok" nam kimesneye deruhte olunub berat-ı alışan verilmiş iken hala Zülfikar nam kimesne divan-ı hümayunuma gelüp arzuhal sunup zikr olunan mukataa tarih-i merkumda kapatmak üzere sene tamamına değin iltizam ve kabul ider)	Emanet	12 Mart 1655	/(4 Cemaziyelevvel 1065)	409.000 / (dahi zikr olunan mukataanın irsaliye malı için bin altmış beş cemaziyelevvelinin on dokuzuncu gününde Hüseyin Bey ve Mehmed Bey yedlerinden gayr ez tefavüt iki yük yirmi beş bin altı yüz on iki akçe teslim-i hazine olunmağın sene ahirinde deynine mahsub kılına diyu beratında kayd oluna)				
Sonra Mustafa'nın tekrar aldığı ve Zülfikar'ın mukataadan ref' edildiği								

anlaşılmaktadır.

Anadolu
Muhasebecisi
Mustafa tarafından
gönderilen kimesne

Emanet 11 Mart 1656 / 15 409.000/ peşin
Cemaziyelevvel 1066 olmak üzere zıkr
olunan mustafa
yedinden 78.880 (?)
akçe ber vech-i
nakd teslim-i hazine
olmağın sene
ahirinde deynine
mahsub kılına

İsim Verilmemiş
(Ama Mustafa Ağa
olabilir çünkü:
mukataanın irsaliye
malından peşin olmak
üzere hala bin altmış
beş ..akçe şabanın(?)
on sekizinci gününde
Mustafa Ağa
yedinden ma' tefavüt
yetmiş dokuz bin üç
yüz akçe teslimi
hazine olmağın sene
ahirinde deynine
mahsub oluna diyu
beratında kayd
oluna)

Emanet 12 Mart 1657/ 26 409.000/ (İki kise
Cemaziyelevvel 1067 peşin ile deruhte
olmuştur.

Bostan-ı Hassa'dan
Şehbaz

Emanet 12 Mart 1658 / 7 409.000 / (kendüye
Cemaziyelahir 1068 deruhte olunmak
rica eylemeğın
yetmiş bin/70.000
akçe peşin ile berat
verile diyu)

Mustafa fevt olmuş
Zümre-i
Silahtarandan
İbrahim Ağa almıştır
Mehmed

Emanet 13 Mart 1659 (18 409.000
Cemaziyel ahir sene
1069)
12 Mart 1660 (29 409.000 (üç kise
Cemaziyelahir 1070) peşin ile)

<i>İsim vermemiş</i>	Emanet	11 Mart 1662 (20 Recep 1072)	409.000
<i>hala kıdvetü'l-emasıl ve'l-akran zide kadruhu mahmiyye-i Edirne'de Dersaadet'ime arzuhal sunup zikr olunan mukataanın giru (İsim vermemiş)...</i>	Emanet	12 Mart 1663 (2 Şaban 1073)	409.000
<i>Mustafa Ağa kethüda-i hazret-i Sultan</i>	Emanet	11 Mart 1681 (20 Safer 1092)	449.900
<i>Mustafa Ağa</i>	Emanet	22 Mart 1687 (8 Cemaziyelevvel 1098)	449.900
<i>Mustafa b. Mehmed Lofça silahdaran</i>	Emanet	11 Mart 1688 (8 Cemaziyelevvel 1099)	449.900
<i>Ak Monla Mehmed Ağa</i>	Emanet	11 Mart 1689 (19 Cemaziyelevvel 1100)	449.900
<i>Samakov'da demir bazerganlarından el-hac Mehmed kefaletiyle Ahmet Ağa</i>	Emanet	11 Mart 1690 (30 Cemaziyel evvel 1101)	449.900
<i>Hüseyin Ağa (Not: iki ay zabt etmiştir sonra Ak Monla Mehmed Ağa'ya verilmişti)</i>	Emanet	12 Mart 1691 (11 Cemaziyelahir sene 1102)	449.900
<i>Tatarbazarcıklı Şatırzade Süleyman Ağa (Tatarpazarı sakinlerinden el-hac Mehmed kefaletiyle)</i>	Emanet	Mart 1692 (cemaziyelahir 1103)	449.900
<i>Ahmet Ağa (Ak Monla Mehmed Ağa'nın kefaletiyle)</i>	Emanet	Mart 1693 (Recep 1104)	449.900
<i>Tatarpazarlı Hacı Mehmed</i>	Emanet	11 Mart 1694 (14 Recep 1105)	449.900
<i>Kefaletle Abdulkadir</i>	Emanet (tahvil bozulmuş)	Mart 1695 (Recep 1106)	499.000

<i>Efendi ve Ramazan Efendi (1500 kuruş peşin ve Abdülkadir Efendi kefaletiyle)</i>	olmalı)		
<i>Nişancı Ali Efendi Temmuz 1715 yılı ölümüne kadar mukataayı tasarruf etmiştir. Ölümünden sonra bir yıllık tahville iltizama verilmiştir.</i>	Ber vech-i malikane	1 Mayıs 1695-7 Temmuz 1715 (17 Ramazan 1106-5 Recep 1127)	449.900
<i>Hacı Mustafa</i>	İltizam-Emanet	Temmuz 1715	463.500

4.3. Samakov Madenlerinde Çalışan Görevliler

4.3.1. Samakov Mühimmat Nazırları

Samakov’da demir ve demircilik faaliyetleri ile doğrudan her detayı ile ilgilenen kurum, tam olarak hangi tarihte tesis edildiği tespit edilemeyen Samakov Nazırlığı veya Samakov Mühimmat Nazırlığı’dır. Bu nazırlığı idare edenler ise Samakov Mühimmat nazırlarıdır. Nazırlık fiziki yapıya sahip bir kurum olarak algılanmamalıdır. Demir işleri ile ilgilenilmesi için oluşturulan bir görev veya memuriyet olarak ifade etmek daha doğru olacaktır. Mühimmat ibaresinden ise kastedilen Samakov’da işlenen ham veya her türlü mamul demir üretimidir. Bu görevi yerine getirenler Samakov Nazırı olarak devlet tarafından tayin edilen ve belirli bir ücret alan memurlardır.

Nazır, en basit ifadeyle bir işin yönetimine memur olan kişi⁶²³ demektir. XVI. yüzyılda Osmanlı devlet merkezinden Samakov’a gönderilen demir konusu ile ilgili, içeriğinde doğrudan “Samakov nazırına hüküm ki” şeklinde Samakov nazırlarına hitaben yazılan belgelere rastlanmaktadır. Kadılar da demir işleri ile ilgilenmektedir ancak bu daha çok müfettişlik ve demir işlerini denetim görevi ile öne çıkmaktadır. Devlet merkezinin demir işleri ile ilgili asıl muhatap aldığı kişiler, genellikle XVI. yüzyılda “Samakov Nazırı” olarak ifade edilirken, XVII. yüzyılda “Samakov Mühimmat Nazırları” olarak net bir şekilde belirtilen ve vazifelendirilen görevlilerdir. Samakov nazırlarının vazifeleri, çoğunlukla devletin merkezi İstanbul’a olmak üzere,

⁶²³İ. Ayverdi (2006), Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 2, (2.Baskı) İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, s.2312.

demire ihtiyaç duyulan mahallere gerek ham demir, gerekse mamül demirin işletilmesinden, hazırlanmasına ve sevk edilmesine kadar ki süreçle ilgilenmektedir.

Samakov nazırları arşiv kayıtlarından anlaşıldığı üzere XVI. yüzyılda “Dergah-ı Mualla” çavuşlarından tayin edilen kimselerdir. Bu çavuşların “Dergâh-ı Ali” veya “Südde-i Saadet Çavuşları” şeklinde ifadelendirildikleri de görülmektedir. Söz konusu çavuşlar Divan-ı Hümayun’da görev almaktadır. Merkezîyetçi bir devlet anlayışına sahip olan Osmanlı Devleti, merkezi otoriteyi tesis etme ve taşradaki işleri belirli bir düzen dahilinde sürdürmek için çavuşları hemen her sahada kullanma yoluna gitmiştir.⁶²⁴ Samakov Nazırı olarak görev alan Dergâh-ı Mualla çavuşları da Samakov kazasındaki demircilik faaliyetlerinin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesini sağlıyordu.

Samakov nazırlarının hangi tarihte ortaya çıktığına dair 3 Nisan 1545 tarihinde Filibe kadısına gönderilen bir hükümde ip uçlarına rastlanmaktadır. Hükme göre söz konusu tarihte donanmanın tamiri veya yapımı için demire gereksinim duyulmaktadır. Hükümün giriş cümlesi, “...Filibe kadısı olup Samakov’da donanma-yı hümayunum maslahatı için işlenen esbâb üzerine nazır ta’yin olunan Mevlana Ahmet’e bir hüküm ki...” ifadelerini içermektedir. Burada Filibe kadısının, kadılık görevine ek olarak sürekli nazırlık mı sürdürdüğü ya da bu işin bitimine kadar bir denetim olarak mı vazifelendirildiği kısmı tam olarak anlaşılmamaktadır. Belge incelendiğinde donanma için hazırlanan demire iş bitimine kadar mübaşir olarak İstanbul’dan dergah-ı mualla çavuşu Mustafa’nın gönderildiği ifade edilmektedir. Bahsedilen göreve çavuş tayininin ilk defa olduğu ve ilk etapta iş bitimine kadar daha sonraları nazır olarak sürekli hale geleceğini düşündüren emareler vardır. Demircilik işlerine çavuş tayininden memnuniyet duyduğu anlaşılan kadı, “...şimdiye değin çavuş hükmü olmayup, çavuş gelmekle halk iş işlemekte ziyade müciddlerdir...” ifadesini kullanmıştır. Yani kadı, ilk defa demircilik faaliyetlerine çavuş tayin edildiğini vurgulamakta ve demircilik faaliyetleri ile meşgul olanların da işlerini daha ciddi yaptığını belirtmektedir. Hükümün sonunda Mustafa Çavuş’un kadının yanında iş bitimine kadar nazır olması kararlaştırılmıştır ⁶²⁵. Demircilik faaliyetleri noktasında memnuniyet belirten bu durumun, ilk etapta iş bitimine kadar dergah-ı mualla çavuşları tayin edilse de daha sonraları sürekli nazır olma yani Samakov nazırlığı yolunu açmış olmalıdır. Ayrıca

⁶²⁴Ü. Koç (2002), XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Çavuşluk Teşkilatı, Elazığ: *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), s.400.

⁶²⁵Sahillioğlu, 2002, **a.g.k.**, 325-326.

dergah-ı mualla çavuşlarının demir işleri ile görevlendirilmesi o zamana kadar (1545) belki de tek sorumlu olan kadıların yükünü hafifleterek işlerin daha sağlıklı yürütülmesini sağlamıştır.

Dergâh-ı mualla çavuşları bir süre daha Samakov emini gibi ifadelerle bir nevi mübaşirlik şeklinde hizmetlerini sürdürmüşlerdir.⁶²⁶ Bu durumun giderek değiştiği ve dergah-ı mualla çavuşlarının öne çıktığı ve Samakov nazırı olarak tayin edildikleri görülmektedir. Hükümlerin kadı ve nazıra hitaben birlikte gönderildiği durumlar olduğu gibi sadece nazırlara hitaben gönderilenlere de rastlanmaktadır. Bu kadıların tamamen demircilik faaliyetlerinden bertaraf edildiği anlamına gelmemektedir. Samakov kazasının idaresinden kadılar sorumlu olduğu için demircilik faaliyetleri ile ilgili denetim ve sorumlulukları da bulunmaktadır. Ancak dergah-ı mualla çavuşlarının tam anlamıyla nazır olarak tayin edilmeye başlanmasıyla, demircilik işlerinin ağırlıklı kısmı ile görevlendirilmişlerdir. Bu nazırlığın sadece mevcut işin bitimine kadar olmadığı sürekli hale getirildiği ve bir nazırlık vazifesinin ihdas edildiği anlaşılmaktadır.

Kadılar genellikle demirlerin sevk edilmesi için arabaları ve bu arabaları çeken hayvanları tedarik etmek, demirlerin güven içinde sevkini sağlamak, demirin işlenmesini engelleyecek asayiş ve usulsüzlüklerle ilgilenmek ve nazırların görevlerini layıkıyla sürdürdüklerini denetleme işi ile ilgilenmişlerdir. Söz gelimi, Samakov nazırı Mehmet Çavuş'un 1568 tarihinde devlet merkezine gönderdiği mektupta, Üveys adında bir ribahor yani tefeci, samakovcu ve ensercileri kendisine borçlandırmıştır. Borçlarını ödeyemediği anlaşılan samakovcu ve ensercileri İzladı dağında kendi kurduğu demir atölyelerinde çalıştırmak üzere alıkoymuştur. Mehmet Çavuş, bu durumun devletin ihtiyaç duyduğu demirin işlenmesine zarar vereceğini bildirmiştir. Bunun üzerine devlet Samakov kadısından, Üveysin sürülmesi ya da kasap yazılarak demirin işlenmesini engelleyecek durumun ortadan kaldırılmasını istemiştir.⁶²⁷ Hükümden anlaşıldığı üzere demir işiyle bizzat ilgilenen, demir işleyen kişilere nezaret eden kişi Mehmet Çavuş yani nazırdır ancak demir işlerinin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesini sağlayan kadıdır. Devlet doğrudan nazıra hitaben hüküm gönderdiği gibi demircilik faaliyetlerini yürüten nazır da kadıya başvurmadan devlet merkezi ile iletişime geçebiliyordu.

⁶²⁶Yaşaroğlu, 1995, **a.g.k.**, 80, 101.

⁶²⁷BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.7, s.728, hüküm nr: 1994.

Nazırlar, doğrudan devlet merkezinden tayin edildiği gibi Samakov kadısının o sıra kazada bulunan çavuşlardan birini tavsiye etmesiyle de mümkün olmaktadır. 1598 Ocak ayında dergah-ı âli çavuşlarından Hasan Samakov kazası kadısı Hamza'nın gönderdiği övgü içeren arzı ile nazırlık görevine getirilmiştir.⁶²⁸

Samakov nazırlığı vazifesini almak için bazen nazırların birbirleri ile mücadele içine girdiği anlaşılmaktadır. Normal şartlar altında Samakov Mukataası müstakil bir mukataadır ancak daha önce de bahsedildiği üzere XVI. yüzyılın sonlarında Sofya Mukataatı'na ilhak edilmiştir. Bu durum Sofya ve Samakov nazırları arasında iki nazırlığı tek kişinin elde etme çabasına yönelik bir çekişmeye sahne olmuştur. Söz gelimi, Aralık 1591 tarihinde Arslan Çavuş divanda elinden alınan Sofya nazırlığını tekrar elde etmeye yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Açıklamasında Sofya ve Samakov nazırlığını birlikte işlettiği dönemde Tersane-i Amire ve Anbar-ı Amire'ye yeterli şekilde demir gönderdiğini, Sofya nezaretinin sebepsiz elinden alındığını, şimdiki nazırın (Sofya nazırı Perviz Çavuş) demirin kantarını değerinden fazla akçeye satın aldığını ve Mahzen-i Amire'ye hurda demir göndererek devleti zarara soktuğundan bahsetmiştir. Bunun üzerine iki nezaret tekrar Arslan Çavuş'a verilmiştir.⁶²⁹ Daha sonra Perviz Çavuş Şubat 1592 tarihinde nezareti tekrar elde etmeye yönelik bir girişimde bulunmuştur. Perviz Çavuş, nazırlığı sırasında demir ihtiyacı olan yerlere (Tersane-i Amire, o sırada inşa olunan Kasr-ı Ali'ye, donanma-i hümayuna, tüfenkhaneye, Anbar-ı Amire'ye) eksiksiz bir şekilde gönderildiğinden bahsetmiştir. Arslan Çavuş'a yönelik olarak zimmetinde 400.000 akçe mal-ı miri olduğu, muhasebesi incelenirse daha fazla akçe bulundurarak devleti zarara soktuğunun anlaşılabileceğini dile getirmiştir. Perviz Çavuş, *"...bu medyunun yuları elimizde iken götürüb bizim yularımızı medyunun eline vermek insaf değildir saadetlü mürüvvetlü sultanımdan rica ve temenni ederim ki mühimmat nezaretini ana buyurub mukataa nezaretini bu kullarına inayet buyurmakla işlediğim mühimmatı kendim irsaliye idüb cevabını bu kullarından sual buyurula..."* ifadeleriyle tekrar Sofya nezaretini talep etmiştir. Bunun üzerine Sofya nezareti Perviz Çavuş'a, Samakov mühimmat nezareti ise Arslan Çavuş'a verilmiştir.⁶³⁰

⁶²⁸BOA, MAD.d 5294, s.24.

⁶²⁹BOA, MAD.d 9820, s.65,66.

⁶³⁰BOA, D.BMK.SMM., 1/8.

Yukarıdaki hadisede de görüldüğü üzere nezaretleri bir şekilde tek bir kişi kendi elinin altında toplayabiliyordu. Bu gibi durumların önünü almak için ise mukataa defterlerini incelemek geçmişe dair net verileri sunarak usulsüzlüğün önüne geçilmesini sağlıyordu.

XVI. yüzyılda nazırlar dergah-ı alî çavuşlarından tayin edilmekteyken 1630’lardan itibaren bu durum değişmiştir. Samakov nazırı veya emini olarak tayin edilenler çavuş olarak değil “ağa” sıfatıyla tayin edilmeye başlamıştır. Söz gelimi 1635 ve 1637 yılları arasında Mustafa Ağa *Samakov emini ve nazırı* olarak görevini sürdürmüştür.⁶³¹ Burada ayrıca belirtmek gerekir ki Samakov Mukataası’nda XVII. yüzyılın ortalarına doğru görevlilerin bir yerde emin olarak kaydedilirken farklı bir yerde nazır olarak veya Mustafa Ağa örneğinde de görüldüğü üzere sıklıkla iki nitelemeyle kaydedilmiştir. Ancak bu durum görevlinin iki vazife yaptığı anlamına gelmemektedir. Bu dönemde nazır ve emin kavramlarının birbirlerinin yerine kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Yine nazırlar, demirlerin sevk edilmesi için gerekli araçların temininde kadılarla organize bir şekilde hareket etmiştir. Şöyle ki, nazırlar demirlerin sevki için gerekli araç ve hayvan sayısını belirlerken, kadılar ise araç ve hayvanların tedarik işini sağlamıştır.

Samakov nazırlarının birincil vazifesi devlet merkezinden çeşitli amaçlar için kullanılmak üzere talep edilen demir ürünlerin hazırlanmasını sağlamak ve bu yönde atölyeler ve görevliler üzerinde denetim kurmaktır. Bu denetim demirciliğin maharet gerektiren teknik yönüne müdahaleyi içermez bu anlamda nazırların demircilik işinde ilim sahibi olması pek aranmazdı. Demir işleri için doğrudan Samakov nazırlarına hitaben hüküm gönderildiğinden daha önce bahsedilmişti. Nazırlar demirin üretimi ve işlenmesinde meydana gelen aksaklıkların giderilmesinde, demir ustalarının atölyelerde nizam içinde çalışmasında organize edici rol oynamaktadır. Söz gelimi, atölyelerde çalışan samakovcuların başka bir şekilde farklı meşguliyetlere ve işlerin altına girmesi istenmezdi. Bu anlamda bazen samakovcuların, vignecilerin, haddadların, madenci grupların yanlışlıkla veya bilerek celep kaydedildikleri görülmektedir. Bu tür durumlarda nazırlar samakovcuların celeplikten ihraç edilmelerini sağlardı.⁶³² Samakov eminlerinin madenci reayadan aşırı vergi veya farklı sebepler adı altında vergi

⁶³¹BOA, D.BMK.SMM., 1/47, 1/48, 1/55.

⁶³²BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.7, s.372, hüküm nr: 1074.

aldıklarında Samakov nazırlarının da kadıyla birlikte hareket ederek eminleri teftiş ettiklerine de rastlanmaktadır. Demir çıkarılan köylerdeki madencilerin de çalışmalarını denetler, yaşanan aksaklıklar hükümetçe nazırdan sorulur ve yaşanan sorunların giderilmesi yine nazırlardan istenirdi.

Samakov nazırlarının görevi demir işleri ile sınırlı değildir. Ayrıca mukataa kapsamı içerisinde de belli başlı sorumluluklarının olduğu anlaşılmaktadır. Samakov Mukataası veya atölyelerindeki kâtip, ser-haddad, kantarcı gibi vazifelilerin vefat veya yaşlılık nedeniyle yerlerinin boşalmasıyla yeni görevlilerin tayininde de hükümet merkezine arzuhal sunmaktadır. Görevlilerin ücretleri Samakov Mukataası gelirlerinden olmak üzere nazır eliyle ödenmiştir. Yine silahtaran, dergah-ı mualla cebecileri, ebna-i sipahiyan, duagû gibi çeşitli zümrelerden yaşlılık veya belirli sebeplerle artık görevini sürdüremeyen kişilere mukataadan belli bir meblağ ödenmiştir. Bu ödemeler kadı huzurunda şahitler eşliğinde nazırlar tarafından verilmiştir.

Samakov nazırları, belirli bir ücret karşılığında bu vazifeyi yerine getirirlerdi. Samakov Mukataası gelirlerinden nazırlara ödendiği anlaşılan bu ücret 1561 tarihinde günlük 11 akçe idi.⁶³³ Nazırların bahsedilenden farklı yıllara ait gelirlerine ulaşamadı.

⁶³³BOA, MAD.d.255, s.19.

Tablo 4.5. XVI ve XVII. yüzyıllarda farklı yıllarda görev yapmış Samakov Mühimmat Nazırları (Sahillioğlu, 2002, **a.g.k.**, 325-326...⁶³⁴)

Samakov Mühimmat Nazırları	Nazırların Görev Yaptığı Yılları
<i>Filibe Kadısı Mevlana Ahmet / Mustafa Çavuş</i>	3 Nisan 1545 (20 Muharrem 952)
<i>Samakov Emini Mustafa Ali (Çelebi)</i>	2 Şubat 1552 (6 Safer 959)
<i>Mehmed Çavuş</i>	14 Eylül 1565 (18 Safer 973) - 28 Mart 1571 (2 Zilkaade 978)
<i>Koyun Çavuş</i>	30 Ekim 1571(10 Cemaziyelahir 979)-8 Mart 1576 (7 Zilhicce 983)
<i>Hızır Çavuş</i>	11 Ekim 1576 (18 Recep 984)-Haziran 1585
<i>Ahmet Çavuş</i>	Ağustos 1585 (Şaban 993) - Aralık 1591 (Rebiülevvel 1000)
<i>Arslan Çavuş</i>	Mart 1588 (Rebiülahir 996) - Şubat 1592 (Cemaziyelevvel 1000)
<i>Ataullah Çavuş</i>	Temmuz 1595 (Zilkade-i Şerif 1003)
<i>Hasan Çavuş</i>	25 Ocak 1598 (17 Cemaziyelahir 1006)- Şubat 1598 (Recep 1006)
<i>Ataullah Çavuş</i>	Eylül 1605 (Cemaziyelevvel 1014) - 16 Ağustos 1616 (3 Şaban 1025)
<i>Ömer Çavuş (Ataullah Çavuş ile Samakov mühimmat nezareti için çekişmiştir. Kısa bir süre Sofya ve Samakov nezaretini birlikte idare etmiştir)</i>	Nisan 1614 (Safer 1025)- Ağustos 1616 (Cemaziyelahir 1025)
<i>Hasan Çavuş</i>	14 Haziran 1622 (4 Şaban 1031)
<i>Ömer Çavuş</i>	Kasım 1623 (Muharrem 1033) (?)

⁶³⁴Yaşaroğlu (1995). **a.g.k.**, 101; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.5, s.325, hüküm nr: 853; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.7, s.372, hüküm nr: 1074; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.7, s.728, hüküm nr: 1994; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.12, s.153, hüküm nr: 328; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.16, s.334, hüküm nr: 590; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.26, s.251, hüküm nr: 723; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.10, s.298, hüküm nr: 482; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.16, s.237, hüküm nr: 459; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.19, s.310, hüküm nr: 627; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.21, s.214, hüküm nr: 510; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.23, s.144, hüküm nr: 293; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.24, s.39, hüküm nr: 113; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.27, s.178, hüküm nr: 407; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.28, s.239, hüküm nr: 574; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.30, s.16, hüküm nr: 40; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.36, s.76, hüküm nr: 225; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.51, s.30, hüküm nr: 101; BOA, MAD.d.312, s.40; BOA, MAD.d.4076, s.42; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.60, s.15, hüküm nr: 33; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.66, s.197, hüküm nr: 419; BOA, MAD.d.9820, s.65,66,67, 82, 159; BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.73, s.256, hüküm nr: 588; BOA, MAD.d.5294, s.24,25,26; BOA, MAD.d.5717, s., 49,51,54; BOA, MAD.d.9824, s.130,131, 140,142,144,; BOA, TT.d.706, s. 4,5; BOA, D.BMK.SMM., 1/29, 1/33, 1/34, 1/40, 1/44/, 1/45, 1/47, 1/51, 1/53, 1/54, 1/55, 1/63, 1/75, 1/76, 1/78, 1/80,1/98, 1/99, 1/100, 1/108, 1/119, 1/120, 1/121, 1/138, 2/4, 2/40,2/44, 2/59,2/61,2/67, 2/105, 2/137, 2/143, 2/148, 2/151,2/153,2/155, 2/156; BOA, MAD.d.9831, s.110; BOA, TS.MA.e, 1041/76; BOA, TS.MA.e, 1271/71; BOA, AE.SMMMD.IV., 42/4756; BOA, TS.MA.d, 4670/1; BOA, MAD.d.9843, s.76,89,185.

<i>Osman Çavuş</i>	19 Şubat 1629 (25 Cemaziyelahir 1038)
<i>Samakov Mukataası Nazırı Ahmet</i>	10 Şubat 1629 (16 Cemaziyelahir 1038) -Nisan 1643 (şevval 1043)
<i>Samakov Nazırı Ahmet kühistanda (dağlık yer) vefat edince yerine El-hac İbrahim geçmiştir.</i>	17 Nisan 1634 (18 Şevval 1043)
<i>Samakov Emni ve Nazırı Mustafa Ağa</i>	Ocak 1635(Evasıt-ı Recep 1044) / 27 Ocak 1637 (Gurre-i Ramazan 1046)
<i>Samakov madeninde nazır olan Mehmed</i>	1640 (1050)- Temmuz 1641 (Rebiülevvel 1051)
<i>Samakov nazırı Halil</i>	Eylül 1641 (Cemaziyelevvel 1051)
<i>Samakov Mukataatı nazırı Mehmet</i>	Aralık 1643 /Ocak 1644 (Şevval 1053)
<i>Samakov Mukataası Emni ve Nazırı Yahya Ağa</i>	1644 (1053)- 24 Ocak 1645 (26 Zilkaade 1054)
<i>Samakov Nazırı Ahmet Ağa</i>	1645-1646 (1055)
<i>Samakov hasları madeninde nazır olan</i>	14 Eylül 1649 (7 Ramazan 1059)
<i>Samakov Nazırı Hüseyin</i>	
<i>Bi'l-fiil Samakov nazırı olan umdetü'l-emacid ve'l-ayan Osman Ağa ibni Mehmed</i>	Kasım-Aralık 1649 (Evahir-i zilkade 1059)
<i>Bi'l-fiil Samakov nazırı olan umdetü'l-emacid ve'l-ayan Zülfikar Ağa</i>	Kasım 1651 (Evasıt-ı zilhicce 1061)
<i>Bi'l-fiil Samakov nazırı olan umdetü'l-ayan Ahmet Ağa ibni Abdulmennan</i>	2 Ağustos 1652 (26 Şaban 1062) - Ekim 1653 (Evahir-i Zilkaade 1063)
<i>İbrahim Ağa</i>	Ekim 1656 (Evahir-i Zilhicce 1066)
<i>Samakov Mukataasın'a nazır olan fahirül akran Zülfikar Ağa ibni Abdurrahim</i>	Şubat 1658 (Evasıt-ı Cemaziyelevvel 1068)- Ekim 1658 (Muharrem 1069)
<i>İbrahim (Samakov Mukataası ve tevabii baştine haslarının nazırı ayrıca mukataanın eminliğini de yapmıştır).</i>	Kasım 1658 (Safer 1069)- Nisan 1659 (Evasıt-ı Recep 1069)
<i>Samakov nazırı olan Osman</i>	Mayıs 1661 (Ramazan 1071)
<i>Samakov Mukataası nazırı umdetü'l-ayan Mehmed Ağa</i>	Ağustos 1665 (Safer 1076)-Aralık 1666 (Evahir-i Cemaziyelahir 1077)
<i>sene-i mezbur nazırı Ali Ağa / mukata-i merkume nazırı mefahirü'l-ayan ve'l-aşıyan hamil-i hazel kitap Ali Ağa / mukataa-i mezbur emni olan iş bu sahibü'l-kitâb umdetü'l- aşıyan Ali Ağa bin Mehmed / Samakov Mukataası nazırı olan iş bu sahibü'l-kitâb mefdu'l-aşıyan Ali Ağa ibni Mehmed</i>	Ağustos 1669 (Rebiülevvel 1080)- Mart 1674 (Zilkaade 1084)

Yukarıda verilen tabloda XVI. yüzyıl ve XVII. yüzyıla ait tarihlerde Samakov nazırlığı görevinde bulunmuş kişiler gösterilmiştir. Bu isimlere mühimme defterlerinden, muhasebe defterlerinden ve Samakov Mukatası'na dair belge ve defterlerden ulaşılmıştır. Kişilerin bazen “Samakov Mukataat nazırı”, olarak kaydedildiği görülürken bazen de “Samakov mühimmat nazırı” olarak kaydedildiğine rastlanmıştır. Verilen isimler için mukataa nazırlığı veya mühimmat nazırlığı gibi bir ayrıma gidilmemiştir. Çünkü kullanılan kaynaklardan bu ayrımı yapmak mümkün değildir. Diğer taraftan bir yerde mukataa nazırı olarak belirtilirken aynı vazifelinin mühimmat nazırı olarak kaydedildiği görülmektedir. Yaptıkları görev bakımından incelendiğinde ise iki şekilde de demir faaliyetlerini yürüttükleri görülmektedir. Bu durum mühimmat nazırı veya mukataa nazırı olarak kaydedilenlerin aynı görevli oldukları, farkın sadece yazımda olduğu sonucuna götürebilir. Rastlanılan bir diğer durum ise birbirine yakın tarihlerde iki ayrı nazıra rastlanmaktadır. Bu da mukataa nazırı ve mühimmat nazırı ayrımı olduğuna dair şüphe uyandırmaktadır. Ancak her ne kadar nezaret kelimesi geçse de mukataa, emanet usulü ile yönetildiğinden ikinci durumu mümkün kılmamaktadır. Bu bahsedilen nezaret ile ilgili durum mühimmat nazırlığı olmalıdır. Birbirine yakın tarihlerde farklı isimde nazırların olması muhtemelen yine demir işiyle alakalı olarak merkezden geçici bir süre tayin edilen nazırlar olmalıdır.

4.3.2. Diğer Görevliler

Madenlerin çıkarılmasından, işlenmesine ve ihtiyaç duyulan mahallere nakline kadar emek gücüne sürekli olarak gereksinim duyulmuştur. Osmanlı terminolojisi madenlerde çalışanları ve madencilik faaliyeti ile bağlantısı olan görevlileri belirli kavramlarla ifade etmiştir. Bu kavramların bir kısmı Osmanlı öncesinde, bilhassa XII. ve XIII. yüzyıllarda Orta Avrupa'nın Saksonya ve Bohemya bölgelerinden Bosna ve Sırbistan'a yerleşen Alman madenciler, kullanılan hukuki ve teknik terminolojiyi de Balkanlara yerleştirmişlerdir. İlerleyen zaman içinde Almanca'dan Slav fonetiğine uygun olarak yerleşen terimler, fetihle birlikte Osmanlı sistemine eklenmiş ve genellikle Slavca söyleniş biçimleri ile Osmanlı maden terminolojisine dahil olmuştur.⁶³⁵

⁶³⁵Altunbay, 2010, a.g.t., 12

Genel olarak Osmanlı madenlerinde faaliyet gösteren usta ve işçi kadrosu şu kavramlarla ifade edilmiştir: Maden mühendisi veya kuyucu başı olarak tavsif edilebilecek ustalar takımını oluşturan görevliler “urbarar”, maden kuyusu sahipleri olan “gavarıklar”, her kuyudaki maden işçilerine nezaret eden ve bir nevi ustabaşı olan “hutmanlar”, yine kuyulardaki işletme tarzını kontrol eden “şafarlar”, kuyu işlerini ve kuyu inşaatlarını yürüten “lemşadnîçiler”, “prustadlar”, kuyularda hisse sahibi olan “varacı”, kuyucu anlamına gelen “vatruk”, arıtım ve madeni saflaştırma işlerinden sorumlu olan “ıfrazcı” ve “kalcılar” gibi madenlerde çalışan görevliler tespit edilmiştir.⁶³⁶

Samakov kazasında demir işlenen atölyelerle irtibatlı olarak samakovcu, vigneci olarak tabir edilenler, samakov veya vigne sahibi olan kişiler kastedilmektedir. Bu kişiler devlete bağlı olarak talep edilen demir ürünleri hazırlama ve hazırlatmakla görevlidir. Samakovcular ve vigneciler üzerlerine tayin edilen Samakov nazırları nezaretinde atölyelerinde demir işletmektedir. Samakovcu ve vigneciler yaz ve kış bütün yıl boyunca kazada ikamet etmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi nazırların demir ilminde maharet sahibi olmaları aranmazdı, onlar sadece devletten gelen demir talebinin karşılanmasını uygulatırdı. Nazırların usulsüzlüklerine karşı samakovcu ve vigneciler Samakov kadısına şikâyetle bulunabilir ya da devletin merkezi İstanbul’da hak arayabilirlerdi.

Atölyelerde ve madende çalışan demirciler, resmi evraklarda haddad veya ahenger olarak isimlendirilmektedir. Demirciler doğrudan Samakov kazasında oturanlardan olabileceği gibi çevre kazalardan gelip belirli ücretlerle mevsimlik işçi gibi çalışan ustalar da bulunmaktadır. Ustaların, kış mevsiminin gelmesi ve bazı nehirlerin donması, su gücüyle çalışan atölyelerin işlemez hale gelmesi nedeniyle sezonluk hizmet ettikleri de görülmektedir. Ancak ihtiyaç halinde kış mevsimi de olsa işleyen atölyelerde çalıştırılmak için çevre kazalardan ustalar getirtilmiştir. Demircilerin başında yeteneğini kanıtlamış, demir ilmine vakıf olan “ser-haddad” yani “demircibaşı” olarak ifade edilen usta demirciler bulunmaktadır. Ser-haddadlar Samakov nazırlarının arzı ve padişahın onayı ile beratlı görevlilerdir. Ulufeleri Samakov Mukataası’na bağlı olarak nazırların elinden ödenmektedir. Ser-haddadlar kullanım amacına göre elde edilecek demir ürünün ve malzemenin kaliteli ve nitelikli bir şekilde yapılmasına gayret gösterirdi. Bu amaçla

⁶³⁶Akgündüz, 1990, **a.g.k.**, 164; Altunbay, 2002, **a.g.k.**, 794.

üretim aşamasında demir haricindeki diğer madenlerin karışım oranını, elde edilecek ürünün boyut ve ağırlığı gibi hesap işlemlerini de yapan mühendislik bilgisi gerektiren niteliklere sahipti. Söz gelimi Ekim 1574 tarihinde Samakov nazırı Koyun Çavuş, demircibaşının görüşlerine rıza göstermeyip, başına buyruk lenger üretmiştir. İstanbul'a gönderilen lengerler kullanıma uygun olmadığı için Koyun Çavuş sert bir şekilde uyarılmıştır.⁶³⁷ Bu örnek ser-haddadların demircilik ilmindeki maharetinin önemini göstermektedir. Ser-haddadlar XVI. yüzyıldan XVII. yüzyılın sonlarına kadar yürüttükleri vazife karşılığında hemen hemen aynı oranda yevmiye denilen günlük ücret almışlardır.

Tablo 4.6. Ser-haddadın farklı yıllarda aldığı günlük ücret.

Yıllar	1585-89	1626	1638	1645	1649	1661	1691-93
Günlüğü	17 akçe	15 akçe	15 akçe	15 akçe	15 akçe	17 akçe	12 akçe

Demir atölyelerinde madeni işlemek için kullanılan enerji kaynağı ağaçlardan elde edilen odun kömürüdür. Kömür elde etmek için çok fazla ağaç kesilmesi gerekmiştir. Söz gelimi 1 kg odun kömürü elde etmek için 5-10 kg arasında oduna ihtiyaç duyulmuştur.⁶³⁸ Kömür demiri bileşik halde bulunduğu oksijenden ayırarak element haline getirmek ve demirin dövülüp işlenmesi için gerekli ısıyı sağlamaya yaramaktadır.⁶³⁹ XVI. yüzyılda Samakov'daki atölyelerinin ihtiyaç duyduğu kömürü tedarik işinde görevli olanlar devletçe sorumlu tutulmuş veya yine devlet tarafından belirlenen köylerin ahalisi olmuştur. Daha önce de belirtildiği üzere Samakov kazasında XVI. yüzyılda Haralu, Haline, Prodan Samakovu, İzlagukani gibi köyler kömürcülük hizmetiyle sorumlu tutulan köyler arasında bulunmaktadır. Bu köylerin ahalisi ormanlık veya ormanlık bölgelere yakın olup Samakov kazasında işlenen demir için ürettikleri veya üretilen kömürü atölyelere çekmişlerdir. Bu vazife karşılığında kömürcüler avarız-ı divani ve tekalif-i örfiye denen vergilerden muaf tutulmaktadırlar.

Bir köy ahalisinin kömür tedarik etmekle sorumlu tutulmasından başka doğrudan atölyelerde vazifeli kömürcülük hizmetini sürdüren beratlı, belirli bir günlük ücret alan ve "kömürcü" olarak ifade edilen görevliler de bulunuyordu. Kömürcü, ücretini

⁶³⁷BOA, A.DVNS.MHM.d. nr.26, s.251, hüküm nr: 723.

⁶³⁸Agoston, 2009, **a.g.k.**, 124.

⁶³⁹Ali Fathalizade, (2010). Ortaçağda, Yakınoğu'da Demir Çelik Üretimi ve Kılıç Yapımı, *Metalurji Dergisi, Türk Mühendis ve Maimar Odaları Birliği*, S.158, s.38. (ss.34-43).

Samakov Mukataası nazırı olanların elinden alıyordu⁶⁴⁰. Bahsi geçen görevli, kömürü atölyelere tedarik etme işi ile sorumlu tutulup, demir işleyecek atölyelerin ocaklarına kömür atıp, ateşi uygun seviyede kalmasını sağlıyor ve ateşi demirin işlenmesi için hazır hale getiriyordu.

Tablo 4.7. Kömürünün farklı yıllarda aldığı günlük ücret.

Yıllar	1607	1629	1635	1640	1644	1648
Günlüğü	3 akçe	4 akçe	4 akçe	5 akçe-2 akçe	4 akçe	4 akçe

Samakov'dan çıkan demir ürünler Samakov kantarı veya İstanbul kantarına göre hesap edilerek gönderilirdi. İstanbul'a veya devlet kurumlarına gönderilen demir ürünlerde genellikle İstanbul kantarının esas alındığı görülmektedir. Farklı kullanım amaçları için değişen miktar ve ağırlıklarda ham veya mamul olarak talep edilen demir, vezzan veya kantarcı olarak isimlendirilen görevliler tarafından ayarlanırdı. Kantarcılar da berat ile tayin olup belirli bir ücrete sahiplerdi. Samakov Mukataası dahilinde normal şartlar altında bir kantarcı genel olarak tartım işi ile ilgilenirdi. Ancak 1570'li yıllarda muhtemelen demir ocaklarında aşırı kullanımdan kaynaklanan odun ve kömür kıtlığı yaşanmıştır. Bu nedene bağlı olarak samakov atölyelerinin perakende olması yani topluca bir bölgede değil de dağınık bir şekilde konumlanmaya başlamasından dolayı tek kantarcı ile tartım işini yürütmek zor hale gelmiştir. Bu nedenle 1572 tarihinde demir satın almaya gelen tüccarın tartım işine ayrı bir kantarcı, devletin talep ettiği miri mühimmat için de müstakil bir kantarcı tayin edilmiştir.⁶⁴¹

Tablo 4.8. Kantarcının farklı yıllarda aldığı günlük ücret.

Yıllar	Aldığı Günlük Ücret
1559'dan önce	8 akçe (kâtip ve vezzanlık birlikte)
1559'da talep edilen	13 akçe (kâtip ve vezzanlık birlikte)
1566	3 akçe
1572	3 akçe
1585-1589	13 akçe
1588	8 akçe
1607	5 akçe

⁶⁴⁰BOA, D.BMK.SMM., 1/21; BOA, D.BMK.SMM., 1/75.

⁶⁴¹BOA, MAD.d.654, s.57.

1629	7 akçe
1635	5 akçe
1640	7 akçe
1644	7 akçe
1652	7 akçe

Sözlükte ketb “yazmak” fiilinden türetilmiş bir kelime olan kâtip “yazı işleriyle uğraşan kimse, sekreter, yazıcı; bilgili kişi, noter; muharrir” demektir.⁶⁴² Kâtipler, atandıkları kurum veya vazife ile ilgili yazı ve kayıt işleri ile ilgilenmektedir. Samakov maden, mukataa veya atölyelerinde çalışacak kâtipler, mukataa nazırlarının arzı, padişahın onayı ve berat ile tayin edilmektedir. Samakov atölyelerinde görev alan kâtipler mukataaya dair kayıtları tutmanın yanı sıra talep edilen demirlerin ağırlık, ölçü ve türlerinin kayıtlarını, hangi kurum ve mahallere gönderileceği ile ilgili kayıtları, yine demir işleri ile ilgili merkezle olan yazışmaları yürütmüşlerdir.

Tablo 4.9. Katibin farklı tarihlerde aldığı günlük ücret.

Yıllar	Aldığı Günlük Ücret
1559'dan önce	8 akçe (kâtip ve vezzanlık birlikte)
1559'da talep edilen	13 akçe (kâtip ve vezzanlık birlikte)
1566	10 akçe
1588	14 akçe
1607	10 akçe
1626	12 akçe
1635	12 akçe
1640	12 akçe
1649	10 akçe
1654	8 akçe

Samakov'da demircilik faaliyetlerini yürüten görevliler hakkında daha fazla bilgiye ulaşmak için konuya müstakil olarak değinmek gerekmektedir. Ancak bu husus Osmanlı Arşivi'nde daha derin ve uzun bir araştırma sürecine muhtaçtır. Bu nedenle ulaşılan kaynaklardan yararlanılarak kısıtlı bilgiler vermekle yetinilmiştir.

⁶⁴²M.S. Küçükaşçı (2022). “Kâtip”, *DİA* içinde (s.49-52) İstanbul: TDV Yayınları, 25, s.49.

Buraya kadar XVI. ve XVII. yüzyıllarda Samakov'da demircilik faaliyetleri ile ilgili hususlar ele alındı. XVII. yüzyıldan sonra da Osmanlı hakimiyetinden çıkana kadar Samakov'da demircilik faaliyetlerinin sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Bundan sonraki süreci aşağıda özet şeklinde vermek yerinde olacaktır.

Samakov'da demir üretiminin ele alınan dönemlerden sonra da yani XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyıllarda da devam ettiği arşiv kaynaklarından takip edilmektedir. Söz gelimi Tophane-i Amire için 1709 yılında farklı ağırlıklarda üretilen toplara, uygun ölçülerde demir dingil yaptırılmıştır.⁶⁴³ 1731 yılında Samakov ve civarından madenci reaya demir çıkarmaya devam etmektedir.⁶⁴⁴ Samakov, Tersane-i Amire ocaklığı olarak söz konusu yüzyıllarda hizmet etmeye devam etmektedir hatta daha geniş bir alana da yayıldığı daha önceleri demir toplanılmayan köylerden demir tahsil edilmesinden anlaşılmaktadır.⁶⁴⁵ Örneğin 1766 tarihinde ocaklık olarak 678 Samakov kantarı demir tahsil edilmektedir.⁶⁴⁶ Samakov kazasına yakın Dubniçe, Radomir, Etrebolu, Eğridere, ve Tatarpazarı gibi kazalardan da demir tahsil edilmektedir ancak bu kazalardan elde edilen demir Samakov'a nazaran oldukça az miktardadır. Söz gelimi ocaklık olarak toplanan 678 kantarın 608 kantarı Samakov'dan tahsil edilirken geriye kalan miktarı Radomir ve Dubniçe kazalarından alınmaktadır. 1798 tarihinde dergah-ı ali kapıcıbaşlarından Pazarcık Voyvodası Kavanoszade Mehmed Bey tarafından Samakov ve havalisinden toplamda 7.500 kantar ham demir İrad-ı Cedid Mahzeni'ne teslim edilmek üzere mübayaa olunmuştur.⁶⁴⁷ XIX. yüzyılda da Samakov'da demir imal edildiğine dair sayısız örnek mevcuttur. Mesela, 1813 yılında Dergah-ı Ali Topçuları ocağına bağlı olarak tertip olunan Liva-i Şerif ve Serasker takımının 269 kıt'a top ve cebehane arabalarının yapımı için Samakov'un ham demirine ihtiyaç duyulmuştur.⁶⁴⁸ Yine 1815 tarihinde Tersane-i Amire ve taşrada gemi üretim tezgahlarında inşa edilen donanma gemileri için 2.500 kantar ham demir sipariş edilmiştir.⁶⁴⁹ Aynı tarihlerde Erzurum Kiğı madeninde karhanelerin inşası ve işletilmesi için Samakov'dan iki madenci ustası talep edilmiştir.⁶⁵⁰ 1829 yılına ait bir belgede Cebahane-i Amire'nin

⁶⁴³BOA, MAD.d 2485, s.21.

⁶⁴⁴BOA, MAD.d 3296, s.89.

⁶⁴⁵BOA, MAD.d 8493, s.309; BOA, MAD.d 8503, s.103.

⁶⁴⁶BOA, MAD.d 8513, s.60.

⁶⁴⁷BOA, C.DRB., 26/1286.

⁶⁴⁸BOA, C.AS., 1142/50752.

⁶⁴⁹BOA, C.BH., 93/4465.

⁶⁵⁰BOA, C.DRB., 17/808.

ihtiyaç duyduğu demirden bahsedilmektedir. Burada Samakov'dan yıllık düzenli olarak 7.500 kantar demir irsal edildiği belirtilmektedir.⁶⁵¹ 1834 tarihli başka bir belgede ise Tüfekhane-i Amire'de demirden imal edilecek tüfek namluları için her yıl Samakov'dan 1.500 kantar demir gönderildiği zikredilmektedir.⁶⁵² Belirtilen yüzyıllara ait Samakov demiri ile ilgili bahsi, farklı yönlerden ele almak ve örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak bu tez çalışmasının sınırları dışında kalmaktadır o nedenle XVII. yüzyıldan sonra da üretimin devam ettiğine dair XVIII. ve XIX. yüzyıla ait bahsedilen örnekleri vermekle yetinilmiştir. Şunu da belirtmek gereklidir ki Samakov XVI. ve XVII. yüzyıllardaki gibi işlenmiş demir ürünlerinden ziyade XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin sayısı artan askeri alanlardaki tesislerine yönelik ham demir üretmiştir.

Samakov'da demir tesisleri ve üretimimin temelleri Saksonlu madenciler tarafından kurulmuş olsa da demir üretimi açısından en aktif dönemini şüphesiz Osmanlı egemenliği altında gerçekleştirmiştir. 1877 - 1878 Osmanlı-Rus Harbi sonucunda Osmanlı hakimiyetinden çıkana kadar da Samakov'da demircilik faaliyetleri ve üretimin etkin bir şekilde devam ettiği arşiv kaynaklarından anlaşılmaktadır.

XIX. yüzyıl başlarına kadar sanayi imalatının üretim biçimi ve örgütlenmesi genel manada dünyanın her yerinde birbirine benzemektedir. Büyük ölçüde insan gücüne dayalı ve geleneksel sanayi olarak adlandırılacak üretim biçimi, bahsedilen yüzyılda neredeyse tüm sanayi kollarını kapsayacak şekilde büyük bir değişim ve dönüşüme sahne oldu. Sanayi Devrimi bütün geleneksel üretim merkezlerini olumsuz yönde etkilediği gibi Osmanlı sanayisini de olumsuz etkiledi.⁶⁵³ Bu teknolojik değişime geç de olsa adapte olmaya çalışan Osmanlı sanayisi demir imali noktasında fabrikalaşmaya başlamıştı. Bu hususa örnek olarak 1846 yılında İstanbul'da faaliyete başlayan Zeytinburnu Demir Fabrikası örnek gösterilebilir. Bu yüzyılda yabancı demir ustalarının gelip gözlemler yaptığı Samakov'da⁶⁵⁴ belki de savaşlar, bölgede siyasi istikrarın sağlanamaması, fabrikaya dönüşme noktasında gerekli yatırım ve imkanların olmaması

⁶⁵¹BOA, C.AS., 686/28793

⁶⁵²BOA, C.AS., 324/13415

⁶⁵³M. Topal, E. Erdemir ve E. Kırılı (2012), Tanzimat Dönemi Sanayileşme Hareketinin Türkiye de İşletmecilik Anlayışının Oluşumuna Etkileri Hereke Fabrikası ve Nizamnamesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25, s.39.

⁶⁵⁴BOA, HAT, 593/29044.

gibi sebeplerden dolayı demircilik faaliyetleri noktasında gerekli teknolojik gelişim ve dönüşüm sağlanamadı.

Doğrudan Samakov'da olmasa da 1950'li yıllarda Bulgar Kominist Rejimin girişimleriyle ilk devlet çelik üretim fabrikası olan Lenin (günümüzde Stomana) Pernik'te kurulmuştur. Söz konusu fabrika hâlihazırda üretime devam etmektedir. Yine XVI. yüzyılda gümüş madeni çıkarılan ve Osmanlı kaynaklarında Kremikofça olarak adlandırılan⁶⁵⁵ ve günümüzde Kremikovtzi olarak bilinen mahalde demir cevheri yatağı keşfedilmiş aynı isimle Balkanların en büyük demir-çelik fabrikası tesis edilmiştir. Samakov'un 72 km kuzeyinde yer alan ve 1960 yılında temelleri atılan Kremikovtzi demir fabrikası 1963 yılında faaliyete başlamıştır. İlk başlarda önemli bir demir üretim merkezi ve kapasitesine sahip fabrika 2009 yılında kötü yönetim, maddi imkansızlıklar yanında çevreye verdiği zararlardan dolayı kapatılmıştır⁶⁵⁶. Fabrikanın aktif olduğu dönemde bölgede bulunan demir rezervlerinden çıkarılan cevher işlenmek üzere bir şekilde fabrikaya taşınmış olmalıdır. Doğrudan fabrika ile Samakov arasında demir aktarımına dair bir bağlantıya ulaşılamasa da demircilik faaliyetleri noktasındaki tarihi temeli nedeniyle Samakov, bu anlamda ilk akla gelen rezerv alanlardan biridir. Günümüzde daha çok kış turizmi ile öne çıkan Samakov'da demir madenciliğinin devam ettiğine dair bir bilgiye rastlanılmamıştır.

⁶⁵⁵BOA, TT.d, nr.181, s.13a.

⁶⁵⁶https://en.wikipedia.org/wiki/Kremikovtzi_AD (Erişim Tarihi: 12.05.2024); <https://web.archive.org/web/20090519215324/http://kremikovci.bg/> (Erişim Tarihi: 12.05.2024) [Industry of Bulgaria - Wikipedia](#) (Erişim Tarihi: 12.05.2024)

SONUÇ

Orta Çağ madencilik tekniklerinde ileri bir seviyede olan Saksonlar, XIII. yüzyıl sonları XIV. yüzyıl başlarında Balkanlara yerleşmiştir. Aynı zamanda yine Sakson maden ustalarının girişimleriyle bölgenin demir üretim ve işleme merkezi olarak demir-döven anlamına gelen Samakov tezahür etmiştir. Samakov, Osmanlıların Rumeli'ye geçişine kadar Bulgar İmparatorluğu'nun sınırları dahilinde küçük bir yerleşimdir.

Osmanlıların Rumeli'ye geçişinden sonra Sofya'nın fethine giden süreçte Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşa tarafından 1371 tarihinde stratejik öneme sahip Samakov, ele geçirilmiştir. Fetihden sonra Osmanlıların Samakov'da Türk-İslam şehirlerinin vazgeçilmez unsurlarından olan cami, mescit, hamam gibi vakıfları kurması ve fetih bölgesine Türk-Müslüman nüfusu yerleştirmesi Samakov'u bir Osmanlı yerleşimi haline getirmiştir. Bu durum Samakov'da kurulan Türk yerleşimlerinden de anlaşılmaktadır. Osmanlı fethinden önce küçük bir yerleşim olan Samakov bu şekilde imar ve iskân uygulamalarıyla gelişme göstermiştir. Ayrıca Türk nüfusun yerleşimi sonrası demir atölyelerinde gayrimüslimlerin yanında Türk-Müslüman isimlerin de tasarrufları bulundukları tahrir defterlerinden izlenmektedir.

Demir atölyeleri kabaca çark, ağaç mil veya silindir, kam, çekiç, örs, körük ve ocaktan ibaret çağına göre oldukça işlevsel ve basit bir sistemden meydana geliyordu. Bu sistemde hareket enerjisi nehirlerden sağlanırken, demiri eritecek ısı enerjisinin kaynağı ormanlardan temin edilen odun kömürüydü. Samakov bulunduğu coğrafya itibarıyla her iki enerji kaynağı açısından oldukça zengindi. Atölyelerde aktif olarak çalışanlar ser-haddad, demirci ustaları, kantarcılar, kömürcüler olarak belirtilebilir ayrıca samakovcu, vigneci veya vignar taifesi gibi vazifeliler de bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu demir ürünlerin bir kısmı 300-400 yıl kadar uzun bir süre bu atölyelerde üretildiği resmi belgelerden anlaşılmaktadır.

Samakov'un stratejik önemi demir madeni rezervi bakımından zengin bir coğrafyaya sahip olması ve yukarıdaki paragrafta da belirtildiği üzere bu madenin yine Samakov'da işlenmesinden kaynaklanmaktadır. Osmanlıların ilk fetihler döneminde Samakov demirini ne ölçüde kullandığı tam olarak bilinmemekle birlikte XV. yüzyılda ve bilhassa XVI. yüzyıldan itibaren askeri ve mimari alanda olmak üzere iki alanda yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Askeri alanda özellikle top sanayi ve donanma sanayisinde Samakov demirine ihtiyaç duyulmuştur. Buradaki demir madeni top

sanayisinde yuvalak üretiminden veya doğrudan topun dökümünden ziyade kundak, dingil gibi top silahının yürüyen aksamına yönelik üretim yapmıştır. Donanma inşaatı sırasında ise vazgeçilmez bağlantı elemanı olan çiviler de gemilerdeki kullanım yerine göre farklı tür ve boyutlarda yoğun bir şekilde Samakov'da imal edilmiştir. Yine XVI. yüzyılda her gemide sayısı üç veya beş olacak şekilde lenger demirleri de talep edilen ölçü ve ağırlıkta imal edilmiştir. Samakov'da donanma inşaatı sırasında gerekli olan demir malzeme ve top silahına yönelik demir ihtiyacının yanında ordu sefer halindeyken veya sefere hazırlık sürecindeyken at nalları, kazma, kürek, balta, sefere çıkacak gemilere lenger imali gibi savaşta kullanılacak teçhizat da üretilmiştir. Yine Rumeli tarafında ordunun geçeceği güzergâh üzerindeki köprülerin tamiri esnasında veya yeni bir köprü inşaatı sırasında gerekli olan demirin bir kısmı Samakov'dan karşılanmıştır.

Samakov demiri mimari yapılarda da ve özellikle camilerin inşaatı sırasında kullanılmıştır. Samakov'da yoğunlukla bu alana yönelik olarak taşıyıcı yapı elemanı olan giriş demiri imal edilmiştir. Yine bağlantı elemanı olarak zıvana, kenet ve çeşitli tür ve boyutlarda çiviler üretilmiştir. Osmanlı mimarlık tarihinin önemli eserleri Şehzade Mehmet Cami, Süleymaniye Cami ve Sultan Ahmet Cami gibi dünyaca tanınan camilerde Samakov da üretilen demir ürün ve malzemelerin kullanıldığı yazışmalardan anlaşılmaktadır.

Samakov'da özellikle XVII. yüzyıldan sonra işlenmiş demirden ziyade ham demir üretimine doğru bir yoğunlaşmanın olduğu anlaşılmaktadır. Samakov Tersane-i Amire'nin ocaklığı durumuna getirilip her yıl yaklaşık 56.400 kg demir avarız vergisi karşılığında alınmıştır. Yine Tophane-i Amire ve Cebehane-i Amire gibi kurumlara ve çeşitli inşaa faaliyetleri için Samakov'da ham demir üretilmiştir. Gerek ham demir gerek mamul demir olsun Samakov atölyelerinde imal edilen ürünler belli bir sistem dahilinde ihtiyaç duyulan mahallere gönderilmiştir.

Samakov'un merkezinden özellikle imparatorluk merkezi İstanbul olmak üzere ihraç edilen demirin sevkiyatı organize bir iş olarak belirli güzergahlar üzerinden hem karadan hem de denizden olmak üzere iki şekilde gerçekleşmiştir. Samakov-İstanbul arası nakliye işinde karayolu tercih edilecekse Rumeli Orta Kol güzergahı tercih edilmiştir. Yine Samakov-İstanbul arası yolun bir kısmında deniz yolu tercih edilecekse Ahyolu ve Rodoscuk limanları üzerinden İstanbul'a demir yükü ulaştırılmıştır.

Ürünlerin nakliyesi mekkareci de denilen arabacıların kontrolünde genellikle hayvanların çektiği arabalar vasıtasıyla olmuştur. Ağır iklim koşullarında ise doğrudan develer taşımada kullanılmıştır. Hayvanlar ve arabalar Samakov'dan veya çevre kazalardan kiralama usulü ile elde edilmiştir. Kira bedelleri ve arabacıların masrafları genellikle mukataa kapsamında ödenmiştir.

XVI. ve XVII. yüzyılda Samakov kazası hasları, atölyelerden alınan vergiler, kantar resmi, çelikhane kirası, yave, kaçgun ve ispenç gibi vergiler Samakov Mukataası kapsamında emanet usulü ile tahsil edilmiştir. Bu usulde devlet tarafından tayin edilen emin günlük aldığı ücret karşılığında mukataa kapsamına giren vergileri tahsil etmiştir. Mukataadan elde edilen gelirin bir kısmı doğrudan Hazine-i Amire'ye aktarılırken geriye kalan kısım emekli olan (mütekaid) görevlilerin ödemelerine, atölyelerde görevli demircibaşı ve demircilere, kâtiplere, kömürcülere ve kantarcıların ödemelerine ayrılmıştır. XVII. yüzyılda Tersane-i Amire'ye her yıl gönderilen demirin nakliye ve arabacı masraflarına ve bazı durumlarda tamir gerektiren belli işler için mukataadan ödenek ayrılmıştır.

Samakov'un demir merkezi olarak öne çıkması ve bunu asırlarca devam ettirmesi zengin demir rezervlerine sahip olmasından kaynaklanıyordu. Ayrıca demiri ergitmek, biçim vermek amacıyla yakıt olarak çevresinde odun kömürü elde edilecek zengin ormanlık alanların bulunması, dönemin vazgeçilmez enerji kaynaklarından olan ve kollara ayrılarak toprağı ağ gibi saran İskar ve Meriç gibi nehirlerin var olduğu bir coğrafyada bulunması demir üretim merkezi olmasında etkili olmuştur. Yine siyasi istikrarın yani Osmanlı hakimiyetinin uzun süre kesintisiz devam etmesi, bunu yaparken demir işleme tekniklerini bilen yabancı ustaları ve terminolojiyi korumayı bilmesi, yerli ustaların demir ilminde mahir olması da üretimin devamlılığını uzun bir süre sağlayan unsurlar olmuştur.

Samakov'da demir madenciliği, Avrupa'daki madencilik alanındaki yeni tekniklere, teknolojik gelişmelere tam olarak uyum sağlayamasa da XIX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti Rusya ile 93 Harbi olarak bilinen savaşa girmiş ve yenilgi ile ayrılmıştır. Savaş sonucunda Bulgaristan ile birlikte Samakov da Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır. Demir madenciliği ve demir üretimi hususunda en aktif dönemini Osmanlı döneminde gerçekleştiren Samakov'da XIX.

yüzyıldan sonra belki kısa süre demir üretimi olsa da bu hususa dair bir bilgiye rastlanılmamıştır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Başkanlık Osmanlı Arşivi [BOA]. Tapu Tahrir Defterleri [TT.d], nr:

130 - 220 - 236 - 470 - 492-706

BOA, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Defterleri [TK.GM.d], nr:

2158 - 386 – 181

BOA, Maliyeden Müdevver Defterler [MAD.d] nr:

255 - 312- 487- 654 - 750 - 2485 - 3271 - 3296- 3774 - 3835 - 3847 - 3850 - 4076 - 5294 - 5717 - 6002- 6616 - 7071 -7266- 7591- 8474 - 8481 - 8490 - 8493 - 8503 - 8505 - 8513 - 9479 - 9820 - 9824 - 9828 - 9831 - 9832- 9843 - 9852 - 9917 - 15211.

BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri [TS.MA.d], nr:

35 - 659 - 699 - 1941-2200-6996 - 9578 - 4670.

BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e], Dosya / Gömlek nr:

659/35 - 577/29 - 1041/76 - 1271/71

BOA, Mühimme Defterleri [A.{DVNS.MHM.d], nr:

3 - 5 - 6 - 7 - 10 - 12 - 14 - 14/2 - 16 - 19 - 21 - 22 - 23 - 24 - 26 - 27- 28 - 29 - 30 - 31- 34 - 35 - 36 -51- 60 - 66 - 73 - 78 - 82 - 98- 99.

BOA, Cevdet Askeri [C.AS.], Dosya/Gömlek nr:

324/13415 - 686/28793 - 1142/50752

BOA, Cevdet Bahriye [C.BH.], Dosya/Gömlek nr:

93/4465

BOA, Cevdet Darphane [C.DRB.], Dosya/Gömlek nr:

26/1286 - 17/808.

BOA, Cevdet Evkaf [C.EV.], Dosya/Gömlek nr:

513/25926

BOA, Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemî Defterleri [D.BŞM.d], nr:

20 - 358 - 387

BOA, Hatt-ı Hümayun, [HAT], Dosya/Gömlek nr:

593/29044.

BOA, Kamil Kepeci Tasnifi Defterleri [KK.d.], nr:

67 - 5029

BOA, Ali Emiri [AE]. Süleyman I [SSÜL.I] Dosya / Gömlek nr:

5/263.

BOA, Ali Emiri [AE]. Mehmed IV [SMMD.IV] Dosya / Gömlek nr:

42/4756.

BOA, Bâb-ı Defteri Baş Mukataa Kalemi Samako Mukataası [D.BMK.SMM.], Dosya / Vesika nr:

1/8 - 1/21 - 1/29 - 1/33 - 1/34 - 1/40 - 1/44 - 1/45 - 1/47 - 1/51 - 1/53 - 1/54 - 1/55 - 1/56 - 1/57 - 1/63 - 1/75 - 1/76 - 1/78 - 1/80 - 1/98 - 1/99 - 1/100 - 1/108 - 1/117 - 1/119 - 1/120 - 1/121 - 1/138 - 2/4 - 2/40 - 2/44 - 2/59 - 2/61 - 2/67 - 2/105 - 2/137 - 2/143 - 2/148 - 2/151 - 2/153 - 2/155 - 2/156 - 3/2 - 3/23 - 3/25 - 3/28 - 3/29 - 3/40 - 3/87 - 3/107 - 3/175 - 3/177 - 3/178.

2. Tetkik Eserler

(1990). *The New Encyclopædia Britannica*, (15. Baskı) in (p. 409), Chicago: The University of Chicago, 6.

(2002). *Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, Yay. Haz.: Halil Sahillioğlu, İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA).

... (1980), Demir maddesi, *Nasıl Çalışır Bilim, Teknoloji ve İcatlar Ansiklopedisi*, İstanbul: Gelişim Basım Yayın.

Abdulkadir Efendi, (2003). *Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi*, (Yay. Haz. Z. Yılmaz). Ankara: TTK Yayınları.

Agoston, G. (2009). *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, 3. Baskı, (Çev: M. F. Çalışır). İstanbul: Timaş Yayınları.

Agoston, G. (2012). Tüfek, *DİA* içinde (s. 459-461), 41, İstanbul: TDV Yayınları.

Agoston, G. (2020). *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*. (2.Baskı), (Çev: K. Şakul). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ahunbay, Z. (1988). Mimar Sinan Yapılarında Kullanılan Yapım Teknikleri ve Malzeme, *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, 1, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 531-538.

Akdağ, M. (2018), *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, (4. Baskı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Akgündüz, A. (1990). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*. (1. Kitap), İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.

- Aktuğ, İ. (1990). *İzmit Pertev Paşa (Yeni Cuma) Camii*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Alkan, D. vd. (...), Demir Tarihi I -Eski Çağlarda Demirin Mitolojisi ve Gündelik Kullanımı, *Hurdacı Dergisi*, (2), 2-4.
- Alkan, M. (2020). Arşiv Belgeleri Işığında Sadrazam Rüstem Paşa'nın Büyükkarıştıran'daki Mimari Eserleri, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (19), 1-34.
- Altunbay, M. (2002). Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik. *Türkler içinde* (s. 791-801), 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Altunbay, M. (2010). *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Anhegger, R. (1943). *Osmanlı İmparatorluğunda Madenler ve Madencilik*, (Çev: T. Havzaoglu ve Y. Çiftçi). İstanbul: İstanbul Yayınları.
- A. Antonov (2006), XVI. Yüzyıl Bulgaristan Topraklarındaki Orta Kol Üzerinde Menzil Külliyesi. *Balkanlar'da İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri (Tiran/Arnavutluk 4-7 Aralık 2003)*, içinde (s.219-245), İstanbul: İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA).
- Antonov, A. (2002). Bulgar Topraklarında Kurulan Menzil Sisteminin Organizasyonu (XVI-XVIII. Yüzyıllar), *Türkler içinde* (s. 927-934), 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Atasoy, S. (1981). Bizans ve Osmanlı Devrinde Madenler. *Sanat Tarihi Yıllığı*, Aralık, (11), 31-36.
- Aydın, M. (1986). Faş Kalesi, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 6 (6), 67-138.
- Aydüz, S. (1998). *Osmanlı Devleti'nde Tophâne-i Amirenin Faaliyetleri ve Top Döküm Teknolojisi (XIV-XVI. Asırlarda)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydüz, S. (2006). *Tophane-i Amire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara: TTK Yayınları.
- Aydüz, S. (2011). Osmanlı Silahları, Silah Üretim Merkezleri ve Literatürü Tarihi, *Tarih Okulu Dergisi*, (10), 1-37.
- Ayverdi, İ. (2006). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, (2.Baskı), 1-2, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

- Barkan, Ö. L. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri. *Türkler* içinde (s.133-153), 9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Barkan, Ö.L. (1963). Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından: Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23 (1-2), 239-296.
- Barkan, Ö.L. (1986). Avârız. *İA* içinde (s.15-19), 2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Barkan, Ö.M. (1972). *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Baş, Y. (2011). Kıgı Demir Madeni ve Humbarahanesi. *Turkish Studies*, 4 (4), 409-430.
- Başar, F. (1997). *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Başar, F. (1998). Çirmen Savaşı'nın Balkan Tarihindeki Yeri. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (12), 51-55.
- BOA (2017). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, (Haz: İ. Türe ve S. Kaynar) İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- BOA (2001). *370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530) <Dizin ve Tıpkıbasım>*. 1, (Haz: Ahmet Özkılınç vd.), Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- BOA (2003). *167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530) <Dizin ve Tıpkıbasım>*. 1, (Haz: Ali Coşkun vd.), Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- Bostan, İ. (1992). *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Amire*, Ankara: TTK Basımevi.
- Bostan, İ. (2007). Pertev Paşa, *DİA* içinde (s.235-236), 34, İstanbul: TDV Yayınları.
- Bostan, İ. (2011). Tersâne-i Âmire, *DİA* içinde (513-516), 40, İstanbul: TDV Yayınları.
- Bostan, İ. (2022). Kılıç Ali Paşa, *DİA* içinde (s.410-412), 25, Ankara: TDV Yayınları.
- Bostan, M.H. (1993). Osmanlı Devleti'nde Yol ve Haberleşme Sistemi, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 82 (Şubat), 63-67.
- Braudel, F. (1993). *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar Gündelik Hayatın Yapıları*, (Çev: M. A. Kılıçbay). Ankara: Gece Yayınları, I.
- Cezar, M. (2010). *Mufassal Osmanlı Tarihi*. 1, Ankara: TTK Yayınları.
- Cezar, M. (2011). *Mufassal Osmanlı Tarihi*. 2-3, Ankara: TTK Yayınları.

- Çağ, G. (2020). Kadim Yollar Bağlamında Osmanlı Balkan Fetihlerinin Stratejik Unsurları: Üsküp'ün Fethi Örneği, *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi*, (5), 147-157.
- Çağatay, N. (1943). Osmanlı İmparatorlunda Maden İşletme Hukuku. *AÜDTCF Dergisi*, 2 (1), 117-126.
- Çakır, B. (2003). *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Çobanoğlu, A.V. (2009). Sultan Ahmet Camii ve Külliyesi, *DİA* içinde (s.497-503), 37, İstanbul: TDV Yayınları.
- Deane, P. (1988). *İlk Sanayi İnkılâbı*. (Çev: Tefik Güran), Ankara: TTK Basımevi.
- Danışmend, İ.H. (1948). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 2, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Danışmend, İ.H. (1971). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 1, (2.Baskı), İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, (1996). Gümüş. *DİA* içinde (270-271), 14, İstanbul: TDV Yayınları.
- Doğan, S. (2007). Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi, *DİA* içinde (s.158-160), 33, Ankara: TDV Yayınları.
- Doğru, H. (2000). *XIII - XIX. Yüzyıllar Arasında Rumeli'de Sağ Kolun Siyasi, Sosyal, Ekonomik Görüntüsü ve Kozluca Kazası*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Doğru, H. (2002). Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskân Siyaseti. *Türkler* içinde (165-176), 9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Eliade, M. (2003). *Demirciler ve Simyacılar*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Emecen, F. (1996). Gelibolu. *DİA* içinde (s.1-6), 14. İstanbul: TDV Yayınları.
- Emecen, F. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erdoğan, A. (1942). Kanuni Sultan Süleyman Devri Vezirlerinden Pertev Paşa'nın Hayatı ve Eserleri, *Vakıflar Dergisi*, 2, 233-240.
- Erdoğan, M. (1955). Mimar Davud Ağa'nın Hayatı ve Eserleri, *Türkiyat Mecmuası*, 12, 179-204.

- Ergenç Ö. (2012). *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ersoy, B. (2018). Edirne Yemiş Kapanı ve Restitüsyon Önerisi, *Sanat Tarihi Dergisi*, 27 (1), 119-133.
- Ertaş, M.Y. (2007). *Sultanın Ordusu*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Evliyâ Çelebi (1999). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*. 3. Kitap, (Haz: S. A. Kahraman-Y.Dağlı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliyâ Çelebi (2002). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. 6. Kitap, (Haz: S. A. Kahraman-Y.Dağlı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eyice, S. (1978). Kapu Ağası Hüseyin Ağa'nın Vakıfları. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi* içinde (s.149-246), (9) Ankara: Sevinç Matbaası.
- Eyice, S. (1991). Büyükçekmece Köprüsü, *DİA* içinde (s.520-521), 6, İstanbul: TDV Yayınları.
- Eyice, S. (1996). Gazi Mihaloğlu Mahmud Bey Camii. *DİA* içinde (s.462-463), 13, İstanbul: TDV Yayınları.
- Eyice, S. (2022). Kılıç Ali Paşa Külliyesi, *DİA* içinde (s.412-414), 25, Ankara: TDV Yayınları.
- Fathalizade, A. (2010). Ortaçağda, Yakındoğu'da Demir Çelik Üretimi ve Kılıç Yapımı, *Metallurji Dergisi, Türk Mühendis ve Maimar Odaları Birliği*, (158), 34-43.
- Gencer, A.İ. (1999-2014). Osmanlı Türklerinde Denizcilik, *Osmanlı* içinde (569-589), 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Genç, M. (2000). "İltizam", *DİA* içinde (154-158), 22, İstanbul: TDV Yayınları.
- Genç, M. (2003). "Mâlikâne", *DİA* içinde (516-517), 27, İstanbul: TDV Yayınları, 27.
- Genç, M. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, (16. Baskı), İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Genç, M. (2020). Mukâtaa, *DİA* içinde (129-132), 31, Ankara: TDV Yayınları, 31.
- Genç, N. (1988). *XVI. Yüzyıl Sofya Mufassal Tahrir Defteri'nde Sofya Kazası*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Gimpel, J. (2004). *Orta Çağ'da Endüstri Devrimi*, (6.Baskı), (Çev: N. Özüaydın), Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Giz, A. (1970). Samako Demir Madeni. *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, 5 (51), 15-16.

- Gökbilgin, M. T. (1956). Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları. *Belleten*, 20 (78), 247-285.
- Gökbilgin, M. T. (2007). *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Gökpınar, B. (2020). Kutsal İttifak Savaşları Sırasında Sofya-Belgrad Arasında Eşkıyalık ve Asayiş Olayları (1683-1699), *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 63, 273-288.
- Gölen, Z. (2002). “Osmanlı Barut Üretim Merkezi: Baruthâne-i Âmire, *Türkler Ansiklopedisi* içinde (s. 136-144), 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Gradeva, R. (2002). Orta Balkanlar’da Osmanlı İdari Sistemi ve Taşra İdaresi (XV. Yüzyıl). *Türkler* içinde (s.916-925), 9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Güçer, L. (1963). XV-XVII. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23 (1-2), 97-143.
- Gürkan, E.S. (2016). Habsburg Gizli Servisi’nin Hedefinde Bir Osmanlı Paşası Calabria’lı Uluç Ali, *Yeni Deniz Mecmuası*, Mart, 113-120.
- Halaçoğlu, Y. (1991). *XIV. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Halaçoğlu, Y. (2002). *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara: PTT Genel Müdürlüğü.
- Halaçoğlu, Y. (2009). *Anadolu’da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*. 1-2 ve 4, Ankara: TTK Yayınları.
- Hammer, J. (1992). *Büyük Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat. (cilt yazılacak)
- Hoca Sadettin Efendi (1979). *Tacü’t-Tevarih*, 1, (Yal: İ. Parmaksızoğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hülagü, M. M. (2001). “Osmanlı Devleti’nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (11), 73-93.
- İnalcık, H. (1995g). Eyalet. *DİA* içinde (s. 548-550), 11, İstanbul: TDV Yayınları.
- İnalcık, H. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, 1, (Çev: H. Berktaş), İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İnalcık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*. (Çev: R. Sezer), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnalcık, H. (2006). Murat I. *DİA* içinde (s.156-164), 31, İstanbul: TDV Yayınları.

- İnalcık, H. (2007). Orhan. *DİA* içinde (s.375-386), 33, İstanbul: TDV Yayınları.
- İnalcık, H. (2008). Rumeli. *Diyanet İslam Ansiklopedisi [DİA]* içinde (s.232-235), 35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı [TDV] Yayınları.
- İnalcık, H. (2010). *Osmanlılar, Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- İnalcık, H. (2014). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*. (53.Baskı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi-I 1330-1600*, (2. Baskı), (Çev: H. Berktaş), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnbaşı, M. (2002). Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti. *Türkler* içinde (154-164), 9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- İnciciyan, P.L. ve Andreasyan, H.D. (1974). Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 0 (2-3), 11-88.
- İpşirli, M. (1993). Çelebi. *DİA* içinde (s.259), 8, İstanbul: TDV Yayınları.
- İpşirli, M. (1994). Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* içinde (s.139-277), İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi (IRCICA).
- İpşirli, M. (2006). Nâib. *DİA* içinde (s.312-313), 32, İstanbul: TDV Yayınları.
- İrecek, K.Y. (1990). *Belgrad-İstanbul-Roma Askerî Yolu*, (Çev: A. K. Balkanlı), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi [İSAM], *Mecmua-ı Münşeat-ı Feridun Bey*, Yer: 956.07 FER.M.
- Kafesoğlu, İ. (1983). *Türk Milli Kültürü*. (2. Baskı), İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kahraman, N. ve Arıkan, R. (2018). Bilecik Çevresindeki Demir Cürüfları, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3, (Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı), 145-157.
- Kallek, C. (2001), Kantar, *DİA* içinde (s.317-320), 24, İstanbul: TDV Yayınları.
- Kasaba, R. (2012). *Bir Konargöçer İmparatorluk Osmanlıda Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar*. (Çev: A. Ortaç), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kâtip Çelebi (2018). *Tuhfetü'l - Kibar Fî Esfari'l - Bihar*, (Haz.: İdris Bostan), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, s.233.

- Kılıç, O. (2002). Klasik Dönem Taşra Teşkilatı: Beylerbeyilikler/Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799). *Türkler* içinde (s.887-898), 9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kılıç, O. (2007). “Ocaklık”, *DİA* içinde (s.317-118), 33, İstanbul: TDV Yayınları.
- Kılıçarslan, Y. (1993). Cebeci, *DİA* içinde (s. 182-183), 7, İstanbul: TDV Yayınları.
- Kiel, M. (1996). Filibe. *DİA* içinde (s.79-82), 13, İstanbul: TDV Yayınları.
- Kiel, M. (2000). İhtiman. *DİA* içinde (s.571-572), 21, İstanbul: TDV Yayınları.
- Kiel, M. (2009). Samakov. *DİA* içinde (s.62-64), 36, İstanbul: TDV Yayınları.
- Kocaoğlu, B. (2020). Osmanlı Devleti’nde Lenger Üretimine Genel Bir Bakış, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (21), 161-183.
- Koç, Ü. (2002), XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Çavuşluk Teşkilatı, Elazığ: *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (2), 395-400.
- KOÇAK, K. (2016). Bozkır Türk Kültüründe Demirin Ortaya Çıkışı ve İşlenip Yayılması, *Turkish Studies*, 11 (1), 77-88.
- Kolçak, Ö. (2012). Vasvar Antlaşması, *DİA* içinde (560-562), 42, İstanbul: TDV Yayınları.
- Kolçak, Ö. (2023). *Ok, Tüfek ve At 16. Yüzyıl Osmanlı Askeri Devrimi*, Ankara: TTK Yayınları.
- Kunt, İ. M. (1978). *Sancaktan Eyalet 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Kurugöl, S., Küçük, S.G. (2015), Tarihi Eserlerde Demir Malzeme Kullanım ve Uygulama Teknikleri, 5. *Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu Bildiriler Kitabı (1-3 Ekim 2015)*, İzmir: TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, 521-536.
- Küçükaşçı, M.S. (2022). “Kâtip”, *DİA* içinde (49-52), 25, İstanbul: TDV Yayınları.
- Kütükoğlu, M. (1992). “Baruthâne-i Âmire”, *DİA* içinde (s.96-98), 5, İstanbul: TDV Yayınları.
- Kütükoğlu, M. (2018). *Osmanlı’nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, Ankara: TTK Yayınları.
- Kütükoğlu, M.S. (1994). “Osmanlı İktisadi Yapısı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, içinde (s.513-650) İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi (IRCICA).

- Miroğlu, İ. (1997). Osmanlı Yol Sistemine Dair, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, (15), 241-252.
- Muni Rahu, T. and Chandrasekhara Redy, M. (2018). Structural and Modelling Analysis of Cam Shaft Using Fem & CAE Concepts With Using Different Materials, *International Journal of Scientific Research and Review*, 7 (11), 77-82.
- Müderrişoğlu, F. (2002). Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri, *Türkler içinde* (s.920-926), 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Mülayim, S. (2010). Süleymaniye Camii ve Külliyesi, *DİA içinde* (s.114-119), 38, İstanbul: TDV Yayınları.
- Mülayim, S. ve Çobanoğlu, A.V. (2009). Selimiye Camii ve Külliyesi, *DİA içinde* (s. 430-434), 36, İstanbul: TDV Yayınları.
- Müneccimbaşı Ahmet Dede (1975). *Müneccimbaşı Tarihi*. (Çev: İ. Erünsal), 1, İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- Nutki, S. ve Pultar, M. (2011). *Kamus-i Bahri Deniz Sözlüğü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Oikonomidis, N. (1999). Ortaçağda Via Egnatia, *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699) içinde* (s. 8-17), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Orhonlu, C. (1967). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Orhonlu, C. (1981). Şehir Mimarları, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 1-30.
- Orhonlu, C. (1987). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Orman, İ. (2010). Şehzade Külliyesi, *DİA içinde* (s.483-485), 38, İstanbul: TDV Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1999). 16. Yüzyılda Rodosto (Via Egnatia'nın Marmara'daki Uzantısı), *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699) içinde* (s. 215-224), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ostrogorsky, G. (2019). *Bizans Devleti Tarihi*. (10. Baskı), (Çev: F. Işıltan), Ankara: TTK Yayınları.
- Öz, T. (1947). Kâbenin Tamirleri, *Arkitekt*, 5 (6), 129-130.
- Öz, T. (2015). *İstanbul Camileri I-II*, (4. Baskı), Ankara: TTK Yayınları.
- Özbilgen, E. (2003). *Bütün Yönleriyle Osmanlı Âdâb-ı Osmâniye*, İstanbul: İz Yayıncılık.

- Özcan, A. (1994). “Osmanlı Askeri Teşkilatı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* içinde (s.337-), İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi (IRCICA).
- Özcan, A. (2003). Lala Şahin Paşa. *DİA* içinde (77-78), 27, İstanbul: TDV Yayınları.
- Özcan, A. (2006). Münşeatü’s-Selatin, *DİA* içinde (s.20-22), 32, İstanbul: TDV Yayınları.
- Özkaya, Y. (1985). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Pakalın, M.Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 1, İstanbul: MEB Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2000). Osmanlılarda Gümüş Madenleri ve Darphaneler, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, 396.
- Parry, V.J. (1970). “Materials of War in the Ottoman Empire”, *Studies in the Economic History of the Middle East From the Rise of İslam to the Present Day*, Edited By: M.A. Cook, London: Oxford University Press, 219-229.
- Pitcher, D.E. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu’nun Tarihsel Coğrafyası*. (Çev: B. Tırnakçı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ramli, N. (2020). Regenerating Muslim Inventors – The Present Future, *‘Ulum İslamiyyah The Malaysian Journal of Islamic Sciences*, (31), 1-18.
- Rızaj, S. (1979). Osmanlı Tarihinde Rumeli Madenleri ve Darbhanelerine Dair Mutaalalar (XV-XVII YY), *I. Milletler Arası Türkoloji Kongresi Tebliğler: I. Türk Tarihi*, içinde (s. 244-253), 1, İstanbul: Türkiyat Enstitüsü.
- Saatçi, S. (1989). *Mimar Sinan ve Tezkiret-ül Bünyan*, (Edt: M. Sözen), İstanbul: MTV Yayınları.
- Sahillioğlu, H. (1989). Altın. *DİA* içinde (s. 532-536), 2, İstanbul: TDV Yayınları.
- Sahillioğlu, H. (2002). *Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA).
- Sai Mustafa Çelebi, (1315/1897-1899), *Tezkiret-ül Bünyan*, İstanbul: İkdâm Matbaası.
- Solak, İ. (2012). Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı. *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı* içinde (s.77-111), (Edt: T. Gündüz), Ankara: Grafiker Yayınları.

- Stoyanovski, A. (Ağustos 1974). XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Makedonya'nın Osmanlı Hakimiyeti Devrinde İdari Taksimatı. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, (4-5), 213-229.
- Sümer, F. (1988). Selçuklular Devri'nde Türkiye'de Madenler, *Türklük Araştırmaları Dergisi* içinde (s.159-164), (4). Ankara: TTK Basımevi.
- Şahin, İ. (1997). XV ve. XVI. Asırlarda Osmanlı Taşra Teşkilatının Özellikleri. *XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler* içinde (s.123-134), İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı.
- Şahin, İ. (2006). Nahiye. *DİA* içinde (s.306-308), 32, İstanbul: TDV Yayınları.
- Şahin, İ. (2009). Sofya. *DİA* içinde (s.344-348), 37, İstanbul: TDV Yayınları.
- Şakul, K. (2016), Osmanlıların İlk Maden Kömürcülüğü Girişimi: Yedikumlar Kömür Madeni Mukataası, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 18 (1), 39-52.
- Şentürk, M. H. (2002). Tanzimat Devrine Kadar Osmanlı Devleti'nin Ulaşım Teşkilatı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış, *Türkler* içinde (s.904-912), 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2002). Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi. *Türkler* içinde (s. 653-694), 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2020). *Osmanlı Mâlî Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2007), Öşür, *DİA* içinde (s. 100-103), 34, İstanbul: TDV Yayınları.
- Tanoğlu, A. (1954). İskân Coğrafyası: Esas Fikirler, Problemler ve Metod. *Türkiyat Mecmuası* 11, 1-32.
- Tanyeli, G. (2015). İstanbul Yapı Teknolojisi, *Antikçağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi (Mimari)* içinde (s.290-309), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.; İSAM.
- Tanyeli G. (2017). "Hiçbir Üstâd Böyle Kâr Etmemiştir" *Osmanlı İnşaat Teknolojisi Tarihi*, İstanbul: Akın Nalça Kitapları.
- Tızlak F. (1997). *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Ankara: TTK Yayınları.
- Tızlak, F. (1999). Osmanlı Devleti'nde Madencilik. *Osmanlı* içinde (312-323), 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Todorov, N. (1979). *Bulgaristan Tarihi*, Çev. Veysel Atayman, İstanbul: Öncü Kitapevi.
- Topal, M., E. Erdemir ve E. Kırılı (2012), Tanzimat Dönemi Sanayileşme Hareketinin Türkiye de İşletmecilik Anlayışının Oluşumuna Etkileri Hereke Fabrikası ve

- Nizamnamesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, s.37-64.
- Tuğlacı, P. (1984). *Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Tuncel, M. (2004). Meriç. *DİA* içinde (s. 188-190), 29, Ankara: TDV Yayınları.
- Turan, Ş. (1992). Barbaros Hayreddin Paşa, *DİA* içinde (s.65-67), 5, İstanbul: TDV Yayınları.
- Türkay, C. (2001). *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1984). *Mekke-i Mükerrreme Emîrleri*, (2. Baskı), Ankara: TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ.H. (2019). *Osmanlı Tarihi*. (13. Baskı), 1, Ankara: TTK Yayınları.
- Ünal, M. A. (2002). *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Ünal, M. A. (2012). *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Vujić, S. (2014). The History of Serbian Mining, *Serbian Mining and Geology in the Second Half of XX. Century in* (p. 1-38). Academy of Engineering Sciences of Serbia, Matica Srpska and Mining Institute of Belgrade.
- Yaşaroğlu, A. (1995). *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koğuşlar 888 Numaralı Mühimme Defteri (1a-260a. Tahlil ve Transkrip)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
-(1980), Demir, *Nasıl Çalışır Bilim, Teknoloji ve İcatlar Ansiklopedisi*, İstanbul: Gelişim Basım Yayın, s.476-477.
- Yerasimos, S. (2002). *Süleymaniye*, (Çev. A. Tümertekin), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yörük, D. (2014). XVI. yüzyılda Konya Kazasında Su Değirmenleri ve Bezirhaneler, *Turkish Studies*, 9 (1), 637-655.
- Zaloğlu, M. (1988). *Gemici Dili*. İstanbul: Türk Deniz Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı Yayınları.

3. İnternet Kaynakları

- V. Munyar (2023). Sultan Ahmet ve Süleymaniye Camilerinde Kullanılan Demirler Oldukça Sağlam Çıktı, *ekonomim (e-gazete)*, Mart. [https://www.ekonomim.com/kose-yazisi/Sultan Ahmet-ve-suleymaniye-](https://www.ekonomim.com/kose-yazisi/Sultan-Ahmet-ve-suleymaniye-)

[camilerinde-kullanilan-demirler-oldukca-saglam-cikti/684633](#) (Erişim Tarihi: 07.04.2024)

<https://samokov-info.com/landmarks/the-samokov/?lang=en#> (Erişim Tarihi: 30.03.2024).

<https://welcome.bg/en/listing/history-museum-samokov/> (Erişim Tarihi: 31.03.2024)

https://en.wikipedia.org/wiki/Kremikovtzi_AD (Erişim Tarihi: 12.05.2024)

<https://web.archive.org/web/20090519215324/http://kremikovci.bg/> (Erişim Tarihi: 12.05.2024)

[Industry of Bulgaria - Wikipedia](#) (Erişim Tarihi: 12.05.2024)

<https://www.google.com/intl/tr/maps/about/mymaps/> (Erişim Tarihi: 6.06.2024)

EKLER

EK-1: Samakov atölyelerine dair kesitler⁶⁵⁷.

⁶⁵⁷ <https://samokov-info.com/landmarks/the-samokov/?lang=en> (Erişim Tarihi: 09.06.2024)

EK- 2: 2015 yılında Samakov'da model olarak inşa edilen demir işleme atölyeleri⁶⁵⁸

⁶⁵⁸ <https://samokov-info.com/landmarks/the-samokov/?lang=en> (Erişim Tarihi: 09.06.2024)

EK- 3: Samakov Tarih Müzesi’nde sergilenen minyatür demir atölyesi modeli⁶⁵⁹

⁶⁵⁹ ([History Museum - Samokov - WELCOME.BG](http://HistoryMuseum-Samokov-WELCOME.BG) Erişim Tarihi: 09.06.2024)

EK-4: Fransa’da Fontenay Sisteryen Manastırı’nın bir bölümü olarak 1220 yılında inşa edilen ve Avrupa’nın ilk metalurji tesislerinden biri olduğu belirtilen demir işleme atölyesi⁶⁶⁰.

⁶⁶⁰ [Category:Fontenay Abbey - Trip hammer - Wikimedia Commons](#) (Erişim Tarihi: 09.06.2024)